

Secolul 20

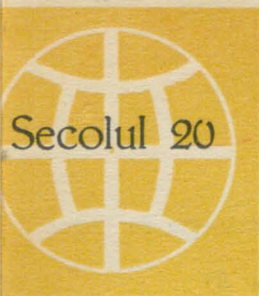
**PREZENTAREA ARTISTICĂ;
GETA BRĂTESCU**

Coperta

HENRI MATISSE

Visul

1940

Secolul 20

Revistă de literatură universală

editată de Uniunea Scriitorilor
din Republica Socialistă România

Comitetul de redacție:

ACAD. AL. PHILIPPIDE, ION BRAD, OV. S. CROHMĂLNICEANU,
ZOE DUMITRESCU-BUȘULENGA, MIHNEA GHEORGHIU,
DAN HĂULICĂ REDACTOR-ŞEF, ŞTEFAN AUG. DOINAŞ REDACTOR-ŞEF ADJUNCT,
GEORGETA HORODINĂ, TATIANA NICOLESCU, FLORIAN POTRA

1

[109]
1970

SUMAR

100 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI ANDRÉ GIDE

VLADIMIR STREINU: *André Gide modernul* • 3

ANDRÉ GIDE

Tratatul despre Narcis

Teoria simbolului, în românește de Cornel Mihai Ionescu • 9

Jurnalul lui Tezeu

fragmente, în românește de Virgil Tănase • 15

CORNEL MIHAI IONESCU: *Ygdrasil, Paradisul și cartea* • 31

VIRGIL TĂNASE: *Oedip, modelul înțelepciunii istorice* • 35

ALEXANDRU BACIU: *Prezența lui Gide* • 44

IPOSTAZE ALE AVENTURII

JOSEPH CONRAD

Tinerețe, nuvelă, în românește de Petre Solomon • 49

PETRE SOLOMON: *Conrad și Gide* • 71

ROGER GRENIER

Doi franci jumate perechea de papuci, nuvelă, în românește de Eugen Barbu • 75

AL. OPREA: *Roger Grenier și destinul său literar* • 89

HENRI CHARRIÈRE P A P I L L O N,

fragmente, în românește de Eugen Barbu și Andrei Ion Deleanu • 95

JEAN FRANÇOIS REVEL: *Papillon sau literatura orală*, în românește de Florica Eugenia Condurachi • 128

FORȚA CUVINTELOR

POEME DE NOSTALGIE ȘI REVOLTĂ

BLAS DE OTERO; JOSE HIERRO; ANGEL GONZALEZ; JAIME FERRAN; CARLOS ALVAREZ; versuri, în românește de Andrei Ionescu • 131

ANDREI IONESCU: *Conștiința istoriei în poezia spaniolă de azi* • 140

HENRI MATISSE

RIGOARE ȘI BUCURIE

HENRI MATISSE: *Meditații*, în românește de Irina Fortunescu • 145

GIUSEPPE MARCHIORI: *Matisse, lumină și formă*, în românește de Lucia Simionescu • 149

BARBU BREZIANU: *Henri Matisse și Theodor Pallady, o prietenie exemplară* • 155

120 DE ANI DE LA NAȘTEREA LUI EMINESCU

ANDREI BREZIANU: *Un ecou din Etiopia — cea dintâi traducere engleză a « Sărmanului Dionis »* • 178

DUMITRU COPILIN: *Eminescu în 35 de limbi* • 180

**100 DE ANI DE
LA NAȘTEREA
LUI
ANDRÊ GIDE**

André Gide modernul

La 30 Ianuarie 1931, André Gide scria în *Jurnalul* său: « În sfârșit am primit numărul *din Latinité*, anunțat de mult și cuprinzând o anchetă « Imparțială » despre « Influența » mea în Europa. Sint încă destui critici, care își închipule că totdeauna m-am ocupat și m-am preocupat extraordinar de Influența mea și că am scris cu scopul de a înrui și a-mi supune spiritul cititorilor mei. Speram să fi adus destule dovezi contrare, unica mea dorință fiind tot timpul să scriu opere de artă, nu propriu zis impersonale, dar oarecum emancipate de mine; și care, dacă lucrează asupra cititorului, să nu facă altceva decât să-l ajute să vadă limpede, să se întrebe pe sine însuși și să-l silească să cugete, fie și împotriva mea, cum să scape de mine. » Așadar influența europeană a scriitorului era dezbătută ca fapt literar în 1931. Gide făcea parte dintr-o generație franceză (Bergson, Valéry, Proust, Claudel), care, la această dată, strălucea continental, și ajunsese chiar din primi cinci ani de după primul mare război, dacă nu mai dinainte prin Bergson, să dea epocii figura ei spirituală. Contribuția lui Gide la suma acțiunii acelei generații nu era cea mai neînsemnată. Dimpotrivă: alături de Bergson și Proust, el era factor mai producător de consecințe decât Valéry sau Claudel. Concepția literară a timpului îl asimilase unele idei, pe care mediul social le mai largi decât cele scriitoricești le și prefăcuseră în stil de viață. Și situația va rămâne aceeași pentru cel puțin încă zece ani. Puterea lui de a-și configura epoca era, între primul și al doilea război mondial, atât de bine stabilită, încât comemorarea din 1969 o menționează ca dominând istoria literară și conduita socială a timpului. S-a afirmat chiar că acțiunea influenței sale poate fi verificată pe o perioadă de cincizeci de ani. Totodată, comemoranții din 1969, deși se înțelegea de la sine, au ținut să exprime și deschis că actualitatea lui s-a încheiat. După el, Gide este azi un scriitor care aparține istoriei literare. Prezența lui, copleșitoare mai cu

seamă între 1920—1940, nu mai e de semnalat sub nici o formă în nolle orientări ale veacului. Ca să se fi ajuns la istoricizarea atât de declarativă a operei lui încît afirmația să pară chiar o respingere, e probabil însă că ultima generație de scriitori, care a luat această atitudine față de el, i-a restrîns ideile literare la una sau două, dacă nu la una singură. Căci opoziție inductibilă între ceea ce gîndea Gide și ceea ce gîndesc azi noii scriitori nu există decît dacă el e privit ca reprezentînd numai ideea « disponibilității » creatorului în contradicție vădită cu conceptul « angajării » sartrienne. Deschiderea conștiinței la tot ce propune viața, fără opțiuni care să-l anuleze deschiderea, revine în adevăr de nenumărate ori în *Nourritures Terrestres*. « Nathanaël, orice așteptare, în tine, să nu fie nici măcar dorință, ci doar o dispunere la a primi. Așteaptă tot ce vine la tine: dar nu dori decît ceea ce vine spre tine. ». Gide ar fi vrut ca tineretul, căruia l se adresa în deosebi, să-l adopte pe de-a-ntregul sensibilitatea feminină. A accepta, a primi, a îmbrățișa ispitele vieții, fără alegele și cu aceeași voluptate, i se părea chiar destinul oricărui poet. « Dar al poetului, se precipită să însemneze în aceeași *Nourritures*, tu ești darul întîlnirii perpetui » . . . , « primeam cîte ceva din toate părțile. Sufletul îmi era hanul deschis la răspîntil, ce voia să intre, intra. Așa că am devenit ductil, platenos, disponibil prin toate simțurile mele, atent, ascultător pînă să nu mai am un gînd personal, pînditor al oricărei emoții trecătoare, și cu reacțiuni atât de minime că mai curînd nimic nu mai credeam că e rău decît să protestez împotriva vreunui fapt. Dealtfel observai neîntîrziat cît de puțină ură față de urît îmi sprijinea dragostea de frumos. » Pe o altă pagină, citim: « Necesitatea opțiunii mi-a fost totdeauna intolerabilă . . . , a alege, însemna să renunț în vecii vecilor la tot restul și cantitatea numeroasă a acestui rest îmi rămînea preferabilă oricărei alte unități. » Așadar e ușor de înțeles că disponibilitatea gidiană, cu tot ceea ce estetic rezultă din ea, artă gratuită, voluptate pentru voluptate, apolitism și altele, să nu se acorde cu problematica socială și cu opțiunile scriitorilor de azi. Dar poate fi Gide îngustat la unica idee a desfătării și a refuzului de a alege? Mai întîi estetismul, care ar putea fi o consecință a teoriei disponibilității și nu a ideii de gratuitate, e tot ce poate fi mai contrar gîndirilor lui estetice. Credea în adevăr că opera de artă « e un cristal — paradis parțial în care ideea reînflăorește în puritatea ei superioară; în care, ca în Edenul dispărut, ordinea firească și necesară a dispus toate formele într-o dependență reciprocă și simetrică, în care orgoliul cuvîntului nu suplantează Gîndirea, — în care frazele ritmice și sigure de ele, simboluri ele înșile, dar simboluri pure, ca și cuvintele, devin transparente și revelatoare ». Mai mult. În *Les Faux Monnayeurs* apare uneori chipul paroxistic al estetismului. « Înțeleg, să repet mereu și pretutindeni că literatura, artel, științele lucrează în cele din urmă la bună-starea umanității și asta ar fi de ajuns ca să mă facă să le vomit . . . Da, ceea ce îmi place să-mi închipui este dimpotrivă umanitatea de robi lucrînd la un monument nemilos ». E de crezut că asemenea reflecții, fie și sprijinite cu altele, nu dau formula esteticii lui. Ele provin din numeroase lecturi engleze de tinerete, în special din Oscar Wilde, pe care de cîteva ori îl și citează. Mai propriu și mai numeroase îl sînt mișcările de respingere a unui astfel de ideal artistic. Nu rafinamentul și distanța față de viață îi conduc destinul de scriitor. Însemnări contrare, în care l se înecă estetismul, ni-l arată preferînd din viață ca formă de artă informal, nedistilat, cruditatea imediată. Despre *Nourritures Terrestres*, aflăm din prefața ediției 1927 că le-a scris « într-un moment cînd literatura mirosea spăimîntător a factice și stătut (« renfermé »); cînd mi se părea urgent a o face din nou să ia contact și să pună simplu pe pămînt piciorul gol. » Cîteodată, ca în *Faux Monnayeurs*, desgustul de artificial, de convenție și stilizare capătă formulări de-a

dreptul visceral: « Trebuie să vă mărturisesc că dintre toate emanațiile scîrboase ale omului literatura face parte dintre acelea care mă desgustă cel mai mult ! . . » Lectura despre o anumită experiență de viață e o plăcere precară; Interesul real îl conduce la experiența directă și personală. « Nu-mi ajunge, spune el în *Nourritures* . . . , să citesc că nisipul plajilor e mîngietor; vreau ca picioarele mele să simtă aceasta . . . », fiindcă natura lui se satisface numai într-o estetică a imediatului, orice cunoștință neprecedată de « o senzație » fiindu-i de prisos. Afirmarea nouă, pe care tineretul timpului o află de la Gide nu are nici un raport cu reminiscențele esteticii wilhelmine; ea constă în propuneri de experiență proprie, în vînătoarea neîntreruptă de senzații, în bucuria și sinceritatea plăcerii, care urmează să înlocuiască atît tristețea efortului artistic, cît și Ideea romantică despre puterea creatoare a tristeții. Nathanaël va fi astfel supus unei pedagogii a jubilarilor, în care pînă la urmă se poate vedea nu numai o nouă estetică, dar și o nouă filozofie. « Nu vreau să te învăț altă înțelepciune decît viața », spune el simbolicului său discipol. Și cuvintele care îi vin fără să le caute sînt în deosebi « fervearea » (« . . . îți aduc fervearea », « fericirea mea e făcută din ferveare »), « beția » (« . . . îți voi vorbi despre beții », « beția e totdeauna un substitut al fericirii »), « voluptatea » (« Natura întreagă aspiră la voluptate », « am găsit mai multă învățătură în voluptate decît în cărți ») și « senzația » (« . . . orice senzație are o prezență infinită », « dintre toate bucuriile simțurilor poteam pe acelea ale pipăitului », « ce are omul mai profund e pielea sa »). Este adevărat că estetica și filozofia, către care duce resimțirea directă a vieții, în plan teoretic și strict francez, nu era cu totul nouă. Guyau scrisese de mult despre intensitatea prevalentă a senzației asupra derivatelor ei literare, iar Bergson la rîndul lui concentrase întreaga filozofie în sentimentul vieții personale. Nici Rimbaud nu gîndise disparat problema literaturii. Tonul anumitor fraze din *Saison en Enfer*, nu numai orientarea ideatică, e de recunoscut la Gide: « Trebuie pentru un timp să accept înlăturarea oricărei morale și să nu mai rezist dorințelor . . , singure capabile să mă instruiască. Și le-am cedat ». Sau « Simțurile mi se uzaseră pînă la transparență, și cînd coborîi într-o dimineață spre oraș, azurul cerului pătrunse în mine ». Dar pentru Rimbaud literatura se dovedise un duplicat al vieții și de aceea o și părăsise. Gide, după simplificarea stendhaliană a frazei, după denunțul împotriva convenției literare, după preferința pentru roman ca fiind genul cel mai « lawless », e chiar pe punctul să-l repete abjurarea: « Singurul poet care mă mai satisface azi este Rimbaud. . . Ceea ce admir mai mult la el e că a preferat viața » (*Faux Monnayeurs*). Și atunci ce mai rămîne nou din învățătura lui Gide? Nouă este acea pedagogie a jubilarilor, căreia tineretul timpului i se deschide cum nu se deschisese respectiv învățătura lui Rimbaud, a lui Guyau, și a lui Bergson. Exemplul lui, spre deosebire de al antecesorilor, pătrunde în masa cititorilor moderni, modificîndu-le pe de-a-ntregul concepția estetică și în același timp conduita socială. Sub influența numai a lui se constituie o societate, pentru care opera de artă, poezia, romanul, teatrul devin dispensabile față de « beția » exaltărilor vitaliste. André Gide ne apare astfel ca părinte al *happening-ului* contemporan, al disprețului sub care se află ideea de artă și a cărui consecință estetică printre scriitorii actuali se cheamă antipoezie, antiteatru, antiroman. Mai cu seamă « noul roman » este direct raportabil la numeroase disocieri gidiene privind genul narativ, chiar dacă deosebirile ar fi tot atît de numeroase. În legătură cu *Les Faux Monnayeurs*, el scrie: « Dacă vreți acest carnet conține critica neîncetată a romanului meu; sau mai exact : a romanului în general. Gîndiți-vă la Interesul pe care l-ar fi avut pentru noi un asemenea carnet ținut de Dickens sau Balzac; dacă am avea jurnalul *Educației Sentimentale* sau a *Fraților*

Karamazov ! istoria operei, a gestației ei! (ar fi mai interesant decât opera însăși)». După devalorizarea romanului ca roman și preferința clară pentru procesul lui genetic (ceea ce n-ar însemna decât dublarea creatorului printr-un critic), estetica narațiunii clasice e atacată din plin. « Analiza psihologică » nu mai are nici un sens pentru el, fiindcă « omul simte ceea ce își închipuie că simte »; « dialogurile » trec în chip firesc în sarcina « fonografului », iar « evenimentele exterioare, accidentele, traumatismele » ca și « descripția personajelor, » aparțin mai mult cinematografului decât romanului. El își va propune prin urmare « să despoaie romanul de toate elementele, care nu-i aparțin specific ». Este chiar ideea, din care s-a dezvoltat după al doilea război mondial estetica « noului roman ». Societatea și literatura de după 1950, în oricare dintre aspectele lor, afirmă deopotrivă actualitatea tipului uman și literar, pe care l-a reprezentat André Gide. Consecințele îndepărtate ale operei lui, dacă nu opera propriu-zisă, transpar limpede de sub formele ultimei modernități.

HM

HENRI MATISSE,
Venus, colaj, 1952

ANDRÉ GIDE

Tratatul despre Narcis

Tratatul despre Narcis

Teoria simbolului

Lui Paul Valéry.

*Motto: Nuper me in littare vidi.
Vergiliu.*

Cărțile nu sînt, poate, un lucru foarte necesar; la început erau de ajuns cîteva mituri; ele împlineau o întreagă religie. Mulțimea se minuna de strălucirea aparentă a fabulelor și se prosterna fără să priceapă; preoții atenți, aplecați asupra adîncimii imaginilor, deslușeau încetul cu încetul înțelesul tainic al hieroglificei. Apoi au vrut să explice; cărțile au amplificat miturile; dar cîteva mituri erau de ajuns.

Așa, de pildă, mitul lui Narcis: Narcis era de o frumusețe desăvîrșită și de aceea era cast; el disprețuia Nimfele, pentru că se iubea pe el însuși. Nici o boare nu tulbura izvorul în care calm și aplecat, se contempla tot timpul... Cunoașteți

povestea. Și totuși o vom mai spune. Toate lucrurile au fost spuse; dar cum nimeni nu ascultă, trebuie să o luăm întotdeauna de la capăt.

Nu mai există nici mal, nici izvor, nici metamorfoză, nici vreo floare ce se oglindește; nimic, prin urmare, în afară de Narcis, un Narcis visător ce se adâncește în depărtarea unui tărîm cenușiu. În monotonia fără noimă a clipei se neli-niștește și inima lui cuprinsă de îndoială se întreabă nedumerită. Vrea, în sfîrșit să afle care este forma sufletului său; s-ar cuveni să fie, simte prea bine aceasta, peste măsură de fermecătoare, dacă socotește după florii prelungi care o străbat; dar chipul său! imaginea sa! Oh! să nu știi dacă te iubești... să nu-ți cunoști frumusețea! Mă pierd în acest peisaj fără linii, care nu își opune planurile. Oh! să nu te poți vedea! O oglindă! o oglindă! o oglindă! o oglindă!

Și Narcis, care nu se îndoiește că forma sa se află undeva, se ridică și pornește în căutarea trăsăturilor dorite pentru a-și învălui, în sfîrșit, marele său suflet.

Narcis s-a oprit pe malul fluviului timpului. Tărîm fatal și amăgitor la care trec și se scurg anii. Margini simple ca o ramă în care se fixează apa ca o oglindă neargintată: dincolo de care nu se va vedea nimic; dincolo de care se va desfășura golul și plictiseala. Un canal cu ape mohorîte și amorțite, oglindă aproape orizontală; și nimic nu ar desluși în văzduhul fără culoare din jur această apă veștedă în afară de svonul curgerii ei.

De departe, Narcis a luat fluviul drept un drum și pentru că se plictisea atît de singur în acest orizont cenușiu, s-a apropiat ca să vadă cum trec lucrurile. Cu mîinile sprijinite pe rama oglinzii, se aplecă acum în poziția sa tradițională. Și iată că, în timp ce privește, pe suprafața apei se ivește dintr-o dată, o aparență firavă. — Flori de pe maluri, trunchiuri de copaci, frînturi de cer albatru reflectate, o curgere de imagini repezi care îl așteptau numai pe el pentru a fi și care dobîndesc culoare sub privirile lui. Apoi se înalță coline și se înșiră păduri pe povîrnișurile văilor, vedenii ce unduiesc din pricina curgerii apelor și pe care valurile le preschimbă în felurite chipuri. Narcis privește vrăjit dar nu pricepe prea bine, dacă sufletul său călăuzește valul sau dacă valul îi călăuzește sufletul, pentru că și unul și celălalt se clatină.

Acolo unde Narcis privește este prezentul. Din cel mai îndepărtat viitor, lucrurile, încă virtuale, se grăbesc spre ființă; Narcis le vede, apoi ele trec; se scurg în trecut. În curînd Narcis constată că de fiecare dată trece același lucru. El se întreabă, apoi se gîndește. Întotdeauna trec aceleași forme; doar avîntul valului le deosebește. — Pentru ce mai multe? sau pentru ce aceleași? Înseamnă că sînt nedesăvîrșite, de vreme ce reîncep de-a pururi... și toate, gîndește el, năzuiesc și se avîntă spre o formă dintru început pierdută, paradisiacă și cristalină.

Narcis visează Paradisul.

Paradisul nu era mare; fiind desăvârșită, fiecare formă nu înflorește aici decât o singură dată; o grădină le cuprindea pe toate. — Dacă exista sau nu exista, ce importanță are aceasta? dar dacă exista, așa era. Totul cristaliza aici într-o eflorescență necesară și totul era în chip desăvârșit așa cum se cuvenea să fie. — Totul rămânea neclintit, căci nimic nu dorea să fie mai bun. Numai gravitația calmă îndeplinea încet schimbarea întregului.

Și pentru că nici un avînt nu se stinge, nici în Trecut, nici în Viitor, Paradisul nu devenise, el era pur și simplu din totdeauna.

Nepîngărit Eden ! Grădină a Ideilor ! în care formele ritmice și sigure își vedeau fără trudă numărul; în care fiecare lucru era ceea ce părea, în care era de prisos să dovedești.

Eden în care adierile melodioase unduiau în curbe prevăzute; în care cerul își desfășura azurul pe pajiștea simetrică; în care păsările erau culoarea timpului iar fluturii coboriți pe flori închipuiau armonii divine. Totul era desăvârșit ca un număr și se scanda în chip firesc; un acord izvora din raportul liniilor; deasupra grădinii plutea o simfonie statornică.

În mijlocul Edenului, Ygdrasil, arborele logaritmice, își adîncea în sol rădăcinile de viață și plimba pe pajiștea din jur umbra deasă a frunzișului său în care se întindea numai noaptea. În umbră, de trunchiul său se sprijinea cartea Misterului, în care se cuprindea adevărul ce se cuvine aflat. Iar vîntul, suflînd în frunzele arborelui, silabisea toată ziua hieroglifele necesare.

Adam, religios, asculta. Unic, încă nesexuat, el rămînea așezat la umbra marelui copac. Omul ! Ipostază a lui Elohim, complice al Divinității ! pentru el, prin el, apar formele. Neclintit în miezul acestei feerii, el o privește desfășurîndu-se.

Dar silit tot timpul să fie spectatorul unui spectacol în care singurul lui rol este să privească tot timpul, se plictisește. Totul se joacă pentru el, o știe prea bine, dar el însuși. . . el însuși nu se vede. La ce bun atunci toate celelalte? De bună seamă este puternic deoarece creează și pentru că întreaga lume există numai în raza privirii lui, dar ce știe el despre puterea lui atîta vreme cît nu o vedește? Tot contemplînd lucrurile, el nu se mai deosebește de ele: să nu știi unde te sfîrșești, să nu știi pînă unde mergi ! Căci la urma urmelor e o sclavie, dacă nu cutezi să riști un gest, fără a fărîma atîta armonie. Și apoi, cu atît mai rău ! această armonie mă întărită cu acordul ei de-a pururi desăvârșit. Un gest ! un mic gest, ca să afle, o disonanță, ce dracu ! Ei, hai ! puțin neprevăzut.

Ah, să apuce ! să apuce o ramură a Ygdrasilului cu degetele lui trufașe și să o frîngă. . .

S-a făcut.

La început o crăpătură imperceptibilă, un strigăt care încolțește, se înalță exasperat, șuler ascuțit ce devine în curînd gemăt de furtună. Arborele Ygdra-

sil veștejit se clatină și trosnește; frunzele lui prin care se jucau adierile, tremură înfiorate și răsucite, se zbat în vârtejul care se înalță și le duce departe, către taina unui cer de noapte și către tărîmuri primejdioase spre care fug risipindu-se și paginile smulse din marea carte sacră care-și pierde filele.

Spre cer urcă un abur, lacrimi, nori ce recad în chip de lacrimi și care vor urca iarăși ca nori: s-a născut timpul.

Iar Omul înspăimîntat, androgin, care se dedublează, a plîns de spaimă și de oroare, simțind că, dimpreună cu un sex nou, se naște în el dorința neliniștită spre această jumătate a lui aproape la fel, această femeie ce s-a ivit dintr-o dată acolo, pe care o îmbrățișează, pe care ar vrea să o cuprindă iarăși în sine, — această femeie care în strădania oarbă de a renaște prin sine ființa desăvîrșită și de a încheia astfel această stirpe, va face să se agite în pîntecul ei taina unei noi rase și în curînd va coborî în timp și va crește o altă ființă, tot nedesăvîrșită, care nu își va fi suficientă.

Tristă rasă ce te vei risipi pe acest pămînt de înserare și rugă ! amintirea Paradisului pierdut îți va îndurera extazele, a Paradisului pe care îl vei căuta pretutindeni, despre care îți vor vorbi iarăși și iarăși profeții, și poeții pe care iată-i cum vor culege cu smerenie filele rupte ale Cărții imemorale în care se cuprindea adevărul ce se cuvine aflat.

II

Dacă Narcis s-ar întoarce ar vedea, socot, vreo pajiște, verde, poate cerul, Copacul, Floarea, în sfîrșit ceva statornic și care durează dar al cărui reflex pe suprafața apei se frînge și pe care valurile în fugă îl oglindesc felurit.

Cînd, oare, se va opri această apă din fuga ei? Și, în sfîrșit resemnată, oglindă stătătoare, va spune în puritatea identică a imaginii — identică într-atît încît să se confunde cu ele — liniile acestor forme fatale — încît să devină ele, în sfîrșit.

Cînd, oare, timpul, încetinindu-și fuga, va lăsa să se odihnească această curgere? Forme, forme sfinte și veșnice care așteptați doar repaosul pentru a vă arăta iarăși, oh ! cînd, în ce noapte, în ce tăcere veți cristaliza din nou?

Paradisul trebuie fără încetare reconstruit; el nu se află cîtuși de pușin în vreo îndepărtată Thule. El sălășluiește sub aparențe. Fiecare lucru are, în chip virtual, armonia tainică a ființei sale, după cum fiecare sare conține în ea arhetipul cristalului său; — să vină o vreme de noapte amușită în care apele mai grele coboară în abisurile netulburate ce vor desfășura atunci tainice efflorescențe. . .

Total năzuiește spre forma sa pierdută; ea se întrevede, dar murdară și strîmbă și nemulțumită de sine căci reîncepe fără încetare grăbită, stînjentă de formele învecinate pentru că fiecare din ele se străduiește deopotrivă să apară, întrucît nu mai este deajuns să fii: trebuie să te dovedești și orgoliul o însuflește pe fiecare. Ora care trece răstoarnă totul.

Pentru că timpul aleargă numai prin fuga lucrurilor, fiecare lucru se agață și se crispează pentru a încetini întrucâtva această goană și pentru a putea apara mai bine. Există atunci epoci în care lucrurile devin mai lente, în care vremea se odihnește, credem noi; și pentru că zgomotul dimpreună cu mișcarea conținește, totul tace. Așteptăm; înțelegem că vremea este tragică și că nu trebuie să te odihnești.

« Se așternu o tăcere adîncă în cer; preludiu al apocalipsului. — Da, tragice, tragice epoci în care încep ere noi, în care cerul și pămîntul se adună, în care cartea cu șapte peceti se va deschide, în care totul se va statornici într-o poziție veșnică... dar țîșni o larmă neașteptată; pe podișurile alese în care se crede că va lua sfîrșit timpul, se află întotdeauna cîțiva soldați lacomi care-și împart între ei veșmintele și joacă tunicile la zaruri, în vreme ce extazul imobilizează pe sfințele femei iar marama care se sfîșie va dezvălui tainele templului; cînd întreaga creație îl contemplă pe Crist cu trupul înepenit pe cea mai înaltă cruce, rostind cuvintele de pe urmă: « Totul s-a înfăptuit. . . »

. . . Dar nu ! totul trebuie refăcut de la capăt, refăcut întru veșnicie, pentru că un jucător de zaruri nu și-a stăpînit gestul zadarnic, pentru că un soldat voia să ciștige o tunică, pentru că cineva nu primea.

Căci vina este întotdeauna aceeași și prin ea Paradisul este pierdut iarăși și iarăși: individul care se gîndește la sine în timp ce sînt hotărîte Patimile și, nevolnic trufaș, nu se supune¹.

Liturghii fără sfîrșit, în fiecare zi, pentru a pricinui iarăși agonია lui Crist și pentru a rechema publicul în poziția de rugăciune. . . un public ! — cînd ar trebui să se prosterneze întreaga omenire; atunci o singură liturghie ar fi de ajuns.

Dacă am ști să fim atenți și să privim. . .

III

Poetul este cel care privește. Și ce vede oare? Paradisul.

Căci Paradisul este pretutîndeni; să nu dăm crezare aparențelor. Aparențele sînt nedesăvîrșite: ele bolborosesc adevărurile pe care le ascund; poetul, într-un cuvînt, trebuie să înțeleagă, apoi să rostească din nou aceste adevăruri. Oare savantul face altceva? Și el caută arhetipul lucrurilor și legile succesiunii lor; el recompune o lume, de o simplitate ideală, în care totul se ordonează în chip firesc.

Dar Savantul cercetează aceste forme primare printr-o inducție lentă și temătoare, cu ajutorul a nenumărate exemple: căci el se oprește la aparență și, dornic de certitudine, el își interzice să ghicească.

¹ Adevărurile rămîn îndărătul Formelor. Simboluri. Orice fenomen este Simbolul unui Adevăr. Singura lui datorie este să-l pună în lumină. Singurul lui Păcat: să se prefere pe sine.

Noi trăim pentru a pune în lumină. Regulile moralei și ale esteticii sînt aceleași: orice operă care nu pune în lumină, este nefolositoare și, prin aceasta, proastă. Orice om care nu pune în lumină este nefolositor și rău. (Privind mai de sus lucrurile am vedea totuși că toți punem în lumină, dar nu trebuie să o recunoaștem decît după). Orice reprezentant al Ideii tinde să se prefere pe sine Ideii pe care o pune în lumină. Să te preferi, aceasta este greșeala. Artistul, savantul, nu trebuie să se prefere Adevărului pe care vrea să-l spună: aceasta este toată morala lui; să nu prefere nici cuvîntul, nici fraza Ideii pe care vrea să o vadăască: mai că a spune că aceasta este toată estetica.

Poetul care știe că creează ghlcește prin fiecare lucru și îl e deajuns unul singur, simbolul, pentru a-l dezvălui arhetipul; el știe că aparența nu este decît pretextul lui, un veșmînt care o ascunde și la care ochiul profan se oprește, dar care ne arată că el se află acolo¹.

Poetul cucernic contemplă; el se pleacă asupra simbolurilor și în tăcere coboară adînc în inima lucrurilor și cînd a perceput, vizionar, Ideea, tainicul Număr armonios al Ființei sale, care susține forma nedesăvîrșită, el o prinde, apoi lăsînd deoparte această formă vremelnică care o îmbracă în timp, știe să-i redea o formă veșnică, în sfîrșit, Forma ei adevărată și fatală, paradisiacă și cristalină.

Căci opera de artă este un cristal, paradis parțial în care Ideea înfloarește iarăși în neprihănirea ei superioară; în care, ca în Edenul dispărut, ordinea firească și necesară a aranjat toate formele într-o simetrică dependență, reciprocă în care trufia cuvîntului nu înlocuiește Gîndirea, în care frazele ritmice și sigure, simboluri și ele, dar simboluri pure și cuvintele devin transparente și revelatoare.

Asemenea opere cristalizează numai în liniște; dar există adesea tăceri chiar în vîltoarea mulțimii în care artistul refugiat ca Moise pe muntele Sinai, se însingurează, scapă din puterea lucrurilor și a timpului, se învăluie într-un văzduh de lumină, deasupra mulțimii preocupate. În el Ideea se odihnește încet, apoi înfloarește lucid în afara curgerii orelor. Și pentru că ea nu se află în timp, timpul nu va avea nici o putere asupra ei. Mai mult: ne întrebăm dacă nu cumva Paradisul aflat și el în afara timpului, nu era din totdeauna chiar acolo, cu alte cuvinte ca în chip ideal. . .

În vremea aceasta Narcis contemplă de pe mal această viziune pe care o dorișă de iubire o transfigurează; visează. Narcis singuratic și copilăros, se îndrăgostește de imaginea firavă; se apleacă, cu o nevoie de mîngîiere, deasupra izvorului pentru a-și potoli setea de iubire.

Se apleacă și dintr-o dată iată că această nălucire dispăre; în apa izvorului nu mai deslușește decît două buze în dreptul buzelor sale care se întînd, doi ochi, ai lui, care îl privesc. Înțelege că este el, că este singur, și că îndrăgește propriul său chip. În jur, azurul gol pe care brațele lui pale îl sfarmă, întinse de dorișă prin imaginea frîntă și se cufundă într-un element necunoscut.

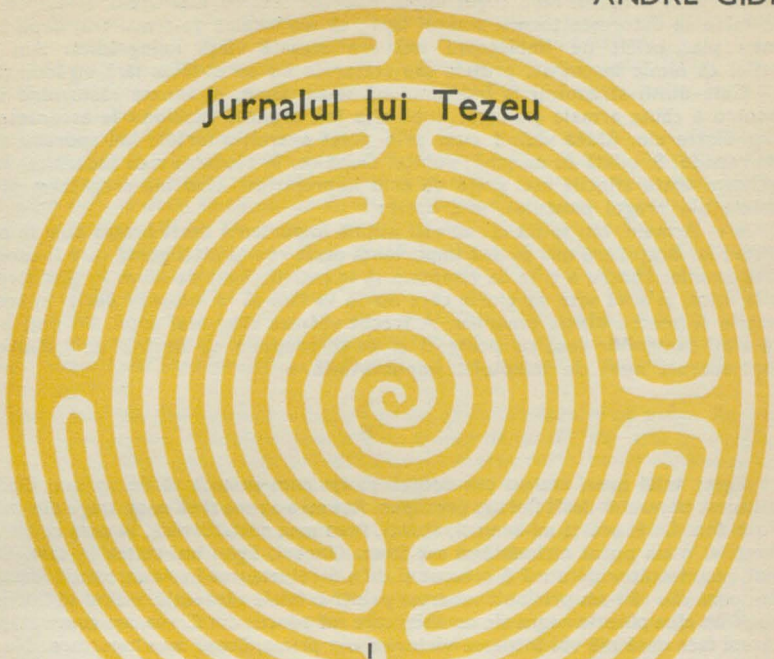
Atunci se ridică puțin; chipul se îndepărtează. Suprafața apei, ca mai demult, tresare și viziunea apare iarăși. Dar Narcis își spune că sărutul este neputință, și că nu trebuie să dorești o imagine; orice gest pentru a o poseda o sfîșie. E singur. Ce să facă? Să contemple.

Grav, și religios, își reia atitudinea lui calmă; rămîne simbol care crește, și, aplecat pe aparența Lumii, simte nedeslușit cum trec resorbite în el generațiile umane.

În românește de CORNEL MIHAI IONESCU

¹ Se înțelege că numesc un simbol tot ceea ce apare. Eu nu pretind că această teorie ar fi nouă doctrinele renunțării nu predică altceva. Problema morală pentru artist nu este că Ideea pe care o pune în lumină să fie mai mult sau mai puțin morală și folositoare celor mulți; problema este să o evidențieze bine. Căci totul trebuie să fie pus în lumină, chiar și lucrurile cele mai funeste: « Vai de cel prin care izbucnește scandalul », dar « Trebuie ca scandalul să izbucnească ». — Artistul și omul cu adevărat om, care trăiește pentru ceva, trebuie să se fi sacrificat dinainte pe sine însuși. Toată viața lui este numai o îndrumare spre aceasta. Și acum ce anume să punem în lumină? Aceasta se învață în tăcere. (Această notă a fost scrisă în 1890, în același timp cu tratatul).

Jurnalul lui Tezeu

Aș fi vrut să-mi povestesc viața pentru ca Hipolit, fiul meu, să tragă de aici învățăminte; și-o voi face deși el nu mai este printre noi. Din pricina lui n-aș fi îndrăznit să pomenesc, așa cum am s-o fac acum, de câteva aventuri amoroase: se arăta a fi deosebit de pudic și nu îndrăzneau niciodată să vorbesc în fața lui de iubirile mele. Care, de altfel, nu au avut importanță decât în prima parte a vieții mele; dar, cel puțin, și ele, cași diferiții monștri pe care îi imblânzeam, m-au învățat să mă cunosc. Pentru că «înainte de orice trebuie să aflu cine ești, îi spuneam lui Hipolit; de abia apoi se cade să primești în conștiință și în mâini moștenirea. Vrei nu vrei, și tu, ca și mine, ești fiu de rege. Asta este și nu-i nimic de făcut; și asta obligă.» Dar lui Hipolit nu-i prea păsa; mai puțin chiar decât mie la vârsta lui, și faptul nu-i dădea prea multă bătaie de cap cum nu-mi dăduse nici mie pe vremuri. O, primii ani trăiți în nevinovăție! Când te ridici fără nici o grijă! Eram vîntul, valul. Eram iarbă; pasăre. Nu mă mărgineam la mine însumi, și orice atingere cu o lume din afară mai curînd deștepta în mine voluptate decât mă învăța propriile mele limite. Am mîngîiat fructe, scoarța copacilor tineri, pietrele netede ale țăr-murilor, blana cîinilor, coama cailor înainte de a mîngîia femeii. Zvîcneam spre toate cîte mi le dezvăluiau încîntătoare Pan, Zeus sau Thetis.

Într-o zi tata mi-a spus că așa nu mai merge. — De ce? — Pentru că, ce dracu, eram fiul lui și trebuia să mă arăt demn de tronul la care aveam să-i urmez... Când eu mă simțeam atît de bine culcat de-a dreptul în iarbă răcoroasă sau pe nisipul

fierbinte al arenei. Totuși nu puteam să nu-i dau dreptate tatei. Făcea bine, firește, că-mi ridica propriul meu cuget împotriva. Tot ceea ce, mai târziu, a fost de preț în mine se datorește tocmai acestui fapt; că am încetat de-a mai trăi după bunul meu plac, oricât de îmbietoare îmi era această viață neîngrădită. Am aflat astfel că nimic însemnat, prețios sau statornic nu se obține fără străduință.

Cele dintîi străduinți la îndemnul lui le-am făcut, și anume răsturnînd stînci pentru a căuta armele pe care, după cite îmi spunea, Poseidon le ascunsese sub una dintre ele. Rîdea văzînd cum prin acest exercițiu forțele îmi sporeau destul de repede. Și odată cu mușchii, voința. După ce, în căutarea mea zadarnică, rostogolisem toate stîncile mai grele de prin împrejurimi, cînd mă pregăteam să scot dalele din pragul palatului, m-a oprit:

« — Armele, îmi spuse el, au mai puțină importanță decît brațul care le minuieste; iar brațul are mai puțină importanță decît voința inteligentă care îl conduce. Iată armele. Pentru a-ți le da așteptam să le meriți. Simt de-acum în tine rivala de a le folosi și acea sete de glorie care nu te va lăsa să le folosești decît în scopuri nobile și pentru binele omenirii. A trecut vremea cînd erai copil. Fii om. Învăță să arăți oamenilor ceea ce poate fi și ce-și propune să devină unul dintre ei. Sint lucruri mari de împlănit. Împlinește-te. »

II

Egeu, tatăl meu, era un om deosebit; așa cum se cade să fie un om. De fapt, bănuiesc că nu sînt decît fiul său presupus. Așa mi s-a spus și că m-aș trage din marele Poseidon. De la acesta mi-ar veni, atunci, firea mea nestatornică. În ceea ce privește femeile, n-am putut niciodată să mă fixez. Uneori, Egeu îmi stătea în cale. Dar îi sînt recunoscător de a mă fi crescut și de a fi reinstaurat în Atica cultul Afroditei. Îmi pare rău că i-am pricinuit moartea printr-o fatală zăpăceală, uitînd să înlocuiesc cu pinze albe pinzele negre ale corăbiei care mă aducea din Creta, așa cum hotărisem că voi face dacă mă voi întoarce victorios din primejdioasa mea încercare. Nu poți să te gîndești la toate. Dar, la drept vorbind, și dacă stau să mă întreb, ceea ce nu fac niciodată cu dragă inimă, n-aș putea să jur că a fost, într-adevăr, o zăpăceală. Egeu, v-am spus-o, îmi stătea în cale. Mai ales de cînd i se năzărise ideea cît se poate de supărătoare ca, prin filtrele Mediei, vrăjitoarea, care îl găsea, după cum i se părea și lui, cam bătrîn pentru un soț, să-și ardă o a doua tinerețe, închinîndu-mi astfel cariera, cînd, de fapt, fiecare la rîndul lui. Fapt este că văzînd pinzele negre . . . ajuns la Atena am aflat că se aruncase în mare.

Este de netăgăduit că am săvîrșit cîteva fapte spre binele oamenilor; am șters o dată pentru totdeauna de pe fața pămîntului nenumărații tirani, bandiți și monștri; am netezit drumuri care înfricoșau pînă și pe cele mai îndrăznețe spirite; am limpezit cerul astfel încît omul, cu fruntea mai puțin plecată, să se teamă mai puțin de cele neașteptate.

Pe vremea aceea, nimeni nu poate să n-o recunoască, înfățișarea cîmpilor nu era cituși de puțin liniștitoare. Între orașelele risipite se întindeau vaste pămînturi nedestelenite stăbătute de drumuri cituși de puțin sigure. Mai erau pădurile dese, defileurile munților. În locurile cele mai primejdioase se aciuiseră tîlhari care ucidau și jefuiau pe călător sau cel puțin îl vămuiau; nici o autoritate nu-și exercita puterea asupra lor. Tîlhăriile erau atît de întrepătrunse cu prădăciunile și cruzimile fiarelor sălbatice, cu forțele potrivnice și de nepătruns ale naturii încît nimeni n-ar fi putut să spună, atunci cînd cineva o pătea, dacă acesta era victima vreunei înverșunări divine sau pur și simplu omenești și nici dacă în spatele unor monștri ca cei învinși

de Oedip sau de Belerophon, sfînxul sau gorgona, se ascundea un om sau un zeu. Tot ceea ce nu putea fi explicat trecea drept divin, și într-atît frica se împletea cu religia încît adeseori eroismul părea neglijuit. Cele dintîi și cele mai însemnate victorii pe care omul trebuia să le obțină erau cele împotriva zeilor.

Om sau zeu, nu poți să-l socotești cu adevărat înfrînt decît smulgîndu-i arma pentru a i-o întoarce împotrivă, așa cum am făcut cu măciuca lui Periphetes, întunecat gigant al Epidauriei.

Vă spun că va veni o vreme cînd omul va ști să ia în stăpînire chiar și fulgerele lui Zeus așa cum a luat Prometeu focul. Da, acestea sînt victoriile definitive. Cît privește femeile, tîria și totodată slăbiciunea mea, mereu trebuia s-o iau de la capăt. Nu scăpam de una decît ca să cad în mrejele vreunei alteia și nu cuceriam niciuna fără să fi fost mai întîi eu cel cucerit. Pirithous avea dreptate atunci cînd spunea (ah ! cît de bine mă înțelegeam cu el !) că totul este să nu te lași niciodată moleșit precum Hércule în brațele Omphalei. Și pentru că niciodată nici n-am putut și nici n-am vrut să mă lipsesc de femei, îmi repeta ori de cîte ori plecam în urmărirea vreunei: « Du-te, dar treci mai departe ». Cea care, sub motiv că vrea să mă salveze, a avut într-o bună zi pretenția să mă lege de ea printr-un fir, e drept, subțire dar inextensibil, a fost cea . . . Dar n-a venit încă momentul să vorbim despre ea.

Dintre toate mai ales Antiope a fost cît pe aci să pună stăpînire pe mine. Regină a amazoneilor, ea era, ca toate supusele sale, ciungă de-un sîn; dar asta nu-i răpea nimic din farmec. Deprinsă cu fuga, cu lupta, mușchii ei erau duri și oțeliți aidoma celor ai atleților noștri. Cu ea, m-am luptat. Se zbătea în brațele mele ca o panteră. Dezarmată, își înfigea în mine ghiarele și dintîi; înverșunată de risul meu (pentru că nici eu n-aveam nici o armă) și de faptul că nu reușea să se împotrivească dragostei ei pentru mine. N-am înfrînt niciodată o mai deplină virginitate. Iar mai tîrziu nu-mi mai păsa că pe Hipolit, fiul său, nu mi-l alăpta decît cu un singur sîn. Pe el, cast și sălbatic, pe el voiam să-l fac urmașul meu la tron. Voi povesti mai încolo care anume a fost nenorocirea vieții mele. Pentru că nu ajunge să fii și apoi să fi fost: trebuie să lași moștenire și să faci astfel încît să nu te isprăvești odată cu tine, mi-o repeta încă bunicul. Și Piteu, și Egeu erau cu mult mai inteligenți decît mine; așa cum este și Pirithous. Dar mie mi se recunoaște bunul simț; restul vine de la sine dintr-o neabătută vreare pe care am ținut-o mereu trează, de a face lucrurile așa cum se cade. Mai am în mine și un anume curaj care mă împinge la înfăptuiri îndrăznețe. Pe deasupra, mai eram și ambițios : cele cîte mi se spuneau despre faptele însemnate ale vărului meu Hércule îmi umpleau tinerețea de nerăbdare, așa încît, venind vremea să mă despart de Trezena unde trăisem pînă atunci pentru a-l regăsi și la Atena pe cel care, după lege, era tatăl meu, n-am vrut nicicum să ascult, oricît erau ele de înțelepte, sfaturile de-a pleca cu o corabie, drumul pe mare fiind mult mai sigur. O știam și eu; dar drumul pe uscat cu marile lui ocolisuri mă ispitesea tocmai prin primejdiiile sale; aveam prilejul de a-mi dovedi valoarea. Tot soiul de tîlhari reîncepuseră să bîntuie țara și le mergea de minune de cînd Hércule lîncezea la picioarele Omphalei. Aveam șaisprezece ani. Totul îmi surîdea. Era rîndul meu. Zvîcnind impetuos, inima mi se avînta spre hotarele bucuriei. Ce-mi păsa de primejdie ! am strigat, și ce să fac cu un drum gata netezit ! Disprețuiam odihna lipsită de glorie, și bunăstarea și lenevia. Așadar, pe acest drum al Atenei, prin istmul Peloponezului m-am pus pentru prima dată la încercare, aflîndu-mi în același timp puterea brațului și a inimii, nimicînd cîtiva dintre cei mai înfricoșători și mai vestiți bandiți : Sinis, Periphetes, Procust, Geryon (nu, acesta-i dîntrai lui Hércule; voiam să spun Cercyon). Am comis, pe atunci, și o mică greșeală în persoana lui Scyron, un om, pare-se, demn de toată stima, plin de

bunavoință și foarte prevenitor cu trecătorii; dar când mi s-a spus era deja prea târziu și pentru că de acum tot îl ucisese, s-a hotărât că trebuie să fi fost un pungaș.

Și tot pe acest drum al Atenei, în niște tufișuri de asparagus, mi-a suris prima mea cucerire amoroasă. Perigona era înaltă și mlădicasă. Tocmai îi ucisese tatăl și i-am făcut, în schimb, un copil încântător: Menalip. I-am pierdut din vedere și pe unul și pe celălalt trecând mai departe; cu grija de a nu zăbovi. Așa am fost întotdeauna: mai puțin preocupat și reținut de ceea ce săvîrșisem decît chemat de ceea ce îmi rămînea de săvîrșit; și mi se părea mereu că tot ceea ce este mai important de-abia de acum-ncolo avea să vină.

Așa încît nu-mi voi mai pierde vremea cu toate aceste fleacuri pregătitoare în care nu mă primejduiam, la urma urmei, decît prea puțin. Iată-mă însă în fața unei admirabile aventuri așa cum nici chiar Hércule n-a avut niciodată. Trebuie să o istorisesc pe îndelete.

III

Povestea aceasta este foarte încurcată. Trebuie spus, mai întîi, că insula Creta era puternică. Acolo domnea Minos. El considera Atica răspunzătoare de moartea fiului său Androgeu și, ca măsură de represalii, ne ceruse un tribut anual: șapte băieți și șapte fete trebuiau trimiși pentru a fi, așa ni se spunea, dați pradă Minotaurului, copilul monstruos pe care Pasifae, soția lui Minos, îl avusese în urma împreunării cu un taur. Sortii desemnau aceste victime.

Or, acela era tocmai anul întoarcerii mele în Grecia. Deși sortii mă cruțaseră, (ei cruță bucuș pe prinți), am cerut să fac parte din lot în ciuda împotrivirii tatălui meu regele... n-am nevoie de privilegii și nu vreau să mă deosebesc de ceilalți decît prin propria mea valoare. Întrucît plănuisem să-l înfrîng pe Minotaur izbăvind astfel Grecia de acest groaznic bir. Pe deasupra, mai eram și foarte curios să văd Creta de unde ne veneau neîncetat în Atica obiecte frumoase, bogate și cunoscute. Am plecat, deci, adăugîndu-mă celorlalți treisprezece printre care se număra și prietenul meu Pirithous.

Am acostat într-o dimineață de martie la Amnisos, un mic orășel apropiat de capitala insulei, servind drept port Cnososului, unde Minos își are reședința și unde și-a clădit palatul. Ar fi trebuit să ajungem cu o seară mai înainte, dar o puternică furtună ne făcuse să întîrziem. Cînd am coborît de pe punte ostași armați ne-au înconjurat, mi-au luat sabia, ca și pe cea a lui Pirithous, ne-au căutat să vadă dacă nu mai avem și alte arme, apoi ne-au dus să ne înfățișeze regelui care venise de la Cnosos împreună cu curtea, în întîmpinarea noastră. O mare mulțime de oameni de rînd se înghesuiau în jurul nostru ca să ne vadă. Toți bărbații aveau pieptul gol. Singur Minos, așezat sub un baldachin, purta o hlamidă lungă făcută dintr-o singură bucată de postav roșu întunecat care îi cădea în falduri majestuoase de la umeri pînă la călcie. Pe pieptul său larg cîț cel al lui însuși Zeus, atîrnau trei rînduri de coloane. Numeroși cretani poartă unele de rînd; pe cînd cele ale lui Minos erau făcute din pietre prețioase și din plăci de aur șlefuite înfățișînd flori de crin. El ședea pe un tron dominat de însemnul bardei cu două tășuri și ținea cu mîna dreaptă în față și departe de corp un sceptru de aur cît el de înalt; în cealaltă avea o floare trilobată, asemănătoare aceloră de pe colierele sale, de asemenea din aur dar cu mai mult mare. Deasupra coroanei sale de aur se înfoia un enorm panaș din pene de păun, de struț și de alcion. Ne-a privit îndelung, după ce mai întîi ne urase, cu un surîs care s-ar fi putut foarte bine să fie ironic avînd în vedere că venisem aici ca osîndiți — să fim bineveniți în insula sa. Alături de el, în picioare, stăteau regina și cele două prințese, fiicele

lui. Am avut de îndată bănuiala că cea mai mare dintre ele mă băgase în seamă. Pe cînd ostașii se pregăteau să ne ducă, am văzut-o aplecîndu-se către tatăl său și o auzii spunîndu-i în greacă (în șoaptă, dar eu am auzul ascuțit): « — Te implor, pe acesta nu », în timp ce mă arăta cu degetul. Minos surise iarăși și dădu niște porunci așa încît ostașii nu i-au luat decît pe tovarășii mei. De cum am rămas singur dinaintea lui a început să-mi pună întrebări.

Deși mă hotărîsem să acționez cu deosebită luare aminte și să nu-mi dezvălui nici nobila obîrșie și nici îndrăznețele mele planuri, mi s-a părut dintr-o dată că ar fi mai bine să joc pe față, din moment ce ațrăsesem asupra mea atenția prințesei și că nimic nu putea s-o lege mai mult de mine, aducîndu-mi totodată și bunăvoința regelui, decît să declar deschis că sînt nepotul lui Piteu. Am lăsat chiar să se înțeleagă că, după cîte se spune în Atica, aș fi fiul marelui Poseidon. Ca urmare a cărui fapt Minos spuse cu gravitate că, pentru a lămuri lucrurile, mă va supune de îndată încercării valului. La care eu m-am arătat îndeajuns de convins că voi ieși victorios din orice fel de încercare. Acele doamne de la curte, dacă nu chiar și Minos, s-au arătat binevoitor emoționate de siguranța mea.

— Acum, spuse Minos, du-te de îndată să-ți refaci forțele. Tovarășii tăi s-au așezat deja la masă și te așteaptă. După o noapte zbuciumată probabil că simți nevoia, după cum se spune aici, să iei ceva. Odihnește-te. Nu mă îndoiesc că spre asfințit vei lua parte la jocurile solmne ce vor avea loc în cinstea venirii voastre. Te vom lua apoi, prințe Tezeu, la Cnossos. Vei dormi într-o cameră a palatului iar miine te vom avea alături la masa noastră de seară; o mică cină foarte simplă, în familie unde ai să te simți la largul tău și unde aceste doamne vor fi încîntate să te audă istorisind primele tale fapte de viteză. Acum ele se vor duce să se pregătească pentru serbare. Ne vom reîntîlni acolo și veți fi așezați, tu și tovarășii tăi, chiar sub tribuna regală în semn de cinstire a rangului tău de prinț care se va răspîndi, glorificîndu-i, și asupra celor ce te însoțesc, de care însă nu vreau să te disting pe față.

IV

După ce Ariana a înmînat ultimului învingător ultimul premiu, din mijlocul curtenilor săi, Minos, închizînd festivitățile, ceru să-i fiu înfățișat eu de unul singur.

— Vreau acum, prințe Tezeu, îmi spuse el, să te conduc undeva pe țărmul mării spre a te supune acelei încercări prin care ni se va dezvălui dacă ești cu adevărat fiul zeului Poseidon așa cum ai pretins-o la început.

M-a condus, așadar, pe un promontoriu stîncos, la picioarele căruia se spărgeau talazurile.

— Îmi voi arunca, spuse regele, coroana în valuri ca să-ți dovedesc încrederea ce o am că mi-o vei readuce din adîncuri.

Regina și cele două prințese erau acolo, dornice să asiste la încercare; așa încît, cum prezența lor îmi sporea curajul, am replicat:

— Sînt oare un cîine ca să aduc stăpînului meu un obiect, fie acela chiar și o coroană? Lăsați-mă să mă cufund fără momeală. Vă voi aduce din cufundarea mea ceva care să o confirme și să o dovedească.

Am împins și mai departe îndrăzneala mea. Cum se stîrnise o briză destul de puternică, întîmplarea a făcut ca o lungă eșarfă să zboare de pe umerii Arianei. Vîntul o aduse către mine. Am prins-o surîzînd ca și cum mi-ar fi oferit-o prințesa sau vreun zeu. De îndată, scoțîndu-mi hainele care mă strîngeau, mi-am încins

În jurul mijlocului această eșarfă și, trecînd-o printre picioare, o înnodai. Părea că o fac din pudoare și ca să nu-mi arăt bărbăția în fața acestor doamne; dar, de fapt, puteam astfel ascunde o curea de piele pe care o păstrasem și de care atîrna o punguță. În ea nu aveam bani de metal ci cîteva pietre prețioase pe care le luasem din Grecia știînd că acest fel de pietre își păstrează o deplină valoare pretutindeni.

Deci, trăgîndu-mi aer în piept, m-am aruncat.

Exersat așa cum se cuvine, m-am cufundat foarte adînc și nu am ieșit la suprafață decît după ce am scos din punguță o agată onix și două crisopraze. Urcîndu-mă iarăși pe mal am oferit cît am putut mai curtenitor onixul reginei și fiecărei prințese cîte o crisoprază prefăcîndu-mă că le aduc din adîncuri sau, mai degrabă (pentru că nu e cîtuși de puțin credibil ca asemenea pietre atît de rare pe pămîntul nostru să se găsească pretutindeni în adîncuri și nici că aș fi avut timpul să le aleg), lăsînd să se înțeleagă că Poseidon el însuși mi le înmînase spre a le dărui acestor doamne; ceea ce dovedea, mai bine decît încercarea la care fusesem supus, originea mea divină și că mă aflu sub oblăduirea zeului.

Ca urmare Minos îmi înapoie sabia.

Puțină vreme după aceea carele ne-au luat să ne ducă la Cnossos.

.....

VI

Ce terasă ! și a cărui palat ! O, grădini în extaz cumpănite în așteptarea unui nu se știe ce, sub lună ! Era în luna martie; primăvara zvîcnea deja cu o ușoară și delicioasă căldură. De îndată ce am fost din nou în aer liber răul mi-a trecut. Nu sînt un om de ținut în casă și am nevoie să respir cît mă ține pieptul. Ariana veni în fugă către mine și netam-nesam își lipi buzele-i calde de ale mele cu atîta violență încît ne clătinarăm amîndoi.

— Vino, mi-a spus. Nu-mi pasă dacă sîntem văzuți dar, ca să stăm de vorbă, o să ne fie mai bine sub terebinți. Și, coborînd cîteva trepte, mă conduse către un colț stufos al grădinii unde copacii mari ascundeau luna dar nu și răsfrîngerea ei în mare. Ea își schimbase veșmintele, își înlocuise fusta cu cercuri și cingătoarea cu balene printr-un fel de rochie vaporosă sub care o simțeam goală.

— Îmi închipui cam ce-a putut să-ți spună mama, începu ea. E nebună; dar nebună de legat; și nu trebuie să iei seama la ce spune. Mai întîi, uite: aici treci printr-o mare primejdie. Știu că ai venit să te lupți cu cel ce-mi este pe jumătate frate, cu Minotaurul. Vorbesc în interesul tău; urmărește-mă cu atenție. Ai să-l învingi, sînt sigură; e de ajuns să te privesc și mi se spulberă orice îndoială. (— Nu ți se pare că sună frumos ca un vers? Ești sensibil?) Dar pînă în ziua de azi nimeni n-a putut să mai iasă din labirintul în care monstrul își are sălașul; n-ai să poți nici tu dacă iubită ta, care sînt eu, care voi fi, nu-ți va veni într-ajutor. Nici nu poți să-ți închipui cît de încurcat este labirintul. Miine am să te prezint lui Dedal care o să ți-o spună. El este cel care l-a construit; dar nici el nu mai poate de-acum să se regăsească înlăuntrul lui. O să-ți povestească cum fiul său, Icar, care se aventurase acolo n-a putut să mai iasă decît prin văzduh, cu niște aripi. Dar nu e ceva la care să te îndemn: e prea primejdios. Ceea ce trebuie să înțelegi de îndată este că unica ta șansă este de a nu mă părăsi niciodată. De acum înainte, tu și cu mine sîntem, trebuie să fim pentru viață și moarte. Numai mulțumită mie te vei putea regăsi pe tine însuși. E ori-ori. Dacă mă lași, blestemat să fii. Așa încît, ia-mă. Acestea spuse, lăsînd

de o parte orice stăpînire de sine, ea se dăruie îmbrățișării mele păstrîndu-mă în brațele ei pînă dimineată.

Trebuie să mărturisesc că timpul mi s-a părut lung. Nu mi-a plăcut nicicînd să stau prea mult undeva, nici chiar în sinul plăcerilor și de îndată ce noutatea pălește nu mă gîndesc decît cum să trec mai departe. Apoi ea-mi spunea: « Mi-ai promis ». Nu promisesem absolut nimic și țin mai ales să rămîn liber. Nu-mi sînt dator decît mie însumi.

Deși spiritul meu de observație era întunecat de beție, stăpînirea ei de sine mi s-a părut a fi ceva destul de ușor de lăsat de-o parte, așa încît nu puteam să cred că fusesem eu cel dintîi. Această remarcă mi-a dat, mai pe urmă, largi îndreptățiri de a mă elibera de Ariana. Pe lîngă aceasta, dulcele ei mi-a devenit repede de neîndurat. De neîndurat declarațiile ei de dragoste veșnică și numele de alint cu care mă împopoțona. Eram rînd pe rînd singura ei comoară, cîntărețul ei, cățelușul ei, vulturașul ei . . . Mi-e silă de diminutive. Și apoi prea era îmbuibată de literatură. — Sufletelul meu, îmi spunea, curînd-curînd stînjeneii se vor fi ofilit, ori ei de abia dacă începuseră să dea în floare. Știu și eu că toate trec; dar nu mă preocupă decît prezentul. Ea-mi mai spunea: — Nu mai pot să trăiesc fără tine. Ceea ce mă făcea să nu mă mai gîndesc decît cum să fac să pot trăi fără ea.

— Ce-o să spună despre asta tatăl tău, regele? am întrebat-o. Ea mi-a răspuns: — Minos, puîșorule, îndură toate. Consideră că cel mai înțelept este să consimți la ceea ce nu poți împiedica. N-a protestat nici cu ocazia aventurii mamei cu taurul ci a conchis pur și simplu: Aici nu mai pot decît cu greu să te urmăresc, mi-a repetat mama după ce a avut o explicație cu el. Ceea ce s-a săvîrșit s-a săvîrșit și nimic nu mai poate fi schimbat, a mai adăugat el. În ceea ce ne privește, va fi la fel. Cel mult o să te alunge de la curte; dar ce importanță are! te voi urma oriunde te vei duce.

Asta mai vedem noi, gîndii eu.

După ce ne luarăm o ușoară umbrelă de soare am rugat-o să mă conducă la Dedal; cu care, i-am spus, aș vrea să vorbesc între patru ochi. Nu m-a lăsat pînă nu i-am jurat pe Poseidon că o voi regăsi la palat de îndată ce voi fi terminat.

VII

Am văzut intrînd un om tînăr, cam de vîrsta mea, care, în penumbră, mi s-a părut de o mare frumusețe. Părul lui blond, pe care îl purta foarte lung, îi cădea în bucle pe umeri. Avea o privire fixă care părea a nu se opri pe lucruri. Gol pînă la mijloc, talia îi era bine strînsă într-o centură de metal. Coapsele îi erau acoperite cu un postav închis la culoare și cu o bucată de piele, împreunate printr-un ciudat nod mare și bufant care, după cite mi s-a părut, îl stînjenea în mișcări. Mi-au atras atenția încălțările lui de piele albă după care ai fi putut crede că tocmai se pregătea să plece; dar numai mintea i se pusese în mișcare. Părea că nu ne vede. Urmîndu-și, fără îndoială, demersul său spiritual el spunea:

— Deci cine a fost începutul: bărbatul sau femeia? Veșnicul este oare feminin? Din pîntecul cărei mari Mame v-ați născut, forme multiple? Și pîntec fecundat de sămînța căruia tată? Inadmisibilă dualitate. Ori, atunci, zeul este copilul. Mintea mea refuză să dividă Zeitatea. Nu pot consimți la îmbucătățirea ei decît spre înfruntarea părților. Unde sînt zeii acolo este și război. Nu există zei, ci o Zeitate. Domnia Zeității este pacea. Totul se întoarce și se împacă în Unic.

Tăcu o clipă, apoi continuă:

— Pentru a cerceta divinitatea omul trebuie să localizeze și să restrîngă. Zeitatea nu este decît răspîndire. Divizați sînt zeii. Ea este imensă; ei sînt locali.

A tăcut iarăși apoi a continuat cu o voce gîfuită, înspăimîntată :

— Dar, împede Zeitate, care este rostul tuturor acestor lucruri? atîtor suferinți, atîtor eforturi. Și încotro? Rostul de a fi? a căuta tuturor lucrurilor un rost? Spre ce să năzuim dacă nu spre zeitate?

(...) Atunci se îndepărtă de noi mergînd de-a nădăratelea pînă la scoarța pe care o ridică și pe care o lasă să cadă în urma lui.

— Bietul meu copil, spuse Dedal. Pentru că nu credea că va mai putea scăpa din labirint și pentru că nu înțelegea că labirintul era în el, la rugămintea lui, i-am făcut niște aripi cu care să poată zbura. Socotea că singura scăpare era prin văzduh, toate drumurile pămîntești fiind închise. Îi știam aplecarea mistică așa încît dorința lui nu m-a mirat. Dorință neîmplinită, după cum ai putut să-ți dai seama ascultîndu-l. În ciuda sfaturilor mele, a vrut să se înalțe prea sus și și-a supraestimat forțele. S-a prăbușit în mare. El este mort.

— Cum se poate? am strigat atunci. Adineazori l-am văzut în viață.

— Da, reluă el, adineazori l-ai văzut și ți s-a părut că este în viață. Dar el este mort. Mi-e frică, Tezeu, că aici cugetul tău, deși grec, adică subtil și deschis tuturor adevărilor, nu va mai putea să mă înțeleagă; deoarece mie însumi, ți-o mărturisesc, mi-a trebuit multă vreme ca să înțeleg și să admit că fiecare dintre noi, al cărui suflet nu va fi socotit prea ușor în cumpăna marii judecăți, nu-și trăiește pur și simplu viața sa. Înăuntrul timpului, pe plan omenesc, el se dezvoltă, își înfăptuiește destinul, apoi moare. Dar timpul însuși încetează de a mai exista pe un alt plan, cel adevărat, cel veșnic, unde, după semnificația sa particulară, se înscrie fiecare gest reprezentativ. Icar era, încă înainte de a se naște și rămîne după moartea sa, imaginea neliniștii umane, a căutării, a avîntului poeziei pe care le întrupează în scurta sa viață. Și-a jucat rolul după cum se cădea; dar el nu se oprește la sine însuși. Așa se întîmplă și cu eroii. Gestul lor dăinuiește și, reluat de poezie și de arte, el devine un continuu simbol. Iată de ce Orion, vînătorul, mai urmărește încă, printre crinii sălbateci ai cîmpiilor elizee, animalele pe care le-a omorît, totuși, pe cînd trăia; în timp ce pe cer dobindește veșnicia, înarmată, înstelata lui imagine. Iată de ce Tantal rămîne veșnic însetat; de ce Sisif împinge neîncetat, spre un vîrf cu neputință de atins, apăsătorul bolovan, neîncetat alunecător, al grijiilor care îl chinuia pe vremea cînd era rege al Corintului. Pentru că, află că în Infern nu există nici o altă pedeapsă decît eterna reîntoarcere la începutul gesturilor care nu și-au găsit împlinirea în viață.

Așa după cum, în întreaga faună, fiecare animal poate muri fără ca specia, care îi păstrează forma și comportamentul său obișnuit, să fie cîtuși de puțin sărăcită; fiindcă printre animale nu există indivizi. În timp ce, printre oameni, individul și numai el are importanță. Astfel Minos duce de pe acum la Cnossos o viață care îl pregătește pentru cariera de judecător în Infern. Astfel Pasifae, Ariana, se lasă cu strălucire tirite de soarta lor. Tu însuși, o, Tezeu, așa fără de griji pe cît pari și pe cît te crezi, nici tu nu vei scăpa, așa cum n-a scăpat Hércule, Iason sau Perseu, fatalității care vă modelează.

Dar află (pentru că privirea mea a deprins arta de a desluși prin prezent viitorul), află că-ți rămîn de înfăptuit lucruri mari și pe un cu totul alt tărîm decît cel al vitejiilor tale trecute; lucruri pe lîngă care aceste vitejii, în viitor, nu vor părea decît niște jocuri de copii. Îți rămîne să întemeiezi Atena și să instaurezi acolo domnia spiritului.

Așa încît nu-ți pierde vremea în labirint și nici în brațele Arianei după înspăimîntătoarea luptă din care vei ieși biruitor. Treci mai departe. Socotește lenea ca o trădare. Învață să nu cauți odihnă decît, odată destinul tău îndeplinit, în moarte. Numai așa vei putea trăi dincolo de moartea ta aparentă, neconținut

recreat de recunoștința oamenilor. Treci mai departe, mergi mereu înainte, urmează-ți drumul, viteazule orînduitor de cetăți.

Acum ascultă-mă, o, Tezeu, și ține minte sfaturile mele. Fără îndoială, îl vei învinge ușor pe Minotaur pentru că, dacă știi cum să-l iei, nu-i chiar atât de înspăimîntător pe cît se crede. S-a spus că se hrănește cu sînge; dar de cînd taurii nu se reped decît la iarbă? Este ușor să intri în labirint. Nimic nu este mai greu decît să ieși de acolo. Nimeni nu se regăsește dacă, mai întîi, nu s-a pierdut. Iar pentru a te întoarce înapoi, pentru că pașii nu lasă urme, va trebui să te legi de Ariana printr-un fir din care ți-am pregătit cîteva gHEME să le iei cu tine, ca desfășurîndu-le pe măsură ce înaintezi să înnozi capătul celui pe care îl isprăvești cu capătul următorului astfel încît să nu fie nici o întrerupere; iar atunci cînd te vei întoarce, vei înfășura firul la loc pînă la capătul pe care îl ține Ariana. Nu știu de ce insist atît, pentru că toate acestea sînt simple ca bună ziua. Greul este să-ți păstrezi pînă la capătul firului o nestrămutată hotărîre de a te întoarce; hotărîre împotriva căreia miresmele și uitarea pe care ele o răspîndesc, propria ta curiozitate, toate vor conspira spre a o slăbi. Ți-am spus-o deja și nu mai am nimic de adăugat. Iată gHEMELE. Adio.

L-am lăsat pe Dedal și m-am dus s-o regăsesc pe Ariana.

IX

Cu privire la aceste gHEME s-a iscat prima ceartă între mine și Ariana. Ea a vrut să i le dau ei și a pretins să păstreze la sînul său gHEMELE încredințate mie de Dedal, spunînd că înfășuratul și desfășuratul lor era o îndeletnicire femeiască în care ea era deosebit de îndemînată și nu voia să mi le lase mie în grijă; dar, de fapt, vrînd astfel să rămînă stăpînă pe destinul meu, fapt la care nu puteam consimți cu nici un preț. Îmi mai dădeam seama că, nedesfășurîndu-le decît în silă atunci cînd va trebui să-mi îngăduie a mă îndepărta de ea și oprind firul sau trăgîndu-l spre ea, voi fi astfel împiedicat să mă avînt după chef. M-am ținut tare, în ciuda lacrimilor ei, suprem argument al femeilor, știind bine că atunci cînd începi prin a le da un deget termini prin a le lăsa tot brațul și așa mai departe.

Acest fir nu era nici de in nici de lînă, ci țesut de Dedal dintr-o materie necunoscută împotriva căreia chiar și sabia mea, pe care am încercat-o pe-o bucă-țică din el, se dovedea neputincioasă. Această sabie am lăsat-o în mîinile Arianei, hotărît fiind (după cele ce mi le spusese Dedal despre superioritatea pe care o dau oamenilor instrumentele, fără de care n-aș fi putut să birui monștrii), hotărît fiind, spuneam, să mă lupt cu Minotaurul ajutat fiind numai de vigoarea brațelor mele. Ajunși, deci, în fața intrării labirintului, un portal împodobit cu securea cu două tășuri pe care, în Creta, o puteai găsi mai peste tot, am implorat-o pe Ariana să rămînă acolo. A ținut să-mi lege ea însăși la încheietura mîinii capătul firului cu un nod pe care îl pretindea conjugal; apoi își ținu buzele lipite de ale mele un răstimp care mi s-a părut nesfîrșit de lung. Eram nerăbdător s-o pornesc înainte.

Cei treisprezece care mă întovărășeau, printre care și Pirithous, mă precedaseră; și i-am regăsit, încă în prima încăpere, deja năuciți de parfumuri. Uităm să vă spun că, odată cu firul, Dedal îmi dăduse și o bucată de pînă impregnată cu un puternic antidot împotriva acestora, pe care mă sfătuisese în mod insistent s-o țin ca pe un căluș. De altfel și pe aceasta, la intrarea în labirint, Ariana pusese mîna. Astfel, dar ne mai respirînd decît cu greu, am putut să-mi păstrez luciditatea simțurilor și o voință neabătută în mijlocul acestor aburi îmbătători. Obișnuit așa cum eram, am mai spus-o, să nu mă simt bine decît în aer liber, mă cam înăbușeam totuși, apăsător de această atmosferă măsluită.

Desfășurînd firul am pătruns într-o a doua încăpere mai întunecoasă decît prima; apoi într-o alta și mai întunecoasă; apoi într-o alta unde nu mai înaintam decît pe pipăite. Mina cu care atingeam peretele întîlni mînerul unei uși pe care am deschis-o lăsînd să intre un val de lumină. Ajunsesem într-o grădină. În fața mea, pe un rîzor de gălbenele, rușcute, lălele, narcise și garoafe înflorite, l-am văzut, întins alene, pe Minotaur. Din fericire, dormea. Ar fi trebuit să mă grăbesc și să profit de somnul lui dar ceva mă oprea și-mi stăpînea brațul; monstrul era frumos. Ca și la centauri, împreunarea omului cu animalul se făcuse cu o anume armonie. Pe lîngă aceasta, era tînăr și tinerețea adăuga frumuseții lui n-aș putea spune ce gingășie fermecătoare; arme, pentru mine, mai puternice decît forța și în fața cărora trebuia să fac apel la toată energia de care puteam să dau dovadă. Pentru că nimic nu te poate ajuta să te lupți mai bine decît ura; ori nu puteam să-l urăsc. Ba chiar am rămas un timp uitîndu-mă la el. Dar a deschis un ochi. Am văzut atunci că era timp și am înțeles că trebuie s-o fac . . .

Nu pot să-mi aduc aminte cu precizie ce-am făcut, ce s-a întîmplat atunci. Deși călușul aproape că mă înăbușea, mintea îmi era totuși îngreuiată de aburii primei încăperi; ei îmi învăluiau memoria astfel încît, deși l-am învins pe Minotaur, nu am păstrat despre biruința mea asupra lui decît o amintire confuză și, de fapt, mai degrabă voluptuoasă. Ajunge, din moment ce am hotărît să nu născocesc nimic. Îmi mai amintesc, ca de un vis, de farmecul acelei grădini atît de îmbătătoare încît nu credeam că voi mai fi în putere să plec de acolo; și, isprăvind-o cu Minotaurul, nu m-am întors, înfășurînd firul, decît cu părere de rău în prima încăpere unde trebuia să-mi regăsesc tovarășii.

Ei stăteau în fața unor mese îmbelșugate acoperite cu merinde aduse nu știu cum și nici de cine, îmbuibîndu-se, dînd paharele peste cap, îmbrățișîndu-se și hohotînd ca niște nebuni sau ca niște idioți. Cînd am vrut să-i iau de acolo au protestat spunînd că se simțeau foarte bine și că nici nu se gîndesc să plece. Am stăruit, le-am spus că le aduc eliberarea. — Eliberare de ce? strigară ei; și, unindu-se dintr-o dată împotriva mea, începură să mă batjocorească. Fapt care mă întrista foarte mult din pricina lui Pirithous. El însuși de-abia dacă mă recunoștea, își renega calitățile, își lua în ris valoarea și declara fără rușine că nu va consimți să părăsească bunăstarea prezentă nici pentru toată gloria lumii. Totuși, nu puteam să-i iau în nume de rău știînd prea bine că, fără precauțiile lui Dedal, m-aș fi pierdut și eu intrînd în corul lor ca și el. N-am putut să-i constrîng să mă urmeze decît cu bătaie, cu pumni, cu picioare în fund; într-atît erau pe cît de îngreuiati de beție, pe atît de neputincioși să reziste.

O dată scoși din labirint, de cîtă osteneală și de cît timp a fost nevoie ca să-și vină în fire și să li se întoarcă boii acasă! ceea ce nu s-a săvîrșit decît spre marea lor tristețe. Aveau impresia, mi-au spus ei mai pe urmă, că scoboară dintr-un pisc al beatitudinii către o vale strîmtă și întunecată, reîntorcîndu-se în această temniță care își este sieși fiecare dintre noi, pentru a nu mai putea scăpa de aici. Totuși, Pirithous se arătă curînd foarte rușinat de acest desfriu trecător și făcu legămint că se va răscumpăra în proprii săi ochi și ai mei printr-un spor de zel. Nu mult după aceasta i s-a oferit o ocazie de a-mi dovedi devotamentul său.

X

Au fost unii care mi-au reproșat mai apoi purtarea mea față de Ariana. Au spus că fusesem un laș; că n-ar fi trebuit s-o părăsesc sau, cel puțin, să nu fie pe o insulă. Da; dar țineam să fim despărțiți prin mare. Ea mă urmărea, mă prigonea,

mă hăituia. Atunci când a înțeles că o înșelasem, când și-a descoperit sora sub straiele lui Glaucos, a făcut un tâmbălău de mai mare dragul scoțind niște strigăte puternice și ritmate, a spus că sînt un perfid, iar atunci când, ajuns la capătul răbdărilor, i-am împărtășit intenția mea de a nu o mai duce mai departe de prima insuliță în care vîntul, ce începuse dintr-o dată să bată, ne va permite sau ne va sili să facem escală, ea mă amenință cu un lung poem pe care își propunea să-l scrie cu privire la această ticăloasă părăsire. I-am spus deîndată că, de bună seamă, era tot ce avea mai bun de făcut; că acest poem promitea să fie foarte frumos, așa cum puteam să-mi dau seama de pe acum judecînd după furia și accentele sale lirice; că, mai mult chiar, el îi va putea servi drept consolare și că va afla, fără îndoială, în el răsplata durerii sale. Dar toate cîte i le spuneam nu făceau decît să o scoată și mai mult din fire. Așa sînt femeile cînd încerci să le faci să priceapă ceva. În ceea ce mă privește, eu mă las întotdeauna călăuzit de un instinct pe care, pentru mai multă simplitate, îl cred sigur.

Această insuliță a fost Naxos. Se spune că, la scurt timp după ce o părăsisem acolo, Dionysos a venit s-o găsească și că s-a căsătorit cu ea; ceea ce poate fi un fel de a spune că și-a găsit consolarca în vin. Se mai povestește că, în ziua cununiei, zeul i-a dăruit o coroană, lucrată de Hefaistos, care se numără printre constelații; că Zeus a primit-o în Olimp conferindu-i nemurirea. Se povestește chiar că a fost luată drept Afrodita. Eu lăsam să se spună, ba chiar cu însumi, ca să tai din scurt învinovățirile ce mi se aduceau, o divinizam cum puteam mai bine instituind față de ea un cult și dîndu-mi, la început, chiar osteneala să dansez în cinstea ei. Și fie-mi permis să remarc că dacă n-aș fi părăsit-o nu s-ar fi întîmplat nimic din toate acestea, atît de prielnice ei.

Șapte născocite au hrănit mai departe legenda: furtul Elenei, coborîrea cu Pirithous în Infern, violul Proserpinei. Mă feream să dezminț aceste zvonuri din care mi se trăgea un spor de prestigiu; exageram chiar aceste scorneli spre a întări poporul în credință, de care este, cel al Aticei, chiar prea ispitit să-și bată joc. Pentru că este bine ca plebea să se emancipeze dar nu prin lipsă de respect.

Adevărul este că de la întoarcerea mea la Atena i-am rămas credincios Fedrei. M-am căsătorit cu ea și cu cetatea, cu amîndouă laolaltă. Eram soț, fiul regelui defunct; eram rege. Trecuse timpul aventurilor, mi-o repetam; nu mai era vorba de-a cuceri, ci de-a domni.

Ceea ce nu era puțin lucru; pentru că, pe atunci Atena, de fapt, nici nu exista. O multime de mici țiguri își disputau hegemonia Aticei; de aici neîncetate asalturi, certuri, lupte. Trebuia unificată și centralizată puterea; lucru pe care nu l-am obținut fără greutate. Folosind forța și viclenia.

(...) Astfel încît dacă, mai tîrziu, a trebuit totuși să admit între atenieni diferențieri și, în consecință, o ierarhie, nu îngăduiam să se întărească decît în măsura în care aceasta contribuia la mai bunul mers al mașinii. Iată de ce atenienii, singuri între toți grecii, mulțumită mie, au meritat frumosul nume de Popor care li se dădea de obicei, lor și numai lor. Depășind cu mult pe cea a vitejilor mele de altădată, aceasta este adevărata mea glorie; glorie pînă la care nu s-au ridicat nici Hércule, nici Iason, nici Belerophon, nici Perseu.

Din păcate, vai! Pirithous, tovarășul primelor mele jocuri, nu m-a urmat. Toți acești eroi pe care i-am numit, alții încă ca Meleagru sau ca Peleu, n-au știut să-și prelungească cariera dincolo de primele lor vitejii sau, uneori, de unica lor vitejie. În ceea ce mă privește, nu voiam să mă opresc acolo. Este o vreme a biruînței, îi spuneam lui Pirithous, a curățirii pămîntului de monștri, apoi vine o vreme cînd trebuie să cultivi făcînd să rodească pămîntul fericit îmbogățit astfel; o vreme a eliberării oamenilor de spaimă, apoi o vreme de a le umple

libertatea, de a face rodnică și înfloritoare descătușarea lor. Și asta nu se putea fără disciplină; și n-am admis ca omul să se mărginească la el, în felul beoțiilor, și nici să-și caute țelul într-o fericire mediocră. Socoteam că omul nu era liber, că nu va fi niciodată și că nici nu este bine să fie. Dar nu puteam să-l împing înainte fără asentimentul său tot așa după cum nu-l puteam obține pe acesta fără să-i las, cel puțin poporului, iluzia libertății. Am vrut să-l înalț neadmițând că omul poate să se mulțumească cu soarta lui consimțind să-și țină capul plecat. Omenirea, mă gindeam eu neîncetat, poate mai mult și valorează și mai mult. Îmi aminteam de învățămintele lui Dedal care pretindea să dea în folosință oamenilor toate prăzile smulse zeilor. Marea mea forță era credința în progres.

Așadar, de aici Pirithous a încetat să mă mai urmeze. Pe când eram tânăr mă însoțise peste tot, mă ajutase mult. Dar am înțeles că și statornicia unei prietenii ne poate opri sau ne poate trage înapoi. Există un punct dincolo de care nu mai poți merge decât singur. Cum Pirithous avea bun simț îl mai ascultam dar numai atît. Îmbătrînit el însuși, el, odinioară atît de întreprinzător, își lăsa înțelepciunea să aștească în cumpătare. Prin sfatul lui, el nu mai aducea decât mărginire și înfrînare.

— Omul nu merită, îmi spunea el, să-ți bați atîta capul pentru el.

— Ei ! pentru ce să-ți bați capul dacă nu pentru el ? îi răspundeam. Omul nu și-a spus încă ultimul cuvînt.

— Potolește-te, mă mai sfătuia el. N-ai făcut destul ? Acum că ai asigurat prosperitatea Atenei odihnește-te în gloria dobîndită și în fericirea conjugală.

Mă îndemna să mă ocup mai mult de Fedra și cel puțin în această privință avea întru totul dreptate. Pentru că trebuie să povestesc aici cum a fost tulburată pacea căminului meu și prin ce cumplit doliu a trebuit să plătesc zeilor succesele și mărginirea mea.

XI

Aveam deplină încredere în Fedra. Îi vedeam farmecele sporind lună de lună. Era toată numai virtute. Răpind-o atît de tînără, credeam că o feresc de influența vătămătoare a familiei și nu bănuiam că ducea în ea toți fermenții acesteia. Firește, moștenise mult de la maică-sa și mai tîrziu, atunci cînd, încercînd să se dezvinovătească, spunea că fusese ceva mai presus de ea, o predestinare, avea oarecare dreptate, trebuie s-o recunoaștem. Dar nu era numai atît: mai cred și că disprețuia prea mult puterea Afroditei. Zeii se răzbună și degeaba a încercat mai pe urmă să potolească minia zeiței sporindu-și jertfele și rugăciunile. Pentru că, totuși, Fedra credea în zei. În familia soției mele toți erau pioși. Dar, fără îndoială, era neplăcut că fiecare proslăvea un alt zeu. Pasifae pe Zeus, Ariana pe Dionysos. În ceea ce mă privește, am venerat cu deosebire pe Pallas Atena și mai pe urmă pe Poseidon de care eram legat prin făgăduieli secrete și care, la rîndul lui, făgăduise, spre nenorocirea mea, că dacă îi voi cere vreodată ceva nu va fi în zadar. Fiul meu, cel avut cu Amazoana și către care se îndrepta toată dragostea mea, se închina cinegeticei Artemis. Era cast ca și ea, tot atît pe cît eram eu de destrăbălat la vîrsta lui. Cutreera hățîșurile și pădurile gol sub lună; fugea de curte, de adunări, de femei mai ales și nu se simțea bine decât în tovărășia ogarilor hăitînd sălbăticiunile din piscul munților pînă în hăul văilor.

Adesea înfrîngea cai năvălași, coborîndu-i cu de-a sila spre nisipurile țărmului pentru ca apoi, călare, să se năpustească în valurile mării. Cît de mult îl iubeam așa ! frumos ,mîndru, nesupus ; nu față de mine, tatăl pe care îl venera, firește, nici față de legi, ci nesupus față de normele care stăvilesc afirmarea și irolesc valoarea omului. Pe el voiam să-l fac urmașul meu. Puteam să închid ochii liniștit lăsînd în mîinile lui curate cîrma statului ; pentru că știam că nici amenințările și nici lingușirile nu și-ar putea găsi drum către el.

Cînd mi-am dat seama că Fedra ar putea să se îndrăgostească de el era deja prea tîrziu. Și totuși ar fi trebuit să mă aștept pentru că îmi semăna ; vreau să spun că semăna cu cel care eram la anii lui. Dar eu începusem să îmbătrînesc pe cînd Fedra își păstra o extraordinară tinerețe. Mă mai iubea, poate, dar așa cum iubești un părinte. Nu e bine, și m-am convins pe socoteala mea, ca soții să fie despărțiți printr-o atît de mare diferență de vîrstă. Așa încît ceea ce nu-i pot ierta Fedrei nu-i nici pe departe această dragoste pătimașă, destul de firească, deși pe jumătate incestuoasă, ci faptul că, atunci cînd a înțeles că nu și-o va putea sătura, l-a învinovățit pe Hipolit punîndu-i în seamă flacăra murdară care o măcina pe ea. Tată orb, soț prea încrezător, nu m-am îndoit de ea. Odată am ascultat și eu plînsul unei femei ! Am chemat răzbunarea zeului împotriva fiului meu nevinovat. Și ruga mi-a fost ascultată. Oamenii nu știu, atunci cînd cer ajutorul zeilor, că îndeplinirea vine cel mai adesea spre nenorocirea lor. Dintr-o dată m-am pomenit, printr-o hotărîre bruscă, necumpănită, înverșunată, ucigașul fiului meu. Și sînt nemîngîiat. A fost bine că Fedra, imediat după aceea, înțelegîndu-și nelegiuirea a făcut dreptate, ucigîndu-se. Dar acum, lipsit pînă și de prietenia lui Pirithous, mă simt singur ; și sînt bătrîn.

Oedip, chiar, atunci cînd ieșisem să-i urez bun venit la Colonos, alungat din Teba, patria lui, orb, hulit, oricît era el de nenorocit, avea cel puțin alături pe cele două fiice ale sale care cu statornica lor căldură îi ușurau nefericirea. Pe el îl înconjurau prăbușirile tuturor năzuințelor. Pe mine împlinirile. Pînă și neclîntita binecuvîntare pe care rămășițele lui trebuiau s-o aducă pămîntului unde vor odihni va ocoli ingrata Tebă pentru a se pogori asupra Atenci.

Mă miră faptul că s-a trecut atît de ușor peste această întîlnire a destinelor noastre la Colonos, peste această supremă înfruntare a drumurilor noastre în viață. O socotesc culmea, încununarea gloriei mele. Pînă atunci supusesem toate și văzusem pe toți supunîndu-mi-se (dacă nu-l pun la socoteală pe Dedal ; însă el era cu mult mai în vîrstă decît mine. Dar chiar și el mi s-a plecat.) În Oedip singur recunoșteam o noblețe deopotrivă cu a mea ; nenorocirile nu puteau decît să-l ridice și mai mult în ochii mei pe acest învins. Fără îndoială, eu biruisem pretutindeni și întotdeauna ; dar alături de Oedip mi se părea că toul se petrecuse într-o lume cu desăvîrșire omenească și parcă inferioară. El înfruntase Sfînxul ; ridicase Omul în fața enigmei și cutezase să-l opună zeilor. Atunci cum, de ce acceptase înfrîngerea ? Și nu ajutase chiar el sfărîmîndu-și ochii ? Era în acest înfiorător atentat

împotriva sie însuși un ceva pe care nu reușeam să-l deslușesc. l-am împărțășit mirarea mea. Dar explicația lui, trebuie s-o mărturisesc, nu m-a mulțumit de loc ; sau poate că n-am priceput-o bine.

— M-am lăsat, îmi spuse el, în voia unui val de minie, este adevărat ; pe care nu puteam s-o întorc decît împotriva mea ; de cine altcineva m-aș fi putut lega ? În fața imensității ororii acesteia care, dezvăluindu-mi-se, mă învinovătea, am simțit o cumplită nevoie de a protesta. Și, de altfel, ceea ce voiam să distrug nu erau atît ochii mei cît pînza, decorul în care mă zbăteam, minciuna în care încetasem să mai cred : pentru ca să ajung la adevăr.

Dar nu ! nu mă gîndeam la nimic definit ; a fost un gest instinctiv. Cînd, înfiindu-mi degetele în orbite, mi-au sărit ochii, am vrut să-i pedepsesc de a nu fi știut să vadă o evidență care, după cum se spune, ar fi trebuit să-mi sară în ochi. Dar, la drept vorbind . . . ah ! nu știu cum să te fac să înțelegi . . . Nimeni n-a priceput strigătul meu de atunci : « O, întuneric, lumina mea ! » și simt că nici tu nu pricepi mai mult decît ceilalți. Cu toții au auzit un geamăt ; de fapt era o constatare. Strigătul meu venea din strălucirea suprafirească ce risipea dintr-o dată întunericul și-mi deschidea lumea sufletelor. Strigătul meu voia să spună : o, întuneric, de-acum înaintea tu vei fi lumina mea. Și în clipa în care bolta albastră se întunea pentru mine, în chiar aceeași clipă pe cerul meu lăuntric se aprindeau primele stele.

Tăcu și, timp de cîteva minute, rămase cufundat într-o adîncă meditație ; apoi continuă :

— Tînr fiind, treceam drept un om cu vîzul limpede. Așa cum eram în proprii mei ochi. Nu știusem eu primul, singurul, să dezleg enigma Sfînxului ? Dar de-abia după ce cu însăși mîna mea mi-am înturnat ochii trupești de la aparențe am început, socot, să văd cu adevărat. Da ; în timp ce în fața ochilor cîrnii lumea din afară se adumbrea pentru totdeauna, în mine se înfiripa un fel de privire nouă, deschisă către zările infinite ale unui univers lăuntric pe care lumea aparentă, singura existentă într-adevăr pentru mine pînă atunci, mă făcuse să-l disprețuiesc. Și acest univers nesensibil (vreau să spun că el nu poate fi pătruns prin simțuri) este, acum o știu, singurul adevărat. În rest, totul nu este decît iluzie care ne amăgește și ne încetșează contemplarea Divinului. «Trebuie să nu mai vezi lumea ca să poți vedea Divinitatea » îmi spunea într-o zi Tiresias, orbul înțelept pe care nu-l înțelegeam atunci ; așa cum nici tu, o Tezeu, știu prea bine că nu mă înțelegi.

— N-aș căuta să tăgăduiesc, i-am spus, importanța acestei lumi din afara timpului pe care, mulțumită cecității, o descoperi ; dar refuz să înțeleg pentru ce o opui lumii exterioare în care trăim și făptuim.

— Pentru că, răspunse el, atunci înțîia oară ochiul meu deschis înlăuntru percepea ceea ce niciodată încă nu-mi mai apăruse și am priceput dintr-o dată că-mi clădisem suveranitatea umană pe o crimă, așa încît tot ceea ce se adăugase mai apoi era cu necesitate pîngărit ; nu numai hotărîrile mele personale, dar chiar

și acelea ale fiilor mei cărora le-am lăsat coroana ; căci m-am lepădat deîndată de tronul lunecos pe care mi-l oferise crima. Și cred că ți-a ajuns deja la ureche cum fiii mei s-au lăsat tîrîți spre noi ticăloșii duși de acea fatalitate mîrșavă care apasă asupra a tot ce poate puia umanitatea păcătoirii, nefericii mei copii nefiind decît un strălucit exemplu. Pentru că, rodul unui incest, fiii mei sînt, fără îndoială, cu osebire însemnați ; dar cred că o țară apasă dintru început asupra întregii umanități astfel încît chiar și cei mai buni îi simt povara în prăbușirea lor spre rău, spre pierzanie ; iar omul n-ar putea să iasă la liman dacă n-aș ști să spun ce milostenie cerească nu-l spală de această murdărie primordială și nu-l iartă.

Tăcu iarăși cîteva clipe, ca și cînd ar fi dorit să se cufunde și mai mult, apoi reluă :

— Te miri că mi-am scos ochii ; eu însumi m-am mirat. Dar în gestul acesta nesăbuit, crud, mai era poate și altceva : o cețoasă și tainică nevoie de a-mi împinge soarta pînă la capăt, urcînd prin durere spre un destin eroic. Am simțit, poate, vag, ceea ce este nobil și mîntuitor în suferință ; și că ea nu îngăduie să fie lipsită de erou. Cred că mai ales în acest destin eroic își împlinește omul măreția și că prin nimic nu-și dovedește cu mai multă strălucire valoarea decît căzînd victimă, silind astfel recunoștința cerească și dezarmînd răzbunarea zeilor. Oricum și oricît de nenorocite vor fi putut fi greșelile mele, fericirea suprasensibilă pe care o încerc îmi răsplătește astăzi din plin toate relele îndurate și fără de care n-aș fi ajuns niciodată aici.

— Dragă Oedip, am spus atunci cînd am înțeles că el isprăvisese, nu pot decît să te laud pentru această înțelepciune supraomenească pe care o practici. Dar pe acest drum gîndul meu nu te poate întovărăși. Rămîn copilul acestui pămînt și cred că omul, oricum ar fi și oricît de împovărat l-ai socoti, trebuie să-și joace cartea pe care o are. Fără îndoială, tu ai știut să te folosești cu chibzuință de nefericirea ta și să ajungi prin însăși aceasta la o mai strînsă legătură cu ceea ce numești divin. Pe deasupra vreau cu dragă inimă să cred că o anumită binecuvîntare cerească se leagă de ființa ta și că ea va pogori, după cum spun oracolele, pe pămîntul veșnicului tău popas.

N-am mai adăugat că mă gîndeam mai ales ca pămîntul în cauză să fie cel al Aticei și m-am felicitat că zeii au hărăzit Tebei să se împlinească la mine.

Comparînd destinul meu cu cel al lui Oedip, am sentimentul plenitudinii și sînt mulțumit. Las în urma mea cetatea Atenei. Am iubit-o mai mult decît pe fiul sau pe soția mea. Mi-am ridicat orașul. După ce mă voi fi săvîrșit, gîndul meu îl va locui în nemurire. Mă apropiu cu inima ușoară de moartea înșingurată. Am gustat fructele pămîntului. Mă gîndesc cu bucurie că după mine, datorită mie, oamenii vor fi mai fericiți, mai buni și mai liberi. Mi-am săvîrșit opera pentru binele omenirii viitoare. Am trăit.

În românește de VIRGIL TĂNASE

Ygdrasil, paradisul și cartea

Să fie oare un simplu hazard faptul că proza de artă a lui André Gide își desfășoară fastul sub zodia unui eseu programatic ce exaltă de la început « mitul personal » al marelui scriitor?

În mod obișnuit, acesta cristalizează tirziu printr-o progresie lentă a operei, prin decantări subtile de semnificații și este un efect de emergență din straturile de adâncime spre orizontul stilului.

Tratatul despre Narcis (1891), în schimb, fixează un program teoretic la care opera ulterioară aderă în mod spontan în forma unor variațiuni proteice. Chiar și în apostazie, ele refac dubiul primordial al arhetipului. În sensul acesta, anume, Gide nu l-a renegat niciodată, ci a vrut să fie privit de fiecare dată (adică după fiecare operă scrisă) « cu alți ochi ».

Acest eseu, ce vădește în rafinamentul scriiturii și în relaxarea sensorială a unui etism intransigent ecoul recentei revelații a *Bucolicelor* virgiliene¹ întrunește o triplă semnificație. El evoca climatul moral și estetic al simbolismului de obediență mallarmeană, bîntuit de nostalgia platonice a « azurului » și a « abolirii » contingentei².

Reprezintă, de asemeni, textul fundamental al celui « narcisism » al artei, propriu estetismului « fin-de siècle », care-și mută finalitatea în ea însăși și devine

¹ Proiectul nerealizat al unui *Narcisse secret* urma să poarte ca motto versul: « *Narcissum et florem jungit* » (*Bucolice*, II, 48) semnificativă pentru acest climat de bucolism rafinat, nu lipsit de un revers de pietate în spirit virgilian, este aprecierea elogioasă pe care o face « tratatului » lui Gide, Francis Jammes, autorul *Bucolicelor creștine*.

² Paul Valéry împreună cu care Gide avusese acest « vis » după cum mărturisește în dedicația eseului, scrie în urma acestei emulații poemul *Fragments du Narcisse*, iar Saint-George de Bouhelier un *Discours sur la mort de Narcisse*.

o reflexie asupra propriei condiții, poetică și metaartă. În sfârșit, în aceeași măsură în care definește ceea ce Gaston Bachelard ar numi un « complex de cultură », numește și « mitul » personal al lui Gide, definitoriu pentru psihologia și arta lui.

Întreaga operă a lui André Gide mărturisește permanența unei crize a sentimentului individuației în fața căreia narcisismul însemna, cel mult, un paleativ dar în nici un caz, o soluție. Aceasta explică pentru ce estetica lui Gide se întemeiază, în fond, pe o exigență morală neconținut reafirmată. În ultima sa proză (*Thésée*, 1946) Tezeu i-o transmite lui Hyppolyte în forma definitivă a unui aforism ce condensează semnificațiile unei existențe: « il s'agit d'abord de bien comprendre qui l'on est ».

De la *Tratatul despre Narcis* la *Tezeu*, arta lui Gide parcurge distanța morală care unește și desparte autoscopia narcisistă de cunoașterea de sine socratică.

În prima fază a acestui itinerariu spiritual, afirmarea « principiului individuației » ia forma unei nevoi acute de cunoaștere a « formei sufletului » și a « contururilor » care-l definesc, adică a limitei ontologice. Dar cel care re-formează materia, coboară principiul formal în magma posibilului și desprinde formele individuate, este simțul prin excelență intelectual, pentru Aristotel, văzul.

Narcis se instituie ca ființă prin autoscopie și creează seriile fenomenelor privind « imaginile care-l așteptau numai pe el pentru a fi ».

André Walter mărturisea la un moment dat un idealism aproape cartezian spunând că « les choses deviennent vraies; il suffit qu'on les pense »; după cum Menalques din *Les Nourritures Terestres* și-ar fi putut defini senzualismul printr-o parafrază a aforismului: « les choses deviennent vraies; il suffit qu'on les sente ».

Între fervoarea mentală și cea senzorială, Narcis instituie un echilibru delicat care trebuie fără încetare refăcut. « Privirea » înseamnă o gândire senzorială prin care Logosul organizează realul în structuri raționale, individuate și constante. Narcis ar putea spune prea bine: « Les choses deviennent vraies; il suffit qu'on les regarde ». Pentru că el instituie prin privire singura formă a duratei în care formele sînt identice cu ele însele: « Où Narcisse regarde, c'est le présent ». Viitorul și trecutul sînt timpul devenirii și al morții.

Narcis își confirmă realitatea ființei în forme ale identității; el își încheagă « forma sufletului ».

Proteu, opus în aparență dar complementar în fond, se caută în ipostaze ale alterității: el întreține metamorfoza sufletului. El reprezintă chipul fenomenal, heraclitean, al lumii. Narcis trăiește, în schimb, nostalgia Paradisului.

Specie de *Hortus conclusus*, de *topos atopus*, de « Grădină a Ideilor », acesta înseamnă spațiul esențelor ca atare, imobile și dezvăluite, sustras devenirii, dialecticii și silogismului întrucît în el « este inutil să dovedești ». În el Ideile « perfecte ca număr », « își dezvăluie fără efort numărul ».

Iar în « spațiul nespațial » al lui Ygdrasil, « arborele logaritmîc » din *Völupsa* scandinavă aruncă o umbră boreală, « axis mundi » ce cuprinde în « rădăcinile de viață » tot acest sol de eglogă paradisiacă și sprijină « cartea misterelor » lumii.

Edenul eleat descris de Gide conține însă germeii propriei disoluții. Neprihănirea lui Narcis, frate în carne și spirit cu Herodiada lui Mallarmé, este letală. Ei simt plictisul și melancolia « azurului gol » (*Eau froide par l'ennui dans ton cadre gelée* este oglinda Herodiadei) și a « numărului desăvîrșit », iar « armonia agasantă » secretă nevoia de « disonanță » și « imprevizibil. » Dar gestul său « disonant » declanșează o fisură ontică întrucît marchează începutul desacralizării. Androginul divin se dedublează și trăiește prima formă de alienare prin determinare sexuală. « Timpul de vis », al creerii miturilor s-a încheiat; începe timpul vegherii și fața curgerii fenomenale a lumii, adică al « reînceperii » fără sfîrșit.

« Feeria » Ideilor va deveni extaz profan, bîntuit de nostalgia Paradisului pierdut. Sfirșește vîrsta miturilor: începe cea a « cărților », adică a alegoriei și ritului.

« Toutes choses sont dites déjà; mais comme personne n'écoute, il faut toujours recommencer ». « Eterna reîntoarcere » care dă substanță istoriei este urmarea unei afazii, a unei « neatenții » care face necesară mimarea miturilor dintre început și reîntoarcerea Pasiunii, în timpul profan al liturgiilor nesfîrșite.

Dar Paradisul nu înseamnă pentru Gide o transcendență refuzată în mod absolut; el este imanent fenomenelor întrucît « sălășluiește sub aparență », este o latență a formelor care năzuiesc spre arhetipul pierdut.

Ochiul sacru, întemeietor de universuri, al poetului, eliberează Ideea din Formele-Simboluri care o ascund și o vădesc în spirit pascalian (*Figure porte absence et présence*). O dezvăluie prin « divinație » și « vizionarism » (înțeles ca acuitate mentală nu ca « dereglare » senzorială în sens rimbaldian) într-o epifanie al cărui cult marchează întreaga estetică a simbolismului. O « manifestă » printr-un « sacrificiu de sine făcut dinainte », aproape în sens heideggerian de « dezvăluire » prin artă a esenței, care înseamnă « primejdie » (analogie explicabilă prin climatul platonian în care cele două estetici se constituie).

În fapt, poetul reconstituie « Cartea memorială » pierită în clipa prăbușirii Ygdrasilului, adică sublimează universul fenomenal « al crepusculului și rugii » într-o operă perfectă ce regăsește dincolo de aparențe « forma paradisiacă și cristalină ».

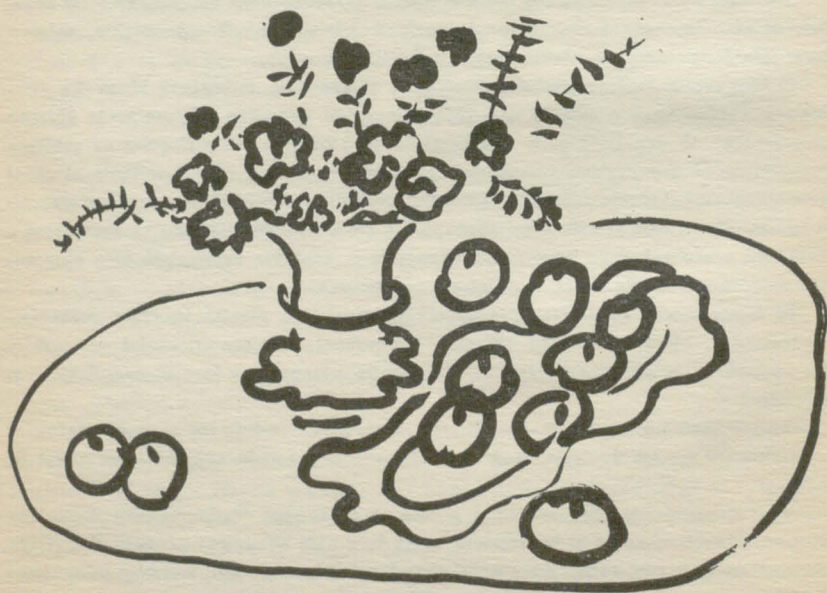
Cartea este un « paradis parțial » în care Ideea re-înflorește în puritatea ei « superioară », adică universul contingent al « re-începerii » promovat în necesar.

« Le monde existe pour aboutir à une ligne », spunea Mallarmé, dar instituirea acestui echivalent uman al Paradisului nu se face prin anamneza propriu zisă (Gide respinge ipoteza inspirației, a transei și abandonului în irațional), nici prin mimesis-ul fenomenelor, ci printr-un *mimesis al ideilor*.

Această reprezentare anahoretică despre poetul sacrificat pentru a mijloci epifania este un reflex al narcisismului moral și estetic al lui Gide.

Narcis instituie universul prin privire; poetul îl sublimează într-o Carte, adică îl re-instituie prin « scriitură ». Artă lui înseamnă o perpetuă meditație asupra esenței acesteia. *Tratatul lui Narcis* conține latent principiul metaromanului (realizat în parte în *Les Faux-Monnayeurs*) și chiar cel al meta-artei, atât de adânc asimilat de poetica avangardelor moderne.

Paradoxul său intim transpare și astăzi în puritatea scriiturii lui : cristalizând mitul esențial al estetismului, el vedește, o necesitate irepresibilă de edificare morală. El desfășoară alegoria căutării unei forme, dar a unei « forme a sufletului ».

Oedip, modelul înțelepciunii istorice

Generațiile tinere par a-l fi uitat pe André Gide de la nașterea căruia se împlinesc anul acesta o sută de ani; pentru că deabia astăzi și cu greu se impune ideea că o operă literară nu este decît un sistem de semne a cărui semnificație vine din cel mai vast context în care ea se înscrie, anume realitatea sau, mai precis, totalitatea reprezentațiilor noastre despre realitate, că o operă de artă nu este decît un mereu același drum spre marile răspunsuri în căutarea cărora pornim dintr-un punct neîncetat altul. Ori prea adeseori ne lăsăm duși de critica înaintașilor noștri și întreținem dialogul cu literatura prin prisma răspunsurilor date acestora. Scrierile lui Gide suferă astăzi tocmai de această nedreaptă încarcerare a lor într-o anume spunere care le împiedică să ia cuvîntul în dezbaterile noastre definitorii; interpretați de critică într-un timp în care se credea că raportul dintre artă și viață este nu metaforic ci sinonimic, termenii gidieni au fost impregnați cu o semnificație pur morală, cărțile lui au apărut, nu fără voia autorului antrenat și el în mișcarea semnificativă generală a timpului său, ca niște îndreptare practice spre învățarea meseriei de a trăi, deși, înțelegem noi astăzi, arta nu poate ajunge la asemenea rezultate decît mediat: orice discurs artistic este o expresie într-un limbaj specific a unei realități înlăuntrul căreia gesturile noastre morale reprezintă o expresie de specificitate diferită, altfel spus, un alt limbaj. Dar dacă o operă este într-adevăr o structură de semne care își primește sensul de la acest context în continuă schimbare: realitatea, cărțile care au silit prin întrebările lor simbolice realitatea unui anume moment să ne dea răspunsuri fundamentale sînt susceptibile de a suscita iarăși și iarăși noile contexte totalitare de a ni se dezvălui prin asemenea răspunsuri de care avem absolută nevoie, deoarece numai în funcție de ele putem da un rost ființării noastre.

Dacă, așadar, vom îndrăzni și vom ști să punem cărțile lui Gide sub puterea semnificatoare a realității noastre, ele se vor dovedi o prețioasă cale de acces spre gîndirea noastră, spre realitatea noastră. *Le journal de Thésée*, ultima scriere romanească a lui Gide, publicat în 1946, ne oferă astăzi un punct de plecare în descoperirea acestui alt Gide, autorul meditațiilor despre istorie.

Prin Oedip primește o figurare simbolică un spațiu al realului care va căpăta în scriitură drept atribut fundamental perfectul său acord cu eroul gidian aflat însă, la început, într-un alt spațiu, contrar, din care va ieși spre a putea trăi sau unde va rămîne în moarte; fuga lui stabilește raportul acestor două spații. Ca să aflăm conținutul — este un fel de a spune pentru că, de fapt, acolo, se va revărsa vidul — spațiului *real*, vom urmări cauza tensiunii dintre erou și ținu-tul nașterii sale. Răsturnîndu-i, prin fugă, atributele, eroul capătă un nou domiciliu metafizic care îi dă Viață în deplinul și autenticul sens al cuvîntului îngă-duindu-i să trăiască consecvent ființei sale. Împreună cu el pătrundem și noi

într-un câmp privilegiat din adevărul căruia își trag seva toate adevărurile noastre; ori sperăm să putem justifica astfel nu numai comportamentul cu statut de semn literar al personajelor gidieni, ci și pendularea formeî romanesti între jurnal și parabolă; pentru că, pe de o parte, eroul trebuie să figureze, printr-o spunere cîtuși de puțin susceptibilă să admită o distanță între relatat și relatare, desăvîrșita expresie a simbolului folosit: imoralismul, dezacordul eroului cu spațiul nașterii sale; și, pe de alta, printr-o resemnificare a unei structuri demult și general cunoscută, să noteze rodnicul vid al spațiului real în care pătrunde.

Le journal de Thésée se desfășoară sub o inepuizabilă și mistuitoare lumină care încinge nisipul arenelor de luptă și împotriva căreia singurul adăpost nu este decît iarbă răcoroasă a dimineții; ea se revarsă din grădina Minotaurului spre încăperile ascunse ale Labirintului și sub dogoarea ei se desăvîrșește gloria Atenei; pînă și întîlnirea ascunsă a eroului Tezeu cu noptateca fiică a lui Minos are loc în plină lumină, sub razele lunii. Numai încăperile semiobscurse ale lui Dedal ajuns, prin cunoaștere, dincolo de hotarele pe care nu le poate depăși înțelegerea tezeică, dau adîncime acestei lumi peliculare desfășurată la suprafața obiectelor. Și dintr-o dată, prin Oedip, izbucnește aici fundamentala umbră care denunță ascunzișul luminozității asumîndu-și el, întunericul, puterea de a dezvălui « realitatea »; o realitate spre descoperirea căreia au aspirat cu o vitală însetare toți eroii gidieni pentru că, după cum ne mărturisește Eveline: *Eu care n-am crucea de război am nevoie de virtute însăși, pentru ea în sine și nu ca să mă bucur de conșimțămîntul celorlalți. Eu care sînt « o himerică » am nevoie de realitate. . . (1309)*; o realitate care lasă lucrurile să fie ele însele, nude și autentice. Așadar, obișnuieți să cerem lumină pentru a putea vedea, iată-ne acum îndemnați să îndreptăm asupra lumii, pe care vrem să o descoperim în în-sinele ei, un fascicol de întuneric, singur în putere de a constrînge lucrurile să se demaște pentru a apărea drept ceea ce sînt ele într-adevăr. *O, întuneric, lumina mea!* — iată strigătul mării înțelepciunii prin care cel mai înalt dintre eroii gidieni, pentru că aduce la desăvîrșita sa expresie dramaticul lor itinerariu, Oedip, sfîșie decorul vieții noastre zilnice; silindu-ne, astfel, să ne descoperim împreună cu el, silindu-ne să trăim alături de el, dacă ne dovedim în stare, sau, dacă, nu, asumîndu-ne nimicnicia, într-o lume mai adevărată, într-o realitate, dacă se poate spune așa, mai reală.

Iată-ne, așadar, ajunși în fața problemei din care porcede opera lui André Gide: care este atributul — sau care sînt atributele — acestui spațiu privilegiat unde nu se pătrunde decît prin întuneric și unde ființările pot rămîne nealterate.

Dar, mai întîi, ce este întunericul, forța dezvăluirii? Dintre mai multele calități prin care ne este dată orbirea lui Oedip — înstelarea cerului lăuntric, pătrunderea în lumea sufletelor, ieșirea din timp — unul singur, are, deocamdată, într-adevăr putere relevantă: *Și acest univers nesensibil (vreau să spun că el nu poate fi pătruns prin simțuri) este, acum o știu, singurul adevărat. (1452)* Se conturează astfel două universuri, confundate, însă, într-un singur sistem semantic însemnele unuia fiind lăsate, prin lumină, percepției noastre, în timp ce cel de-al doilea, silit să existe prin aceleași figurări, nu ni se dezvăluie decît în momentul în care, suprimînd lumina, dispar înseși aceste semne; așadar, încă o dată, el nu este beznă ci se dezvăluie prin beznă; astfel spus, în lucrurile dimprejurul nostru se confundă

¹ Citațiile sînt făcute după A. Gide: *Romans*, NRF, Bibliothèque de la Pléiade 1964, cifrele dintre paranteze trimițînd la paginile acestui volum.

două semnificații diferite coborînd din două lumi cu atribute diferite, ele, lucrurile, căpătînd însă glas în întuneric sau în lumină după cum sînt întrebate despre una dintre lumi sau despre cealaltă. Contrare, aceste lumi se neagă una pe alta așa încît se poate spune că, dacă întunericul dezvăluie, lumina ascunde — instituim astfel un sistem de referințe care se întemeiază pe « lumea reală » a lui Oedip (din punct de vedere al universului solar am fi putut spune că, din contră, întunericul este cel care acoperă și că lumina ascunde așa cum, fără îndoială, socot eroii de tip Robert.)

Punctele de orientare fiind acum stabilite, născîndu-se, de aici, o geografie rigidă a operei gidiene, putem, fără a ne teme că inducem în eroare pe cel care ne însoțește, să ne concentrăm atenția asupra spațiului denunțat ca fals, știind că o simplă răsturnare a calităților sale înseamnă o automată pătrundere în « realitatea reală ». Ori acest spațiu se definește printr-o constantă relație cu eroul gidian: acesta, aflat acolo dintru început, se simte întemnițat înlăuntrul lui — cu excepția Gertrudei al cărei itinerar experimental este exact invers: de la o înnăscută cecitate inocentă spre lumea constrîngerilor paulinice — silit să adopte un comportament al spațiului în care este el înscris și nu al său, al său propriu, ceea ce își găsește expresia într-un conflict care ne apare, deși poate fi numai o impresie, mereu mai acut pe măsura constituirii operei gidiene: Michel din *L'Immoraliste* pare că-și regretă eliberarea care a dus la moartea Marcelinei, Fiul Risipitor se întoarce totuși acasă, confruntarea Isabellei cu Casa nu este atît de vie încît ea să nu poată renunța la tentativa sa, liberatorie, dar Bernard Profitendieu, ca mai tîrziu Eveline și Geneviève, trăiește o atît de acută opoziție cu locul său inițial încît deschide un timp al descătușării cu orice preț. Acest spațiu este, așadar, organizat după anumite principii, el are un cod al său intern, în ultimă instanță un adevăr al său care siluiește principiile, codul, adevărul eroului. Acesta trebuie să evadeze pentru a-și salva autenticitatea — iată tema fundamentală a operei lui André Gide: fuga: călătoria din *Paludes*, fuga de acasă a Fiului Risipitor, tragica încercare a Isabellei de a scăpa de viața de păpușă mecanică a casei părințești eșuată din cauza lașității sale, plecarea lui Lafcadio Wluiki spre Baden, fuga de acasă a lui Bernard Profitendieu, părăsirea domiciliului conjugal la care se hotărăște Eveline, mai puțin spectaculoasa dar definitivă și totală evadare a fiicei sale, Geneviève; fugă din lumea luminii a cărei supremă expresie este gestul prin care Oedip își ia vederea.

Aflasem despre spațiul real că el se caracterizează printr-un perfect acord cu eroul care poate, aici, trăi conform naturii sale și că, pe de altă parte, această natură suferă de pe urma normelor cărora trebuie să i se supună în spațiul în care se află eroul în momentul descoperirii de sine; ori cîutînd care sînt rigiditățile acestui spațiu putem afla, prin corelație, care anume este natura intimă a eroului sau cel puțin, esențialele sale manifestări, deducîndu-se apoi de aici și calitățile de care trebuie să dea dovadă un spațiu care să-l poată adăposti.

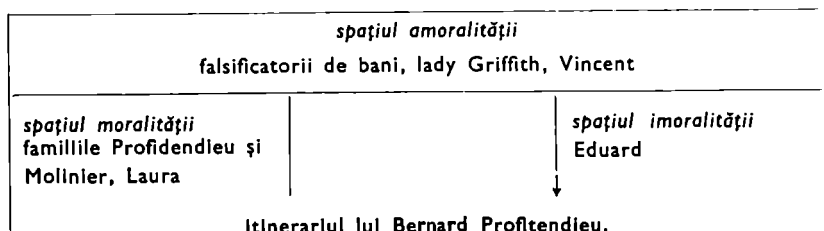
Între Tityre și peisajul său lacustru nu există încă nici o contradicție: « *Paludes* » este tocmai povestea celui care nu poate să călătorească; — în Vergilius el se numește Tityre; — « *Paludes* » este povestea unui om care avînd cîmpul lui Tityre nu se străduiește să iasă de aici ci, din contra, se mulțumește cu el; (92). Cu o mulțumire de sine asemănătoare își începe cariera Michel din *L'Immoraliste*; dar, trăind experiența unei boli care îl apropie de moarte — care nu trebuie, însă, înțeleasă în sensul dispariției fizice, ci ca o constituire a tuturor actelor noastre altminteri mereu deschise spre noi rosturi, într-o totalitate definitivă ce poate da sensurilor lor alunecătoare consistența necesară pentru a putea fi gîndite și evaluate —, ajunge în curînd să descopere, pentru a opune morții, adică tocmai

acestei fixități, existența unei « ființe autentice » pe care totul în jurul meu: cărți, profesori, părinți, pînă și eu însumi, încercasem la început să o suprim (398—99); *Les Nourritures Terrestres* anunțaseră deja că Dumnezeu—astfel era desemnat acolo ascunsul—trebuie descoperit în spatele ușilor închise: soția și copiii tăi, cărțile și învățătura ta (189—90). Aceeași sete de întreg universul (481), de a ști cine este el în realitate (484), îl opune pe orgoliosul Fiu Risipitor Casei care înseamnă instituționalizarea ordinii, sub semnul căreia se grăbește să se pună fratele mai mare. Să nu întîrziem asupra cîtorva cărți care — deși fiecare întîrînd în felul ei anunțata geografie gidiană: prin Isabelle este opus salonul-Casă al gesturilor de păpușă mecanică unui cîmp de-abia anunțat al vieții prin Blaise de Gonfréville și reziliat tragic datorită lășității Isabellei; Lafcadio încearcă să scape dintr-o lume care nu este decît o colecție de marionete — nu sporesc consistența niciunua dintre cele două spații de care ne ocupăm. Oarecum în felul vechilor maeștri care își încep lucrarea pregătind mai întîl cu minuție pînza sau lemnul, suprafața pe care apoi o vor umple cu pictură, Gide pare îndelung preocupat — după ce *Les Nourritures Terrestres* aduseseră în 1897 elementele strict necesare constituirii unui univers propriu — de a-și contura cu fermitate unitățile constitutive ale universului său și de a preciza net relația lor înainte de a începe explorarea lor internă.

Ca și Oedip, Gertrude din *La symphonie pastorale* a cunoscut atît universul fericit al cecității cît și cel puternic luminat al nefericirii; dar în timp ce Oedip, pierzîndu-și vederea, ajungea acolo unde omul, de-abia acolo, poate trăi, Gertrude, născută oarbă, pătrundea în momentul reușitei operații oculare la care fusese supusă, ea care viețuise în aerul liber al întinericului, într-un cerc asfixiant care o ucide. Gertrude trăia la început într-un imperiu al dragostei nemărginite; ea primea și dădea dragoste într-o relație nemijlocită și care nu admitea în alcătuire nici un element sau principiu străin. Dar aceeași sete de adevăr care îi răscolește pe toți eroii gidieni îi impune să părăsească acest Eden: *Nu țin să fiu fericită. Prefer să știu.* (921). Drama ei este, de fapt, de a fi fost fericită înainte de a fi știut, iată de ce înțeleptul Oedip preferă să-și sporească durerea pentru a căpăta astfel, nepedepsit, fericirea, supraomeneasca sa fericire.: *Dar în gestul acesta nesăbuit, crud, mai era poate și altceva: o ceapoasă, și tainică nevoie de a-mi împinge soarta pînă la capăt, urcînd prin durere spre un destin eroic. Am simțit, poate, vag, ceea ce este nobil și mintuitor în suferință; și că ea nu îngăduie să fie lipsită de erou. Cred că mai ales în acest destin eroic își împlinește omul măreția și că prin nimic nu-și dovedește cu mai multă strălucire valoarea decît căzînd victimă, silind astfel recunoștința cerească și dezarmînd răzbușnarea zeilor* (1453). Vederea nu-i servește Gertrudei decît pentru a desluși pe fața soției pastorului semnele suferinței, adică semnele propriului său păcat, ea prăbușindu-se acum, după spusele pastorului-narator, dintr-o lume într-adevăr evanghelică într-o alta care stă sub semnul epistolelor lui Pavel: *Caut în zadar în Evanghelie porunca, amenințarea, opreștește... Acestea toate nu se găsesc decît în sfîntul Pavel* (914); numai oamenii pun limite acelei mari dragoste sub semnul căreia stau scrierile evangheliștilor (924). Lumina, altfel spus universul în care eroul gidian nu poate trăi, este, așadar, de pe acum un labirint de norme despărțind cu ferocitate prihana de neprihană în numele unui adevăr îndoielnic.

Dar pămînturile gidiene își desăvîrșesc structurarea în următoarea carte, cea mai importantă, poate, după *Le journal de Thésée: Les faux-monnayeurs* — 1925. Fuga lui Bernard, mai precis motivele și rostul fugii sale, nu constituie o simplă reafirmare a unei dispoziții geografice, ci, în termenii gîndirii morale, afirmă densitatea și dinamica interioară a celor două lumi cărora rîvnim să le descopere-

rim substanța constitutivă. Trebuie spus că Bernard iese dintr-o morală și intră într-alta, cu alte cuvinte el este un *imoralist* și nu un *amoralist*; acestora din urmă le este rezervat un cîmp aparte, împotriva căruia se îndreaptă neînduplecat blamul gidian: *Ei nu simt apăsarea niciunui trecut, niciunei constrîngerii; ei n-au lege, n-au stăpîn, n-au scrupule; liberi și spontani ei îl aduc la exasperare pe romancier care nu poate obține de la ei decît reacții fără valoare.* (1110). Dacă pînă la lupta sa cu îngerul, Bernard intersectează modul de viață al acestora, este numai pentru că *nu poți învăța să trăiești decît trăind* (1215). Acesta este spațiul nu întunecat ci murdar în care trăiesc și mînuitorii de monede false de care nu ne vom ocupa aici pentru că mai importantă ni se pare trecerea eroului din spațiul unde el este la îndemîna acestora, unde el este, adică, *fals*, în spațiul unde el scapă șantajurilor unui Strouvilhou devenind, deci, autentic: *Aproape toți oamenii pe care i-am cunoscut — spune Bernard — sînt falsi. Să valorezi exact atît cît pari; să nu cauți a părea mai mult decît valorezi.* . . (1093—94). Toți cei susceptibili, așadar, de a cădea victime șantajurilor amintirilor falsificatori se constituie într-o comunitate definită prin aceea că fiecare dintre membrii ei ascunde ceea ce este el în realitate sub o aparență socială care îl face să fie stimat și prețuit de ceilalți membri ai comunității; înlocuind criteriile omului în sine cu cele ale omului social ei și-au alcătuit un sistem elementar de norme al cărui unic țel este de a ascunde sub o valoare general socială lipsa de valoare a fiecăruia dintre ei. — Exemplul tipic al acestora va fi Robert, despre care vom vorbi la timpul potrivit. — Sub masca familiei dar mai ales a credinței și mai ales a patriotismului — apariția simbolică a celor trei oratori din coșmarul lui Bernard — se ascund, dintr-o lașă resemnare — cazul Laurei —, indivizii care, mai mult sau mai puțin conștienți de nulitatea lor și prea lîncezi pentru a încerca să-și dobîndească valoarea, vor, în schimb, să apară în ochii celorlalți și chiar și ai lor ca mai de preț, făcîndu-și un țel din închirierea lor sub motiv că astfel, reduși la animalitate, fac să prospere un organism despre care nu vor să afle că departe de a fi esențialmente uman, el este cel care ascunde istoria alungîndu-l astfel pe om din propria sa esență. Cînd se vîd amenințați cu demascarea, aceștia consimt la orice compromis, fie el oricît de ticălos, pentru a-și păstra falsa lor valoare, pentru a-și păstra mai departe, nestingheriți falsa lor putere de cumpărare — tehnica lui Strouvilhou care obține prin copii dovezile falsității strălucitoarelor, auritelor familii în mîna cărora stă forța judecătorească este perfectă: *Îi avem în mînă pe puști care îi au în mînă pe părinți care ne au în mînă.* (1147). Așadar organizarea spațiului moral — dar repetăm mereu că termenii morali nu sînt, pînă la urmă, decît niște semne literare — din *Les Faux-monnayeurs*, semnificativă pentru toată opera gidiană, poate fi schematizată astfel:

Înainte de a trece mai departe în încercarea noastră de a găsi semnificația termenilor morali în concretul cărora se dezvoltă meditația lui Gide, să ne întrebăm acum, după ce am căpătat câteva date esențiale despre spațiul moralității — convenționalitatea lui socială, falsitatea lui, vulnerabilitatea lui, etc. —, care sînt atributele imoralismului; mai întîi a fi imoral nu înseamnă a fi necinstit: *burghezii cinstiți nu înțeleg că poți fi cinstit și altfel decît ei* (954) îi spune într-o discuție nocturnă Bernard lui Olivier; a fi imoral înseamnă, după cum ne arată un schimb de opinii dintre romancierul Edouard și Bernard, a găsi, atunci cînd nu poți trăi fără nici o regulă și nici nu poți accepta ca această regulă să-ți fie impusă de către altcineva, *această regulă în sine însăși; a avea drept țel propria ta desvoltare*. (1215). Or, după spusele aceluiași Edouard, omul este într-o continuă schimbare, încetarea acestei neîntrerupte modificări a personalității, fiind, de fapt, însăși moartea (987). Trebuie să înțelegem de aici că spațiul moral care îngăduie eroului să trăiască — adică conform celor care chiar acum spuse, să se modifice neîncetat ascultînd de impulsul devenirii — este, în mod necesar, de o infinită mobilitate putînd oricînd accepta noile forme pe care i le poate impune noua noastră personalitate.

Moralitatea teoretizează lipsa de valoare a omului singur — ea este o construcție nu numai a celor lași care se tem să ia asupra lor responsabilitatea vreunui gest, ci și a celor neputincioși care nu pot ei înșiși deveni și care vor astfel să oprească orice devenire îngrășîndu-se în sinul oricărui simulacru de adevăr; nu întîmplător orice sistem social și-a constituit încă de la început și o morală în numele căreia ia pretins să condamne pe toți cei care, sustrăgîndu-se ei, căpătau astfel posibilitatea de a ajunge la noi adevăruri care îi amenințau existența; cînd legea este făcută în numele celor fără valoare ea va Instaura morala pentru că, așa cum pretinde Robert: *Omul trebuie condus, încadrat, dominat* (1321) el fiind mizerabil în sine (1353). Religia — despre care se recunoaște deschis că nu este făcută decît pentru a ascunde vidul din oameni (1288—89) — sau patriotismul nu sînt, pentru Robert, decît niște modalități de a obține stima, o stimă, ținînd de suprafața lucrurilor, a celor deopotrivă cu el, prin care încearcă, împreună cu ei, să împiedice orice devenire nu numai a individului ci și, în ultimă instanță, a societății; ei vor să împiedice apariția unui sistem social care, cultivînd valori mai dificile, să-i silească fie la o trudnică și dureroasă înălțare, fie la o autodemascare; ei vor ca omul să rămînă ceea ce a fost. Ceilalți, cei care, ca și Eveline, nu vor decît să se accepte *asa cum sînt* (1333), descoperindu-se pe ei înșiși într-o continuă devenire, descoperă totodată că spațiul moral este la îndemîna lor, că în numele acestei deveniri ei sînt datori să-l umple mereu cu noi și noi conținuturi, că oamenii ei înșiși pot crea adevăruri înlocuindu-l pe Dumnezeu (1334) sau, după laconica formulă a Genevièvei: NU DEPINDE DECÎT DE TINE (1399).

Spațiul luminii este, așadar, profund domestic; semnele sale sînt norma socială, judecățile morale ale unei colectivități — rezultate dintr-un anumit rost dat lumii; așa încît atmosfera sa definitorie este constrîngerea; particularitatea sa arhitectonică este perfectă continuitate a zidului: de aici nu se poate ieși decît izbind, sfărîmînd, distrugînd, cu prețul unor mari suferințe; gesturile celor care scapă se răsfrîng asupra celor din jur care pot muri sub ruinele moralei lor — *doctrina voastră este frumoasă, poate*, spune Marceline din *L'Immoraliste*, *dar îi distruge pe cei slabi* (460) și într-adevăr ea va muri; de aceea nu este de mirare că nu oricine are curajul de a duce pînă la capăt tentativa de descătușare: *Ahl din ce temniță scap . . . Mă înbăuș aici* (639—40) îl scrie Isabelle celui prin care trebuia să regăsească un aer liber, dar curajul o părăsește în ultima clipă, iubitul ei va

fi împușcat și, în mod necesar, ea va rămâne într-o lume a teatralității, a păpușilor mecanice (întîlnirea Isabellei cu mama sa la care asistă Gérard prin crăpătura ușii, sau semnificația simbolică a visului lui Gérard); cît de mare este prețul acestei eliberări ne-o arată deslușit *Les caves du Vatican*: crima; o făptură nepregătită pentru cruzimea bucuriilor acestei lumi pe care le dobîndise inocent atunci cînd cecitatea ei o situa în afara luminii, Gertrude se sinucide în momentul în care, căpătîndu-și vîzul, capătă totodată conștiința paulinică a păcatului. Deabia odată cu *Les Faux-monnayeurs* fugarii devin niște oameni tari, dîrzi, hotărîți — Bernard, Eveline, Geneviève — și rup fără ezitări barierele sociale, trec fără nici o șovăire peste orice obstacol care se ridică în calea evadării lor, conștenți fiind că adevărul prin care este răsplătită trecerea într-un spațiu al autenticei ființări va fi mai presus de orice sacrificiu.

Eroul însă, omul, s-a dovedit a fi înscris în mișcarea unei perpetue deveniri: tocmai din dinamismul său și din fixitatea spațiului pe care acum putem să-l denumim social se naște acel profund conflict care pune în pericol însăși viața eroului. Ca să trăiască, altfel spus ca să se supună devenirii sale, eroul trebuie, deci, să refuze normele morale sociale. Iată că a venit timpul să ne întrebăm ce este devenirea eroului și în ce mod i se împotrivesc un sistem moral constituit.

Un sistem moral nu face, în fond, altceva decît să polarizeze o sumă de gesturi, întotdeauna esențialmente aceleași, în funcție de Adevăr, de însăși realitate; apar de aici două poziții; dacă acceptăm totalitatea reprezentărilor noastre despre realitate ca expresie definitivă a definitivei « realități reale » se justifică cristalizarea comportamentelor în sistem; dacă, din contră, admitem că nu facem altceva decît să descoperim mereu și mereu realitatea reală, că « realitatea » noastră nu este decît o colecție de reprezentări susceptibile de o continuă îmbogățire, atunci adevărul el însuși devine o mișcare, iar gesturile noastre trebuie să rămîină mereu libere, nesupuse nici unei dogme, acest pericol de dezechilibru social fiind prețul care trebuie plătit pentru ca viața să se desfășoare în armonie cu realitatea, o realitate autocreîndu-se prin neîncetatele noastre întîlniri cu « realitatea reală » pe care nimeni și nimic nu le poate împiedica.

Ori, după cum ni se mărturisește în *Les Nouvelles Nourritures*, eroul gidian, fie cel al romanelor, fie însuși autorul pe deplin confundat cu creația sa, pornește mereu sub impulsul acestei mari întrebări: *Sînt; dar vreau să găsesc rostul de a fi Vreau să știu pentru ce trăiesc.* (287). Răspunsul la o asemenea întrebare, despre care, firește, nu mai e nevoie să mai spunem că este întemeietoare de sistem moral, nu poate, însă, veni decît de la acel adevăr în continuă mișcare pe care nu-l descoperim decît încet și cu greu, poate tocmai pentru că îl creăm. Acesta a fost răspunsul constant al lui André Gide: Dumnezeu definit ca *realitate invizibilă* (241), este răspîndit, ne învață *Les Nourritures Terrestres*, în creația sa, orice creat *indicîndu-l* pe Dumnezeu dar *nerevelîndu-l* (154); numai potolîndu-ne foamea cu totalitatea creației putem căpăta acel sentiment al întregii creații pe care noi, astăzi, într-un alt limbaj, l-am denumi momentana totalizare a reprezentărilor despre lume, prin care dobîndim un adevăr mereu schimbat de noile hrane prin care lumea răspunde mereu noilor noastre dorinți. Scrise aproape patruzeci de ani mai tîrziu, *Les Nouvelles Nourritures* nu modifică această concepție ci o întregesc și adîncesc. Eforturile noastre se îndreaptă, iarăși, spre descoperirea aceluiași Dumnezeu, Creatorul, care face însă una cu natura (297); el este difuz și ascuns în creația sa (274) și nu poate fi descoperit decît prin atributul său fundamental: armonia totalității: *Răspîndit în propria mea creație, ar spune Dumnezeu, într-atît mă ascund în același timp și mă pierd în ea, și mă regăsesc neîncetat încît mă confund cu ea și ajung să mă îndoiesc că, fără ea, aș exista într-*

adevăr; îmi fac mie însumi dovada propriilor mele posibilități. Dar și mai degrabă încă, în creierul omului se numără toate cele împrăștiate; pentru că sunetele, culorile, parfumurile nu există decît în relația lor cu omul, iar cele mai îmbietoare dimineți, cîntecul cel mai melodos al vîntului și răsfrîngerile cerului în ape și tremurul undelor nu sînt decît niște vorbe deșarte dacă toate acestea nu sînt culese de om și atîta timp cît simțurile omului n-au făcut din ele armonie (274). Ori, fiecare nouă notă care pătrunde în simțurile noastre impune o refacere a edificiului armonic probînd sau, mai degrabă, confirmînd faptul că totalitatea nu este o simplă sumă; trebuie să mai adăugăm că se modifică astfel și conținutul — continuăm o metaforă — armonic al fiecărei note în parte, al materialului muzical general. Iată de ce Dumnezeu nu este decît rezultatul unui joc de oglinzi (277), o imagine continuu modificată în conjuncție cu omul, el însuși creație, așadar element *inducîndu-l* pe Creator care se dovedește a nu fi, dacă folosim limbajul lui Jacques Lacan, decît un semnificat la remorca semnificantului, o proiecție într-un spațiu esențialmente vid a totalității semnificațiilor. În acest caz, termenii folosiți de Gide — moralist și imoralist — se dovedesc a căpăta o nouă semnificație pentru că, de fapt, ei traduc o atitudine față de devenire a omului și, prin aceasta, față de Devenire în general, adică față de ceea ce obișnuim să numim Istorie.

Moral este Tezeu — și astfel, în ultima sa carte, Gide recunoaște necesitatea unei îmbinări între efortul de fructificare, înțelepciunea omenească, și efortul devenirii, înțelepciunea supraomenească încarnată de Oedip; Tezeu își joacă cartea, fructifică colecția semnificantă pe care o are în mînă; sub domnia lui nu se dezvoltă decît germenii istoric deja sădit; el prezidează o dezvoltare și nu o devenire.

Oedip este imoral: el se desprinde de lumea sensibilă și află, ca și înțeleptul Tiresias, că: trebuie să încetezi de a mai vedea lumea pentru a vedea divinitatea (1452); ori divinitatea este, după cum am văzut, un hău, un spațiu al întunericii care se răsfrînge asupra tuturor lucrurilor nu numai deschizîndu-le într-o nouă dimensiune, ceea ce face ca lumea pe care ele o constituie să se umple, pentru eroul gidian, cu un aer vivificator, — ci și sădind în ele posibilități infinite de armonie; astfel, aplecînd, conform unei comparații din *Les Nouvelles Nourritures Terrestres*, asupra viitorului ca matelotul din fruntea vasului, omul nu vede înaintea decît un hău: viitorul: *Cel care stă la prova vasului nu vede înaintea lui, metaforic vorbind, decît un imens vid. . . — Pe care îl umplu posibilitățile. Ceea ce a fost mă interesează mai puțin decît ceea ce este: ceea ce este mai puțin decît ceea ce poate fi și va fi. Confund posibilul și viitorul. Cred că orice posibilitate se străduiește să ia ființă, că tot ceea ce poate fi va fi, dacă omul va da o mînă de ajutor.* (299). Oedip a întrezărit continua succesiune a eurilor (285), continuul progres al omului care nu este ceea ce a fost și nu va fi ceea ce este (291) și, luîndu-și vederea, fuge în mod definitiv din lumea rosturilor de a fi constituite pentru ca, instaurînd întunericul — *vinturi ale abisului, luați-mă!* (261) — să deschidă lumea unor noi rosturi de a fi. Prin Oedip își găsesc o supremă expresie toți eroii gidieni

ai fugii și astfel lumea, de-abia astfel, devine într-adevăr istorică nu căpătînd o istorie — așa cum a făcut secolul trecut și prelungirile lui mai noi, interpretînd materialul semnificativ ca pe un șir de trepte pînă la un punct de la care ele urcă simetric mai departe duse de puterea aceluiași germen — ci deschizîndu-se către un viitor veșnic neînuit a cărui semnificație, departe de a putea fi bănuită, se constituie mereu, nouă odată cu el.

Ni se deslușește acum și condiția scriiturii gidienne în totalitatea ei prinsă între două probleme: ea trebuia, pe de o parte, să se supună unui limbaj ales în funcție de niște preocupări generale — termenii morali — și pe de altă parte să semene neîncrederea față de acești termeni înșiși; iată de ce unul din cei doi poli între care a oscilat dintotdeauna creația gidiană este jurnalul: dacă scrisul avea misiunea de a revela un comportament și mai ales unul al persoanei intime, în mod necesar și absolut opus normelor generale, nimic nu putea să cuprindă o mai desăvîrșită expresie a imoralismului decît o scriitură care anihilează distanța dintre relatare și relatat, înlăturînd astfel orice suspiciune de interpretare din partea naratorului, lăsînd să vorbească, pure, gesturile alese ca semn literar. Dar ca să nu se creadă că vidul de semnificație astfel creat este singura intenționalitate a autorului, se constituie un al doilea pol — vorbim, firește, teoretic; este vorba de două cîmpuri de forță care conlucrează la îmbinarea elementelor scriiturii — cu rolul de a împrumuta unor gesturi relatate în jurnal și rămase fără semnificație sensul pe care ele l-au avut într-un alt context: parabola. Și credem că nu întîmplător aceste două modalități se unesc într-o desăvîrșită expresie în ultima și, fără îndoială, cea mai semnificativă, pentru generația noastră, creație a lui André Gide.

Ce și-a propus acest articol? Față de o operă de însemnătatea celei a lui André Gide generația noastră are datoria de a-i da prin efortul conjugat al scrierii și al criticii din nou cuvîntul. Ne-am străduit să oferim cititorului de azi, care, nici el, dacă se vrea într-adevăr om de cultură, nu poate rămîne indiferent acestor scrieri, o posibilitate de a ne înțelege și de a accede, prin noi, la ceea ce este realitatea noastră.

Prezența lui Gide

Numai confruntate cu timpul, operele își radiază tezaurul agonisit în actul creator. Acest Moloch al scrisului de totdeauna pune diagnosticul definitiv și categoric, stigmatul degradator sau certificatul de valorificare în fața eternității. El singur este judecătorul suprem. De aceea Stendhal era încredințat că operele lui vor căpăta « drept de cetate » doar peste decenii, iar nenumărate alte « scrieri » ce au cunoscut un răsunător succes în momentul apariției au astăzi o simplă valoare de document istoric.

Adevărata influență pe care o exercită opera lui André Gide, valența estetică a acestei înriuriri, curente de idei ce le-a determinat, rolul ei binefăcător sau dăunător sînt circumscrise la juste proporții de factorul ireversibil al timpului. Ca și unele legi dure ale biologiei, reputațiile și valorile literare se cern prin sita inexorabilă a scurgerii vremii. Contemporaneitatea n-are adeseori ochelari preciși. Orbită de patimi sau minată de interese, de bună credință sau rău informată, — critica actualității suferă și ea de multe ori de daltonism.

La fel e cazul operei lui Gide.

Proiectată pe perspectiva timpului, pusă față în față cu evenimentele la care oarecum a participat — determinîndu-le sau influențîndu-le — latent sau direct, opera lui este imperativ solicitată să l se confirme în răstimpuri valoarea.

Singular destin !

Influența ei asupra « inteligenței » europene — tulburătoare și persistentă, aproape un sacerdoțiu — a fost adeseori obiect de polemică vehementă, în ani nu prea depărtați de noi. Căci deși o parte din lucrările lui André Gide au apărut înainte de 1914, adevărata sa înriurire se situează în perioada dintre cele două războaie mondiale.

Aria de influență se circumscrie nu numai la scrierile sale critice, — expresia unui clasicism scînteietor: subtilele conferințe despre Dostoievski; profundele pagini închinat lui William Blacke; substanțialele texte critice din *Pretextes* și *Nouveaux pretextes*; jurnalele de călătorii; sau rolul atît de important ce l-a avut pentru încetățenirea în opinia literară franceză și mondială a lui Valéry Larbaud,

Jules Romain, Giraudoux, Proust și a altor scriitori azi de notorietate universală.

Opera de caracter pur literar a lui André Gide, — exprimată într-o proză de alese însușiri, cu un fond atît de bogat și proteic, insinuantă ca un prețios virus, care a destrămat prejudecăți și concepții perimate, adevărat șuvoi năvalnic ce a înlănțuit și a captivat atîtea spirite, — a trecut furcile caudine ale timpului.

Dacă în *Les Cahiers d'André Walter*, jurnal intim apărut în 1891, André Gide releva neliniștile unei adolescențe meditative, hrănită la cele mai bune izvoare clasice și moderne, în *Les Poésies d'André Walter*, ecurile laforguiene erau clare, anunțînd totuși o sensibilitate originală, de vaste și adînci rezonanțe. De fapt însă, *Les Nourritures Terrestres*, ce văd lumina tiparului în 1897, constituie preludiul prin care opera lui Gide va exercita mai tîrziu o influență tulburătoare. Descoperind «stranii posibilități în fiecare om», căutînd drumurile unei «existențe patetice prin negarea oricărei reguli» și exaltarea «sensualului extaz», Gide afirma un fel de panteism păgîn cu accente de lirism biblic, de-a lungul unor admirabile capricii imaginative, transpuse într-o proză subtilă și melodioasă.

Pe făgașul acestui drum nedestelenit, *Le Prométhée mal enchaîné* reprezintă un fel de nietzschianism «à rebours»: frumusețea consistă în risc, dar nu împotriva umanității ci pentru ea; iar *Retour de l'enfant prodigue*, precum și *La porte étroite* constituiau un fel de replică creștină la aparentul păgînism din *Les Nourritures Terrestres*.

Gide nu va înceta să caute un Absolut în înseși imaginile mereu schimbătoare ale viziunilor sale: «C'est la reconnaissance de mon cœur qui me fais inventer Dieu chaque jour» — afirma el. Dar ca și marele Dostoievski, Gide găsește Absolutul nu în dogmele religiei, ci în zonele latente, ascunse, primare, anarhice, ale sensibilității lui, ca o explozie care cîntă viața. De aici rezultă nu promovarea umilinței în sensul creștin al noțiunii, ci a unei neliniști creatoare. Ceea ce reiese cu evidență din *L'Immoraliste*, cartea unui «moralist» cum o definea un critic, precum și din *Symphonie Pastorale* și, mai ales, din *Les Nouvelles Nourritures Terrestres*. Aceași credință că ființa umană trebuie să cunoască senzualitatea și păcatul înainte de a atinge anumite culmi etice, este exprimată pretutindeni în opera lui. Astfel se explică conceptul de instabilitate și feroare gidiană, de care s-a făcut atîta vîlvă, complexul acela de aparențe contradictorii, ce se ivesc pretutindeni în scrisul lui André Gide, simpatia din romanul *Les Faux monnayeurs*, pentru «falsificatorii de monede», pentru acei care se caută pe ei înșiși, pentru acei care au curajul să iasă din chingile moralei burgheze.

Iar ca un corolar paradoxal, ideea «actului gratuit» — nu fără o evidentă influență a lui Oscar Wilde — din *Prométhée mal enchaîné* și din romanul *Les Caves du Vatican*, în fond tot o atitudine de frondă împotriva unei societăți claustrate.

Preocupat totdeauna « de a fi disponibil », de a duce mereu la capăt o acțiune pe toată gama solicitărilor vieții, Gide va fi neîncetat în căutarea « unei științe a desăvârșitei utilizări de sine », dar și a unei permanente încercări de perfectare umană.

Făcînd apel la resurse spirituale noi, pe care în fond le aduseseră în zona cunoașterii toate frământările politico-sociale și estetice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea; exaltînd o existență patetică desprinsă de reguli închistate și teoretizări; invitînd cu fervoare la un senzualism altruist; promovînd un aparent deism de esență dostoevskiană; atacînd vehement tot ce este dogmatism teologal; militînd continuu pentru un umanism voalat de ostentația « actului gratuit » —, André Gide a fost promotorul unei etice, pe care a aruncat-o, — plasă fină țesută de un subtil artist, « inteligenței » europene de după primul război mondial, ca s-o prindă în capcanele unei fericiri iluzorii.

La o sută de ani de la nașterea lui André Gide, însemnătatea operei lui nu poate fi contestată; spirit complex în care contradicțiile primelor decenii ale secolului XX s-au filtrat într-o sinteză originală, André Gide — peste toate avatarurile — este prezent în primele rînduri ale marilor scriitori contemporani.

La paginile 30, 34, 45
desene în tuș de
HENRI MATISSE

HM

MATISSE, Nud albastru,
guaș decupat, 1952

JOSEPH CONRAD

Tinerețe

n u v e l ă

Așa ceva nu s-ar fi putut întâmpla altundeva decât în Anglia, unde oamenii și marea se întrepătrund, ca să zic așa — marea intrînd în viața mai tuturor oamenilor, iar oamenii ajungînd a cunoaște totul sau măcar cîte ceva despre mare, ca divertisment, ca fundal al călătoriilor lor sau ca mijloc de existență.

Ședeam cu coatele pe marginea unei mese de mahon în care se reflectau clon-dirul, paharele de vin și fețele noastre. Se aflau acolo un director de întreprin-deri, un contabil, un avocat, Marlow și eu însumi. Directorul își făcuse ucenicia pe Conway, contabilul lucrase patru ani pe mare, avocatul — un conservator înrăit, adept înfocat al Bisericii Anglicane, dar altmînteri om de ispravă și de onoare — fusese secund pe vasele poștale, în vremurile bune de odinioară, cînd acestea aveau velele pătrate, la cel puțin două catarge, și obișnuiau să navigheze pe marea Chinei cu bonetele de jos și de sus întinse în bătaia musonului. Toți ne începusem viața în marina comercială. Pe toți cinci ne lega laolaltă puterni-cul lanț al mării, precum și acea camaraderie profesională, pe care n-o poate zămisli nici o pasiune pentru yachting, pentru croaziere și pentru alte asemenea lucruri, deoarece acestea nu-s decât un divertisment al vieții, pe cînd pomenita camaraderie e viața însăși.

Marlow (cred că așa își scria numele) ne-a istorisit povestea, sau mai degrabă cronica uneia din călătoriile sale:

— Da, m-am vînturat și eu pe mările răsăritene, dar cel mai bine îmi amintesc de prima mea călătorie acolo. După cum știți și voi, prieteni, unele călătorii par menite să ilustreze viața, și ar putea sluji drept simboluri ale existenței omenеști. Te canonești, te spetești, aproape că-ți dai și viața, ba uneori ți-o pierzi cu adevărat, încercînd să realizezi ceva, și nu poți. Nu din vina ta, ci pur și simplu nu ești în stare să faci ceva, nici în mare nici în mic, absolut nimic — nici măcar să te-nsoiri cu-o fată bătrînă, sau să duci la destinație o biată încărcătură de șase sute de tone de cărbuni.

O istorie ca asta îți rămîne în minte. Era prima mea călătorie în Extremul Orient, și prima pe care-o întreprindeam în calitate de secund; iar căpitanul meu se afla, de asemeni, la prima lui misiune de comandant. Veți recunoaște că era și timpul s-o capete, căci avea șizeci de ani bătuți pe multe. Era un omuleț cu spinarea lată dar nu prea dreaptă, cu niște umeri încovoiați și cu un picior mai arcuit decît celălalt, într-un cuvînt, avea acea înfățișare ciudat de sucită care se observă îndeobște la oamenii dedați muncilor cîmpului. Fața lui, care semăna cu un spărgător de nuci — bărbia și nasul încercînd parcă să se unească deasupra unei guri prăbușite — era încadrată de smocuri de păr cenușiu ca fierul, care-ți evocau o barbetă de vată mînjită cu praf de cărbune. Iar pe această față bătrînă, jucau niște ochi albaștri ciudat de asemănători cu ochii unui băiat, plini de candoarea pe care unii oameni de rînd o păstrează pînă la capătul zilelor lor, grație unei inimi simple și unui suflet drept, hărăzite rareori muritorilor. Ce anume l-a îndemnat să mă accepte ca secund, rămîne pentru mine o taină. Veneam de pe un *clipper* australian nou-nouț, pe bordul căruia slujisem în calitate de al treilea ofițer, iar el părea să aibe o prejudecată împotriva acestor *clippers* ca fiind prea distinse și aristocratice. «Să știi că pe corabia asta va trebui să muncești» mi-a spus. I-am răspuns că muncisem pe bordul fiecăruia dintre vasele pe care navigasem. «Da, dar corabia asta nu-i ca toate celelalte, iar voi, aștia care veniți de pe navele alea mari... În fine! Cred c-o să meargă. Îmbarcă-te mîine».

Și m-am îmbarcat a doua zi. Au trecut de-atunci douăzeci și doi de ani, iar eu aveam doar douăzeci. Cît de repede trece timpul! A fost una din cele mai fericite zile din viața mea. Închipuți-vă! Pentru prima oară secund, ofițer cu răspunderi reale! N-aș fi schimbat noul meu post nici pentru tot aurul din lume!

Primul secund m-a cercetat cu luare-aminte. Era și el cam bătrîn, dar cu totul altfel la înfățișare decît căpitanul. Avea un nas roman, o barbă lungă și albă ca zăpada, și purta numele de Mahon, dar stăruia ca acesta să fie pronunțat «Mann». Era de familie bună, dar nu prea avusese noroc, și nu putuse avansa niciodată.

Cît despre comandant, slujise ani de-a rîndul pe vasele de cabotaj, apoi în Mediterana și, la urmă, în flota comercială care naviga în Indiile de Vest. Nu făcuse niciodată ocolul Capului. Abia dacă știa să scrie, și nici nu ținea. Amîndoi erau, desigur, buni marinari, iar eu mă simțeam între ei ca un băiețاش între doi bunici.

Și vasul era bătrîn. Se numea *Iudeea* — ciudat nume, nu-i așa? Apartinea unui anume Wilmer, ori Wilcox, sau cam așa ceva, n-are importanță cum îl chema, căci a dat faliment sau a murit în urmă cu peste douăzeci de ani. *Iudeea* zăcuse nu știu cîtă vreme în bazinul Shadwell. Vă puteți imagina în ce hal era. Ajunsesse numai rugină, praf, murdărie, catargele îi erau pline de funingine, iar punțile pline de noroi. Pentru mine, era ca și cum aș fi ieșit dintr-un palat și-aș fi pătruns într-un bordei dărăpănat. Era un vas cu o deplasare de aproximativ 400 de tone, avea un cabestan rudimentar, nu găseai nicăieri pe bord vreo bucățică

de aramă, totul era de lemn, pînă și ivărele de la uși; partea de la pupa era masivă și pătrată. Sub numele vasului, scris cu litere mari, se vedeau o mulțime de florituri de pe care aurul se scorojise, și un soi de blazon, cu deviza: «Luptă, sau mori!». Țin minte că mi-a făcut o impresie grozavă. Deviza asta avea ceva romantic, ceva care mă făcea să îndrăgesc bătrîna corabie, ceva care vorbea tinereții mele!

Am pornit din Londra cu balast — cu balast de nisip — îndreptîndu-ne spre un port din mieznoapte, pentru a lua o încărcătură de cărbuni și a ne continua de-acolo drumul spre Bangkok. Bangkok! Mă treceau fiori. Eram de șase ani pe mare, dar nu văzusem decît Melbourne și Sydney, locuri foarte interesante, ba chiar frumoase în felul lor, — dar Bangkok!...

Am ieșit din Tamisa cu toate pînzele sus, și avînd la bord un pilot din Marea Nordului, pe nume Jermyn, care tîndălea toată ziua în preajma bucătăriei, ca să-și usuce batista în fața sobei. Ai fi zis că nu dormea niciodată. Era un om posomorît, cu nasul veșnic înflorit de-o lacrimă, și care fie că avusese necazuri, le avea încă sau avea să le aibe, nu părea mulțumit decît atunci cînd ceva mergea prost. N-avea încredere în tinerețea mea, în judecata și-n simțul meu marinăresc, și ținea morțiș să mi-o arate în fel și chip. Mărturisesc că aveam dreptate. Am impresia că nu prea știam mare lucru pe-atunci și nici acum nu știu mult mai mult; dar îi port pică acelui Jermyn pînă-n ziua de azi.

Ne-a trebuit o săptămînă ca s-ajungem în rada portului Yarmouth, iar acolo ne-a apucat o furtună grozavă — faimoasa furtună din octombrie de acum douăzeci și doi de ani. Vînturi, fulgere, zloată, zăpadă, și o mare dezlănțuită. Navigam fără încărcătură și vă puteți imagina ce groaznic era, dacă-o să vă spun că pavoazele ni s-au rupt iar puntea ne-a fost inundată. În cea de-a doua noapte leștul vasului s-a deplasat spre bordul din vînt, iar între timp valurile ne mînaseră undeva în apropiere de Dogger Bank. Nu era nimic altceva de făcut decît să coborîm cu lopețile, pentru a încerca să redresăm vasul. Iată-ne așadar, în cala aceea enormă și sinistră ca o peșteră, cu niște luminări pîlpitoare lipite de grinzi, în vreme ce afară urla furtuna, făcînd ca vasul lăsat într-o rînă să danseze nebu-nește. Eram cu toții acolo, Jermyn, comandantul, și ceilalți; abia ținîndu-ne pe picioare, încercam să azvîrlim în bătaia vîntului nisipul ud, pe care-l săpam ca niște gropari. La fiecă zmutitură a vasului, puteai vedea, prin semiobscuritate, siluetele vagi ale oamenilor care cădeau agîtîndu-și lopețile. Unul dintre muși (aveam doi) plîngea de parcă i s-ar fi frînt inima, așa de tare îl impresiona se bizateria scenei. Îl auzeam smiorcăind undeva în beznă.

În cea de-a treia zi furtuna s-a potolit, și nu peste multă vreme am fost culeși de-un remorcher din Nord. Ne-au trebuit în total șaisprezece zile ca s-ajungem de la Londra la Tyne! Cînd am intrat în docuri, ne pierdusem rîndul la încărcare, așa că am fost duși la o dană unde-am rămas o lună. Doamna Beard (comandantul se numea Beard) veni de la Colchester ca să-l vadă pe bătrînul ei soț. Se instală la bord. Echipajul angajat temporar se risipi, iar pe vas nu rămăseră decît ofițerii, un mus și stewardul, un mulatru care răspundea la numele de Abraham. Doamna Beard era o femeie în vîrstă, cu o față încrețită și rumenă ca un măr de iarnă, deși avea expresia unei fetișcane. Într-o zi m-a surprins cusîndu-mi un nasture, și a stăruit să-i dau să-mi repare cămășile. Nu semăna de fel cu soțiile de comandanți pe care le cunoscusem la bordul unor *clippers*. Cînd i-am adus cămășile, mi-a spus:

— Dar ciorapii? Sînt sigură că și ei au nevoie de reparații, iar lucrurile lui John — adică ale căpitanului Beard — sînt toate în stare bună acum. Aș fi bucurătoare să am ceva de făcut.

Binecuvîntată fie bătrîna aceea. S-a apucat să-mi cerceteze și să-mi repare echipamentul, iar între timp eu am citit pentru prima oară *Sartor Resartus*¹ și *Cavalcada spre Khiva*² a lui Burnaby. N-am prea înțeles mare lucru din prima din aceste cărți, dar țin minte că pe atunci l-am preferat pe soldat filozofului — o preferință pe care viața n-a făcut decît s-o confirme. Primul era un adevărat bărbat, iar celălalt era ceva mai mult, sau poate ceva mai puțin decît atît. Dar amîndoi au murit, cum au murit și doamna Beard, și tinerețea, și puterea, și geniul, și gîndurile, și faptele, și inimile simple, căci totul moare. . . Dar să lăsăm asta.

În cele din urmă ne-au încărcat vasul. Ne-am completat echipajul, cu opt mateloți și doi muși. Într-o seară am tras vasul pînă la geamandurile de la intrarea docurilor, gata să ieșim, cu temeinica nădejde că ne vom putea continua călătoria chiar a doua zi. Doamna Beard urma să se întoarcă acasă cu un tren de noapte. După ce am amarat vasul, ne-am așezat să bem un ceai, în tăcere — Mahon, bătrîna pereche și eu. Eu am terminat primul și-am ieșit să fumez o țigară, cabina mea aflîndu-se într-un ruf situat chiar lingă dunele. Era ora fluxului, vîntul se întetise, și burnița; cele două porți ale docurilor erau deschise, iar vasele de cărbuni intrau și ieșeau pe întuneric, cu luminile aprinse, făcînd un zgomot grozav cu elicele și cu vinciurile lor scîrțîitoare, la care se adăogau strigătele celor de pe dane. Urmăream din ochi procesiunea luminilor de drum și a luminilor de poziție care lunecau în noapte, cînd, deodată, mi-a răsărit în față o vilvoare roșie, apoi a dispărut, și s-a ivit din nou, de data asta pentru a rămîne. Am zărit atunci prova unui vapor, foarte aproape. « Veniți, repede ! » le-am strigat celor din cabină, apoi am auzit un glas speriat, clamînd undeva în noapte : « Oprește, domnule ! » Se auzi un clopot, apoi un alt glas, alarmat : « O să intrăm drept în vasul ăla ! » Răspunsul la acest avertisment fu un « Bine ! Bine ! » repezit, urmat de o zguduitoră puternică în clipa cînd etrava vaporului ne izbi pieziș greementul. A urmat o zăpăceală de nedescris, țipete, zgomot de pași precipitați. Vaporul a scos un șuierat prelung. Apoi s-a auzit un glas : « E-n regula, domnule căpitan ». . . « N-ați pățit nimic ? » întrebă vocea repezită. Alergasem la prova ca să văd dacă suferisem vreo avarie, așa c-am răspuns : « Cred că nu ». « Încetîșor, înapoi ! » strigă vocea. Se auzi și-un clopot. « Ce vapor e ăsta ? » gemu Mahon. În clipa aceea vaporul nu mai era decît o umbră mătăhăloasă care se depărta de noi. Cei de pe bord strigară un nume, un nume de femeie — *Miranda*, *Melissa*, sau cam așa ceva. « Asta-nseamnă încă o lună în văgăuna asta împutită ! » îmi spuse Mahon, în vreme ce examinam la lumina felinarelor grijelele rupte și pavoazele sfărmate. « Dar unde-o fi căpitanul ? »

În tot acest timp nu-l văzusem și nu-l auzisem de loc. Ne-am dus la pupa să cercetăm. De undeva din mijlocul bazinului, se auzi un glas tînguios : « Hei, ludeea ! ». . . Cum naiba ajunsese acolo ? . . . « Da ! » i-am strigat. « Plutesc fără visle, în barca noastră », a mai scîncit el. Un luntraș întîrziat se oferi să ne ajute, iar Mahon se învoi să-i plătească o jumătate de coroană ca să-l remorcheze pe căpitan pînă la vas. Dar prima care se urcă pe scară fu doamna Beard. Plutiseră amîndoi vreme de aproape un ceas în bazinul docurilor, sub ploaia aceea măruntă și rece. În viața mea nu fusesem atît de uimit.

Se pare că, auzindu-mă că strig « Veniți, repede ! », căpitanul pricepuse numaidecît ce se-ntîmplă și, apucînd-o pe nevastă-sa, se urcase pe punte și o străbătuse în fugă, pentru-a coborî în barca legată de scara vasului. Pentru un

¹ Operă autobiografică a eseistului englez Thomas Carlyle (1795—1881).

² Scriere memorialistică a călătorului englez Frederick G. Burnaby (1842—1885).

bărbat în vîrstă de șaizeci de ani, nu era rău de loc. Încercați să vi-l imaginați pe bătrîn purtînd-o eroic în brațe, ca s-o salveze, pe baba aia — femeia vieții sale. O depusese în barcă și tocmai se pregătea să se cațere înapoi pe bord, cînd, nu știu cum, barca se depărtă de vas. Și duși au fost ! Se-nțelege că, în zăpăceala generală, nu i-am auzit strigătele.

Acum, părea stînjenit. Dar nevastă-sa ne spusese, cu voieșie în glas :

— Presupun că nu mai are nici o importanță dacă pierd trenul.

— Nu, Jenny, du-te jos și încălzește-te, mormăi el.

Apoi, către noi :

— Un marinar nu trebuie să-și aducă nevasta pe bord. Poftim ! Am lipsit de pe vas ! E drept că, de data asta, paguba n-a fost prea mare. Hai să mergem să vedem ce avarie ne-a făcut vaporul ăla afurisit.

Stricăciunile nu erau prea mari, dar reparațiile ne-au luat trei săptămîni. La capătul lor, întrucît comandantul era ocupat cu cei de la agenție, am condus-o pe doamna Beard la gară, cărindu-i geamantanul, și-am instalat-o într-un compartiment de clasa a treia, destul de confortabil. Ea ținu să-mi spună, deschizînd fereastra :

— Ești un tînar de ispravă. Dacă o să-l vezi pe John — adică pe căpitanul Beard — umblînd fără fular noaptea, fii bun și adu-i aminte din partea mea să-și învelească bine gîtul.

— Bine înțeles, doamnă Beard, am asigurat-o eu.

— Ești un tînar de ispravă. Am băgat eu de seamă cît de atent ești cu John ... cu căpitanul, adică ...

Trenul se urni brusc. Mi-am scos bereta ca s-o salut pe bătrînă. N-aveam s-o mai văd niciodată. . . Dați-mi încoace clondirul !

A doua zi, am pornit în larg, spre Bangkok. Trecuseră trei luni de cînd plecasem din Londra, cu gîndul c-o să facem cel mult două săptămîni.

Era în ianuarie, și vremea era frumoasă — vremea însoțită de iarnă, care are mai mult farmec decît vara, fiindcă vine pe neașteptate și știi că nu va dura, că nu poate dura mult. E ca un chilipir, ca un plocon, ca o plească neașteptată.

Vremea asta ne-a însoțit de-a lungul Mării Nordului, și de-a lungul Canalului Mîneicii, pînă-am ajuns la vreo trei sute de mile spre vest de Capul Șopîrlelor : atunci vîntul își schimbă direcția spre sud-vest și-ncepu să urle. Peste două zile, se stîrni furtuna. Iudeea se rostogolea pe apele Atlanticului ca o ladă veche de luminări. Vîntul bătea zile-n șir în dușmănie, fără-nctare, fără milă, fără răgaz. Lumea nu mai era decît o imensă rostogolire de talazuri înspumate care se repezeau spre noi, sub un cer atît de jos, încît l-ai fi putut atinge cu mîna, și murdar ca o bagdadie afumată. Spațiul prin care ne mișcam era făcut din tot atîta spumă cît și aer. Zi după zi, și noapte după noapte, nu am avut în jurul vasului decît urletul vîntului, zbulciumul mării, vuietul talazurilor ce se revărsau pe puncte. N-am avut odihnă nici noi, nici vasul. Se bălăbănea, se răsucea, se repezea cînd cu fundul în sus, cînd cu botul în jos, și se rostogolea, gemînd, iar noi trebuia să ne ținem bine cînd eram pe puncte și să ne agățăm de culcușuri cînd eram în cabine, într-o veșnică încordare și alarmă.

Într-o noapte, Mahon îmi vorbi prin fereștrua cabinei mele. Se deschidea chiar peste cușeta mea, pe care zăceam treaz, încălțat, cu senzația că nu dormisem de ani de zile, și că n-aș putea să dorm chiar dac-aș încerca.

— Ai sonda la-ndemină, Marlow ? mă întrebă el, ațîțat. Pompele nu trag de loc. Dumnezeule, nu-i glumă !

I-am dat sonda și m-am culcat la loc, încercînd să mă gîndesc la o mulțime de lucruri — dar nu-mi veneau în minte decît pompele. Cînd am ieșit pe puncte,

oamenii încă mai lucrau la pompe, iar cei din cartul meu veniră să-i schimbe. La lumina lanternei aduse pentru a examina sonda, le-am zărit fețele obosite și grave. Am pompat în toate cele patru ore ale cartului. Am pompat toată noaptea, toată ziua, toată săptămîna — cart după cart. Vasul se destrăma și lua primejdios de multă apă — nu îndejuns ca să ne îneca de îndată, dar destulă ca să ne omoare cu pompatul. Și în vreme ce pomparam, vasul ne părăsea bucată cu bucată: pavoazele și pontilele fură zmulse, trombele de vînt se sfărîmară, iar ușa cabinei se rupse. Pe vas nu mai rămăsese nici un petec uscat. Și se deteriora cu încetul. Șalupa se făcu bucățele, ca prin farmec, chiar în locul unde era agățată. O legasem eu însumi, fiind destul de mîndru de opera mea, de legăturile acelea care înfruntaseră îndelungă vreme furia mării viclene. . . Și pomparam mereu. Iar furtuna bătea fără-nctare. Marea era albă ca o pinză de spumă, ca o căldare de lapte în clocot; nu se zărea nici o spărtură printre nori, nu ! nici măcar cît o mină de om, nici măcar pentru zece secunde. Nu exista pentru noi nici cer, nici stele, nici soare, nici univers — nimic altceva decît norii minioși și marea turbată. Pomparam și pomparam, cart după cart, ca să scăpăm cu viață, și aveam senzația că facem treaba asta de luni de zile, de ani de zile, de-o veșnicie, ca și cum am fi murit și am fi ajuns într-un infern hărăzit marinarilor. Uitasem în ce zi, în ce lună și-n ce an ne aflăm, uitasem dacă fusesem vreodată pe uscat. Pinzele zburară curînd, iar vasul, întins de-a curmezișul sub o rămășiță de velă, era năpădit de valurile oceanului, dar nouă nu ne păsa. Trăgeam de mînerule pompelor, cu niște priviri de idioți. Îndată după ce izbuteam să ne tirim pe punte, obișnuiam să împrejmuiesc cu-o frînghie oamenii, pompele și arborele-maestru, și ne tot învîrteam în jurul acestei frînghii, cu apa pînă la briu, pînă la gît, și chiar peste capetele noastre. Nu ne mai păsa. Uitasem ce-nseamnă să fii uscat.

Iar undeva în mine se ascundea gîndul: « Pe legea mea, iată o aventură grozavă, dintre cele despre care citești prin cărți; iar asta e prima mea călătorie ca secund, și deși n-am decît douăzeci de ani, mă țin la fel de bine ca oricare altul, ba, îmi mai și îmbărbătez oamenii ». Eram încîntat. N-aș fi renunțat pentru nimic în lume la experiența asta. Erau chiar momente cînd jubilam. Ori de cîte ori epava se răsucea, greoaie, cu fundul în sus, mi se părea că azvîrle spre cer, ca pe un apel, ca o sfidare, ca un strigăt adresat norilor nemiloși, cuvintele scrise la pupa: « *Iudeea, Londra. Luptă sau Mori !* »

O, tinerețe ! Cîtă putere, cîtă credință și cîtă imaginație ai ! Pentru mine, vasul acela nu era o harabă hodorogită cărînd prin lume o grămadă de cărbuni, ci era însăși strădania, încercarea, examenul vieții. Mă gîndesc la el cu plăcere, cu duioșie, cu părere de rău, — cum te gîndești la un mort care ți-a fost drag. Nu-l voi uita niciodată. . . Dați încoace clondirul !

Într-o noapte, pe cînd, prioniți de catarg, precum v-am mai spus, pomparam asurzii de vînt, nemaiavinîd curaj nici măcar atîta cît să ne dorim moartea, un talaz uriaș s-a abătut peste capetele noastre, spărgîndu-se pe punte. Cînd mi-am recăpătat răsufierea, am strigat, dînd glas datoriei: « Țineți-vă bine, băieți ! », dar am simțit deodată că un obiect tare, ce plutea pe punte, mă izbește-n pulpă. Am dat să-l apuc, dar n-am reușit. Era atît de întuneric, că nu ne vedeam unii altora fețele de la doi pași.

După această izbitură vasul a rămas o clipă nemișcat, iar obiectul cu pricina m-a lovit din nou în picior. De data asta, l-am prins: era o tingire. La început, fiind năucit de oboseală și neavînd nimic altceva în minte decît pompele, n-am priceput ce țineam în mînă. Dar deodată mi-am dat seama și am exclamat: « Băieți, ruful de pe punte s-a dus ! Să lăsăm pompele și să-l căutăm pe bucătar ! ».

Se afla la prova o suprastructură care adăporea bucătăria, cabina bucatarului și dormitorul echipajului. Cum ne așteptam de câteva zile s-o vedem luată de valuri, oamenii primiseră ordin să doarmă în careu, singurul loc sigur de pe vas. Totuși Abraham, stewardul, încăpăținat ca un câțir, stăruise prostește să rămână în cușeta lui, cred că de spaimă, ca un animal care nu vrea să iasă din grajdul ce se năruie într-un cutremur. Ne-am dus așadar să-l căutăm, primejdindu-ne viața, căci o dată ieșiți dintre fringhii, eram la fel de expuși ca pe-o plută. Ruful era dărmat, de parcă o bombă ar fi explodat înăuntru. Zburase aproape în întregime peste bord — soba, cușetele, lădițele oamenilor, totul se spulberase; rămăseseră, ca prin minune, doar două pontile, ce susțineau o parte din cloazonul de care era prinsă cușeta lui Abraham. Dibuind printre sfărâmtături am dat peste cușetă: dumnealui ședea acolo, înconjurat de sfărâmtăturile înspumate, și vorbea singur, cât se poate de vesel. Își ieșise din minți, înnebunise de-a binelea și definitiv, în urma acestui neașteptat șoc care-i zdruncinase restul de rezistență. L-am luat pe sus, l-am tîrît la pupa și l-am aruncat cu capul în jos pe scara ce ducea spre careu. Vă dați seama că n-aveam vreme să-l transportăm acolo cu nesfîrșite precauții și s-așteptăm să vedem cum îi merge. Cei de jos aveau să-l culeagă la picioarele scării. Noi, ne grăbeam să ne-ntoarcem la pompe. Treaba asta nu suferea nici o aminare. Un vas care-a luat apă, nu cunoaște mila.

S-ar fi zis că singurul țel al acelei furtuni diabolice fusese să-l scoată din minți pe mulatru ăla nenorocit. Căci vîntul se potoli către dimineață, iar a doua zi cerul se limpezi, și apa din vas începu să scadă, pe măsură ce marea se liniștea. Cînd am pus un nou rînd de pinze, oamenii au cerut să ne-ntoarcem acasă — și într-adevăr nu era altceva de făcut. Bărcile dispăruseră, punțile rămăseseră goale, careul la fel, oamenii nu mai aveau decît lucrurile de pe ei, proviziile se stricaseră, și întreg vasul era o ruină. Am îndreptat așadar vasul spre patrie. Dar — veți crede oare? — vîntul începu să bată dinspre est, drept în fața noastră. Un vînt proaspăt, care sufla neconținut. Înaintam foarte greu, dar în schimb vasul nu mai lua chiar atîta apă, deoarece marea era relativ calmă. A pompa două ore din patru nu-i glumă, dar așa am putut ajunge pînă la Falmouth.

Înimoșii locuitori ai aceluia port trăiesc din naufragii și de-accea sînt sigur c-au fost bucuroși să ne vadă. O haită hămesită de dulgheri navali începură să-și ascuță uneltele la vederea acestei epave. Și zău că ne-au jumulit binișor pînă să termine. Îmi închipui că armatorul se simțea deja strîns cu ușa. Lucrurile se târăgănu. S-a hotărît apoi scoaterea unei părți din încărcătură, pentru ca vasul să poată fi călăfătuit. Zis și făcut. Reparațiile au fost duse la bun sfîrșit, vasul a fost încărcat la loc, am angajat un nou echipaj, și am pornit iar la drum, spre Bangkok. Peste-o săptămînă eram înapoi. Echipajul declarase că nu vrea să meargă la Bangkok — adică să facă un voiaj de-o sută cincizeci de zile — într-o barcă nenorocită, în care trebuia să pompezi cîte opt ore pe zi. Iar gazetele navale inseară din nou un mic anunț: « Bricul *Iudeca*. De la Tyne la Bangkok. Cărbuni. Întors la Falmouth cu spărturi, și cu echipajul refuzînd să-și facă datoria ».

Au urmat alte întîrzieri, alte cîrpăceli. Armatorul a stat o zi întreagă pe vas, după care a declarat că acesta-i în stare perfectă. Sărmanul căpitan Beard arăta ca o fantomă, din pricina atîtor necazuri și umilințe. Nu uitați c-avea șizeci de ani, și că era primul vas pe care-l comanda. Mahon spunea că era o expediție absurdă și c-o să se sfîrșească prost. Mie, însă, vasul îmi plăcea mai mult ca ori-cînd, și ardeam de nerăbdare s-ajung la Bangkok. La Bangkok ! Nume magic, nume binecuvîntat ! « Mesopotamia » nu era nimic pe lîngă el. Nu uitați c-aveam douăzeci de ani, că navigam pentru prima oară ca secund, și că Orientul mă aștepta.

Am ieșit din dăcuri și am ancorat în radă, cu un nou echipaj — al treilea. Vasul lua apă mai rău ca oricând. Era ca și cum dulgherii ăia afurisiți l-ar fi găurit dinadins. De data asta, nici n-am mai ieșit din radă. Echipajul a refuzat pur și simplu să manevreze cabestanul.

Am fost remorcați înapoi, undeva în fundul portului, și am ajuns o piesă de decor, un fel de instituție locală. Oamenii ne arătau cu degetul, spunându-le vizitatorilor: « Bricul ăla cu destinația Bangkok zace aici de șase luni de zile, și s-a întors de trei ori din drum ». În zilele de sărbătoare, ștregarii care ieșeau la plimbare cu bărcile ne strigau: « Hei, ăi de pe *ludeea* ! » iar dacă vreunul dintre noi își scotea capul peste balustradă, îl întrebau, rînjind: « Încotro? Spre Bangkok? » Rămăsesem numai trei oameni la bord. Bietul comandant zăcea năuc în cabină. Mahon se ocupa cu bucătăria, înzestrat pe neașteptate cu geniul culinar al franțuzilor. Cît despre mine, mă ocupam, cu încetineală, de velatură. Devenisem niște cetățeni ai Falmouth-ului. Ne cunoșteau toți prăvăliașii. La frizer sau la tutungiu, eram întrebați pe un ton familiar: « Credeți c-o s-ajungeți vreodată la Bangkok? » Între timp armatorul, asigurătorii și navlositorii se ciondăneau între ei la Londra, iar noi continuam să ne primim simbria... Dați încoace clondirlu...

Era ceva îngrozitor. Moralmente, era mai rău decît dac-am fi pompat mai departe, pentru a supraviețui. S-ar fi zis că lumea ne uitase, că nu mai eram ai nimănui, că nu vom ajunge nicăieri; s-ar fi zis că fusesem blestemați să trăim de-a pururi în acel fund de port, expuși batjocurii unor generații întregi de docheri trindavi și barcagii necinstiți. Obținînd o învoire de cinci zile și leafa pe trei luni, am dat o fugă pînă la Londra. Mi-a trebuit o zi ca s-ajung acolo și aproape încă una ca să mă-ntorc, dar leafa pe trei luni s-a dus, întreagă. Nu știu ce-am făcut cu ea. Cred că m-am dus la un spectacol de *music-hall*, am cinat într-un local elegant de pe *Regent Street*, și m-am întors, fără alt rod al muncii mele de trei luni, decît un rînd de opere complete ale lui Byron și o pătură de voiaj nou-nouț. Barcagiul care m-a dus la vas mi-a spus: « Credeam c-ai părăsit rabla asta de vas. N-o s-ajungă niciodată la Bangkok ! » « Asta s-o crezi dumneata ! » i-am replicat eu, disprețuitor, dar nu-mi plăcea de loc proorocirea lui.

La un moment dat își făcu apariția un tip, un fel de agent al nu știu cui, înzestrat cu put-ri depline, Avea o față congestionată de băutură, o energie de nestăvilit, și o fire veselă, iar vasul nostru fu dus în docul uscat, ca să i se scoată arămăria. Nu-i de mirare că luase apă: hărțuită de furtună peste limitele rezistenței ei, biata corabie își scuiase, parcă-n scîrbă, toți cîlții cu care era căptușită pe fund. A fost călăfăuită și căptușită din nou, devenind etanșă ca o sticlă. Ne-am întors la dană și ne-am luat înapoi încercătura.

Pe urmă, într-o noapte frumoasă, cu lună, toți șobolanii au părăsit corabia. Șobolanii, care ne distruseseră pînzele, care consumaseră mai multe provizii decît echipajul însuși și care împărțiseră de bună voie cu noi paturile și primejdiile, hotărău, acum, cînd vasul era gata de plecare, să-l părăsească ! L-am chemat pe Mahon să vadă și el grozava privesiște. Șobolan după șobolan apăsă pe parapet, arunca o ultimă privire peste umăr, și sărea apoi cu un zgomot surd pe pontonul gol. Am încercat să-i numărăm, dar am pierdut curînd șirul. « Bine, bine ! a bombănit Mahon. Să nu mai vină nimeni să-mi laude deșteptăciunea șobolanilor ! Ar fi trebuit să ne părăsească mai înainte, cînd era cît pe ce să ne scufundăm. Asta dovedește cît de neghioabă e superstiția legată de ei. Iată-i părăsind o corabie în stare bună, pentru un ponton putred, pe care n-au să găsească nimic de mîncare, idioții ! — N-am impresia că știu mai mult decît dumneata sau decît mine ce-i bine și ce-i rău pentru ei ».

După alte asemenea considerațiuni, am căzut de acord că înțelepciunea șobolanilor fusese exagerată peste măsură, ea nefiind de fapt mai mare decât aceea a oamenilor.

Între timp, vasului nostru îi mersese vestea pe întreg litoralul, de la Land's End până-n Forelands, așa că n-am fost în stare să găsim nici un echipaj pe toată coasta sudică. Ni s-a trimis un echipaj complet de la Liverpool și-am pornit din nou — spre Bangkok.

Am avut parte de brize prielnice și de ape liniștite până la Tropice. Bătrîna noastră *Iudeea* luneca încet, prăjindu-se la soare. Cînd înainta cu opt noduri, catargele începeau să pîrîie, iar noi ne legam beretele pe cap. Dar de-obicei făcea doar trei mile pe oră. La ce te puteai aștepta din parte-i? Era obosită, săraca! Tineretea acelei corăbii se afla acolo unde se află acum tineretea mea — și-a voastră, prieteni care-mi ascultați povestea. Și oare un prieten ar cuteza să vă reproșeze vîrsta și oboseala ce vi se citesc pe față? Nu cîrteam împotriva ei. În orice caz, noi cei de la pupa, aveam sentimentul că ne născusem și crescusem pe bordul ei, că trăiam acolo de veacuri, și că nu cunoscusem nicicînd vreun alt vas. Nu-i reproșam nimic, tot așa cum nu mi-ar fi trecut prin gînd să-i reproșez bisericuței din satul meu natal că nu-i o catedrală.

În ce mă privește, mă ajuta și tineretea să fiu răbdător. Aveam înaintea mea tot Orientul, și toată viața, precum și gîndul că-mi trecusem examenul pe vasul acela, cu destul succes. Mă gîndeam la oamenii care, cu veacuri în urmă, porniseră pe aceeași rută cu niște corăbii care nu navigau mai bine, spre țara palmierilor și mirodeniilor, spre țara nisipurilor galbene și a unor seminții negre. cîrmuite de regi mai cruzi decît Nero Romanul, și mai străluciți decît Solomon ludeu. Bătrîna noastră corabie se tîra mai departe, împovărată de ani și de greaua-i încărcătură, în vreme ce eu îmi trăiam viața de tînăr, neștiutor și plin de speranță. Se tîri astfel, zile și zile în șir; blazonul ei proaspăt poleit strălucea în razele asfințitului, și părea să clameze pe deasupra mării ce se adumbrea, cuvintele înscrise la pupa: «*Iudeea*, Londra, Luptă sau mori ! »

Am pătruns apoi în Oceanul Indian, și ne-am îndreptat spre nord, în direcția capului insulei Java. Sufflau brize ușoare. Săptămînile se scurgeau una după alta. *Iudeea* se tîra încet — luptă sau mori ! — iar cei din patrie începuseră să ne considere «*întîrziați* ».

Într-o sîmbătă seară, cînd nu eram de cart, oamenii mi-au cerut să le dau o galeată-două de apă în plus, ca să-și spele rufe. Cum n-aveam chef, la acea oră tîrzie, să montez pompa de apă dulce, m-am dus, fluierînd, la prova, cu o cheie în mînă, ca să deschid chepengul unei magazii unde țineam un butoi de rezervă.

Mirosul care țîșni de-acolo fu pe cît de neașteptat, pe atît de îngrozitor. S-ar fi zis că sute de lămpi cu petrol ardeau și fumeau de zile-ntregi în gaura aceea. M-am grăbit să ies afară. Omul care mă-nsoțea începu să tușească și-mi spuse: «*Ciudat miros, domnule !* » l-am răspuns într-o doară: «*Se spune că-i bun pentru sănătate* », și m-am dus la pupa.

Primul lucru pe care l-am făcut a fost să-mi vîr capul în deschizătura pătrată a trombei de vînt. Cînd l-am ridicat capacul o suflare palpabilă, ceva ca o negură subțire, ca un fuior de ceață, a țîșnit din deschizătură. Aerul exalat era fierbinte, și duhnea greu, a funingine și a parafină. Am mirosit o dată și am închis încetîșor chepengul. N-avea nici un rost să mă asfixiez. Încercătura era în flăcări.

A doua zi, vasul începu să fumege de-a binelea. Era de așteptat, pentru că, deși cărbunele era de bună calitate, fusese manipulat de-atîtea ori, încît se fărîmitase și semăna acum mai de grabă cu cărbunele de forjă decît cu orice altceva. Și apoi, se udase, și nu doar o dată ! Îl transbordasem pe ploaie de pe

dana aceea, iar în cursul acestei lungi traversări cărbunile se încinsese; pe scurt, eram martorii unui nou caz de combustie spontană.

Comandantul ne chemă în cabina lui. Avea pe masă o hartă și părea tare nefe-ricit.

— Coasta de vest a Australiei nu e departe, ne spuse el, dar eu vreau să ne continuăm drumul până la destinație. În plus, e și luna uraganelor, dar noi o să mergem drept înainte spre Bangkok, și o să combatem focul. N-o să ne mai întoarcem nicăieri, dacă-o să ardem de vii. O să-ncercăm mai întâi să înăbușim focul ăsta afurisit.

Și chiar am încercat. Am astupat toate deschizăturile și crăpăturile, dar vasul a continuat să fumege. Fumul nu înceta să se strecoare, prin crăpături impercep-tibile; își croia drum prin cloazoane și tambuchiuri; se furișa ici și colo, peste tot, în firisoare subțiri, ca un abur invizibil și misterios. Se strecura în careu, la tenga, otrăvea locurile cele mai ferite de pe punte; îl puteai adulmeca până și sus, pe verga mare. Dacă fumul ieșea, era limpede că aerul îi lua locul. Te apuca disperarea. Focul acela refuza să se lase înăbușit.

Ne-am hotărât să încercăm a-l stingem cu apa, așa c-am scos scindurile. Uriși valătuci de fum albicios, gălbui, dens, unsuros, fluid, înăbușitor, țîșniră pină-n mărul catargului. Toți marinarii se refugiară la pupa. Apoi, norul otrăvitor se spulberă, iar noi ne-am pus din nou pe lucru, într-un fum care nu era mai gros acum decît cel al unui coș de fabrică.

Am scos pompa de avarie și i-am desfășurat furtunul, dar nu peste multă vreme acesta a plesnit. Ce vreți? era la fel de vechi ca și corabia — un furtun preistoric, și care nu mai putea fi reparat. După-aceea am pompat cu anemica pompă de servici, am scos apă cu gălețile, și-am izbutit, treptat, să aruncăm în cala principală mari cantități din oceanul Indian. Șuvoiul scînteia în soare, cădea într-o zonă de fum alb, tiritor, apoi se mistuia pe suprafața neagră a cărbunelui. Se ridicau aburi, amestecîndu-se cu fumul. Iar noi tot turnam la apă sărată, ca într-un butoi fără fund. Ni-era scris să nu facem altceva pe corabia aceea, decît să pompăm — să pompăm din ea, și în ea; după ce ne zbătusem să scoatem apa din ea, ca să ne salvăm pe noi înșine de la înec, iată că, acum, îi turnam cu ne-miluita apă în pîntec, ca să nu ardem de vii.

Și corabia se tîra mai departe — luptă sau mori! — pe o vreme superbă. Cerul era miraculos de senin, o minune de azur. Marea era netedă, albastră, limpede și scînteietoare ca o piatră prețioasă, înconjurîndu-ne din toate părțile, pînă la orizont, ca și cum întregul glob terestru ar fi fost un singur juvaer, un safir colosal, o gemă unică, șlefuită în chip de planetă. Iar pe luciul acestei enorme și liniștite întinderi de apă, Judeea luneca imperceptibil, învăluită în aburi lîncezi și impuri, într-un nor leneș care plutea lin, în bătaia unei brize ușoare, un nor otrăvit, care pîngărea splendoarea mării și-a cerului.

Se înțelege că, în tot acest timp, n-am văzut nici un foc. Încercătura ardea mocnit, undeva în fundul calei. O dată, Mahon mi-a spus, cu un zîmbet ciudat, în vreme ce trudeam unul lîngă altul: «Acum, dacă vasul ar avea o gaură ca atunci cînd am ieșit prima oară din Canalul Mînceii, focul s-ar stinge, nu crezi?» I-am răspuns fără nici o legătură: «Mai ții minte șobolanii?»

Ne luptam cu focul și în același timp navigam cu băgare de seamă, ca și cum nu s-ar fi întîmplat nimic. Stewardul gătea și ne servea masa. Dintre ceilalți doi-sprezece oameni, opt lucrau, în vreme ce patru se odihneau. Fiecare muncea pe rînd, inclusiv căpitanul. Domnea o egalitate deplină și, dacă nu chiar o adevărată fraternitate, în orice caz multă bunăvoință reciprocă. Uneori, cîte un marinar striga, în timp ce turna prin bocaport o găleată cu apă: «Ura pentru Bangkok!

iar ceilalți izbucneau în ris. Dar indeobște eram tăcuți și gravi — și însetați. O, cit de însetați ! Și trebuia să ne drămuim apa. Rații foarte stricte. Corabia fumea, soarele ardea . . . Dați încoace clondirul !

Am încercat toate mijloacele. Am încercat chiar să ne croim un drum pînă la focarul incendiului. Firește, n-a ajutat la nimic. Nimeni n-a fost în stare să rămînă în cală mai mult de-un minut. Mahon, care-a coborît primul, a leșinat acolo, iar omul care s-a dus să-l scoată a leșinat la rîndu-i. l-am tras pe-amîndoi afară, pe punte. Apoi, am coborît și eu, ca să le-arăt cit e de ușor. Între timp, ei se învățaseră minte, așa că s-au mulțumit să mă pescuiască de jos cu un cîrlig de ancoră, prins de-un măturoi, dacă nu mă-nșel. Nu m-am oferit să mă duc să-mi caut lopata, care rămăsese jos în cală.

Situația începuse să fie îngrijorătoare. Am lansat la apă șalupa cea mare. Cea de-a doua barcă era pregătită pentru lansare. Mai aveam și-o a treia, o ambarcațiune, lungă de paisprezece picioare, atîrnată în macaralele de la pupa, unde era în destulă siguranță.

Și deodată, închipuiți-vă, fumul a început să se subțieze. Ne-am îndoit eforturile de a inunda cala vasului. Peste două zile, n-a mai rămas nici urmă de fum. Toată lumea rîdea, fericită. Asta se-ntîmpla într-o zi de vineri. Sîmbătă, nici o muncă, afară de cea strict necesară pentru ca vasul să navigheze. Pentru prima oară în ultimele două săptămîni, oamenii își spălară fețele și rufele, apoi li se servi o masă pe cîste. Vorbeau cu dispreț despre « combustia spontană » dînd a înțelege că-s capabili să stingă orice incendiu. Fiecare dintre noi se simțea fericit ca și cum ar fi moștenit o mare avere. Dar deasupra vasului continua să planeze o duhoare groaznică, de pirjol. Căpitanul Beard avea ochii ieșiți din orbite și obrajii scofilciți. Nu observasem niciodată pînă-atunci, cit de scîlîmb și de cocîrjat era. El și Mahon treceau, cu un aer grav, pe lîngă trombe și tamburciuri, adîlmecînd. Mi-a sărit deodată în ochi faptul că bietul Mahon era un om foarte foarte, bătrîn. Cit despre mine, eram satisfăcut și mindru de parc-aș fi contribuit la cîștigarea unei mari bătălii navale. O, tinerețe !

A urmat o noapte superbă. În dimineața acelei zile, o navă care se-ntorcea în Anglia a apărut la orizont — prima pe care-o vedeam după multe luni; dar noi ne apropiam în sfîrșit de uscat, capul Javei aflîndu-se la vreo 190 de mile depărtare, aproape drept spre miazănoapte.

A doua zi eram de cart pe punte între orele opt și douăsprezece. La micul dejun, căpitanul ne-a spus : « E ciudat cum stăruie în careu mirosul acela. » Pe la orele zece, întrucît primul secund ieșise pe dunetă, am coborît pentru-o clipă pe puntea principală. Dulgherul își înjghebase tejgheaua în spatele arborelui mare : m-am rezeamat de stîlpul acestuia, cu pipa în gură, iar dulgherul un tinerel, s-a apropiat ca să stea de vorbă cu mine. « Cred c-am scos-o binîșor la capăt, nu-i așa ? » mi-a spus. Și în același moment am băgat de seamă cu oarecare enervare, că dobitocul încerca să-și legene tejgheaua. « Nu face asta, Chips ! » i-am strigat eu, și am avut numaidecît după-aceea, senzația bizară, o iluzie absurdă — mi se părea că-s suspendat în văzduh. Parc-auzeam un fel de suflare răbufnînd de jur împrejur — ca și cum o mie de uriași ar fi oftat simultan — și-am simțit brusc o durere surdă în coaste. Nu încăpea nici o îndoială : eram în aer. iar trupul meu descria o scurtă mișcare de parabolă. Dar oricît de scurtă-ar fi fost, am avut răgazul să-mi formulez mai multe gînduri, în următoarea ordine, pe cit îmi amintesc : « E cu neputință ca dulgherul să-mi fi făcut figura asta . . . Dar ce-o fi ? . . . Vreun accident ? . . . Vreun vulcan submarin ? . . . Cărbunii ? . . . Gazele ? . . . Dumnezeu l vasul a explodat . . . Toți ceilalți au murit, iar eu mă prăbușesc în cala de la pupa . . . Văd flăcări înăuntru : »

Pulberea de cărbune suspendată în aerul din cală căpătase reflexe de un roșu închis în clipa exploziei. Într-o clipită, în infinitesimala fracțiune de secundă scursă din momentul când teigheaua începuse să se lege, m-am pomenit căzînd cit eram de lung peste încărcătură. M-am sculat și m-am tîrit afară, cit am putut de repede. Puntea era un haos de scînduri sfărîmate, aruncate vraiste, aidoma copacilor dintr-o pădure, după un uragan; în fața mea se bălăbănea încet o enormă perdea de zdrențe murdare — era vela mare, ruptă fișii-fișii. « Acuș-acuș au să se prăbușească și catargele » mi-am spus. Și ca să ies de-acolo, m-am tîrit de-a bușilea spre scara dunetei. Primul om pe care l-am văzut a fost Mahon: căsca niște ochi cit cepele, gura-i era deschisă, iar părul lung și cărunț i se zburlise ca un nimb argintiu în jurul capului. Tocmai se pregătea să coboare, cînd, la vederea punții care se mișca, sălta și se prefăcea în țândări sub ochii lui, înmărmurise pe treapta de sus a scării. Mă uitasem la el neputînd să-mi cred ochilor, iar el mă privea cu un soi de curiozitate scandalizată. Nu știam că-mi pierdusem părul, sprincenele, genele, că mustața mea tină ră arsese, că fața mi-era neagră, cu un obraz spîntecat, cu nasul rupt, și cu bărbia sîngerindă. Îmi pierdusem bereta și unul dintre pantofi, iar cămașa era în zdrențe. N-aveam habar de toate astea. Eram uimit să văd că vasul continuă să plutească pe mare, că duneta e intactă, și, mai ales, că mai rămăsese cineva în viață. În afară de asta, cerul și marea erau de o seninătate și de un calm cu-adevărat surprinzător! Mă așteptasem, cred, să le văd răscolite de groază... Dați încoace clondirul!...

Un glas ne striga de undeva — din văzduh, din cer, n-aș putea spune de unde anume. De odată l-am zărit pe căpitan — înnebunise. « Unde-i masa din careu? » mă-ntrebă el, stăruitor, iar această întrebare mă îngrozi. Înțelegeți, eu sărisem în aer, și încă mai eram sub impresia acestei experiențe teribile — de fapt, nici nu eram sigur că rămăsesem în viață. Mahon răcni spre căpitan, bătînd din picioare: « Dumnezeule! Nu vedeți că puntea a explodat? » Cînd mi-am recăpătat graiul, am biguit, ca și cum mi-aș fi dat seama că săvîrșisem, din neglijență, o greșală boacăna: « Nu știu unde-i masa din careu ». Era ca-ntr-un vis absurd.

Știți ce ne-a cerut după-aceea? Ei bine, a vrut să brațăm vergile! Foarte placid, și parcă dus pe gînduri, a stăruit ca verga de la mizena să fie brațată. « Nici nu știu dacă-a mai rămas careva în viață » i-a spus Mahon, aproape plîngînd. « Cu siguranță c-au rămas destui ca să brațeze verga » i-a replicat căpitanul, cu blîndețe în glas.

Se pare că bătrînul se afla în cabina lui, unde tocmai întorcea cronometrele, cînd explozia a dat cu el de-a azvirlita. S-a gîndit numaidecît — așa cum avea să ne mărturisească după aceea — că vasul se ciocnise de ceva, și s-a repezit în careu. Acolo, a constatat că masa dispăruse. Firește, căzuse în magazia de sub puntea aruncată în aer. În locul unde ne luasem micul dejun în dimineața aceea, n-a mai văzut decît o gaură mare în podea. Asta i s-a părut ceva atît de misterios și de groaznic, și l-a impresionat atît de tare, încît ceea ce avea să vadă și să audă după aceea, pe punte, i s-a părut un fleac. Și băgați de seamă, deși a observat de îndată că la timonă nu era nimeni și că vasul plutea în derivă, singurul său gînd a fost să readucă acea epavă nenorocită, fumegîndă, fără catarge și fără punți, s-o îndrepte din nou spre portul de destinație. Spre Bangkok! Asta voia dumnealui! Credeți-mă că omulețul acela potolit, adus de spate, cu picioarele scâlîmbe, aproape diform, era magnific în ideea lui fixă și în placiditatea cu care ne ignora agitația. Trimițîndu-ne la prova cu un gest imperativ, s-a dus la timonă ca s-o minuiască el însuși.

Da, primul lucru pe care l-am făcut, a fost să brațăm vergile acelei epave! Nici unul dintre noi nu fusese omorît, sau măcar schilodit, dar toți eram mai

mult sau mai puțin loviți. Trebuia să ne fi văzut. Unii erau în zdrențe, cu niște fețe negre, ca ale unor cărbunari sau coșari, și cu niște scăfirlii rotunde de par-car fi fost rase: în realitate, le arsele părul pînă la piele. Alții — cei care nu erau de cart — se pomeniseră azvîrlîți din culcușurile lor luate pe sus, iar acum dîrdăiau și gemeau mereu, muncind alături de noi toți. Căci munceau, săracii ! Echipajul acela alcătuit din scursorile Liverpool-ului, avea ștofă. Experiența m-a convins că asemenea oameni au totdeauna ștofă. Le-o dă marea însăși — spațiul nemărginit, solitudinea ce le învăluie sufletele aspre și întunecate. Ei bine, ne-am poticnit, ne-am tîrît, am căzut, ne-am jupuit țurloaielor, dar pînă la urmă am izbîtit să brațăm vergile. Acum stăteau drepte, dar nu știam pînă unde fuseseră carbonizate, dedesubt. Marea era aproape calmă, dar o hulă stîrnită dinspre apus ne legăna vasul. Catargele puteau să se năruie dintr-o clipă într-alta. Ne uitam la ele cu teamă. Nu puteai să prevezi în care parte au să cadă.

Pe urmă, ne-am retras la pupa și-am privit în jur. Puntea era un talmeș-balmeș de așchii, de scînduri căzute-n picioare sau pe muche, de lemne sfărîmate. Catargele se înălțau din acest haos aidoma unor copaci falnici deasupra unor mărăci-nișuri încălcite. Locurile goale din acest morman de sfărîmături erau umplute cu o materie albicioasă, tîrtoare — ceva ca o ceață unsuroasă. Fumul nevăzutului incendiu urca, apoi se lăsa ca o negură otrăvită, printr-o vale astupată de trunchiuri moarte. Volutele-i leneșe începeau să se răsucescă în sus, printre sfărîmături. Ici, colo, cîte o scîndură se înălța, dreaptă ca un stîlp. O bucată de sîrmă străpunsese pînza catargului de mizenă, prin care se zărea cerul, ca un petec de azur pe o haină jegoasă. Peste parapet se prăbușise un mănunchi de scînduri, dintre care una ieșea în afură, ca o scară întinsă peste adîncuri, ca o scară ce nu ducea nicăieri, sau mai bine zis ducea spre moarte, ca și cum ne-ar fi poltit să pășim de îndată pe ea și să punem astfel capăt necazurilor noastre absurde. Iar în văzduh, în cer, o nălucă, un duh invizibil ne striga pe nume corabia.

Cineva avu buna idee de-a privi peste parapet și-l zări pe timonier, care sîrise instinctiv în apă, dar care acum era nerăbdător să se-ntorcă la bord. Urla și înota voinicește, ca un triton, pentru a se menține în apropierea vasului. I-am azvîrlit o saulă, așa că s-a putut reîntoarce curînd printre noi, șiroind de apă, și foarte pleoștit. Căpitanul lăsase timona în grija unui marinar și contempla acum marea, de unul singur, melancolic, cu cotul pe parapet, și cu bărbia-n palmă. Ne întrebam, cu toții : « Ce mai așteaptă ? » Eu, însă, îmi spuneam : « Abia acum îmi place. E grozav. Mă întreb ce-o să se mai întîmple ? » O, tinerețe !

Deodată, Mahon zări un vapor, foarte departe în urma noastră. Căpitanul Beard ne spuse : « Încă am mai putea face ceva ». Am arborat două steaguri, ceea ce în limbajul internațional al marinarilor înseamnă : « Foc la bord. Cerem urgent ajutor. » Vaporul crescuse repede și în curînd ne răspunse arborînd două steaguri pe catargul de mizenă : « Vă venim în ajutor. »

Peste-o jumătate de ceas se afla în dreptul nostru, lunecînd ușor în bătaia vîntului, cu mașinile oprite. Ne-am pierdut cumpătul și am început să zbierăm în cor, ca niște apucați : « Am explodat ! » Un individ cu baretă albă ne strigă, zîmbitor, de pe punte : « Bine, bine, e-n regulă ! » și, clătînînd din cap, își flutură mîna spre noi, cu un gest liniștitor, ca și cum ar fi avut de-a face cu o ceață de copii speriați. Una din bărcile de pe vapor fu lansată la apă și se apropie de noi cu ramele-i lungi. Patru Calăși vîsleau într-un ritm egal. Pentru prima oară în viața mea vedeam niște marinari malaiezi. De-atunci începeam să învăț să-i cunosc, dar ceea ce m-a izbit în clipa aceea a fost aerul lor nepăsător : cînd barca se lipi de vasul nostru, nici măcar bosmanul, care stătea în picioare, ținînd în mîini cangea ce-i lega barca de port-sartul vasului, n-a catadicsit să și ridice ochii spre

noi. În ce mă privește, socoteam că niște oameni care fuseseră aruncați în aer meritau mai multă atenție.

Un omuleț uscat ca o așchie și sprinten ca o maimuță, se cățără la bord. Era secundul vaporului. După ce aruncă o privire în jur, ne strigă: «Hei, băieți, ați face mai bine să părăsiți corabia.»

Noi tăceam. Omulețul îl luă de-o parte pe căpitan și păru să discute cu el. Peste câteva minute, porniră amândoi spre vapor.

Cînd s-a întors, căpitanul ne-a spus că se înțelesese cu domnul Nash, comandantul vaporului SOMERVILLE (care plecase din Australia de vest spre Singapore, *via* Batavia, cu saci de poștă), ca vaporul să ne remorcheze pînă la Anjer, sau, eventual, pînă-n Batavia, unde am fi putut stinge incendiul prin sabordare, pentru a ne continua apoi drumul — spre Bangkok! Bătrînul părea ațîțat. «Vom ajunge, totuși!» îi spuse el lui Mahon, cu înflăcărare, agităndu-și pumnul spre cer. Nimeni nu scoase-o vorbă.

La amiază vaporul începu să ne remorcheze. Luneca înaintea noastră, zvelt și înalt, iar ceea ce mai rămăsese din *Judeea* îl urma la capătul unui odgon lung de șaptezeci de stînjeni — îl urma repede, ca un nor de fum deasupra căruia răzbeau virfurile catargelor. Ne-am suit pe catarge ca să întindem pînzele. Cocați pe vergi, tușeam și legam cu atenție grijelele. Vă închipuiți cum arătam toți, acolo sus, strîngînd pînzele acelei corăbii osîndite să n-ajungă nicăieri? Nu se afla printre noi nici unul care să nu se gîndească în sinea lui că, dintr-un moment într-altul, catargele se vor prăbuși. De sus, nici nu vedeam vasul din pricina fumului, dar munceam cu băgare de seamă, răsucind cu mișcări egale saulele. «Strîngeți-le zdrăvan, băieți!» ne striga de jos Mahon.

Vă dați seama? Cred că nici unul dintre noi nu spera să coboare normal. Cînd am coborît totuși, i-am auzit spunîndu-și unii altora: «Credeam c-o să ne prăbușim de-a valma peste bord, cu catarge cu tot, zău așa!» «Așa credeam și eu», răspundea obosit un alt marinăr, bandajat ca o sperietoare. Și, luați aminte, erau niște oameni care n-aveau în sînge obiceiul de-a se supune. Un privitor neavizat ar fi văzut în ei o bandă de derbedei fără nici un Dumnezeu și lipsiți de orice merit. Ce-i îndemna să facă toate astea? — ce i-a îndemnat să mă asculte atunci cînd le-am cerut, de dragul perfecțiunii, să desfacă de două ori pînza catargului de mizenă ca să încerce s-o strîngă mai bine? Doar n-aveau nici o lăimă profesională de apărut, nici un exemplu de dat, nici o laudă de primit. Nu simțul datoriei îi mîna: se pricepeau toți, prea bine, să tragă chiulul, s-o lase mai moale, să se eschiveze, atunci cînd le venea cheful — și le venea mai tot timpul. Să fi făcut-o de dragul celor două lire și zece șilingi care reprezentau leafă lor pe-o lună? Ei socoteau, oricum, că-i o leafă de mizerie. Nu, altceva, îi mîna, ceva înăscut, ceva subtil și etern. Nu vreau să spun că echipajul unui vas francez sau german n-ar fi avut aceeași comportare, dar mă îndoiesc că ar fi procedat la fel. Era în purtarea lor un soi de plenitudine, ceva solid ca un principiu, și imperios ca un instinct — revelația unei trăsături tainice, a unui har ascuns, a celui har al binelui sau al răului, care deosebește o semîntie de alta, care plămădește destinul națiunilor.

În noaptea aceea, pe la orele zece, am văzut focul, pentru prima oară de cînd începusem să-l combatem. Viteza cu care eram remorcați ațîțase flacăra mocnită a distrugerii. O luocare albastră apăru la prova, sub sfîrîmăturile punții. Pilpiia ici și colo, tîrîndu-se ca lumina unui licurici. Eu am zărit-o primul, și i-am comunicat și lui Mahon. «Atunci, totul s-a sfîrșit» mi-a spus el. «Am face mai bine să renunțăm la remorcare, altminteri vasul o să ia foc brusc, de la prova la pupa, înainte ca noi să putem s-o ștergem.»

Am început să zbierăm, și să tragem clopotele, pentru a atrage atenția celor de pe vapor, dar acesta continuă să ne remorcheze. În cele din urmă, a trebuit ca eu și Mahon să ne tirăm pînă la prova și să tăiem odgonul cu o toporișcă. N-aveam vreme să-l dezlegăm. Limbi roșii lingeau sfărîmăturile de lemn de sub picioarele noastre, în timp ce ne întorceam spre dunetă.

Bineînțeles, ceilalți observară curînd că odgonul dispăruse. Vaporul scoase un șuierat puternic, luminile lui descriseră un cerc larg, apoi vaporul se apropie de vasul nostru oprindu-se în lungul lui. Ne strînsesem cu toții pe dunetă și ne uitam la vapor. Fiecare dintre noi, își salvase cîte o bocceluță sau cîte un pachetel. Deodată, o flacăară în formă de con cu vîrf răsucit, țîșni la prova, proiectînd pe marea întunecată un cerc de lumină, în centrul căruia se legănau lin cele două nave aproape lipite una de alta. Căpitanul Beard, care șezuse ore întregi, mut și liniștit, pe tambuchi, se ridică încet și veni în fața noastră, pînă la sarturile artimonului. Căpitanul Mash ne striga: « Veniți încoace ! Grăbiți-vă ! Am la bord saci de poștă. O să vă duc, pe voi și bărcile voastre, pînă la Singapore. » « Nu, mulțumesc ! îi răspunse căpitanul nostru. Trebuie să rămînem la bord pînă la capăt. » « Nu mai pot zăbovi, știți, sacii de poștă ! » strigă celălalt. « Bine, bine, ne descurcăm noi ! » « În regulă ! O să vă semnalez la Singapore . . . La revedere ! »

Și-și flutură mîna spre noi. Oamenii noștri își lăsară jos boccelele, în tăcere. Vaporul o luă înainte, și, ieșind din cercul de lumină, dispăru numaidecît din câmpul ochilor noștri orbiți de focul care ardea năpraznic. Am știut atunci că voi vedea pentru prima oară Orientul, în calitate de comandant al unei mici ambarcațiuni. Perspectiva asta mi se părea încîntătoare, cum mă încînta și fidelitatea noastră față de bătrîna corabie. Vom rămîne pe ea pînă-n ultima clipă ! O, splendoare a tinereții ! O, foc al tinereții, mai orbitor decît flăcările corabiei arzînde ! Focul acesta, care aruncă o lumină vrăjită asupra pămîntului și care se avîntă cu îndrăzneală spre ceruri, e sortit să fie stins curînd de timpul, mai crud, mai nemilos, și mai amar decît marea, — pentru a fi aidoma flăcărilor de pe corabia noastră, împresurat de o noapte de nepătruns. . .

Bătrînul ne preveni, cu glasul lui blajin și egal, că era de datoria noastră să salvăm pentru asigurători tot ceea ce se putea salva din materialele de pe vas. În consecință, ne-am pus pe lucru la pupa, în vreme ce la prova totul ardea, parcă înadins pentru a ne lumina. Am izbutit să salvăm o sumedenie de gioarse. Cîte n-am salvat ? ! Un barometru vechi, fixat prin absurd de multe șuruburi, era cît pe ce să mă coste viața : m-am pomenit învăluit într-un nor de fum, și-abia am avut răgazul să fug. Erau pe vas tot felul de lucruri — coți de pînză, colaci de parîmă : duneta arăta ca un bazar marinăresc, iar bărcile erau încărcate vîrf. Ai fi zis că bătrînul ținea să ia cu el cît putea mai mult din primul vas a cărui comandă i se încredințase. Era foarte, foarte calm, dar nu încăpea nici o îndoială, că se cam scrîntise la cap. Mă credeți ? Voia să ia cu el în șalupă un colac de frînghie veche și un ancorot. « Da, da, domnule comandant », îi spuneam noi, politicoși, și-i aruncam peste bord lucrurile, pe tăcute. În felul acesta s-au dus o lădă grea, cu medicamente, doi saci de cafea verde, nu mai știu cîte cutii cu vopsele — închipuiți-vă ! vopsele ! — și o mulțime de alte fleacuri. Apoi am primit ordin să cobor în bărci împreună cu doi marinari, pentru a stivui lucrurile și pentru a pregăti bărcile în vederea momentului cînd trebuia să părăsim corabia.

Am pus totul în ordine, am ridicat catargul șalupei, care urma să fie comandată chiar de căpitan, și nu m-am supărat de loc să mă-ășed puțin. Obrajii îmi

ardeau, brațele și picioarele mă dureau de parca-ar fi fost rupte, îmi simțeam toate coastele, și aș fi jurat că mi se strîmbase șira spinării. Bărcile, legate la pupa, adăstau într-o umbră adîncă, iar de jur-împrejur puteam vedea cercul mării iluminat de incendiu. O flăcără uriașă țîșni dreaptă și strălucitoare, la prova, cu un zgomot ca un filfît de aripi, urmat de o bubuitură de tunet. Se auzeau pîrîituri și troznete, iar din conul flăcării țîșneau scînteii menite să zhoare spre cer, așa cum omul e menit din naștere, să sufere, să se îmbarce pe corăbii care iau apă, sau care iau foc.

Cea ce mă frămînta pe mine era gîndul că vasul fiind lăsat în voia valurilor și a vîntului — o simplă adiere —, bărcile nu se vor putea menține în urma lui, unde erau la adăpost, ci vor stărui, cu încăpățînarea prostească proprie micilor ambarcațiuni, să se vîre sub matelați și să lunece apoi în lungul bordului. Se apropiau în chip primejdios de vasul în flăcări, care se rostogolea parcă deasupra lor, și ne puteam aștepta ca, dintr-un moment într-altul, catargele să se prăbușească peste bord. Eu și cei doi de la pupa din barca mea ne străduiam din răspuțeri să ne ținem cît mai departe, cu visele și cu cîngile, dar treaba asta începea să fie cu atît mai exasperantă, cu cît nu aveam nici un motiv să rămînem locului. Nu-i puteam vedea pe cei de pe bord, și nici nu ne puteam imagina ce anume îi reținea încă acolo. Cei din bărci înjurau printre dinți : cît despre mine, nu numai că munceam de zor, dar trebuia să-i îndemn și pe cei doi mateloți, care se arătau mereu dispuși să lase totul baltă și să se abandoneze soartei.

În cele din urmă, am răcnit : « Hei, ai de pe punte ! » Cineva își scoase capul peste parapet. « Noi sîntem gata ! » i-am strigat. Capul dispăru, și se arătă din nou, curînd după aceea : « Căpitanul zice că-i în regulă și vă cere să țineți bărcile departe de vas ».

Trecu o jumătate de ceas. Deodată am auzit un zgomot înspăimîntător — zăngănit de lanțuri, troznet de fiare grele, sfîrșială de apă, — și milioane de scînteii zburară în tremurătorul stîlp de fum ce se ridica, ușor înclinat, deasupra vasului. Gruiele de ancoră se mistuiseră, iar cele două ancore, încinse, căzuseră în apă, trăgînd după ele două sute de stînjeni de lanțuri incandescente. Corabia tremura toată, flăcările se legăneau gata-gata să se năruie, și deodată zburătorul se prăbuși ca o săgeată de foc, în mare și țîșnind numaidecît afară, la cîțiva pași de bărci, începu să plutească lin, neagru, pe apa luminoasă. I-am strigat din nou pe cei de pe bord. După un timp, cineva îmi spuse, cu un glas neașteptat de vesel, dar înăbușit, ca și cum s-ar fi silit să vorbească cu gura închisă : « Venim acușa, domnule ! » Apoi se făcu nevăzut. Multă vreme, n-am mai auzit nimic altceva decît troznetele și foșnetele focului. Și niște fluierături. Ambarcațiunile dăntăuiau, se zmuceau din barbete, se aruncau unele spre altele ca în joacă, se ciocneau, sau se repezeau buluc spre coasta vasului, în ciuda strădaniilor noastre. Ne mai putînd îndura, m-am cățărat pe o parîmă peste bord, la pupa.

Acolo era lumină ca ziua. Venind în felul acesta, perdeaua de foc din fuța mea m-a izbit ca o priveliște înfiorătoare, iar căldura mi s-a părut de-a dreptul insuportabilă la-nceput. Pe-o pernă de banchetă scoasă din careu, căpitanul Beard dormea cu picioarele îndoit și c-un braț petrecut sub cap, în vreme ce reflexele focului îi jucau pe față. Și știți cu ce se îndeletniceau ceilalți ? Așezați pe puntea de la pupa, în jurul unei lăzi deschise, înfulecau piine și brînză, și beau bere din sticle.

Pe fundalul flăcărilor ce-și rîsuceau limbile feroce deasupra capetelor lor, păreau că se simt în elementul lor ca niște salamandre, deși aduceau cu-o bandă de pirati deznădăjduiți. Focul strălucea în albul ochilor lor, și pe peticele de piele albă

întrezărite prin găurile cămășilor lor rupte. Fiecare purta parcă pe el urmele unei bătălii — capete bandajate, brațe prinse în eșarfe, genunchi înfășurați în cirpe murdare — și fiecare ținea câte o sticlă între picioare și câte o bucată de brînză în mînă. Deodată Mahon se ridică. Cu fața lui frumoasă și suspectă, cu profil roman, încadrată de-o barbă albă și lungă, și cu sticla destupată pe care-o ținea în mînă, avea aerul unui îndrăzneț corsar de odinioară, petrecînd în mijlocul prăpădului dezlănțuit de violența lui.

— E ultima noastră masă pe bord, îmi explică el, solemn. « N-am pus nimic în gură de azi dimineată, și n-are rost să lăsăm toate astea pe vas ». Și, agitănd sticla în aer, îmi făcu semn să mă uit la comandantul adormit. « Mi-a spus că nu poate să-nghită nimic, așa că l-am pus să se culce. » Văzîndu-mi ochii holbați, Mahon adăugă: « Nu știu dacă-ți dai seama, tinere, că omul acesta n-a dormit de loc, zile și zile-n șir, iar în bărci n-o să se prea poată dormi. » — « Dacă-o să mai chefulți mult, n-o să mai rămînă, curînd, nici o barcă », i-am replicat eu indignat. Și apropiindu-mă de comandant, l-am zgîlțit de umăr. În cele din urmă a deschis ochii, dar nu s-a mișcat. « E momentul să părăsim vasul, domnule », i-am zis, cît se poate de calm.

Comandantul se ridică anevoie, se uită la flăcări, la marea care strălucea în jurul vasului, deși, ceva mai departe, era neagră, neagră ca cerneala, — apoi la stelele care scînteiau prin perdeaua subțire de fum, pe un cer negru, negru ca Erebul.¹

« Mai întîi cei tineri » spuse el.

Și atunci, marinarul de rînd, ștergîndu-și gura cu dosul palmei, se ridică, se cățăără, peste copastie și se făcu nevăzut. Îl urmară și ceilalți. Unul dintre ei, înainte de a sări peste bord, se opri o clipă ca să-și golească sticla, apoi o azvîrli în foc, cu un gest larg, strigînd: « Ține și asta ! »

Comandantul zăbovea, abătut, iar noi l-am lăsat singur, o clipă față-n față cu primul vas pe care-l comanda. După aceea, m-am urcat din nou la bord și l-am luat în sfîrșit de-acolo. Era și timpul. Barele de fier de pe dunetă îți frigeau degetele.

Am tăiat apoi parîma șalupei, iar cele trei bărci, legate laolaltă, s-au depărtat de vas. Trecuseră exact șaisprezece ore de la explozie, cînd l-am abandonat. Mahon comanda cea de-a doua barcă, iar eu pe cea mai mică, — cea lungă de 14 picioare. Șalupa ar fi putut să ne ia pe toți, dar comandantul ne spusese că trebuie să salvăm cît mai multe materiale — pentru asigurători; așa am cîștinut prima mea misiune de comandă. Aveam cu mine doi oameni, un sac de pesmeți, cîteva conserve de carne, și un butoiăș cu apă dulce. Căpitanul îmi poruncise să mă țin aproape de șalupă, ca să ne poată lua la bordul ei în caz de furtună.

Și știți la ce mă gîndeam eu? Mă gîndeam cum aș face să mă despart de el cît mai grabnic cu putință. Doream să mă bucur de unul singur de prima mea misiune de comandă. Nu voiam să navighez într-o escadră, cîtă vreme exista posibilitatea unei croaziere independente. Voi ajunge eu însumi la țärm. Mai repede decît celelalte bărci. O, tinerețe, tinerețe ! Neghioabă, frumoasă, fermecătoare tinerețe !

N-am pornit însă numaidecît la drum. Trebuia să rămînem lîngă vas pînă-n ultima clipă. Iată de ce, în noaptea aceea, bărcile au plutit în derivă legănate de hulă. Oamenii moțăiau, se trezeau, oftau și gemeau. Eu, mă uitam la corabia în flăcări.

¹ Denumire dată (în mitologie) regiunii tenebroase de deasupra Infernului.

Ardea năpraznic, între bezzele cerului și ale pământului, pe discul purpuriu al mării, în a cărei apă scinteietoare și sinistă jucau reflexe sîngerii. O flacăra înaltă și limpede, o flacăra enormă și singuratică se ridica din ocean, iar din creștetul ei se revărsa neconținut spre cer o coloană de fum negru. Corabia ardea cu furie, lugubră și impunătoare ca un rug funerar aprins în noapte, înconjurat de ape și privegheat de stele. O moarte grandioasă îi fusese hărăzită acelei bătrîne corăbii, ca un dar, ca o răsplată la capătul unei vieți de trudă. Capitulara acestei fantome vlăguite în fața stelelor și a mării, era o priveliște la fel de emoționantă ca spectacolul unui triumf glorios. Catargele se năruiră cu puțin înaintea de zori și, o clipă, explozia și vârtejul de scînteie ce-i urmă, părău să umple cu aripi de foc noaptea răbdurie și trează, vastă și tăcută noapte așternută peste ape. În zori, nu mai rămăsese din corabie decît o carcasă carbonizată, încremenită sub un nor de fum, și purtînd în pîntecul ei un morman de tăciuni.

Atunci am scos lopețile, iar bărcile, înșirate una după alta, cu șalupa în frunte, au dat ocol rămășițelor vasului, ca într-o procesiune. În timp ce treceam în dreptul pupei, o săgeată subțire de foc țîșni brusc spre noi, și în aceeași clipă corabia se scufundă, cu botul înainte, șuierînd năpraznic. Partea nemistuită de foc a pupei s-a scufundat cea din urmă, dar cum vopseaua i se scorojise și-i căzuse, nu se mai vedeau litere, nu se mai vedea nici un cuvînt ; nici o decizie îndărătnică, asemănătoare sufletului corăbiei, nu-i mai proclama crezul și numele în razele soarelui ce răsărea.

Am pornit spre mieznoapte. Se stîrnisă o briză, iar pe la amiază toate bărcile se strînseră laolaltă pentru ultima oară. În barca mea n-aveam nici catarg, nici pînze, dar mi-am întocmit dintr-o vislă de rezervă un catarg, în vîrfurile căruia am legat o tendă, cu o cangă în chip de vergă. Era desigur un catarg prea greu, dar am constatat cu satisfacție că, avînd vîntul în spate, puteam întrece celelalte două bărci. A trebuit să le aștept.

Apoi am privit cu toții harta căpitanului și, după ce ne-am ospătat, voioși, cu piine uscată și cu apă, am primit ultimele instrucțiuni. Acestea erau cît se poate de simple : să ținem cîrma spre Nord și să navigăm cît mai aproape unii de alții. « Ai grijă cu grementul acela improvizat, Marlow », îmi spuse căpitanul. Iar Mahon îmi strigă, strîmbînd din nasul lui coroiat, în vreme ce-i depășeam, mîndru, barca : « Dacă n-o să fii atent, tinere, o să sfîrșești prin a-ți da la fund corabia. » Era un bătrîn răutăcios, dar fie ca oceanul în care doarme acum să-l legeze cu blîndețe și dragoste pînă la capătul timpului !

Înainte de asfințit, o rafală de ploaie se abătuse asupra celor două bărci, care se aflau departe în urma mea, și n-aveam să le revăd multă vreme după-aceea. A doua zi, m-am așezat la cîrma coajei mele de nucă — prima navă ce-o comandam — fără nimic altceva de jur împrejur, decît apa și cerul. După-amiază am zărit, ce-i drept, vîrfurile unor pînze de corabie în depărtare, dar n-am scos o vorbă, iar oamenii mei n-au observat nimic. Vedeți dumneavoastră, mă temeam că acea corabie ar putea să se-ndrepte spre patrie, iar eu n-aveam de gînd să întorc spatele porților Orientului. Navigam spre Java — un alt nume sfînt, ca și Bangkok. Am navigat așa zile-n șir.

Nu e nevoie să vă spun ce înseamnă să plutești într-o barcă descoperită. Îmi amintesc de nopți și zile de calm, cînd trăgeam de zor la rame, dar barca părea să stea locului, ca vrăjită, în cerul orizontului marin. Țin minte căldura, și potopul de rafale care ne sileau să scoatem apa din barcă (dar ne umpleau, în schimb butoiușul). Și-mi aduc aminte c-am stat o dată șaisprezece ore în șir cu gura uscată ca iasca, în vreme ce încercam cu-o vislă la pupa să-mi țin barca

— prima navă pe care-o comandam — pe valurile unei mări dezlănțuite. Nu știusem până-atunci că am atita curaj. Îmi amintesc fețele trase, abătute ale celor doi mateloți ai mei, și-mi revăd tinerețea, acest sentiment care nu se va mai întoarce niciodată — sentimentul că voi dăinui veșnic, supraviețuind mării, pământului, tuturor oamenilor; amăgitorul sentiment care ne mină spre bucurii, spre primejdii, spre dragoste, spre eforturi zadarnice — spre moarte; triumfală încredere în propria forță, flacăra a vieții arzînd într-un pumn de țărîină, foc al inimii, pe an ce trece mai slab, mai rece, mai plătînd, pînă ce se stinge — căci se stinge, da, prea curînd, prea curînd, înaintea vieții însăși!

Tot așa îmi apare și Orientul. l-am văzut ungherele tainice, și-am pătruns pînă-n sufletul lui, dar acum îl văd mereu dintr-o barcă mărunță: e conturul înalt al unor munți albaștrii întrezăriți de departe, în lumina dimineții; ca o ceață subțire, la amiază; ca un perete colțuros, purpuriu, în amurg. Simt încă în mîini visla, iar în ochi port încă imaginea unei mări de un albastru orbitor. Și văd un golf, un golf larg, neted ca sticla și poleit ca gheața, strălucind în întuneric. O lumină roșietică pîlpîie undeva, departe, în bezna uscatului, iar noaptea e dulce și caldă. Tragem la rame cu brațele noastre îndurerate, cînd deodată un vînticel, o boare lină și călduță, doldora de stranii miresme de flori, de lemn aromat, se stîrnește prin liniștea nopții — cel dintîi suspin al Orientului pe care-l simt pe fața mea. Nu-l voi uita niciodată. Era un suflu impalpabil, care te subjugă ca o vrajă, ca o șoaptă făgăduitoare de încîntări misterioase.

Vislisem unsprezece ore în șir, în această ultimă etapă. Doi dintre noi, adică, vîsleau, în timp ce al treilea, căruia îi venise rîndul să se odihnească, stătea la cîrmă. Zărisem lumina aceea roșietică în fundul golfului și ne îndreptam într-acolo, bănuind că marchează vreun mic port de pe coastă. Trecînd pe lîngă două ambarcațiuni exotice, cu pupa înaltă, ancorate și parcă adormite, ne apropiam de lumina aceea, foarte slabă acum, cînd deodată barca noastră s-a izbit cu botul de marginea unui debarcadere. Eram frînți de oboseală. Oamenii mei lăsară din mînă vîslele și se prăbușiră ca morți de pe banchete. Am legat barca de-un stîlp.

Un curent încrețea ușor apa. Prin bezna înmiresmată a țărmului se profilau siluetele mute și mătăhăloase ale unor tufe colosale, de o formă fantastică. Iar la picioarele lor se zărea licărul slab, fantomatic, al unei plaje în formă de semicerc. Nici o lumină, nici o mișcare, nici un sunet. Misteriosul Orient mă privea în față, parfumat ca o floare, tăcut ca moartea, întunecat ca un mormînt.

Iar eu ședeam acolo frînt de oboseală, dar fericit ca un cuceritor, incapabil să dorm și extaziat, ca în fața unei enigme profunde și fatidice.

Plescăitul unor rame vîrîte ritmic în apă, repercutat la suprafața ei și amplificat de tăcerea de pe țărm, aidoma unor aplauze puternice, mă făcu să sar ca ars. O ambarcațiune, o ambarcațiune europeană, se apropia. Am invocat numele morții, strigînd: « Hei, Judeo ! » Mi-a răspuns un glas stins.

Era căpitanul. Sosisem cu trei ore înaintea șalupei lui, și eram bucuros să aud din nou vocea tremurătoare și obosită a Bătrînului. « — Dumneata ești, Marlow ? » — « Luați seama la marginea pontonului, domnule ! » i-am strigat.

S-a apropiat cu băgare de seamă și a acostat cu ajutorul cablului sondei de adînc, pe care-o salvaseră — pentru asigurători. Slobozînd barbetea, mi-am lipit barca de șalupă. Căpitanul ședea la pupa, — un om zdrobit, jilav de rouă, cu miinile împreunate în poală. Oamenii lui adormiseră. — « A fost groaznic, îmi șopti el. Mahon e în urmă, nu prea departe ». Vorbeam în șoaptă, ca și cum ne-ar fi fost teamă să nu trezim pămîntul. Nici măcar un bubuit de tun, un trăznet sau un cutremur nu i-ar fi putut trezi, în clipa asta, pe marinari.

În timp ce vorbeam, m-am uitat în jur și am zărit departe, pe mare, o lumină lunecînd prin noapte. « Uite-un vapor care trece prin fața golfului ! » am exclamat. Dar vaporul nu trecea, ci intra în golf ; ba, chiar s-a aropiat de noi și a ancorat. « Aș vrea să te duci să vezi dacă-i sub pavilion englez, îmi spuse bătrînul. Ar putea să ne ia și pe noi, și să ne lase pe undeva ». Părea agitat și nervos. Ciupindu-l și înghiontindu-l, am izbutit să-l trezesc pe unul din oamenii mei, mai bine zis să-l aduc într-o stare de somnambulism, și, după ce i-am pus în mînă o ramă am luat și eu una, și am vislit în direcția luminilor vaporului.

Auzeam dintr-acolo un murmur de glasuri, un vuiet surd, metalic dinspre sala mașinilor, și un zgomot de pași pe punte. Hublourile vaporului străluceau, rotunde ca niște ochi holbați. Siluete se mișcau de colo pînă colo, iar sus pe pasarelă se ivi o umbră. Omul ne auzise vislind.

Atunci, înainte de-a putea deschide eu gura, Orientul îmi vorbi, însă cu un glas al Occidentului, Un torent de vorbe se revărsă în tăcerea enigmatică, fatidică — vorbe exotice, minioase, amestecate cu și mai surprinzătoare, deși mai puțin ciudate cuvinte, și chiar fraze întregi rostite într-o englezească corectă. Vocea înjura de mama focului, ciurind cu-o salvă de sudălmî liniștea solemnă a golfului. Începu prin a-mi spune : « Porcule » ! și continuă, crescendo, cu un potop de epitete imposibil de reprodus — toate în englezește. Omul cocoțat pe pasarelă zbiera în două graiuri, și cu atîta sinceritate în furia lui, încît aproape că mă convinge că atentasem, într-un fel sau altul, la armonia universului. Abia îl vedeam, dar începeam să cred că va sfîrși printr-un atac de apoplexie.

Deodată, a încetat să înjure, l-am auzit suflînd și pufuind ca o focă. L-am întrebat atunci :

— « Ce vapor e ăsta, vă rog ? »

— « Cum ? Ce vapor ? Dar tu cine ești ? »

— « Echipajul naufragiat al unui bric englez care-a luat foc pe mare. Am ajuns aici azi-noapte. Eu sînt al doilea secund. Căpitanul e în șalupă, și ar dori să știe dac-ați putea să ne duceți și pe noi pînă undeva. »

— « Dumnezeu ! la te uită ! . . . Sîntem vaporul CELESTIAL din Singapore, și ne întoarcem în patrie. O să discut mîine dimineață cu căpitanul vostru . . . și . . . ia spune-mi, m-ai auzit adineaori ? »

— « Cred că tot golful v-a auzit. »

— « V-am luat drept localnici. Hei ! . . . la te uită, paznicul ăla puturos a adormit din nou, fir-ar al dracului ! Lumina s-a stins, și era cît pe ce să mă ciocnesc de pontonul ăsta afurisit. E a treia oară că-mi face figura asta. Te-ntreb pe dumneata, poate fi oare tolerată o asemenea porcărie ? E ceva înnebunitor, zău așa ! O să-i trîntesc un raport . . . o să-i cer vice-gubernatorului să-l pună pe liber ! . . . Poftim, nu-i nici o lumină. S-a stins, nu-i așa ? Te iau martor că s-a stins. Ar fi trebuit să ardă o lumină acolo. O lumină roșie . . . »

— « Era o lumină », i-am spus eu, cu blindețe.

— « Da, dar s-a stins, omule ! Ce rost are să vorbești așa ? Vezi bine că s-a stins, nu ? Dacă-ai fi pus în situația să conduci un vapor de lux de-a lungul acestei coaste blestamate, ai avea și dumneata nevoie de-o lumină. O să-l bat și-o să-l fugăresc de la un capăt la altul al pontonului ăstuia nenorocit, ai să vezi. Zău că da. » ...

— « Așadar, îi pot spune căpitanului meu că ne luați ? » l-am întrerup eu.

— « Da, vă iau. Noapte bună », îmi spune el tăios.

M-am întors și mi-am legat barca din nou de ponton, apoi m-am culcat în sfârșit. Înfruntasem tăcerea Orientului. Îi auzisem, în parte, graiul. Dar când am deschis din nou ochii, tăcerea era deplină, ca și cum n-ar fi fost niciodată sfîșiată de vreun zgomot. Zăceam într-un potop de lumină, iar cerul nu mi se păruse niciodată atât de depărtat, atât de înalt. Am rămas așa, nemișcat, cu ochii deschiși.

I-am văzut atunci pe oamenii Orientului — se uitau la mine. Pontonul era plin de oameni, pe toată lungimea lui. Am zărit fețe brune, arāmii, galbene, am văzut ochii negri și culorile pestrițe ale unei mulțimi orientale. Toate aceste ființe se zgîiau ja noi fără un murmur, fără un suspin, fără să se miște. Se zgîiau de sus la bărci, la oamenii adormiți care veniseră, peste noapte, la ei, de pe mare. Nu se clintea nimic. Frunzele palmierilor se rezemau, neclintite, de cer. Nici o creangă nu se mișca pe țârm, iar acoperișurile cafenii ale caselor se zăreau prin frunzișul verde, printre frunzele mari care atîrnau, strălucitoare și țepene, aidoma unor foi grele, de metal. Acesta era Orientul vechilor navigatori, Orientul atât de bătrîn și de misterios, Orientul strălucitor și sumbru, viu și încremenit, plin de primejdii și făgăduințe. Iar aceștia erau oamenii lui.

Deodată, m-am ridicat în picioare. Un freamăt cuprinse mulțimea de la un capăt la altul, trecu printre capete, legănă trupurile, alergă de-a lungul pontonului cum aleargă o încrețitură pe fața apei, sau o pală de vînt pe cîmp și totul încremenit din nou. Mai văd și acum largă deschidere a golului, nisipurile scînteietoare, verdeța de o înfinită varietate, marea albastră ca o mare de vis, mulțimea de fețe atente, explozia de culori vii și apa, care oglindea totul, curbura țărmlui, pontonul, corabia aceea exotică, plutind nemișcată, cu pupa înaltă, și cele trei bărci, în care niște oameni din Occident, frînți de oboseală dormeau fără să le pese de țârm, de oameni, și de dogoarea soarelui. Dormeau trîniți pe banchete, ghemuiți pe scîndurile de pe fund, în poziții nepăsătoare, de morți. Capul bătrînului comandant, rezemat la pupa șalupei, i se lăsase pe piept, cu aerul că n-o să se mai trezească niciodată. Ceva mai încolo, fața bătrînului Mahon rea întoarsă spre cer, cu barba-i lungă și albă revărsată pe piept, de parc-ar fi fost împușcat, în vreme ce ținea cîrma ; iar la prova, prăvălit grămadă, dormea un om cu amîndouă brațele peste etravă și cu obrazul lipit de copastie. Orientul îi privea în tăcere.

De-atunci, îi cunosc fascinația ; i-am văzut țărmlurile misterioase, apa liniștită, pămînturile locuite de noroade tucirui, unde o Nemesis vicleană pîndește, hărțuiește și prinde-n capcană pe-atîția fii ai rasei cuceritoare, mîndri de înțelepciunea lor, de știința și de puterea lor. Pentru mine, însă, Orientul e, întreg, în acea vizi-

une din tinerețea mea. E, întreg, în acea clipă când mi-am deschis asupra lui ochii tineri. Îl abordam la capătul unei lupte grele cu marea, și eram tânăr, și-l vedeam că se uită la mine. Și iată, asta-i tot ce mi-a rămas ! Un singur moment — un moment de forță, de poezie, de splendoare — de tinerețe ! . . . O rază de soare pe-un țărm ciudat, o clipă fugară, ce-ți lasă-o amintire și-ți zmulge-un suspin, și apoi — adio ! Noaptea . . . Adio !

Marlow bău.

« O, vremurile bune de odinioară ! . . . Tinerețea și marea, Splendoarea și marea ! Marea cea bună și puternică, marea cea sărată și amară, care știa să-ți vorbească în șoaptă, să zbiere la tine, și să-ți taie brutal răsufierea, »

Bău din nou.

« Dintre toate minunile lumii, cred că marea e cea mai frumoasă — sau poate e doar tinerețea ? Cine poate ști ? Dar voi, dragii mei, care ați avut cu toții parte de câte ceva în viață — , dragoste, bani sau orice se mai poate găsi pe uscat — spuneți-mi voi, n-a fost oare vremea cea mai frumoasă, vremea când eram tineri, pe mare ? Tineri și fără nici o avere, pe marea care nu-ți dă nimic, decît lovituri grele, și uneori prilejul de a-ți încerca puterea, nimic altceva . . . Nu-i așa că tocmai pe ea o regretați cu toții ? »

Iar noi toți am scuturat din cap : omul, banului omul cifrelor, omul legii, toți am scuturat din cap, peste masa lustruită în care, ca-ntr-o apă neagră și liniștită, ni se oglindeau fețele brăzdate de riduri, fețele pecetluite de trudă, de deziluzii, de succese, de dragoste ; iar ochii noștri oboșiți căutau mereu, căutau încă, plini de neastîmpăr, să zmulgă vieții acel lucru, care s-a și spulberat în vreme ce-l aștepti să vină, șia trecut nevăzut, într-un oftat, străfulgerare — odată cu tinerețea, cu puterea, cu farmecul amăgirilor.

În românește de PETRE SOLOMON

C o n r a d ş i G i d e

Deşi oarecum exterioare literaturii, prieteniiile sau duşmăniile dintre scriitori sînt adesea revelatoare. Un mare scriitor poate fi uneori recunoscut şi după capacitatea lui de a-şi înţelege şi preţui confrăţii, fie ei situaţi la antipozii. André Gide a avut această capacitate într-o măsură uimitoare la un scriitor atît de egocentric, cum pare a fi fost autorul « Pivniţelor Vaticanului ».

Cînd l-a cunoscut pe Joseph Conrad, acesta era departe de a reprezenta pentru patria lui de elecţiune—Anglia—ceea ce a devenit întretimp: una din culmile cele mai înalte ale literaturii engleze moderne. Conrad, care debutase ca romancier în deceniul al zecelea al secolului trecut, după o viaţă agitată petrecută pe mările şi oceanele lumii, era încă ignorat de publicul larg, şi contestat de critica literară, deşi cîţiva scriitori englezi, ca John Galsworthy şi Edward Garnett, ştiuseră să-l salute şi să-i încurajeze încă de la început uriaşul talent.

Într-un articol publicat în numărul omagial dedicat memoriei lui Joseph Conrad de LA NOUVELLE REVUE FRANÇAISE (numărul din 1 decembrie 1924), Gide relatează că a aflat prin Claudel de existenţa unui romancier englez cu numele de Conrad:

« După un prînz pe care l-am luat împreună, Claudel, auzindu-l pe un alt conviv vorbind cu entuziasm despre Kipling, a schiţat un zîmbet cam dispreţuitor, şi a pomenit de Conrad. Nimeni dintre noi nu-l cunoştea încă.

— Ce anume trebuie citit din opera lui? a întrebat cineva.

— Totul, a răspuns Claudel.

Şi a citat *Negrul de pe Narcis*, *Tinerete*, *Lord Jim* Niciuna din aceste cărţi nu era încă tradusă. Mi-am notat numaidecît titlurile, şi am fost cucerit de aceste opere de la primul contact cu ele . . . »

Curînd după aceea, în cursul unei călătorii făcute în Anglia împreună cu Valery Larbaud, André Gide a avut ocazia să-l cunoască personal pe Joseph Conrad, care locuia pe atunci într-o casă de ţară din comitatul Kent. Între cei doi scriitori s-a înfiripat o prietenie strînsă, întemeiată pe o sinceră şi adîncă stîlmă reciprocă. Gide, care înfiinţase în 1908 (împreună cu Jean Schlumberger şi Jacques Copeau) LA NOUVELLE REVUE FRANÇAISE, şi care avea un cuvînt hotărîtor în redacţia editurii cu acelaşi nume, a desfăşurat o adevărată campanie pentru popularizarea operelor lui Conrad în Franţa. El a iniţiat publicarea operelor complete ale acestuia în limba franceză, traducînd personal nuvela « Taifun » şi supraveghînd, împreună cu G.Jean-Aubry, viitorul biograf al lui Conrad, tălmăcirea întregului edificiu al prozei conradiene. Aşa se face că marele scriitor englez de origină poloneză a fost recunoscut mai întîi în Franţa, consacrarea lui în Anglia venind

mult mai târziu. Referindu-se la relațiile lui Conrad cu confracții săi englezi, autorul unei monografii recente¹ arată că, în ciuda faptului că era apreciat de Galsworthy sau chiar de H. G. Wells (acesta, de altfel, cu multă reticență), Conrad a rămas un izolat. « Contactul lui cu societatea engleză în general pare să fi fost cam limitat. Faptul că a trebuit să-și petreacă în semisărăcie cea mai mare parte a existenței sale creatoare a contribuit desigur la aceasta ».

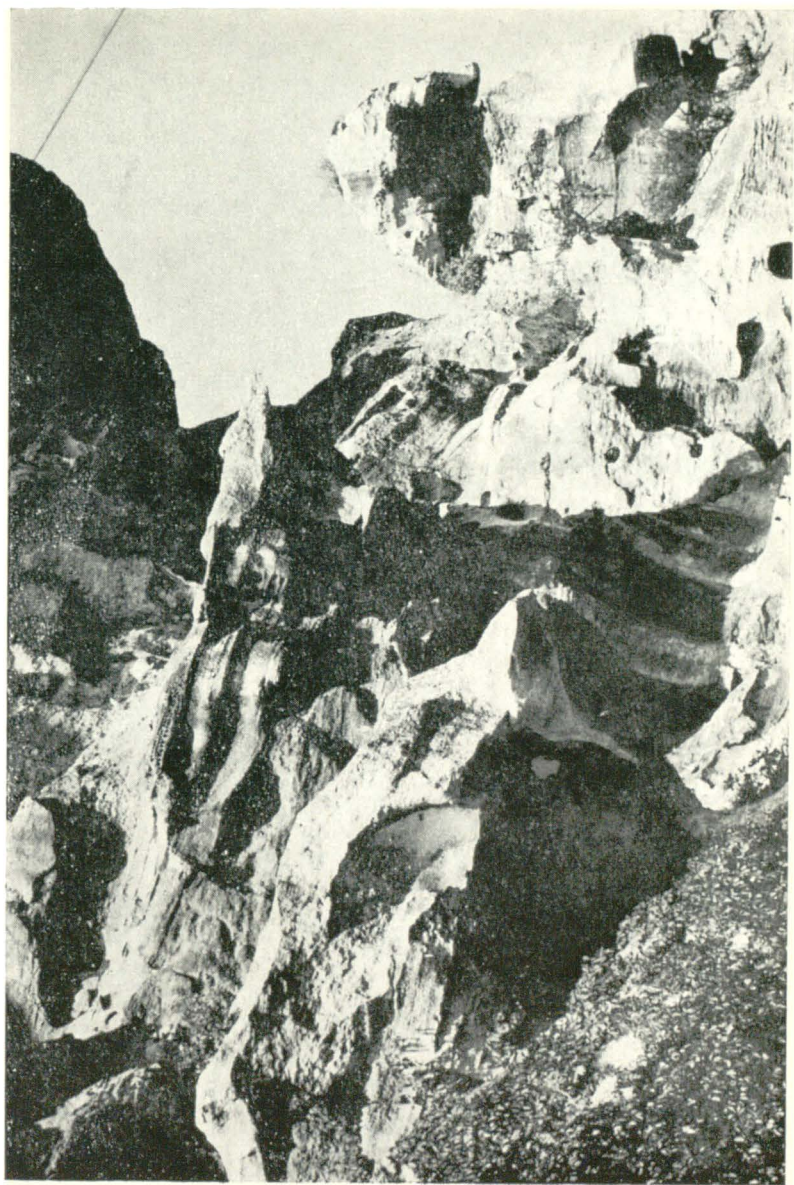
Iată de ce prietenia lui Gide și a altor scriitori francezi i-a fost deosebit de prețioasă dezrădăcinatului care-și dobândise cetățenia britanică destul de lesne, dar care lupta din greu cu demonii lui interiori și cu mediul ambiant ales după două decenii de pribegie pe mare. Performanța artistică a lui Conrad, care a reușit să creeze o operă de mare adâncime și frumusețe într-o limbă învățată abia în anii tinereții, ar fi fost poate mai puțin impresionantă dacă scriitorul n-ar fi simțit ispita de a scrie într-o altă limbă. Deși Conrad respingea insinuarea că ar fi fost pus, la un moment dat, în situația de a alege între două limbi — engleza și franceza — rămîne un adevăr că, înainte de a opta pentru cea dintîi, limba franceză i-a fost mai mult decît familiară, și că a continuat toată viața să citească și să se exprime cu ușurință în limba lui Flaubert și a lui Maupassant. Compozanta franceză a geniului conradian, deși mai puțin importantă decît compozanta lui poloneză, nu poate fi trecută cu vederea. Ea ne ajută să înțelegem și prietenia literară ce-l lega pe Conrad de Gide, scriitor altminteri atît de diferit ca factură și ca mod de a vedea lumea. « Așa cum în ei înșiși îi schimbă veșnicia », cei doi scriitori par să se așeze la polii opuși ai literaturii. André Gide ni se înfățișează ca un « anti-romancier » posedat de propria-i luciditate, veșnic disponibil, veșnic deschis către orizonturile tăgăduite de un spirit critic în permanentă vigilență. « Actul gratuit » gidian lipsește cu desăvîrșire din spectrul imaginației românești a lui Conrad, bîntuită, dimpotrivă, de ideea responsabilității morale. În 1895, cînd prozatorul englez debuta cu romanul « *Almayer's Folly* », dolda de întîmplări și de personaje, Gide publica « *Paludes* », un model de povestire « în care nu se întîmplă nimic » (cf. R. M. Albères, « *Histoire du Roman Moderne* »).

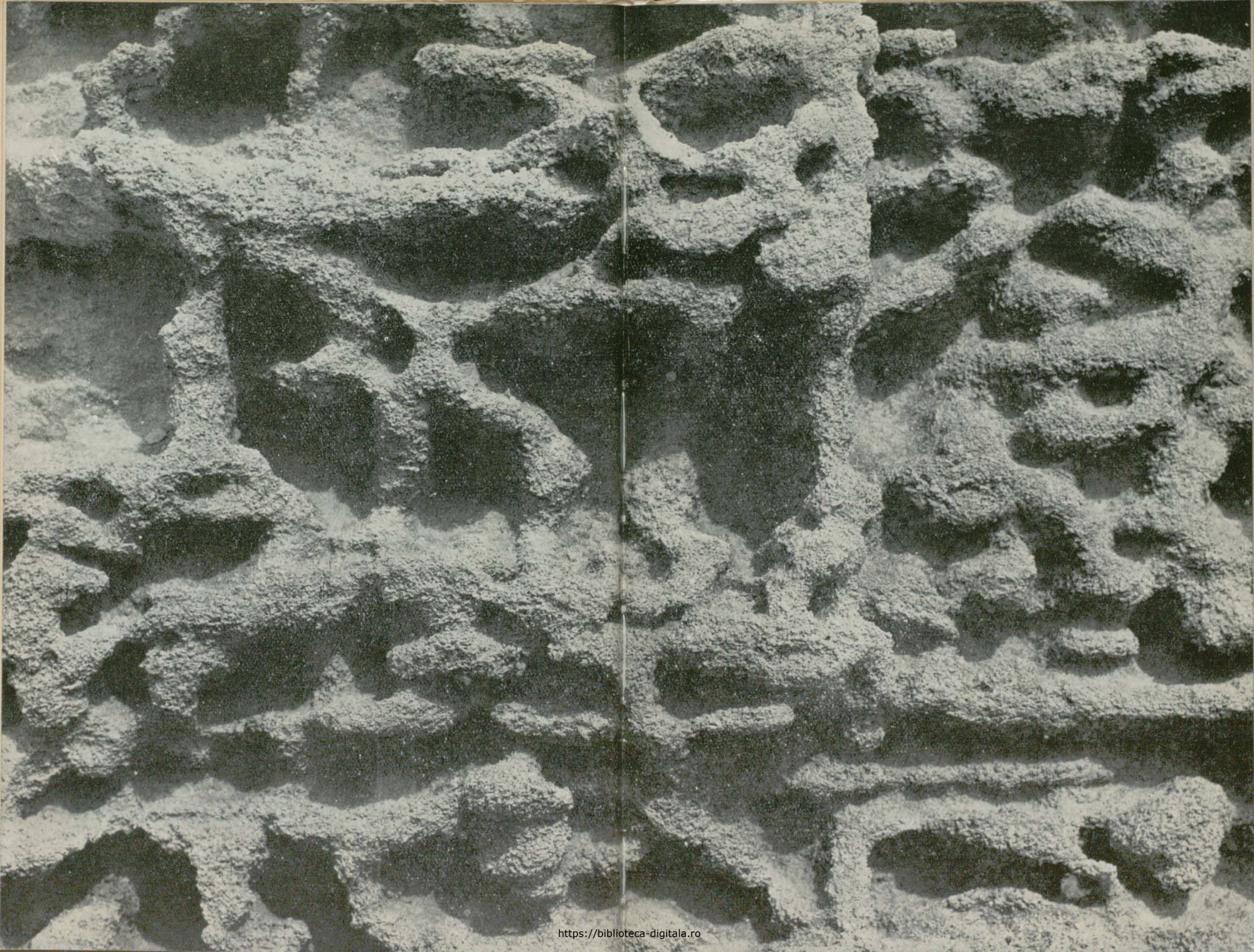
Și totuși, dincolo de aceste deosebiri fundamentale, există între cei doi scriitori unele afinități subtile, care le explică prietenia. Amîndoi sînt obsedați de problema raporturilor dintre individ și societate, și conștienți de dificultățile inerente afirmării libere a personalității în lumea modernă. Amîndoi sînt, în fond, niște moraliști, deși Gide face apologia « imoralismului ». Amîndoi își trăiesc destinul literar din plin, subordonîndu-i toate celelalte elemente, inclusiv propria biografie.

« Conrad nu vorbea cu plăcere despre viața lui din trecut, își amintește Gide în articolul citat mai înainte. Îl reținea un soi de pudoare . . . Amintirile lui de marinar nu-i mai păreau decît un material de lucru și, sub înrîurirea unei exigențe artistice, care-l silea să transpună, să despersonalizeze și să alunge din el, prin ficțiune, tot ce era personal—atît în cărțile cit și în conversația lui — devenea ciudat de stîngaci în vorbirea directă; numai în ficțiune se simțea la largul lui. »

Observația e pertinentă, și se potrivește ca o mînușă nu numai personalității lui Conrad, ci și artei lui de povestitor — o artă a evocării prin optica unui *martor* care se lasă *implicat* în evenimentele relatate. S-a spus că această artă este impresionistă, și într-adevăr tehnica folosită de Conrad în cele mai izbutite cărți ale sale îndreptățește analogia cu pictura unui Monet sau Sisley. În prefața la « *Negrul de pe Narcis* », prozatorul englez afirma că un roman cată a fi « apelul unui temperament » către alte temperamente: « Un asemenea apel, pentru a-și face efectul, trebuie să fie o impresie transmisă de simțuri . . . Orice artă trebuie să se adre-

¹ « Joseph Conrad » by J. I. Stewart, ed. Longmans, Green and co. Ltd., London, 1968

STÎNCĂ ȘI ZIDURI STRĂVECHI SUB SOARELE SUDULUI

Imagini de la Baux, în Provența

Foto:

DAN ER. GRIGORESCU

seze în primul rînd simțurilor Ea trebuie să aspiere din răspuțeri la plasticitatea sculpturii, la culoarea picturii, la sugestia magică a muzicii, această artă a artelor. »

Proza lui Gide — cel puțin cea din « *Les Nourritures Terrestres* » corespunde acestor deziderate estetice. Dar, dincolo de posibilele asemănări ce se pot găsi între scriitorul francez și cel englez, ne interesează stima ce și-o purtau reciproc acești doi mari artiști ai cuvîntului, atît de deosebiți unul de celălalt. În « *Jurnalul* » lui Gide există cîteva notații despre Conrad, care dovedesc că admirația lui pentru opera marelui scriitor englez nu era lipsită de discernămint critic și chiar de prejudecățile inerente unei personalități atît de puternice și de subiective ca aceea a autorului « *Merindelor terestre* ». Acesta nu gusta, de pildă, romanul « *Nostromo* », socotit, mai ales de critica anglo-saxonă, capodopera lui Conrad. Îi plăcea, în schimb, o povestire ca « *Talfun* », pe care a și tradus-o în franțuzește, și despre care scria în « *Voyage au Congo* » : « *I s-a imputat lui Conrad că, în *Talfun*, ar fi escamotat partea cea mai dramatică a furtunii. Îi admir, dimpotrivă, pentru faptul că și-a oprit povestirea tocmai în pragul oribilului, lăsînd imaginației cititorului cale liberă, după ce-o adusese pînă la un punct cu neputință de depășit . . .* »

« *Carnetele de drum* » publicate de Gide sub titlul « *Voyage au Congo* » în urma unei călătorii făcute în Congo în 1925, poartă dedicația : « *În memoria lui JOSEPH CONRAD* » și constituie, într-un fel, o replică a faimoasei povestiri « *Înima întunericului* », scrisă de Conrad în 1899. « *Am citit pentru a patra oară *Înima întunericului*, mîrturisește undeva Gide. Abia după ce-am văzut tînutul despre care vorbește el, simt întreaga excelență a acestei povestiri.* » Iar altundeva își exprimă entuziasmul pentru această « *carte admirabilă, care rămîne și astăzi profund adevărată.* »

Deși « *Înima întunericului* » este o povestire, iar « *Voyage au Congo* » un memorial de călătorie, se poate spune că Gide a fost influențat de Conrad în viziunea lui despre Africa și în atitudinea lui față de ororile colonialismului. În articolul omagial din care am mai citat, Gide își amintește că, în discuțiile purtate cu prietenul său englez, de-a lungul anilor, acordul era aproape total. « *Într-un singur punct nu ne puteam înțelege : simpla rostire a numelui lui Dostolevski îl făcea să freamăte* ». Și totuși, adăogă pe bună dreptate Gide, Conrad prezenta « *asemănări secrete* » cu genialul rus pe care-l detesta atîta, și pe care Gide îl așeza deasupra tuturor scriitorilor lumii.

În amintirile sale despre Conrad, Galsworthy dă o explicație interesantă antipatiei confratelui său față de Dostolevski : « *MI se spune că a recunoscut odată că Dostolevski e profund ca marea. Poate că tocmai din acest motiv nu putea să-l suporte . . .* »

Această afirmație paradoxală capătă un sens aparte, dacă o coroborăm cu ceea ce scria Gide, în amintitul articol : « *Nimeni nu a trăit mai aprig decît Conrad, și nimeni nu și-a supus mai apoi viața la o atît de răbdătoare, conștientă și savantă transfigurare artistică.* »

Analizînd temelurile ostilității lui Conrad față de Dostolevski, Gide mai observă : « *Oricit de mare ar fi fost curiozitatea lui pentru ascunzîșurile tenebroase ale sufletului omenesc, avea oroare de tot ceea ce poate fi viclean, suspect sau ticălos în om. Și cred că ceea ce îndrăgeam cel mai mult la el era un soi de nobleță înnăscută — aspră, sfidătoare și oarecum deznădăjduită — tocmai nobleța pe care l-o împrumută Lordulul Jim, și care face din această carte una dintre cele mai frumoase și dintre cele mai triste, dar exaltante, pe care le cunosc.* »

Admirația lui Gide pentru Conrad a crescut și s-a consolidat cu trecerea anilor. La rîndul lui, scriitorul englez a nutrit o stimă adîncă și afectuoasă pentru

mai tânărul său confrate francez. « Dragă maestre și prietene » I se adresa el într-o scrisoare datată 20.8.1919, în care-l ruga pe Gide să-l spună ce crede despre ideea lui Aubry de a traduce în franceză romanul « Săgeata de aur », apărut de curând în Anglia. Într-o altă scrisoare, din 1. 11. 1920, Conrad îi mulțumește lui Gide pentru o carte pe care l-a trimis-o, și adaugă: « Soția mea își imaginea că relațiile dintre noi s-ar fi răcit, de vreme ce al trecut prin Anglia fără a veni să ne vezi. Am liniștit-o cât am putut, și-ți trimit salut el prietenesc, cu rugămintea să nu recidivezi. Nevastă-mea a fost prea de tot răsfățată. Și-a petrecut întreaga săptămână trecută la Londra, pentru a-și celebra reîntoarcerea la viața perpendiculară. (Soția lui Conrad suferise o operație la genunchi, n.n.) Toată lumea a sărbătorit-o, astfel încât dumneaei își închipuie că ar fi o persoană importantă, care-și poate permite să stea de vorbă cu André Gide într-un mod familiar. . .

Ți-am înscris, dragul meu, numele în registrul lui Heinemann, ca să-ți trimită un « set » al ediției restrinse (în total 750 de seturi) al operelor mele în 18 volume. Cred că vor începe să apară în decembrie. Din această ediție engleză (câci va fi tipărită una și în America), mi-am rezervat personal șase seturi — trei pentru familia mea, și trei pentru prietenii, dintre care unul ești dumneata. Celalți sînt Edward Garnett — care a acceptat prima mea carte, pe vremea cînd era lector la editura Fischer Unwin (1895), și Sir Robert Jones, prietenul și distinsul chirurg care a dus la bun sfîrșit vindecarea soției mele. . .

Anul acesta n-am făcut nimic altceva decît să revăd și să stabilesc textul definitiv al ediției restrinse, și să scriu cîteva mici prefețe.

Starea sănătății mele nu e bună, dar sînt obișnuit. Rămîn, crede-mă, dragul meu Gide, al dumitale devotat, Joseph CONRAD ».

Scrisoarea de mai sus aruncă, socot, suficientă lumină asupra relațiilor de prietenie dintre cei doi scriitori, relații bazate pe stimă și pe afinități adînci, și cultivate cu o grijă deosebită de-a lungul a numeroși ani

Doi franci jumate perechea de papuci

nuvelă

Livrea morții, izolând de viața obișnuită pe cei ce-o îmbracă, stă mărturie că ei și-au vîndut statului voința și trupul și că au acceptat prin contract supunerea care, cu toate că la început e voluntară, nu e mai puțin abjectă. Unora dintre oamenii ăștia le era foame, alții căutau gloria și pitorescul imaginar al unei vieți militare, dar numai aceia găseau satisfacție care căutaseră să se înjosească pe ei înșiși; pentru că, în ochii omului pașnic, ei erau sub nivelul omenescului. Doar cîteva femei desfrîate pot fi seduse de aceste haine acuzatoare; solda ostășului nu-i mijloc de întreținere, ca salariul muncitorului, ci bani de buzunar; e cheltuită, fără îndoială, cu cel mai mare profit cînd li permite, din cînd în cînd, să bea și să uite.

Ocnașii se supun forței. Sclavii, de-ar putea, ar fi liberi. Dar soldatul dă stăpînului său douăzeci și patru de ore pe zi folosința trupului și supunerea spiritului și pasiunilor. Un ocnaș, însetat de ură, are îngăduința de a detesta legea care-l încătușează, ba chiar și-ntr-o omenire din afară de temnița lui. Dar soldatul care mîrlie e un prost soldat; nu e chiar de loc soldat. Sentimentele sale nu au voie să fie decât pionii mercenari pe eșichierul regelui.

Ciudată putere a războiului care ne impune tuturor datoria de a ne înjosi.

T. E. LAWRENCE

Am șovăit să public din nou această povestire scrisă în 1944 și inspirată din experiența anului 1941, în armată, în Algeria. Legate într-o teribilă asocieră, și una și cealaltă s-au schimbat, după cum se știe, mult, și ziua din 1941 pot să pară tot atît de demodat cît și cei din războiul din Mexic. Dar am impresia că, în toate metamorfozele sale armata păstrează o trăsătură de caracter permanentă: împodobită cu o morală anchilozată și mai ales mărginită, a onoarei și datoriei, ea este de fapt o formă de societate ale cărei principii se bazează pe înjosirea totală a omului. Principiul militar exclude din capul locului inteligența și încrederea. El nu se bizuie decît pe o supunere oarbă, impusă prin pedepse. Și dacă de cele mai dese ori soldații nu suferă prea mult de pe urma lor și nu se gîndesc decît cum să facă haz de ele, din pricină că supunerea nu-i nici ea lipsită de farmec, de confort, asta-i și că le rămîne, totdeauna, căldura camaraderiei.

Caporalul Liger intră sub cort în patru labe.
— Poștă... Sevrin, ți-a venit scrisoare din Franța.

Sînt toți din Franța, cei de sub cort, Bernard Sevrin și prietenul său Jules, muncitorul de la căile ferate, și Michel Gandret, institutorul, și Thiébaud, și Martin amîndoi de corvoadă în clipa de față, și tot așa și caporalul Liger care împarte scrisorile dar nu primește niciodată vreuna pentru el.

Îi trimiseseră în Africa de Nord în iunie 1940, cînd credeau toți că o să-i demonilizeze. Dar erau contingentul cel mai tînăr, contingentul 1939 și i-au reținut.

Anul 1941 se apropia acum de sfîrșit și ei tot mai așteptau să-i elibereze, nu făceau decît s-aștepte, de două ori pe săptămînă poștă din Franța, în fiecare seară stingerea, și, de două ori pe zi, masa. Și așa, pe cînd lumea întreagă se împărțise în două tabere, tinerii ăștia, închiși între munții lor, departe de imensul conflict, trăiau o absurdă parodie a vieții de războinici. Ca și cum ar fi fost însărcinați cu păstrarea unor stranii ritualuri ale armatelor de altă dată, se consumau pînă la epuizare totală în marșuri, manevre, scrimă la baionetă și comunitatea lor semăna cu un trib înapoiat care singur se nimicea în exercițiul unui cult barbar.

Sevrin apucă scrisoarea care-i aterizase pe burtă, un plic galben, cu scrisul lui Claude. Claude îi trimitea din cînd în cînd vești din orașelul lor de provincie, și pentru Sevrin, care mersese la școală în tîrgul acela și visa la el ca la un paradis pierdut, știrile astea despre prieteni, despre fete, despre lumea cunoscută erau pasionante. Poate că scrisoarea asta va fi dintre cele care contează. Răsu-cind-o așa printre degete, cu timbrul cafeniu și eticheta albastră «Par Avion», părea să promită multe, cu toate că era ușoară.

În orice caz, o s-o citească mai tîrziu. Uite-l pe gură-spartă ăla de sergent Bou Caid, că vine să umfle oameni la corvoadă, pe Sevrin, natural. E vorba de cărat apă pentru toaleta ofițerilor. Puțin le pasă lor că de opt zile sînt în marș, că picioarele li-s numai sînge, că-s rupți de umeri și de șale de nici nu mai simt bolovanii sub ei cînd cad frînți în cîte un somn chinuit, ca niște vite istovite. Lor le trebuie apă proaspătă să-și răcorească trupurile care nici n-au asudat măcar.

După corvoadă vine imediat masa și apoi, în timp ce oamenii-s așezați în cerc molfîind niște smochine putrezite, se lasă noaptea în cîteva minute. E frumos, norii ăștia purpurii deasupra Atlasului, dar te sature de atîtea apusuri de soare, te sature și de răsărituri. Te sature și de-atîtea mînuiri de armă, și de-atîta carceră plătită cu sudoare și sînge. Cînd o să răsară soarele zuavii vor fi făcut deja cîteva ceasuri de marș. E lungă etapa dintre patru și cinci, cînd se luminează de ziuă, atît de încet începînd totdeauna cu același veșnic răsărit. Un ceas durează drumul între două halte.

Deocamdată avem patru ore de dormit, echipamentul gata pregătit, ranița doar să-i strîngi catarama, și s-o iei din loc către miezul nopții cînd în locul deșteptării o să se-audă goarna — deșteptarea se sună în curtea căzărării — sunetele alea repetate, scîrboase ale alarmei, care țin loc de deșteptare în perioadele de manevră, tot o invenție de-a lor, și asta. Noroc că la zuavi n-ai timp nici măcar să te-alegi cu un coșmar instantaneu, cum îl apucă pe-un tip civilizat cînd doarme și-i aprinzi lumina electrică.

La unsprezece jumătate Thiébaud, de gardă pe-afară — fiecare cort are garda lui — ridică foaia de la gura cortului și se strecoară greoi pe lîngă cei ce dorm. Îl trezește pe Sevrin, care trebuie să-i ia locul. În cort se mișună ca într-un sac cu reptile. Se aud cîteva gemete.

Afară, e frig. Înăuntru, călduț. Afară ești singur într-o tăcere glacială. Înăuntru, te cuibăreai în odihnă și vis, într-o gogoasă de căldură fraternă.

O jumătate de oră de gardă pînă la deșteptare, cînd toate corturile astea or să dispară. Cantonamentul, atît de real în lumina lunii, nu va mai exista. Rar, pînă atunci, o juma' de oră trebuie să te chinui.

Sevrin își leagă șireturile de la bocanci, își pune atent moletierele. Trece timpul. Se pișă. Și asta face să treacă timpul. În depărtare urlă un cîine de cabil. Ar fi putut să doarmă, cîinele. E stupid, un cîine. Să doarmă, să doarmă ziua-ntreagă... Ba nu... Ta... ta... ta... ta... ta... ta... fiecare dintre sunetele astea lungi de goarnă îți viră-n măruntaie groaza zilei care începe.

Se desface cortul, se-mpart șase foi în șase ranițe. Trebuie dat o fugă după cafeaua grupei. Unde erau bucătăriile aseară? Adunarea. Alți patruzeci de kilometri azi, și Bebert, maiorul exemplar, porcul ăla bătrîn, a și-nceput să urle.

Sevrin se chinuie și de data asta, de la primii pași. E normal. Așa-i în fiecare zi. Genunchiul trebuie să te doară cîtă vreme nu s-a-ncins. Accident de ski, le-a spus odată, ca să-l scutească de marș, dar puțin le pasă la zuavi, de accidente de ski. Mișcă! Un schuss îmbătător în soarele și zăpada Pirineilor e tocmai pe dos de ce-i vîntul ăsta de nisip și cuptorul ăsta înăbușitor, sau chiar frigul care mușcă noaptea în sudul Algeriei. Îi palpitau nările, și trupul, gheboșit de raniță, își aminti de suplețea sa, de chiuiturile și de virajele din zăpada prăfuită. Unde-i vilceaua ce se-nfunda între stînci pe care trebuia să le eviți prin derapaje nebu-nești? Sevrin se repede în locul acela îndepărtat. Așezat pe o stîncă, direct pe zăpadă, a stat o întreagă după-masă de duminică cu Marie-Gabrielle și atunci, acolo i-a mîngîiat pentru prima oară, pe sub bluza descheiată, sîinii cam măricei. Sub stofa aspră mîna atingea un combinezon fin și o piele și mai fină. Apoi Marie-Gabrielle și-a scos bluza ca să-și pună un pullover de rezervă pe care-l purta cu mîncile înnodate în jurul taliei.

O oprire bruscă și Sevrin intră cu nasul în gamela legată de ranița celui din fața lui. Înaintea companiei lor mărșăluia o companie de indigeni. Arabii ăștia nu știu să meargă în cadență. Dar și el, prea visează mult. Altminteri însă, cum să suporti zilele de marș? E ora trei, și pe vremea asta visarea-i mai reală. Sevrin se cufundă și mai bine în visări care adesea, din cauza excitației deșteptării, a frigului și a oboselii, oboseala asta care te cuprinde cum te trezești și crește cu fiecare zi, te doboară. Uneori ți se pare că o înfrîngi, dar te cuprinde din nou îndată ce te oprești. Oboseala îl persecută de la pornire și îl face în permanență să-și dea seama că are un trup și că există, pur și simplu.

Altă senzație că există: i se desface moletiera dreaptă. Asta naște un vid în jurul piciorului, spre deosebire de celălalt, care rămîne strîns bine. E odios, pentru că nu vrea să se oprească, cu toate că-și dă seama că peste o clipă o să calce cineva pe ea. N-a știut niciodată să-și pună porcăriile astea. La marginea drumului își strînge moletiera la loc, ghemuit într-o poziție pe care ranița și echipamentul o fac penibilă, și în timpul ăsta coloana trece pe lîngă el. O să trebuiauscă să ajungă din urmă tot șirul ăsta lung care-l amețește trecînd. Deodată i se moaie inima. Se gîndește la nopțile de mărșăluit de pînă acum și la cele în care o să mai mărșăluiească, mîine și poimîine și răs-poimîine și răs-răs-poimîine. Să-ți vină să plîngi, nu alta. Și iată că i-au pierit toate puterile. Să rămînă aici, pe marginea drumului, s-aștepte ce? N-are încotro, trebuie să-i urmeze pe ceilalți în pustiul ăsta în care nu există nici un reper, nici o fermă, nici o gîrlă, nici un izvor, nici un drum.

E frig cînd stai nemișcat. Sevrin își viră mîinile în buzunare și dă peste scrisoarea uitată. Acuma trebuie să o citească, imposibil să mai așine. E ca o tentație absurdă și irezistibilă, de care trebuie să scapi. Are-n raniță o luminare. Nu-și mai dă osteneala să desprindă felinarul fixat sub cureaua raniței. Ține lumî-

narea în mină și aprinde un chibrit. În tăcerea din jur flacăra șovăitoare la fel de neobișnuită ca și un zgomot. Degetele sfîșie plicul și scrisoarea, scrisă de Claude, acolo, în Franța, apare foșnind, greu de citit. E scurtă și încurcată:

«Sînt îngrozitor de jenat și îndurerat... misiune penibilă... accident de automobil... Marie-Gabrielle a murit...»

Bernard Sevrin pune scrisoarea în cartușiera dreaptă. A murit Mariella, singura femeie pe care o cunoscuse înainte de a pleca la regiment. Vede mașina intrată într-un stîlp, dar nu reușește s-o vadă pe Mariella. Durerea care-l cuprinde n-are nimic nou în ea. Seamănă cu disperarea de-adeineuri, un acces nou între zilele trecute și cele viitoare. Trupul obosit se prăbușește. A murit Mariella. E o poveste din altă lume, din lumea în care nu ești zuav, și-i greu să-ți imaginezi un asemenea univers cînd de opt zile te afli în marș. Dar există obiceiul, în lumea asta, să te imaginezi în lumea în care nu ești, de multe ori are o simplă vorbă goală, vorbind despre ea totuși, uneori și singur, în nopțile de gardă, în nopțile de marș. Ei, dacă și lumea asta se duce dracului, nu mai rămîne decît realitatea cumplită... Dar lacrimile care adineauri erau gata să-l podidească, nu vor să vină. ..

Rămîne locului, cu rața la pămînt, tremurînd de frig și așteptînd febra, pentru că revin toate chinurile fizice, chemate de această durere care-și caută hrana și care-l devoră pe rînd, cu moartea Mariellei, cu soarta zuavilor, cu marșul și boala. Parcă îți face chiar bine să tremuri așa, prăbușit, după ce ai ajuns pe drojdie. Nu mai are de ce să lupte, efortul de a mai face un pas în plus i se pare inutil, cu toate că se mărșăluiește atît de bine la zuavi. Pentru asta crăpi mergînd. De asta o să crape poate și Sevrin. Frigul îi trezește vechea dezinterie. Durerea de pîntec e mai mare decît durerea din inimă. Și pe deasupra are și impresia că i se taie picioarele. Nimic nu-i mai demoralizant.

Sevrin își potrivește echipamentul. Aude zgomotul făcut de un mic grup care se apropie. Primește dușul luminos al unei lanterne electrice și o salvă de înjurături. Detașamentul de poliție își face meseria. N-au nevoie de întîrziatăi.

— Am dezinterie, zice Sevrin.

Cîțiva ghionți în coaste îl readuc în drum. Noroc că nu l-au găsit culcat. Repede l-ar fi sculat cu lovituri de picior și de pat de pușcă.

— Ți s-a făcut poftă de pămînt, de flori, îi strigă locotenentul Dunaud, ăla mărunțelu', care comandă detașamentul.

Ieri, la etapă, erau trei mușterii pentru gropile astea. În campanie «mormintele» țin loc de carceră. Pînă a nu intra la zuavi, Sevrin credea că obiceiul ăsta fusese abolit de cincizeci de ani. Te pun să sapi o groapă de lungimea unui corp omenesc, adîncă de douăzecișicinci de centimetri... Pe urmă te culci în ea, îți pun o foaie de cort deasupra fixată în patru țărushi, așa ca să-ți apese corpul. Capul și labele picioarelor rămîn afară. Fierbi înăbușit toată ziua, și noaptea îngheți. Pe urmă pornești în marș odată cu ceilalți. «Mormintele» sînt păzite de o sentinelă cu baioneta la armă. În cele de ieri se aflau doi arabi și un european. Pe ultimul l-au băgat acolo pentru că spusese că s-a săturat pînă-n gît și că nu mai voia să meargă. Era întins sub foaia de cort, cu ochii închiși, ca un mort, un mort care continua să sufere.

La cazarmă, frecușul e și mai mare. Cînd te pedepsesc cu închisoarea, toată ziua nu faci decît să te plimbi sub cerul liber în curte, în plin soare cu o raniță plină de pietre în spinare, cu cartușierele umplute cu bucăți de plumb și cu o pușcă specială de antrenament cu baionetă. În mijlocul curții sergentul major, cu revolverul la centură, strigă:

— Pas alergător ! Culcat ! Tîrîș ! Drepti ! Împunge !

Legionarii spun că la ei e mai rău. Corvoada de cărat masa se face cu deținuții, care trebuie să alerge, să se tîrîie, să se ridice ținînd marmitele cu brațele întinse. Cînd varsă prea multă mîncare, camarazii îi cotonogesc.

Mormîntul și frecușul, frecușul și mormîntul. Dunaud, și asta trebuie ținut minte. Regăsindu-și puteri în propria sa furie, Sevrin pornește din nou, vajnic, ca să scape de banda asta odioasă care înaintează înjurînd, lovînd și gemînd, și care trebuie să lase urme de sînge pe unde trece.

Parcă ar fi urmărit, așa se avîntă, singur, gîfîind, ne-mai-simțîndu-și curelele care-i sfîșie umerii, pe canionul ăsta al saharienilor pe care atîția soldați, atîtea cămile și-atîți catfri și-au trăit agonia: *Tot mergînd pe drumul mare / Nu uita, da, nu ulta. . .* //

Sevrin cînta furios, de unul singur, refrenul amar: *De la Gabès la Tataouiné, / De la Gafsa la Medenine, / Cu ranița-n spinare, în prof. . .* //

La ziua toate meritele se cîștigă în marș. Cel care merge cel mai departe cu ranița cea mai grea e tipul cel mai perfect. Chiar și trupa se lasă contaminată de mistica asta. Batalionul unu a făcut cincizeci de kilometri în douăsprezece ore. Săptămîna următoare batalionul doi a făcut șaizeci în treisprezece ore jumătate. Ofițerii batalionului unu pregătesc revanșa. Și curii de soldați proști încep să se simtă mîndri. Nu de mult, după un marș foarte greu, în clipa în care ostașii se aruncaseră pe paturi zicîndu-și că gata, terminaseră pentru ziua de azi, a intrat șeful de pluton și a zis:

— Căpitanul oferă cîte un pachet de țigări fiecărui voluntar care pornește acum să mai facă douăzeci de kilometri.

Și adăugă:

— Natural, în secția mea nu am decît voluntari.

Ce puteri! Severin gonește și-n capul lui de vită fugărită n-a mai rămas nimic coerent. Mișcă! Mișcă! Mișcă! l repetă el scrișnind din dinți și sîngele clocotește și degetele i se crispează pe patul armei, are poftă să omoare, să lovească, să lovească.

În marș, în marș, în marș voiosul batalion

Cu muzica în frunte. . .

Muzica înainte de toate. Aici muzica-i: « *Pan, pan în Arab* ». « *Doi franci jumate perechea de papucii* » Cît face asta pentru un batalion, un batalion drăguț, care defilează pîn' la ultimul om cu drapelul-n frunte. . . Bravo! Trăiască Armata! Trăiască zuavii! Marțiali, dezghețați, bravii noștri ostași! Ah, crede-mă, draga mea, Franța mai are încă de unde scoate eroi. Tată-meu eh, ce erou! Mă-ncurajează, tată-meu, în scrisori. Nu s-a săturat, în 914 cu Verdun: « Sper fiul meu, că îți vei face datoria așa cum mi-am făcut-o și eu. La douăzeci de ani unul de altul avem onoarea de a sluji sub aceiași șefi, Petain, Weygand. Trebuie să fii fericit și mîndru. . . »

Sevrin se împiedică de un bolovan și își face o vînație la piciorul drept și în timpul ăsta curelele raniței îl mușcă de umeri. Vede în fața lui, un cîmp presărat cu pietre albe lucind slab în lumina nocturnă.

Aici, cînd te izbești de o piatră, se ironizează de unul singur, ai totdeauna consolarea să te gîndești că poate-i vorba de o ruină romană. Ce dracu-or fi căutat pe-aici, romanii? Legionarii lui Scipione au pătimit și ei pe drumul ăsta, înaintea ta. Prostia eternă. Și arcașii de pe friza de la Susa, defilînd și ei cu arma pe umăr și cu arcul că-s sătul pînă peste cap!

— Hii, Lămarie, hii. . . ! Hii, Lămarie, hii. . . !

Strigătul ăsta, repetat de o voce plîngăreată era însoțit de un zgomot de copite și de gamele prost legate ciocnindu-se la fiecare pas.

— Hii, Lămarie, hii. . . !

Era un catirgiu care pe semne că rămăsese în urmă. Sevrin grăbi pasul, să-l ajungă.

— Hii, Lămarie, hii... !

Glasul dezagreabil se apropia în noapte. Sevrin îl ajunse pe catirgiu și-l recunoscu pe Renucci. E un corsican mărunțel, cam simplu, cu fața plină de coșuri, un biet amărit. El nu pricepe că aici, când nu-ți place ce faci, nu-i nevoie s-o mai și spui. Și asta îl costă, destul de des.

— Ce-ai pățit, Renucci? îl întreabă Sevrin.

— Doctoru' a zis că-s scutit să port ranița și că să merg pe-un catir, și ăștia m-au lăsat și cu ranița și mi-au dat pe deasupra și-un catir de tras după mine.

— Și el nu vrea să meargă.

— De câte ori mă opresc, crede că am ajuns, și se culcă. Și-atunci, curu' curilor, se sugrumă-n curele, trebuie să-i dau samaru' jos, să-l descarc, și pe urmă să-i pun samaru' la loc și să-narc totu' deasupra. De cinci ori am făcut asta pîn' acuma. Hii, Lămarie, hii... ! Măcar să fi avut coaie, că-l pocneam în ele și-l făceam să meargă.

— Și nu poți să-ți pui ranița pe samar?

— Ehe, nu ține. Nu mai știu cum dracu să leg toate porcăriile astea.

De pe samar atârnavă curele în toate părțile.

— Oprește-te, zise Sevrin, să-l aranjăm.

— Curu' curilor, iar o să se culce.

Sevrin pune mîna pe căpăstru și oprește catirul. Animalul îndoia genunchii și Renucci, cu lovituri de ciomag, încearcă să-l împiedice.

— Tu n-ai văzut că urechiatul tău e numai o rană? zise Sevrin. Sub samar spinarea lui nu-i decît carne vie. Mă și mir cum de mai merge.

— Doctoru' zicea că nici eu nu mai pot să merg. Zicea că să merg pe catir, și Bebert a zis: Ai văzut tu vreodată zuav mergînd pe catir? Și eu am zis că mă cac pe zuavii lui. S-a supărat. Mi-a tras un picior în cur și-a zis că dacă n-aș fi nerod m-ar trimite la curtea marțială. Da, da' doctoru' zicea că să merg pe catir.

— Nu-i nimic de făcut, zise Sevrin. Te las. Trebuie să-i ajung din urmă pe băieți.

Cîteva minute mai aude-n urma lui:

— Hii, Lămarie, hii... !

Se distinge acum în depărtare vuietul înfundat al coloanei. Sevrin mărșăluiește de-a lungul unui djebel stîncos, care nu se mai isprăvește. Tot mergînd pe lîngă muntele ăsta și tot auzind în depărtare vuietul înfundat are impresia că nu înaintează de loc. În etapa precedentă trecuseră pe lîngă un lac sărat, cu apă moartă, ale căruia maluri sărate nu se mai isprăveau. Solitudinea marșului îl zdrobea. Ca să se gîndească la ceva, n-avea decît nenorocirea lui. Mariella, cu vocea ei moale, puțin stranie, și rochia cu broderie slavă pe care o purta adesea,.

Ajunse în fine coloana tocmai cînd, cotind la poalele muntelui de care, în sfîrșit scăpaseră, porni un coboriș plin de pietriș și-ncepu să alerge de-a lungul lui sărind din bolovan în bolovan ca să întrecă plutoanele, catirii, căruțele și să-și reia locul, și-n timpul ăsta ziua începea să mijească într-un desmăț de culori și delicate și sîngerînde totodată. Coborișul ăsta printre bolovani e ucigător pentru șale, pentru pulpe, glezne, genunchi. Ranița îi ciocănește trupul la fiecare pas. Pușca îl izbește în sold. O să se facă îndată cald, dar pentru moment răcoarea zorilor mușcă și regimentul se oprește pentru gustarea de dimineață, o haltă ceva mai lungă decît celelalte și care va acoperi pămîntul cu cutii de sardele goale, deschise cu baioneta.

Regăsindu-și camarazii, Servin mănâncă, bea o gură de vin, îi mai rămîne o clipă. Deschide o cartușieră și scoate o țigară. Apoi deschide cealaltă cartușieră și se uită la scrisoare. În cartușieră mai e un capăt de creion și o bucată de hîrtie împăturită. Să recitească scrisoarea, n-are curaj. Desface hîrtia. Sînt note scurte, datate. În cap, a scris:

Opere complete

Citește:

« 10 martie — În cursul marșului, să zaci la marginea drumului și să vezi ambulanța trecînd cu șaizeci pe oră, fără să oprească.

« 8 aprilie — Așezat pe marginea patului îți omori păduchii de pe cămașă cu groaza să nu dai cumva, printre toți, peste unul negru, care dă tifos.

« 23 aprilie — Drum, pîrtie, drum, pîrtie. Se discută la infinit care-i mai scîrbos.

« 28 aprilie — După șase zile de marș, de insomnie, de vînt, de nisip, de dezinterie, interdicție de a te prezenta la vizita medicală. Zilele de repaos trec cu inspecții și cu decorarea cantonamentului. Aproape că-s mai oribile decît celelalte.

« 13 mai — Mi-am pierdut pe drum unealta individuală. Mă-ntorc s-o caut sau fac închisoare. Mai bine închisoare, atît de mare-i oboseala. Mai tîrziu am furat una; am furat-o ca să nu fac închisoare. Aici, a fura se cheamă mai simplu: să te descurci.

« 14 mai — Sudul e întocmai ceea ce se spunea, caravane de cămile, scorpioni, vipere. Mai e și hașîșul, traficul de arme, fetele de doisprezece ani care-ți spun *macaş miku*? pentru un fund de gamelă pe care-l arunci în nisip.

« 25 iunie — Majurul batalionului:

« — Tu, în civil, ce faci?

« — Sînt student, dom' majur.

« — Aha, comunist va să zică!

« 29 iunie — Mulți voluntari pentru Siria. Cu toate că-i sinucidere curată, și de altfel, nici unul nu-i anglofob. Numărul ăsta mare e concludent pentru plăcerea de a trăi la zuavi.

« 1 iulie — Ticăloșii ăștia trebuiesc ținuți minte.

« 15 iulie — Patruzeciunu' de grade la umbră la patru după masă și valul ăsta de gînduri negre peste batalion, care nu mai trece. Sirocco-ul e groaznic

« 24 iulie — Hașîșul, gust greșos, nu-ți dă beție, îți dă somn binefăcător. Nu mai simți ploșnițele.

« 17 august — Pînă acuma aveam la marș vin alb și smochine. Acuma apă sălcie și chinină.

« 18 august — De opt zile mergem în plină debandadă. Mor catîrrii în munți. Mor oamenii. Coloana se descompune în pachete mici de oameni și de vite. Fie ce-o fi. Am ridicat un soldat arab mort, l-am înfășurat într-o foaie de cort și l-am urcat pe catîr. Am mers cu el toată ziua și am ajuns la etapă deabia noaptea ».

Sevrin ia creionul și adaugă:

« 19 septembrie — Acuma avem porcărla asta de manevră de la N'Gaous. Se fluieră adunarea. Înainte de a se ridica, mai adaugă:

« Mariella ».

Acuma, că s-a făcut ziuă, Bebert, maiorul, înfîpt în şa, îşi priveşte batalionul şi i se vede-n ochi satisfacţia. Oamenii sînt din nou cu raniţa-n spate şi aşteaptă semnalul de pornire. Deodată se aude o comandă.:

— Drepţi !

Bebert se ridică-n scări şi ia cuvîntul. Printre rînduri trece un fior. Bebert asta o fi el un porc fără pereche, dar a ştiut să se facă popular chiar prin excesul de frică pe care-o inspiră şi prin elocvenţa lui uimitoare. Îi place să vorbească trupeii cînd e adunată în ordine de marş.

« Băieţi, strigă Bebert, priviţi în jurul vostru. Ce se-ntîmplă cînd fac zuavii haltă? Imediat vezi cîteva sute dintre ei cu fundu' gol. Credeţi voi că asta-i un spectacol de oferit fetelor din apropiere? O să-mi spuneţi că, tocmai asta-i că nu prea sînt fete prin locurile astea ingrate, dar nu-i un motiv. Şi credeţi voi că ţăranul arab căruia-i îngrăşaţi cîmpul, e chiar atît de încîntat de amintirile pe care i le lăsaţi?

« Pe de altă parte... pe de altă parte mi se atrage atenţia că în batalion continuă să existe o mulţime de blenoragici, o mulţime de sifilitici. Păi, ce dracu', n-o să mă faceţi să cred că aveţi toţi un temperament atît de focos. Am fost şi eu tînăr, am petrecut şi eu vreo şase luni în sud. Se mai stăpîneşte omu', ce dracu' ! Că de nu, o să rămîneţi sterili, ca şi catîrrii ăştia ! »

Detaşamentul spre care arătase rămase impasibil la apostrofă şi Bebert continuă, cu alt glas :

— Şi-acum, batalion, direcţia la stînga ! Pe companii, în ordinea patru, trei doi, unu, înainte... Marş !

Coloana porneşte sub căldura care începe să se lase. Se vede bine acuma pîrtia, pînă la orizont, unde-o întrerupe un urcuş care-ţi trezeşte groaza tuturor kilometrilor ce te pîndesc dincolo de el.

După pornirea în cadenţă se aude ordinul : « Pas de voie ! » Se poate vorbi.

— Afurisitul ăsta de Bebert, face Jules. Ce porc !

Şi Martin zice :

— Într-o zi, eram la infirmerie, mă luase doctoru' să-i mătur biroul. Întră Bebert. Doctorul analiza nişte apă într-o eprubetă.

« — Ce faci acolo, doctore ? a zis Bebert.

« — Dom'le maior, a răspuns doctoru', e cam multă dezinterie de cîtăva vreme; analizez apa să văd dacă nu-i cumva din cauza asta.

« — Desenterie, a zis Bebert. Dar blenoragie şi sifilis, tot atît de mult, doctore ?

« — Ce să zic, dom' maior, a răspuns doctoru'. Mai mult decît oricînd.

« — Ei drăcia dracului, a zis Bebert. Am închis vreo două bordeluri pînă acuma, dar am să mai închid şi altele. ăştia nu-şi dau seama, nenorociţii ! Să te duci la bordel, în Algeria ! Aş prefera s-aud că se servesc între ei, zuavii ăştia ai mei ».

— Afurisitu' de Bebert, repetă Jules.

— Fapt este, face Gandret, că în 1940, cînd eram în sudul Tunisului — voi n-ati apucat asta, mă bobocilor — era un tip care se-nvrîtea printre corturi aproape-n pielea goală. Şi măcina din şolduri... şi-avea şi-o piele fină. Aproape că-ţi dădea idei. O dată au adus o rulotă cu trei femei. Ne-au încolonat în faţa uşii şi cînd intrai trebuia s-arăţi doctorului daravera. Femeile erau moarte. Nici nu se mai ridicau măcar. Au făcut, într-o zi, două batalioane.

— Ce muncă ! făcu Jules. (El folosea expresia asta cu orice prilej, nu chiar atît cînd era vorba de-o lucrare, de-o treabă, de-o meserie, ceea ce de altminteri era şi cazul pentru femeile acelea, la care chiar şi pasivitatea era o muncă, dar mai ales pentru a stigmatiza o debandadă, o aiureală, sau ca să se plîngă de o catastrofă).

Adăugă:

— Dacă-i vorba pe-aşa, prefer frunza de oponce.
— Muiera legionarului, făcu Liger.
— E-adevărat, zice Jules. Să ştii c-atunci cînd tai frunza-n două, chiar se-a-mănă cu-o chestie de femeie. E moale şi-i şi umedă. . .

— O dată, zice Gandret, în sudul Tunisului, catîrgii indigeni au făcut un fel de parc din baloturi de furaj. Într-o noapte se vede pătrunzînd de-acolo un firişor de lumină. Instalaseră un veritabil tripou. Haşiş, domino, şi era un tip, urcat pe-un balot de paie, care regula o catîrcă-n călduri. Închiriau catîrcele l

Se lasă din nou tăcere. Sevrin nu vorbise. Îi e greu să meargă pe pămîntul uscat, crăpat în blocuri. Ai zice că-s lespezi. E căldură mare şi mărşăluieşte printr-un cimitir de ţară. Aşa făcea, acum cîţiva ani, cînd era intern la liceu. Joi, acolo se ducea să se plimbe, şi duminică. Se uita la fiecare mormînt, visa la viaţa morţilor, se gîdea la starea lor socială. Sfirşea prin a se așeza pe o lespede răcoroasă, lăsîndu-se-n voia unei plictiseli blînde.

Se produce o mişcare în coloană. Toată lumea e cu ochii la unul mărunţel care aleargă de-a lungul coloanei, spre cap. E Renucci. Aleargă, plîngînd şi implorînd.

De pe cal, căpitanul Muller îl întrebă:

— Ce-ai făcut cu urechiatul tău?

— Ştiam c-o să mă pedepsiţi, zise Renucci. căătura căăturilor, a căzut şi s-a rănit şi nu mai poate merge. Nici eu nu mai vreau să merg.

— Întră-n coloană şi fă ca toată lumea.

— Dom' căpitan, dom' căpitan, se văicăreşte Renucci, nu mai pot. Măcar lăsaţi-mă să mă țin de coada calului.

Se apucă de coada calului şi se lasă tîrît. Căpitanul rîde. Rîd şi oamenii.

— Nu aşa, face Muller. Cu dinţii. Apucă coada cu dinţii.

— Dom' căpitan, dom' căpitan. . . geme Renucci.

— Hai, cu dinţii, zice Muller.

Renucci duce coada la gură, o apucă între dinţi şi merge tras de cap înainte.

În clipa asta apare Bebert călare:

— Ce-i porcăria asta?

— Dom'le maior, e Renucci. Nu mai poate merge.

— Şi catîrul? Cu catîrul ce-a făcut?

— A căzut, dom' maior. O să moară.

— Şi materialul?

— Am să dau ordin să-l ridice o căruţă, dom' maior.

— Ei, drăcia-dracului l Trebuie să am eu grijă de toate. Şi catîrul. . . Tu nu ştii că nu se lasă-aşa, un catîr l? Ce-ai să te faci cu Contabilitatea?

— Am să fac tot ce trebuie, dom' maior, zice Muller pîlînd.

Bebert dă pînteni calului şi porneşte spre capul coloanei, furios.

— Renucci, tu parcă erai măcelar în ţivilie?

Renucci dă drumul cozii dintre dinţi şi-o apucă cu mîinile.

— Da, face el, neliniştit.

— Uite, ai să-ţi laşi raniţa într-o căruţă,iei un topor, şi te-ntorci la catîr.

Îl omori şi te întorci cu copita pe care are numărul matricol.

— Dom' căpitan. . . dom' căpitan, . . se văicăreşte Renucci.

— Dacă nu, poţi nici să nu te mai întorci, adăugă Muller furios.

Renucci lasă coada din mînă, rămîne o clipă cu braţele bălăngănînd, priveşte calul cum se depărtează, dar căpitanul nici măcar nu-ntoarce capul.

— Nenorocitul, face Liger, s-o ia acumă înapoi. . .

— Să faci treaba asta cu-n topor de-al nostru. O bucată de fier boantă și-o coadă ca vai de ea. Nici, surcele nu poți face cu el. „Ce măcelărie !. . .

Sevrin vede catriful, îi vede spinarea, îi vede țeasta sfărîmată de topor, piciorul tăiat, terciul de carne, căldică încă, cu părul năclăit de sînge. Și Mariella, Mariella în ce hal o fi ea acumă, strivită sub fierăria aia, rece pe un pat înghețat, în mirosul acela fad, pe care-ți dai seama că n-ai să-l uiți chiar dacă nu l-ai simțit decît o singură dată. Pielea Mariellei avea și ea un miros al ei, pe care nu-l putea uita. Și dacă se apropie de altă femeie, îi palpită nările încercînd să-i descopere parfumul pielei, dar nu-i niciodată acela la a căruia amintire și-acumă încă tremură de tandrețe și de dorință. Un fior îl străbate, îl zgîlție, s-a terminat, se cufundă iar în mirosul coloanei, amestec pestriț de oameni și de animale asudînd, care n-au apă decît doar de băut, fiecare dintre trupurile astea suferind de-o mie de mizerii, altă aromă încîntătoare. Sevrin găsește un nou suflor de a-și trece timpul. Încearcă să-și amintească parfumuri. Regăsește focul de lemne, pădurile primăvara, o ceașcă de ciocolată băută sub arcade la Bayonne, pinii de pe întinderile Landei și covorul lor de ferigi, metroul cu amestecul lui de fier, ulei și electricitate, dar care nu-i perceptibil decît pentru provinciali, pentru că prea de deprinzi repede cu el, case vechi, apartamentul unei domnișoare cincuaenare care întrebuița o pudră de orez prea parfumată, mirosul spinării catrifului Lamarie, adineauri. . .

Se fluieră halta.

La pornire pîrtia pare mai bună. Vine un moment cînd parcă te afli dincolo de oboseală. De cînd e în Africa de nord Sevrin a descoperit în organismul omenesc posibilități nebănuite. Încă se mai miră, cu toate că s-a deprins. A regăsit un fel de a merge, aproape elastic. Înaintează proiectînd înaintea sa propria imagine de soldat mergînd în coloană. Nu mai simte suferința și nu mai e decît o conștiință contemplînd un zuav în marș și îl modelează după poftă, prin ușoare retușări. Corpul ascultă ca un actor de regizor. Ceva mai drept, pasul puțin mai suplu, mai regulat, în ritmul plutonului, privirea sus, în depărtare, asta-i înfățișarea prăpădită a soldatului în marș, pradă nefericirii, mergînd fără sfîrșit, spre sud. Își înghite saliva, sugîndu-și obrajii, cu fălcile puțin descleștate.

Cabotin I Conștiința își dă repede seama că propriul ei joc nu e decît dispreț de sine însăși. Sevrin se înalță la adevărata disperare. E disperat de el însuși. Iată tot efectul doliului ăstuia: îl face să ia atitudini teatrale și în cîrînd o să povestească nenorocirea pentru satisfacția de a se face interesant. Plăcerea de a fi nenorocit, nu adevărata nenorocire. Nu te-ai săturat încă de stîrvul ăsta împuțit și de tot putregaiul lui, de trupul ăsta al tău plin de mațe în descompunere, cu picioare sîngerînde și pline de puroi, de suflul ăsta care în fond se derobează, mai trucas decît o cutie de scamator?

Ce importantă are? Nimic n-are importanță.

De obicei cuvintele astea rezolvă totul. Un scurt plonjon în nihilism, și nu există supărare să-i reziste. Dar astăzi nu se prinde. Ce-i nihilismul ăsta, dacă nu lășitate și trufie? Că nimic n-are importanță, nu-i o opinie asupra absolutului. E felul tău de a accepta, de frică, și de lene de a te răzvrăti contra loviturilor oamenilor și ale soartei. Ar trebui să mori pe loc.

Se fluieră o nouă haltă. E greu să te disprețuiești pe tine însuși multă vreme cînd genunchiul drept ți se anchiloează și-ți face fiecare pas mai dureros, cînd soarele începe să dogorească și cînd trupul se sufocă sub hainele de postav gros, cînd căpitanul Muller, în formă, după o gustare copioasă și o digestie reușită

începe, bine înfipt în șa, să injure oamenii, făcându-i papugii puturoși și fâgăduindu-le să-i dreseze el, așa cum știe, când or ajunge la N'Gaous. El n-o să priceapă niciodată că ei sînt acolo de silă, că unica lor libertate e de a detesta starea în care se află și că, chiar dacă efortul ce li s-ar cere ar fi minim, tot de prisos ar fi, totdeauna. Când suferi atît nici nu-ți mai dai seama că și cei de lîngă tine suferă și ei. Ești singur, mai singur parcă, de cînd a murit Mariella. Îl năpădește durerea ca un val, pură, lipsită de orice trucaj de data asta.

Acuma că s-a făcut ziua mare, muzicanții arabi își scot instrumentele și tam-tamurile și încep să cînte. Toată compania de musulmani bate din palme. Sunetul instrumentelor e ascuțit și pătrunzător. În curînd acoperă totul, și ritmul se precipită. Soarele dogorește din ce în ce mai tare. Suferi din cauza marșului, dar te pierzi în vacarmul ăsta. Nu mai știi ce te doare, spinarea, genunchiul, glezna, laba piciorului. Nu mai știi nimic. E prea mult zgomot. Poate că se merge prea repede. Poate c-o să cădem cu toții, deodată. Cum dracu fac ei de suflă în instrumentele alea, atîția kilometri? Nu mai poți gîndi.

Halta întrerupe brutal melopeea. La pornire e prea cald. Instrumentele au amuțit. Uneori cîntă și europenii, nu ca să-și arate satisfacția, ci ca să se ajute la mers. Sevrin cîntă ca și ceilalți, uneori chiar îi incită, pentru că are un vast repertoriu de cîntece studentești, și asta-i ajută pe băieți. Și în cazul ăsta e un pic prea conștient ca să fie sincer. Face pe cel care cîntă ca să ajute pe băieți la marș. Dar azi, toată lumea tace. Nu-s decît fețe desfigurate de efort, trupuri asudînd și suferind în tăcere.

Lîngă Sevrin merge Jules. Se chinuie, cu toate că-i voinic. În față, spinarea lui Marcel Gandret, gheboșită și, lîngă el, caporalul Liger cu coatele lipite de corp, cu degetele mari trăgînd de cureaua raniței. Și Martin merge cu capul plecat, și Thiébaud, care suferă cu discreție, resemnat, Toate suferințele astea, fără îndoială, sînt de aceeași calitate, dar Severin se simte singur. Îl apucă o panică și-l strînge de gît, îi taie picioarele mai rău decît desinteria. E singur, și-n 'deznădejdea cea mai cumplită. Dacă ar cădea aici, cine s-ar sinchisi? L-ar trimite la spital la Biskra sau la Batna, și-acolo s-ar sfîrși cu el. Singur, ar muri, uitat de toți. Doar aici să nu mori, soldat anonim, într-un cosciug de scînduri albe și-o cruce dată cu smoală, zuav Sevrin. Zuav pe vecie. Lupta contra perspectivei ăsteia stranii este pentru Sevrin ultima împotrivire înainte de a se lăsa să cadă, e ceea ce-ți rămîne după ce toate încercările de a evada s-au epuizat, e ideea fixă de a nu da ortul popii în piele de zuav.

Cîtă vreme marșul era la început, solitudinea fusese ca un cerc care, la vestea morții Mariellei, se închisese în jurul lui. Toate formele ei, ale solitudinii ăsteia, satisfacție amară, disperare, revoltă, aveau în ele un anumit orgoliu. Acuma solitudinea era groaza de a-și pierde locul din coloană, de a se dezlipi de masa asta a băieților, istovirea care l-ar împiedica de a urma gloata. Se tîrîie. Ceilalți merg mai repede. Ai zice că fără efort. El închide ochii orbiți de sudoare. Stoarce și ultima rămășiță de forță din el. Să reziste... Picături, care cară cu ele toată sarea uscată de pe față, îi ajung pînă la colțul gurii. Un gust oribil de cocleală.

— Dă-mi ranița.

Caporalul Liger, care nu duce decît un instrument optic ușor, un binoclu de tranșee, l-a văzut că-i gata să leșine. Sevrin nu are puterea să spună limpede, nu. Pleacă doar ceva mai mult capul, cu ochii arși de sudoare.

— Hai, nu face pe prostu', dă-mi măcar pușca.

Asta da, acceptă. Cureaua îi rănea umărul, și la șold are o rană, acolo unde freacă patul prin postav.

În fine, se fluieră halta. Și de data asta Sevrin se prăvălește fără o vorbă.

— Dacă cumva la anu' pe vremea asta mai sîntem încă pe-aici și-o să trebuiască să ne-ntoarcem la N'Gaous, zise Jules, fac orice, mă duc de iau un sifilis cu sila, da' nu mai merg !

— De ce ne-or fi punînd să facem toate mizeriile astea? zise Gandret.

— Ca să nu uităm, rînji Thiébaud.

— Banda asta de smintiți, zise Michel Gandret, nici să lichideze o revoltă de indigeni n-ar fi în stare . . .

(Îmi cer scuze: am scris rîndurile astea în 1944, adică cu zece ani înainte de războiul din Algeria.)

— În orice caz, puteți fi liniștiți. Dacă o fi să se-ntîmple ceva, orice, o să trebuiască să mergem. Nu știu încă dacă o să fie contra englezilor sau contra nemților, da' ce-i sigur e că asta n-are nici o importanță. Cum-necum, ne-am ars. Unu, nu rămîne. Mai întîi o să fie de mers cincizeci de kilometri pe jos, cu toate porcăriile astea în spinare, pe urmă zece kilometri în atacuri simulate, peste cîmp, pe urmă încă-un kilometru tîrîș pe coate. Pe urmă baioneta la armă și cu urale înainte. Asta-i tehnica modernă de la războiul din Mexic. Al doilea, nu-i voie să spui că nu mergi. Acuma am înțeles cum se fabrică eroii. Am devenit niște mașini. Ni se spune să mergem și, cu picioarele numai răni, jumate morți, mergem. Or să ne spună *pas alergic* pînă pe creastă, cu baioneta la armă, o s-o facem și p-asta. Ai din față or să aibă tancuri. Englezii sau nemți, or să aibă tancuri.

Sevrin ascultă, cu brațul peste ochi din cauza soarelui. Își spune mereu: « Să mori în piele de zuav. . . să mori în piele de zuav. . . »

Un fluier. Regimentul se ridică pentru ultimii cinci kilometri, și soarele dogorește din ce în ce mai tare.

Ținta etapei se dezvăluie deodată. Pîrtia, cotînd după un cot de munte, intră într-un pîlc de arbori. Din capul coloanei se aude o muzică în care domină un ton vioi. Fără să se oprească, una după alta, companiile iau arma pentru onor și, antrenate de muzică, regăsesc o nouă energie. S-ar părea că, cu cît ești mai obosit cu atît defilezi mai bine. Iată primele case. Se ocolește prin fața primăriei. În mulțimea de musulmani se remarcă singurii europeni din sat. Sînt trei: poștărița, circiumarul și institutoarea. Sînt emoționați. N-au mai văzut regiment de ani de zile, și muzica asta, drapelul ăsta, uniformele astea explodînd deodată în singurătatea lor îi răscolesc pînă-n rărunchi. Poștărița frămîntă o batistă și învățătoarea a scos un aparat fotografic montat pe un trepied de lemn, cu o manivelă mare într-o parte cu care deplasează obiectivul. Probabil că își dezvoltă plăcile noaptea, într-un laborator improvizat, după ce s-a dezbrăcat în pielea goală, ca să savureze răcoarea umedă a cuvelor în care găsește uneori scorpioni mici galbeni. De data asta va trebui să se mulțumească cu plăceri modeste, nu ca la ultima trecere a unui regiment de pușcași, cînd a primit pentru o noapte pe-un ofițer mai focos care-a pricopsit-o cu o blenoragie de i-a trebuit mai bine de un an ca să scape de ea, dar ce-are a face. . . Noaptea asta nu-i rost de ofițer. Satul e consemnat din cauza unei epidemii de tifos și, după defilare, regimentul se duce să cantoneze la doi kilometri mai încolo, alți doi kilometri, fără dopajul muzicii, sub un soare de plumb.

Cantonamentul trebuie să fie dispersat în formație de apărare antiaeriană. Au de urcat o pantă, deasupra căreia vor face corturile. De obicei se apucă de treaba asta îndată ce sosesc și, după zece minute totul e gata. Dar Sevrin se întinde fără putere pe pămîntul care exaltă o căldură sufocantă. Se răsucesce, și-l orbește soarele. Jules se pleacă lîngă el și-i spune:

— Nu sta așa. Descinge-te. Martin s-a dus după apă.

Vine și Liger. A găsit niște smochine uscate.

— Na, zice. Astea fac bine.

Sevrin s-a dezbrăcat și s-a descălțat. Soarele redevine un astru binefăcător. Cîmpul, povîrnit, plin de bolovani, începe să ia un aspect ordonat, formează un tablou plin cu soldați adunați în grupuri și, în fund, catîrii. Cortul e aproape gata. Băieții se află-n treabă. Sevrin își privește piciorul desculț și rănit și atinge cu degetul, cu grijă, carnea care parcă nici n-ar fi a lui. Soarele îl învăluie cu o arsură pătrunzătoare și solitudinea se topește parc-ar fi o substanță sensibilă la variațiuni de temperatură.

Am să le spun că a murit Mariella, hotărăște el. Dar îl vede pe Bou Caid urcînd panta. Nu se mai isprăvește, își zice.

— Tu, mă ăla care nu faci nimic, zice sergentul, îmbracă-te. Am nevoie de un om de gardă la postul de comandă al maiorului.

Sevrin strînge ochii cu putere pentru că i se umpluseră de lacrimi. Își trage din nou bocancii scortoși și deformați în picioarele jupuite.

— Să ți-i văcsuiești înaintea de-a cobori, zice Bou Caid.

Cu casca pe cap, cu cureaua strîngîndu-i bărbia, cu arma la picior în fața cortului maiorului, Sevrin privește spectacolul cantonamentului. Postul de comandă se află într-o mică depresiune spre care converg toate pantele pe care au fost așezate corturile. Locuitorii satului, cei trei europeni și cîțiva musulmani, sînt și ei acolo. Au adus două butoaie de vin pe o căruță cu două roți. Nu-și mai dau osteneala să le descarce. Sergentul major s-a urcat pe căruță și a început împărțea. Zuavii coboară din toate părțile. Se amestecă și ofițeri printre ei. N-ai zice că oamenii ăștia deabia au terminat o etapă grea; strigă, se agită. În jurul butoaielor parcă-i un furnicar, așa mișună oamenii. Mai în spate fumegă bucătăriile de campanie. Oamenii de corvoadă s-au înșirat cu marmitele la umplut. Sevrin n-a părăsit postul, a pus de cîteva ori să-i aducă și lui de băut. Soarele-i groaznic. În ochii omului de gardă imaginile încep să se împăianjenească. E mult zgomot. Soldații arabi s-au strîns în cerc și, cu cîțiva muzicanți la mijloc, încep să danseze.

Deodată totul e tulburat de-un strigăt ca de fiară, și se vede un fel de invălmășeală în spatele dansatorilor. Apare un caporal musulman străbătînd cantonamentul urlînd. Un subofițer vrea să-l apuce, dar caporalul apucă două pietre și-l lovește în ochi. Patru oameni încearcă din nou să-l stăpînească, dar se scutură de ei. Aleargă cît poate de repede, îl răstoarnă pe Sevrin, intră în cortul maiorului și iese trăgîndul-l pe Bebert de cămașă. În fața tuturor celor adunați se aruncă la picioarele comandantului de batalion, îi sărută picioarele păroase și strigă su sughițuri de plîns:

— Omoară-mă, dom maior ! N-am băut, da, omoară-mă ! Au zis că preferă un senegalez în loc de zece arabi ! Eu, un arab, prefer zece senegalezi. N-am băut, omoară-mă !

— Stai măi băiatule, liniștește-te, face Bebert, că te și miri de atîta blîndețe subită la omul ăsta feroce. Te știi foarte bine, ești un bun soldat.

— Omoară-mă ! zice arabul, horcăind.

Într-o găleată de campanie, lîngă cort, e puțină apă. Bebert ia o palmă și-l stropește pe caporal pe față. Se simte foarte la-ndemînă în cămașă, Bebert.

— N-am băut, omoară-mă ! repetă arabul. Ei preferă pe senegalezi !

Bebert pune mîna pe capul omului dar, dîintr-o zmucitură caporalul scapă. Fuge cît poate de repede spre un furgon și se izbește cu capul de el. În tăcerea care se făcuse, izbitura răsună ca o detunătură. Arabul se prăbușește cît e de mare, cu șiroaiele de sînge pe față. Se mai aude încă :

— Omoară-mă ! 'S-arab. . .

Îl ridică. Bebert intră în cortul lui și cantonamentul se reînsuflește. E ora mesei. Circulă oameni cu marmite. Alții vin cu bidoane la butoaie, după vin. Sevrin refuză să fie înlocuit ca să poată merge la masă. Nu-i e foame. Dar trimete să-i aducă încă o literă de vin. Lichidul, curgându-i pe gît, e în același timp și gros și rece. E scîrbos la înghițit, dar îți liberează și trupul și sufletul. Nu mai trebuie să te controlezi. Totul îți scapă.

A sosit ora schimbului. Sevrin și-a terminat garda. În loc să urce spre cortul lui, rămîne să mai bea. Aproape de butoi dă peste bețivul ăla de Jules, și peste Liger, Martin, Thiébaud, Gandret, toată șleahța. Nu-și dau bine seama, dar au impresia că-i mai mult zgomot. De altfel, se-adună muzica, să dea un concert. Pentru cine? Zuavii n-au nevoie de public, astă seară. Izbucnește un marș. Zgomotul alămurilor te-ajută la băut. Se aud cîteva note false, muzicanții sînt beți, dar nimeni nu bagă de seamă. Se iscă un entuziasm cam aiurea. Simți că-i băut tot regimentul, ofițeri, subofițeri și trupă. Jules îi trage lui Sevrin niște ghionți zdraveni și se prăpădește de rîs. Amicii de-abia îl văd pe Renucci sosind epuizat. E mînjit de sînge pe față, de sînge uscat. Toporul e prins în centiron. În mîna ține o copită de catîr, bucata de picior tăiat de la genunchi. Renucci vorbește singur, cu vocea lui dezagreabilă, plîngăreată.

— Douășcinci de lovituri a trebuit să-i dau în creștetul capului. Toporul îmi sărea într-una. Curu' curilor, nu voia să moară. De douășcinci de ori a trebuit să-l lovesc în frunte.

— Ce muncă, face Jules.

Renucci dispăre în mulțimea din ce în ce mai deasă. Muzica începe aria « Pan pan, Arabule... », marșul zuavilor: *Pan, pan, Arabule, / Au venit șacalii, / Șacalii, războinici viteji / Ce nu-i lasă pe coloni desculți, / Doi franci jumate perechea de papuci... //*

Veritabil delir. Bebert a ieșit din cort. Împreună cu cîțiva ofițeri, stă în primul rînd al celor ce ascultă muzica. Soarele asfințește repede. La ultimele cuvinte ale imnului, asistența începe să urle. Bebert se duce să-l sărute pe șeful muzicii.

— Ah, zuavii l face el. Zuavii l

Și încep să plîngă amîndoi, Bebert și șeful muzicii.

— Ce mîrlănie, face Jules, asta nu-i de uitat.

Îi apucă pe Sevrin de umeri și, suflîndu-i în obraz cu fiecare vorbă, îi spune, gîfîind:

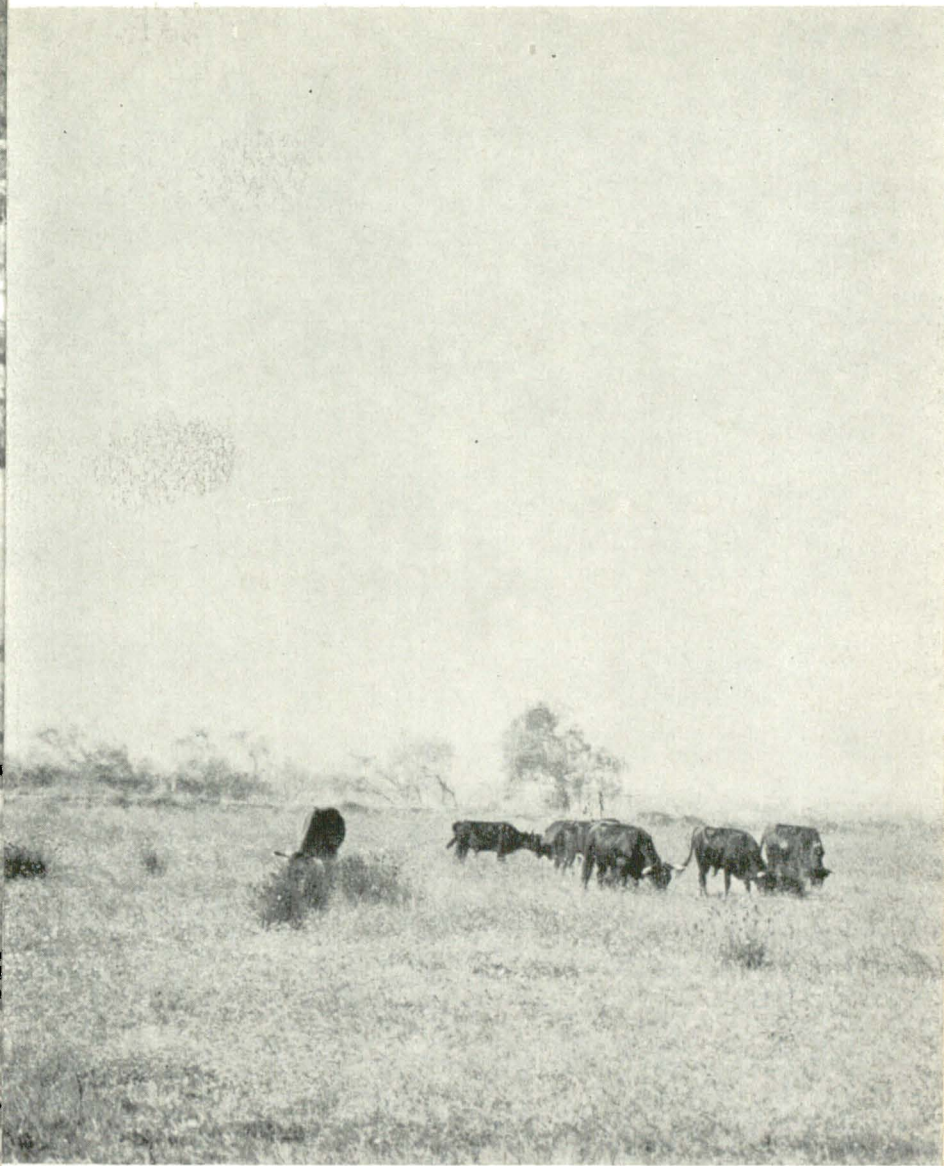
— Hei, plîngi și tu, Sevrin? În halul ăsta te-ai îmbătat?

— Nu, nu că-s beat...

Și, forțînd puțin vocea, ca și cum i-ar fi teamă că n-o să-l audă, ca și cum beția interlocutorului ar implica un fel de surzenie oarecare:

A murit Mariella.

În românește de EUGEN BARBU

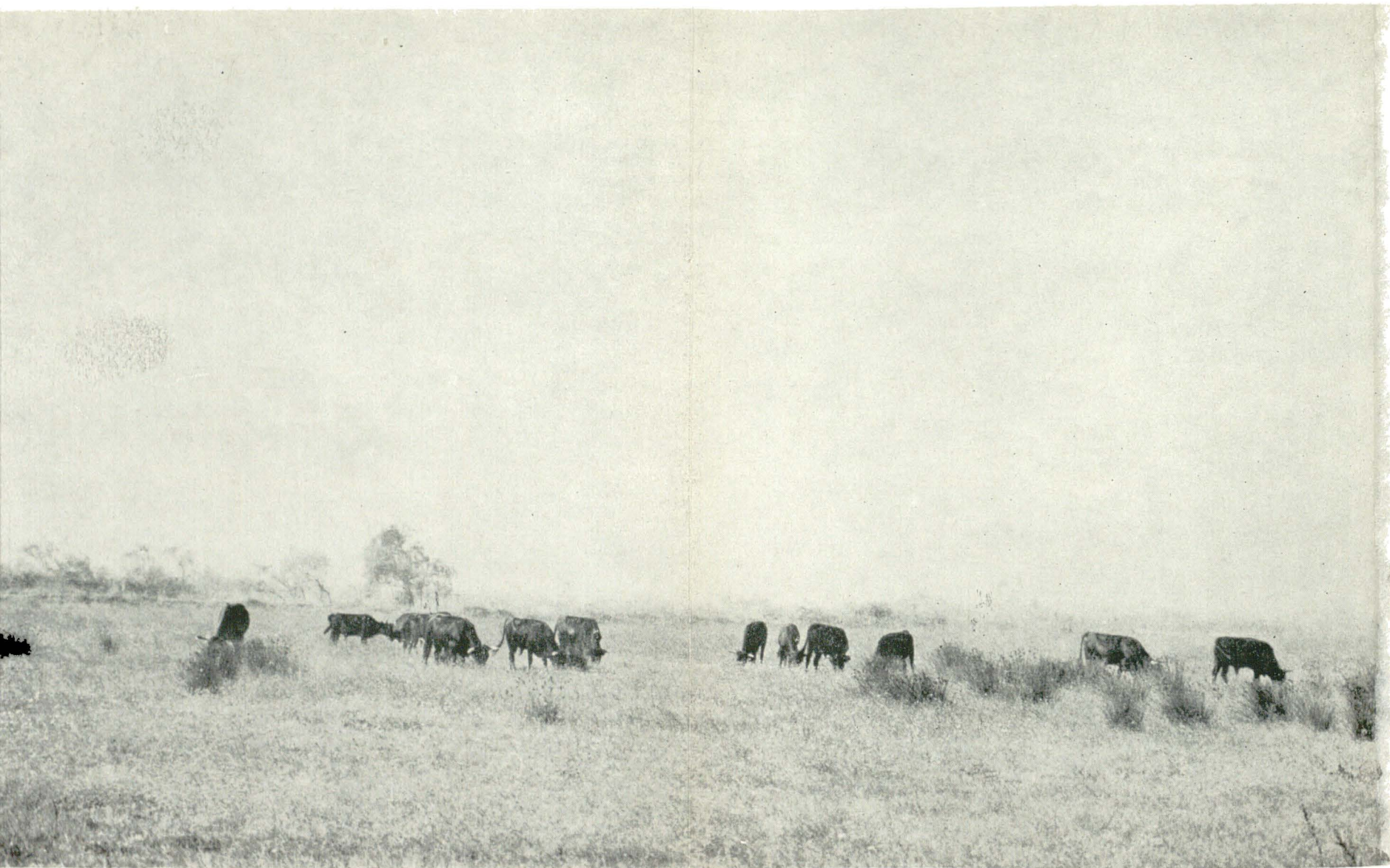

SPAȚII SUDICE

▲ La gurile Ronului, tauri în Camargue

◀ Peisaj cu măslini în Provența

SPAȚII SUDICE

▲ La gurile Ronului, tauri în Camargue

◀ Peisaj cu măslini în Provența

Foto:
DAN ER. GRIGORESCU

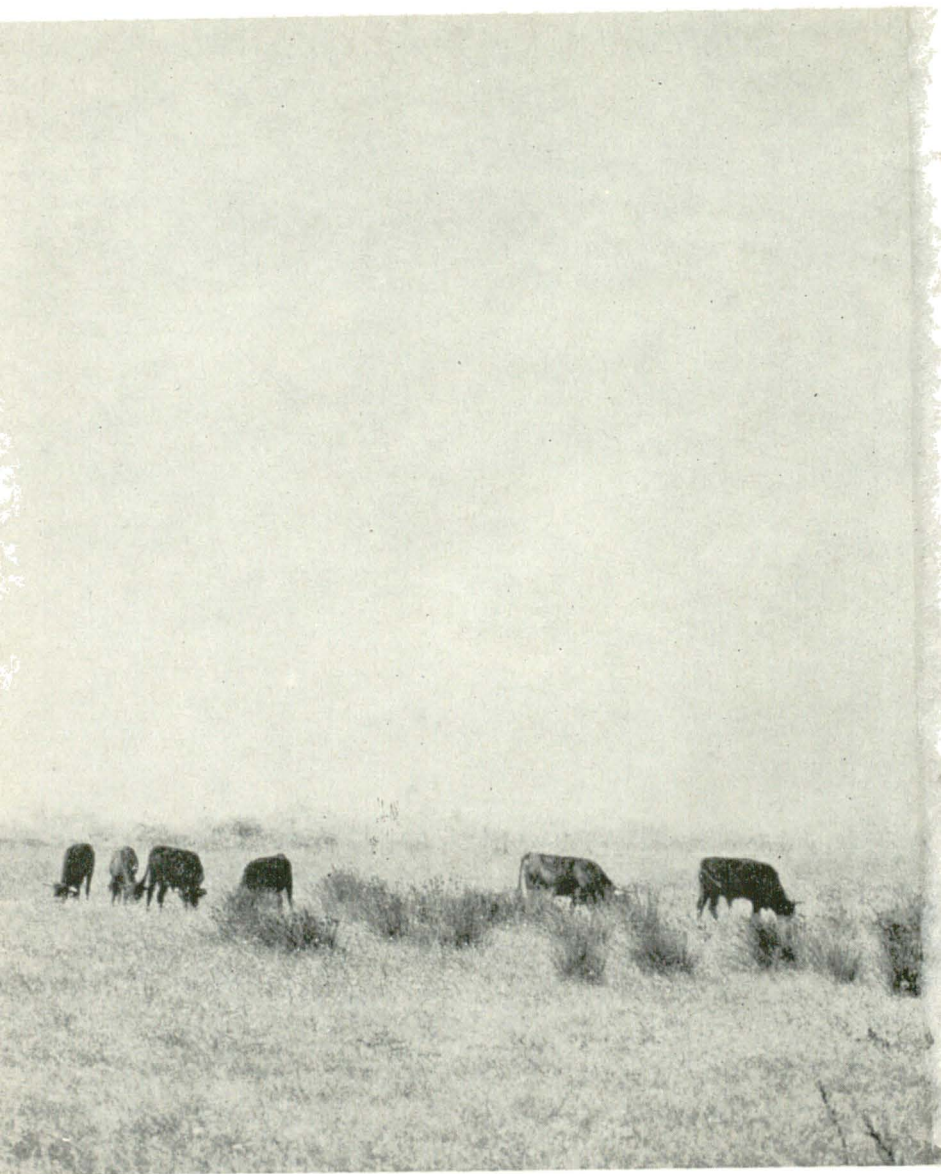

Foto:
DAN ER. GRIGORESCU

Roger Grenier și destinul său literar

În cazul lui Roger Grenier — mai mult decât la alți scriitori — obișnuitele referințe biografice și bibliografice sint absolut necesare. Căci deși autor al mai multor romane (dintre care *Le Palais d'Hiver* distins cu un premiu de notorietate) ca și al unor apreciate volume de eseuri sau nuvele, deși cu o participare generoasă la evenimente de seamă din viața politică și culturală a Franței (este suficient să amintim colaborarea cu Camus la « Combat »), așa cum s-a observat, de altfel, în critica franceză, Roger Grenier își împlinește destinul scriitoricesc cu o nedesmințită discreție. Nu par a corespunde structurii sale intime exteriorizările zgomotoase (manifestele artistice grandilocvente, profesiunile de credință incendiare etc.). Din acest punct de vedere, scriitorul se integrează condiției psihice a eroilor săi care, într-un fel sau altul, manifestă o predilecție ciudată față de starea de liniște. (*Silence* se intitulează volumul din care a fost extrasă nuvela publicată în acest număr al « Secolului 20 »). Nu este vorba de o ignorare a dramelor suflătoare, a tragicului existenței ci de o ocolire a aspectelor spectaculoase, de o îmbrăcare în pluș a oricărui ascuțit, de o resorbție în adânc a agitației, a zguduiriilor — totul cu o tandreță și sficiune care ni-l evocă pe Cehov. (Nota bene: Roger Grenier și-a mărturisit admirația față de Cehov în volumul « J'ai lu », Gallimard 1963) Să mai spunem că opera este nemijlocit legată de biografie. Nu numai în sensul materialului de viață receptat artistic, cum se va vedea, dar și sub un unghi mai adânc, fiecare nouă carte marcînd o altă experiență spirituală a autorului dintr-un șir care se vrea întregit. Omul și scriitorul realizează un unic destin.

Așadar, justificate indicații cu caracter documentar.

Născut la 19 septembrie 1919 la Caen. Cîțiva ani mai tîrziu (1923) familia i se mută la Pau. Locurile de aici sint, de fapt, cele care-i vor lăsa amintiri durabile — fiind primele amintiri, cu ecouri profunde în substructura sufletească. Pau, orașul cu vestigiile unui renumit castel, cu panorama îndepărtată și în culori schimbătoare a Pirineilor, cu grădinile etajate surpate sub povara ghirlandelor de mimoze și încadrate de șiruri de palmieri (vezi alte detalii în plasticile descrieri de natură care alcătuiesc un alt plan, secret, învăluit de o ușoară boare lirică din volumul *Le Palais d'Hiver*). Aici va urma Roger Grenier cursurile liceului (bacalaureat: 1937) Provenind dintr-o familie de condiție modestă este silit să între « maître d'internat », mai întîi la Prades în Pirineii orientali, apoi la Clermont-Ferrand și, respectiv, Bordeaux, experimentînd modul de a trăi al acelor care reprezintă — este teza lui Roger Grenier în *La Voie romane* — o categorie socială claustrată, în maniera soldășimii din cazarme, cu manii și micul ritualuri și mai ales o placidă dilemă existențială, pedagogii fiind « nici sclavi-nici stăpîni ». În 1940 este mobilizat

și după retragere efectuează serviciul militar la zuavi (localitatea Constantine) — așadar povestirea pe care o reproducem valorifică, în tonul întregii opere, o experiență autobiografică. 1942: demobilizat. Se reîntoarce la Clermont-Ferrand. Termină o licență în litere (începută înainte de război). 1944: se află la Paris. Întreținând legături cu mișcarea de rezistență este prezent în luptele pentru eliberarea orașului (participă la cunoscuta acțiune de ocuparea L'Hotel de Ville—celebrată în romanul *Les Embuscades*). Albert Camus și Pascal Pia îl angajează la « Combat ». Prin 1946 stărnesc interes, în presa pariziană, reportajele sale despre războiul civil din Grecia. 1947: pleacă de la « Combat » și lucrează cu Pascal Pia la « Agence Express ». Gazetăria continuă să-l acapareze (în 1948 îl găsim ziarist la « France-Soir »). Primul său roman apare în 1949: « *Le Rôle d'accusé*. Urmează *Les monstres* /1953/, *Les Embuscades* /1958/, *La Voie romane* /1960/. Volumul de nuvele *Silence* este publicat în 1961. Iar romanul *Le Palais d'Hiver* în 1965. Între timp (1964) Roger Grenier devine consilierul literar al editurii Gallimard. (Să nu uităm: funcție pe care a îndeplinit-o și Albert Camus — căruia Roger Grenier i-a rămas atașat cu o duioasă prietenie. În volumul « *A Albert Camus, ses amis du livre* » articolul său cu vădit caracter confesiv se numără printre cele mai instructive.)

Istoriile literare franceze consultate¹, cu neînsemnate diferențe, situează creația lui Roger Grenier sub semnul « permanentei tradițiilor ». Într-adevăr, aerul familiar al realismului, forma romanescă axată pe desfășurarea cronologică, în timp, a unor destine, oricum lipsa unor preocupări epatante de experimentare a tehnicii, totul pare a ne îndritui să ne formăm această impresie.

Și sub raportul problematicii: romanele lui Roger Grenier continuă investigația romanului secolului al XIX-lea, confruntind individul cu lumea, dezbătând prea bine cunoscuta problemă a căutării « fericirii » (ca să fim exacți aceste romane își găsesc locul lor firesc în compartimentul literaturii « condiției umane » care se știe ce bogate sensuri capătă în contextul secolului nostru).

În nvela *La guêpe*, un tânăr funcționar vrea să evadeze din cercul magic al unei existențe mediocre, reușește să intre în legătură cu mișcarea de rezistență dar primește o unică și banală însărcinare; survin luptele pentru eliberarea Parisului și el se îndreaptă spre centrele de comandă ale insurgenților, dar este reținut câteva zile de o anostă aventură erotică și, când dorește să se întoarcă acasă, moare, în cadrul unei busculade cu care n-avea nici o legătură.

Pedagogii din *La Voie romane* sînt sclavii unei vieți clausturate. Etalează mașinalmente proiecte în care singuri nu cred. Cu o placidă resemnare acceptă legile unui calendar al existenței, tot atît de monoton și de absolut ca rotirea pămîntului. Nu fac excepție nici puținele și micile evenimente, cărora le umflă artificial importanța: bețiile nocturne de la obscurul bar din oraș sau plimbările pe coline, de-a lungul vechii « Căi romane ». « Nous meritons un meilleur sort » sînt cuvintele unui personaj din ultimele pagini ale cărții.

Dar iată-i pe eroii romanului « *Les Embuscades* »: lor li se oferă șansa unică de a acționa în zonele decisive ale istoriei epocii: iau parte la mișcarea de rezistență, apoi la evenimentul eliberării prin luptă armată a Parisului. Și ei însă, pînă la urmă, au o existență ratată. Pru, bunul, generosul Pru îndeplinește misiuni importante, ajută cu echipa sa la cucerirea unu obiectiv ca L'Hotel de Ville de Paris, câteva zile este o mare autoritate municipală, apoi chiar unul dintre miniștrii de după Eliberare dar, cîțiva ani după aceea, îl regăsim în spatele unui birou al unei oarecare agenții de voiaj. Constance — eroina de fapt a roma-

¹ Vezi « *Le Roman français depuis la guerre* » de Maurice Nadeau, « *La littérature de notre temps* » de Joseph Majault, Jean M. Nivat, Charles Geronimi, sau articolul lui Roger Bordier din « *Littérature de notre temps* », (Recueil III).

nului — care, animată de conștiința ambiției, îi asigură pe toți că « le va face norocul » sfârșește doar prin a purta cu ea, prin diverse țări, amintirea zilelor fericite de altădată, zile de luptă și speranțe. Această problemă a destinului, « injuste, comme la plupart des destins » (R. G.) care, am văzut, gravează subiectul a mai tuturor cărților de până acum, va fi tratată la un mod deliberat, oricum, cu o intenție expresă, în *Le Palais d'Hiver*. Autorul ține să precizeze din primele rânduri ale romanului: « Il y a des êtres, dès la première rencontre, je les reconnais comme s'ils étaient de personnages de mes livres (. . .) Ils furent jeunes, la vie les a rejetés ». . . etc.

Și să recunoaștem: puține sunt operele care cu atita consecvență se axează pe ideea înfățișării unei lumi a visurilor prăbușite. Niciind însă respectiva temă « fortuna labilis » nu împinge la etalarea unor drame spectaculoase, a unor convulsii sufletești; totul se petrece la un mod nu numai estompat dar chiar aproape imperceptibil. Eroi în realizează abia la sfârșit traectoria tragică a destinului lor. « Je ne comprends pas ce qui nous est arrivé, à tous » declară cu o sinceră uimire un personaj din *Le Palais d'Hiver*.

Lydia, eroina principală, visează să devină cîntăreață dar familia ei — pe atunci avută și cu pretenții aristocratice — nu-i îngăduie, considerind această profesie ca dezonorantă. Ea își va duce întreaga existență în umbra acestui vis, căutînd compensații zadarnice în obișnuite desfătări erotice, încearcă să fugă de acasă și să-și refacă viața, dar prea tirziu, și după o aventură penibilă, sfârșește prin a accepta indiferență încetul dar ineluctabilul proces de dezagregare a mediului social și al ființei proprii. În jurul ei gravitează alte destine supuse aceluiași legi. Raymond, strălucitorul conducător al balurilor de la « Palatul de iarnă », arbitru al eleganței, industriașul ruinat, sfârșește prin a primi funcția de umil perceptor într-o comună oarecare. Frumoasa argentiniană Iris se reîntoarce în Pau, cu părul complet alb etc.

Critica franceză a recunoscut influența literaturii lui Scott Fitzgerald în intercul acordat dezbaterei acestei problematice. Și faptul nu poate fi pus la îndoială. În prefața la *L'Envers du paradis* — traducere care poartă semnătura sa — Roger Grenier acorda un sens capital acestei fraze a prozatorului american: « Toute vie est bien entenu un processus de démolition ».

Este necesar însă pentru a ne face o imagine completă asupra specificului creației sale să ținem seama de atitudinea subiectivă în cadrul narațiunii obiective. Nu încapă îndoială, respectivele procese umane sînt analizate cu o privire lucidă, cu o mereu trează vigilență a lucidității, dar fără a anula atitudinea adînc comprehensivă a autorului. Introducerea din *Le Palais d'Hiver* continuă astfel: « Je les trouve dignes, pas tellement de pitié, mais d'amour . . . » De aici simbioza între o relatare sobră, auster obiectivă și iradiațiile unui discrete comuniuni afective. Repet: discrete, deoarece lui Roger Grenier îi repugnă grandilocvența ca și tonul moralizator, atitudinea sa traducîndu-se printr-o anume tandrețe care nu exclude și umorul blînd. În acest mod se precizează și imaginea de ansamblu comunicată de roman care nu sucombă în tonuri tenebros-deprimante, de un pesimism brutal.

Sînt caracteristici care ne-au permis, la începutul articolului, să facem trimiteri la Cehov. S-ar putea însă să nu fie vorba numai de influențe literare propriu zise cît și de apropiieri între componente psihologice. Această « feminizare » a scrisului lui Roger Grenier, tenta delicată a culorilor, desenul în filigran, toate acestea își găsesc corespondențe și în alte particularități ale cărților. Mă mulțumesc să relev una singură: personajele, care alcătuiesc axa romanelor sînt de regulă feminine. În ritmul existenței lor se dezvăluie, docile și armonizate, celelalte existențe. Este ceea ce apare cel mai evident în *Le Palais d'Hiver*, dar nu numai aici. În Les

Emboscades bilanțul trist al unei întregi generații care avea douăzeci de ani în 1919 este cel mai bine reprezentat de Constance, cu destinul ei. Chiar și în *La Voie romane* personajul care servește ca un catalizator al dramelor celorlalți este tot o femeie (fata stăpinei barului, cu care fuge în lume un pedagog, în încercarea, de la început condamnată, de a scăpa de sub forța de atracție—cîmpul magnetic — al unui destin cenușiu ...).

Atingeam mai sus problema influențelor literare. De fapt, comparațiile cu diverși scriitori țintesc la o cale mai ușoară de familiarizare a cititorilor cu literatura lui Roger Grenier, prezentată la noi pentru prima oară. Există însă o influență recunoscută de prozatorul francez, asupra căruia el a meditat, depunând chiar în ultima carte, eforturi conștiente de a o depăși: cea a lui Hemingway. (Merită a fi reținut faptul că în general exemplul romanului american îl ajută pe Roger Grenier ca în această evocare a lumii visurilor pierdute să nu opteze pentru formula lungilor, meticuloaselor, răbdătoarelor reconstituiri ci a unor narațiuni condensate, cu un ritm alert și o arhitectură a compoziției suplă.) Din panoramicul acestor imperceptibile dar ineluctabile eșuări, renunțări, dezagregări etc. nu lipsește licărirea unor orizonturi ale aventurii, ale experiențelor primejdioase. Mă mulțumesc să mă opresc doar la acest aspect, cel mai ușor sesizabil. Pierre Marsan din *Les Emboscades*, gazetar în Grecia, cu oscilările sale între bețiile triste la barul american de la G. B. (Hotelul Grande-Bretagne) și expedițiile temerare pe frontul războiului civil, în dorința de a recepta « sur le vif » și integrel adevărul ne evocă într-un fel personajele hemingweiene. Inclusiv filozofia lui practică, cu găsirea satisfacției în simplul act al colectării unei experiențe bogate: : « Moi, j'avais les combats et les espoirs, les trahisons et l'amertume, la couleur des jours et ce que fût le goût de la vie pour toute une génération ... Quelle richesse ! »

De asemenea destinul lui Paul din *Le Palais d'hiver* care, terorizat de demonul singurătății, acceptă să fie perceptorul unui tânăr duce boem ce-l poartă prin toate barurile lumii; intră apoi în mișcarea de rezistență și ajunge în lagărele hitleriste, unde voit își periclitează viața pentru a ameliora soarta celorlalți. ... De altfel, în acest roman există, la un moment dat, o referire neascunsă la Hemingway. Descrierea orașului Fiertă de San Ferlin de Pampelune, a hotelului lui Quintana și a unui scriitor american ne trimite direct la *Soleil se leve aussi* și la autorul său. Ne grăbim însă să prevenim în legătură cu exagerarea care s-ar comite împingându-se prea departe aceste asemănări. Mai întâi, pentru că, așa cum am spus, respectivele împrejurări sau ipostaze caracterologice alcătuiesc numai o ramură a subiectului, sau sînt momente tranzitorii din viața eroilor cu rolul de a exercita o ineficace atracție, scoțînd și mai mult în relief imobilismul, integrarea pasivă în imperiul insignifiantului, inexpressivului și voracelui cotidian. Roger Grenier principial, de altfel, nu agreează operația de glorificare a actelor individuale ieșite din comun, interesîndu-l ca scriitor, cu precădere, procesele demolitive care boicotează soarta celor mult și neînsemnați, sau așa cum o spune undeva, a oamenilor « qui seraient bien étonnés d'avoir trouvé un historien, eux qui n'ont pas eu d'histoire ». Sînt deosebiri de esență cu multiple repercusiuni, între altele, asupra ethos-ului care guvernează lumea eroilor lui Roger Grenier. Ni se pare a avea o valoare programatică această replică a unui personaj privind « l'amère résignation qui nous attend au terme de tout voyage ».

Influența lui Hemingway se exercită propriu-zis, pe planul tehnicii literare (mă gîndesc în special la acea « cernere » obiectivă a trăirilor personajului pe parcursul a ceea ce face, a ceea ce spune, cum o spune etc.) Spuneam mai sus că Roger Grenier prin meditații asupra propriei opere pune în discuție valabili-

tatea absolută a experienței artistice hemingweiene. Iată mărturisirea cu pricina: « Scott Fitzgerald et Hemingway, je n'arrive pas a sortir de là ». Și mai departe: « Mais Hemingway est tout de même un peu dépassé. C'est comme Pavèse que je voudrais écrire. Pavèse a beaucoup médité à Hemingway, mais il a fait un pas de plus ». (De altfel în episodul amintit din *Le Palais d'Hiver* referirea la Hemingway împrumută ușoare accente de parodie). Nu este vorba de o atitudine polemică superficială, de o pură revoltă împotriva excesului de admirație de până atunci — influența hemingweiană continuă să-și pună pecetea asupra stilului — ci de preocupări legate de aspecte mai generale, de principii ale reproducerii artistice a realității. Romanul *Le Palais d'Hiver* debutează printr-o declarație: de acum înainte nu se va mai folosi cuvântul «je» ci «il». Inutil să precizăm că n-avem de a face cu simple preferințe în materie de persoana I sau a III-a. Roger Grenier începe să se simtă strîmătorat în cadrul formulei prin care autorul intră în pielea personajului principal și privește lumea cu ochii lui oricît de detașat ar fi tonul relatării. Are sentimentul unei limitări a ariei de cuprindere a lumii (firește, aceasta nu la modul absolut, ci raportat strict la nucleul problematic al operei sale). *Le Palais d'Hiver* se vrea o tentativă de depășire, o nouă experiență care să însemne și un corolar al întregii creații, sub raportul sondării semnificațiilor degajate de procesele umane înfățișate.

Un articol semnat de Catherine Claude în « La Nouvelle Critique » încearcă, pornind de aici, să descifreze direcția actuală a romanului contemporan căruia i se atașează noua carte a lui Roger Grenier (titlul articolului: « Le nouveau roman devant le *Palais d'Hiver* »). Catherine Claude afirmă că acest roman nu poate fi raportat tradiției epicii din secolul al XIX-lea, întrucît nu simplul destin al unui individ se are în vedere ci al unor întregi categorii umane și sociale, destin colectiv proiectat într-o concretă ambianță istorică. Urmează elogii privind caracterul de cronică, introducerea în locul timpului psihologic, subiectiv, al timpului obiectiv, istoric, aprecieri care nu ne spun prea multe. Ceea ce reținem ca un aspect important în discuția de față este această teză: ambiția supremă a romancierilor actuali se îndreaptă spre « totalitatea » viziunii. Și, într-adevăr, dacă ne gîndim bine, chiar și acțiunile vorace, de termite în planul tehnicii artistice sau gusturile dinamitarde ce caracterizează anumite experiențe formale ale secolului nostru în voința lor distructivă nu trădeză nostalgia aceleiași totalități, captată mai direct și mai . . . total sau reconstruită, distrusă și creată din nou? Spațiul nu ne îngăduie să stăruim asupra acestei idei, utilă, credem, și pentru judecarea preocupărilor actuale din cîmpul prozei noastre. Revenind la *Le Palais d'Hiver* apreciez că în dezbaterăa unei problematice unice se face apel la multiple mijloace artistice. Romanele de pînă acum se caracterizau printr-o construcție mai simplă a subiectelor, printr-o anume linearitate care nu ținea neapărat de tehnica folosită ci și de viziune (stilul disciplinat, dens, simplu, aerat rămîind calități de preț ale artei lui Roger Grenier). În ultima carte modificările survenite nu sînt eclatante. În aparență, aceeași derulare cronologică (de la naștere la îmbătrînirea eroinei principale). Dar dimensiunile interioare ale romanului cîștigă în complexitate. Optica autorului nu se mai confundă cu optica eroului principal. Timpul psihologic este confruntat cu timpul istoric. (De aici, concluzia prețioasă: respectivele procese de dezagregare biologică, umană și socială nu mai au caracter pur mecanic — relația simplă dintre cauză și efect). Se produce un relief special al narațiunii. Vorbeam despre multiplicitatea mijloacelor artistice. În nararea destinului Lidiei și al compașilor ei se utilizează din plin acel « il ». În schimb, în introducerea autorul apare direct pe scena narațiunii, explicînd ciudata afinitate « electivă » dintre el și personajele sale preferate. Dar escapadele lui Jacques în Bordeaux în căutarea Lidiei și a mitu-

lui pe care-l reprezentase ea în lumea copilăriei sale revine indirect la acel « Je » (paginile respective în tonalitatea lor, sînt parcă luate din *La voie romane*). Să mai adăugăm că detașarea de optica eroilor, faptul că vede mai mult și mai multe, îi permite autorului să-și valorifice și resursele satirice. Catherine Claude atrage atenția cu justețe asupra parodierii în *Le Palais d'Hiver* a « limbajului miciei burghezii dintre cele două războaie ». Expresii, amare formule de-a gata sînt notate, cu un umor blind, potolit dar intransigent — divulgînd lumea de aparențe, de relații false cărora le sînt robiți, în orbirea lor, eroii.

Așadar o contrapunctare de diverse tonuri artistice (unitatea de stil a cărții rămînînd în afara discuției), o desfășurare orchestrală a mijloacelor literare în efortul de a cuprinde o arie cît mai vastă și la un mod cît mai expresiv din misterul existenței cotidianului.

Am spus: *Le Palais d'Hiver* marchează un moment de decantare a unei experiențe de creație. Primele cărți nu păreau a se ambiționa să fie decît transcrieri literare ale unei experiențe autobiografice. Ceea ce nu le împiedica, în momentul de debut, să adopte o construcție mai mult sau mai puțin încărcată. Ulterior, autorul și-a fixat cîteva din caracteristicile de bază ale artei sale, mergînd în special spre simplitatea și firescul confesiunii. S-ar fi spus că aici și-a găsit Roger Grenier formula favorită și ultimă (pe care-o perfecționa cu acea conștiinciozitate ce-i este caracteristică). Momentul de criză, de explozie a unor insatisfacții lăuntrice îl constituie volumul *Silence*. Acum își pune Roger Grenier problema limitelor uneltelor sale de creație, delimitîndu-se de modelul operei lui Hemingway — de aici am extras mărturisirea discutată mai sus. Este semnificativ că, pentru prima oară, în acest volum, utilizează prozatorul forme epice scurte, mai apte desigur, actului de experimentare. Și respectivele povestiri și scurte nuvele au un puternic caracter de bruion, de exercițiu.

Nu putem să încheiem prezentarea noastră înainte de a atrage atenția asupra artei pur literare a lui Roger Grenier. Toți criticii francezi se întîlesc în elogiul adus frazei suple, aerate, dar bogată în nuanțe, delicate, expresiei fine și pertinente, stilului distins. Astfel încît Roger Bordier autorul articolului din « *Littérature de notre temps* » putea să salute « la rencontre heureuse et plus rare qu'on ne l'imagine, de l'écrivain et du romancier ».

Căci aceeași privire neiertător de lucidă, exigență, o are Roger Grenier în scrutarea destinelor eroilor săi ca și în judecarea propriului destin literar.

Papillon

.....
— Am să v-ascund într-un cot la treizeci de kilometri de ieșirea în mare. Acolo o să stați o săptămână, pînă se mai potolesc cu urmărirea, gardienii și hăițașii. Trebuie să rămînă cu impresia că ați ieșit chiar în noaptea aia din Maroni și-ați intrat în mare. Hăițașii umblă cu bărci fără motor ; e mai periculos. Un chibrit, o vorbă, o tuse, orice vă poate nenoroci dacă-s cumva la pîndă pe undeva pe-aproape. Gardienii, ăia merg cu bărci cu motor, care-s prea mari ca să poată intra în cot ; ar da de fund.

Noaptea se luminează. E-aproape patru dimineața cînd, după ce am căutat o mulțime, dăm în fine peste punctul de reper știut numai de Jesus, și intrăm literalmente în brusă. Barca turtește vegetația tînără care după ce trecem se-n-dreaptă în urma noastră și face un fel de perdea protectoare foarte stufoasă. Ar trebui să fii vrăjitor ca să-ți dai seama dacă e destulă apă să lase să treacă o barcă. E mai bine de o oră de cînd intrăm, pătrundem în brusă dînd la o parte crengile care ne taie drumul. Dintr-odată ne pomenim într-un fel de canal, și ne oprim. Malul e acoperit de iarbă verde și-i curat, copacii sînt imenși și lumina zilei — e ora șase — nu izbutește să străbată prin frunziș. Sub această boltă impunătoare, strigătele a mii de animale necunoscute pentru noi. Jesus spune : « O să trebuiască să așteptați aici o săptămână. În a șaptea zi am să vin să vă aduc alimente ». Scoate de sub vegetația densă o pirogă mică de vreo doi metri. În ea, două vise de canoe. Cu luntrea asta se va întoarce la Saint Laurent, cînd va începe fluxul.

Acuma să ne ocupăm de Clousiot, pe care-l lungim pe mal. A rămas doar în cămașă, e cu picioarele goale. Cu barda facem din ramuri uscate niște scîndurele. Umflatu trage de picior, lui Clousiot îi ies broboane de sudoare pe frunte, și la un moment dat spune : « Oprește-te ! În poziția asta mă doare mai puțin ; s-o fi așezat osul la locul lui ». Punem scîndurelele și le legăm cu o bucată de frînghie nouă de cîneapă din barcă. Parcă-i mai ușurat. Jesus cumpărase patru pantaloni,

patru cămași și patru bluzoane de lână pentru relegați. Maturette și Clousiot se îmbracă, eu rămân cu hainele arabului. Bem rom. E a doua sticlă care se golește, de la plecare. Noroc că te-nălzește. Țințarii ne atacă fără încetare: trebuie să sacrificăm un pachet de tutun. Îl punem la muiat într-un curcubete și cu zeama de nicotină ne ungem pe obraz, pe mâini și pe picioare. Bluzoanele sînt de lână, formidabile, ne țin cald în umezeala asta care te pătrunde pînă la oase.

Umflatu zice: «Noi o ștergem. Ce s'aude cu miarul promis?» Mă dau de-o parte și mă întorc cu o hîrtie de o mie nou-nouță.

— La revedere, zice Jesus. O săptămînă să nu vă mișcați de-aici. În a șaptea zi, venim. În a opta ieșiți în mare. În timpul ăsta faceți vela, focul, și aranjați lucrurile în barcă, fixați balamalele cîrmei — care nu-i montată. Dacă trec zece zile și n-am venit, înseamnă că ne-au arestat în sat. Cum afacerea s-a mai complicat și cu atacarea supraveghetorului, trebuie să fie acolo un tărăboi groaznic.

Pe de altă parte Clousiot ne spune că n-a lăsat carabina la piciorul zidului. A aruncat-o peste zid, și fluviul e foarte aproape, ceea ce el nu știa atunci, așa că fără doar și poate a căzut în apă. Jesus zice că-i mai bine pentru că, dacă n-au găsit-o, hăitașii or să creadă că sîntem înarmați. Și cum cei mai periculoși ei sînt, n-avem de ce ne teme: ei nu-s înarmați decît cu un revolver și cu cuțite de păpurîș, și dacă or să ne creadă înarmați, n-or să se mai aventureze încoace. La revedere, la revedere. În cazul c-o să fim descoperiți și o să trebuiască să abandonăm barca, să urcăm în susul rîului pînă la brusa fără apă și de-acolo, cu busola, să ne îndreptăm mereu spre nord. Foarte probabil să dăm peste tabăra Morții, căreia-i zice «Charvein». Acolo, o să-l plătim pe careva să-l anunțe pe Jesus că sîntem în cutare loc. Cei doi ocnași bătrîni pleacă. După cîteva momente piroga lor a dispărut, nu se mai aude nimic, nu se mai vede nimic.

Lumina zilei pătrunde în desiș într-un chip foarte ciudat. Ai zice că te afli sub niște arcade, care primesc soarele de sus și nu lasă să filtreze nici o rază în jos. Începe să fie cald. Ne dăm seama, Maturette, Clousiot și cu mine, că sîntem singuri. Primul reflex, rîdem: a mers ca pe roate. Singurul inconvenient, piciorul lui Clousiot. El zice că acum, înfășurat în atele, merge. O să fierbem imediat niște cafea. Merge repede, facem un foc și bem cîte o litră bună de cafea neagră fiecare, îndulcită cu zahăr brun. E delicioasă. Atîta energie am cheltuit de ieri seară că n-avem curajul să ne uităm la lucruri și să inspectăm barca. O să vedem mai tîrziu. Sîntem liberi, liberi, liberi. Sînt exact treizecișisapte de zile de cînd am intrat la periculoși. Dacă evadarea ne reușește condamnarea mea pe viață n-a ținut mult. Zic: «Domnule Președinte, cît durează în l'ranța munca silnică pe viață?» Și izbucnesc în rîs. Maturette rîde și el, că și el e viețăș. Clousiot face: «Nu zice hop pînă n-ai sărit. E încă departe, Columbia, și barca asta, făcută dintr-un copac ars mi se pare cam pîrprie ca să se țină pe mare».

Nu răspund pentru că eu, la drept vorbind, pînă-n ultimul moment am crezut că barca era numai o pirogă bună să ne ducă pînă la barca adevărată cu care să ieșim în ocean. Descoperind că m-am înșelat, n-am îndrăznit să spun nimic, în primul rînd ca să nu-mi influențez prietenii. Pe de altă parte, cum Jesus avea aerul să găsească lucrul ăsta foarte natural, nu voiam să las impresia că nu mă pricep la bărcile folosite de obicei pentru evadări.

Prima zi am petrecut-o stînd de vorbă și luînd contact cu brusa necunoscută. Pe deasupra capetelor noastre maimuțele și un soi de veverițe mititele fac niște tumbe fantastice. A venit să se scalde și să bea apă o turmă dintr-o specie de porci mărunți, sălbateci. Sînt cel puțin vreo două mii. Intră în apă și înnoată, zmulg rădăcinile care atîrnă. Apare, de nu știi unde, un caiman și apucă de picior un

porc, care începe să țipe ca un disperat, și atunci porcii se reped la caiman, sar pe el, încearcă să-l muște de încheietura botului lui enorm. Cu fiecare lovitură de coadă pe care-o dă crocodilul zvîrle cîte un purcel în dreapta sau în stînga. Pe unul îl omoară, și acesta plutește cu burta-n sus. Imediat tovarășii lui încep să-l mănînce. Apa golfului e plină de sînge. Spectacolul a durat douăzeci de minute. Caimanul a fugit la fund. Nu l-am mai văzut.

Am dormit bine, și dimineața am făcut cafea. Îmi scosesem bluzonul ca să mă spăl cu un săpun de Marsilia mare găsit în barcă. Maturette mă bărbierește — e un fel de a vorbi — cu bisturiul meu. Apoi îl rade pe Clousiot. El, Maturette, n-are barbă. Cînd apuc bluzonul ca să-l îmbrac, cade din el un păianjen enorm, păros, negru-violet. Picioarele îi sînt foarte lungi și au la capăt un fel de boabă platinată. Trebuie să cîntărească cel puțin o jumătate de kilogram, e enorm, și îl strivesc cu scîrbă. Am scos toate lucrurile din barcă, chiar și butoiușul cu apă. Apa e violetă, cred că Jesus a pus prea mult permanganat în ea, ca să nu se descompună. În sticle bine astupate am găsit chibrituri. Busola-i o busolă de școlar; arată numai nordul, sudul, estul și vestul, n-are gradații. Catargul — doar doi metri jumate, coasem sacii de făină în trapez și la margine de tot, o frînghie, ca s-o întărească. Fac un foc în triunghi isoscel: o s-ajungă pentru ca să țină barca cu nasul la val.

Cînd montăm catargul bag de seamă că fundul bărcii nu-i solid: gaura în care intră catargul e mîncată și foarte uzată. Cînd punem sfredelul ca să fixăm suportii în care se va ține cirma, intră ca-n brînză. Barca asta e putredă. Putoarea de Jesus ne trimite la moarte. N-am încotro, le spun și celorlalți doi, n-am dreptul să le-ascund. Ce ne facem? Cînd o veni Jesus, o să-l obligăm să ne găsească o barcă mai de nădejde. Pentru asta o să-l dezarmăm și eu, cu un cuțit și cu barda, am să plec cu el să căutăm în sat altă barcă. Asta-i un mare risc, dar e un risc mai puțin mare decît de a ieși în ocean cu un coșciug. Cu alimentele, merge: avem o damigeană de ulei și cutii pline cu făină de manioc. Cu ele ajungem departe.

Astăzi dimineață am asistat la un spectacol ciudat: o bandă de maimuțe cu fața cenușie s-au bătut cu altele cu fața neagră și păroasă. Din învîlmășală Maturette s-a pomenit cu un retevei în cap și s-a ales cu un cucui cît o nucă.

S-au făcut cinci zile și patru nopți de cînd sîntem aici. Noaptea asta a plouat cu găleata. Ne-am adăpostit sub frunze de bananier sălbatec. Apa aluneca pe luciul lor, și nu ne-am udat decît la picioare. Azi de dimineață, pe cînd ne beam cafeaua, mă gîndeam ce criminal e Jesus. Să profite de lipsa noastră de experiență ca să ne fraierească cu barca asta putregăită! Ca să economisească cîncisute sau o mie de franci trimite trei oameni la moarte sigură. Mă-ntreb dacă, după ce l-oi sili să ne dea o altă barcă, n-o să-l omor.

Niște țipete de gaiță ridică-n picioare toată mica noastră lume, țipete atît de ascuțite și de iritante încît îi spun lui Maturette să ia cuțitul și să se ducă să vadă ce-i. Se întoarce după cinci minute și îmi face semn să merg după el. Ajungem într-un loc la vreo sută cincizeci de metri de barcă, și văd, suspendat în aer, un fazan minunat, mare de două ori cît un cocoș voinic. E prins într-un laț și atîrnă cu piciorul de-o cracă. Dintr-o lovitură de cuțit îi tai capul ca să-nceteze cu țipetele lui îngrozitoare. Îl cîntărim în palmă, are cel puțin cinci kilograme. Pîteni ca de cocoș. Hotărîm să-l mîncăm dar, gîndindu-ne mai bine ne zicem că lațul ăsta trebuie să-l fi pus cineva și că probabil mai sînt și altele. Hai să vedem. Ne întoarcem acolo și dăm peste un lucru curios: o veritabilă barieră, înaltă de treizeci de centimetri, făcută din liane împletite și din frunze, la vreo zece metri de apă. Bariera asta merge paralel cu malul. Din loc în loc cîte o porțiță, și la porțiță, acoperit cu rămurele, un laț de sîrmă de alamă

agățat de o cracă îndoită. Pricep îndată: Pasărea se împiedică de garduț și, ca să treacă, apucă de-a lungul lui. Când dă de portiță, trece, dar își prinde piciorul în laț și dă drumul crăcii îndoite. Atunci rămîne spînzurată în aer pînă vine proprietarul lațului s-o ia.

Descoperirea asta ne face sînge rău. Garduțul pare bine întreținut, deci nu-i vechi. Sîntem în primejdie de a fi descoperiți. Nu trebuie să mai facem foc ziua, iar noaptea probabil că vînătorul nu umblă. Hotărîm să facem de gardă cîte unul, ca să supraveghem locul cu lațuri. Barca e ascunsă sub crăci și materialul, tot, în desîș.

A doua zi pe la zece sînt de gardă. Astă noapte am mîncat fazanul, sau cocoșul, ce-o fi fost. Supa ne-a făcut grozav de bine și carnea, doar fiartă, a fost minunată. Am mîncat fiecare cîte două gamele. Așadar sînt de gardă, însă, intrigat de niște furnici manioc foarte mari, negre și cărînd fiecare cîte o bucată mare de frunză pe care le duc la un furnicar imens, uit de garda mea. Furnicile astea au aproape un centimetru și jumate și au picioarele lungi. Cară fiecare bucăți enorme de frunză. Le urmăresc pînă la planta pe care o desfrunzesc și văd că sînt o întreagă organizație. Mai întîi — tăietoarele, care nu fac decît să pregătească bucățile. Ele foarfecă la iuțeală o frunză enormă, ca de bananier, o taie în bucăți, toate de aceeași mărime, cu o iscusință de necrezut, și bucățile cad la pămînt. Jos așteaptă un șir de furnici de aceeași rasă dar puțin mai altfel. În dreptul falcii au o dungă cenușie. Furnicile astea stau în semicerc și supraveghează furnicile-hamal. Hamalii vin pe dreapta, în șir, și o apucă la stînga, spre furnicar. Luți, ridică povara înainte de a intra în șir dar, din cînd în cînd, în graba lor de a încărca și a păstra și rîndul, se produce cîte o înghesuială. Atunci furnicile polițiste intervin și împing pe fiecare lucrătoare la locul pe care trebuie să-l ocupe. Nu pot să pricep ce greșală gravă făptuise una dintre lucrătoare, dar au scos-o din rînd și două furnici jandarm i-au tăiat, una capul, alta corpul în două, în dreptul taliei. Polițistii au oprit două lucrătoare, care au lăsat jos bucata de frunză, au săpat o groapă cu picioarele, și cele trei bucăți de furnică, capul, pieptul și restul au fost îngropate și acoperite cu pămînt.

INSULA PORUMBEILOR

Eram atît de absorbit de această lume minusculă urmărind soldații să văd dacă supravegherea lor merge pînă la intrarea în furnicar încît am picat ca din cer cînd am auzit o voce:

— Nu mișca sau ești mort ! Întoarce-te !

Un bărbat cu torsul gol, cu un short khaki, încălțat cu o pereche de cizme roșii. Ține în mînă o pușcă cu două țevi. Talie mijlocie, vînjos, ars de soare. E chel, și ochii și nasul sînt acoperite de o mască albastră, tatuată. Exact în mijlocul frunții are desenată o libarcă.

— Ești înarmat ?

— Nu.

— Ești singur ?

— Nu.

— Cîți sînteți ?

— Trei.

— Du-mă la prietenii tăi.

— Nu pot, pentru că unul dintre ei are o carabină și nu vreau să te omoare pînă nu știu ce ai de gînd.

— Aha. Atunci nu mișca și vorbește încet. Voi sintetiza ai trei evadați de la spital?

— Da.

— Care-i Papillon?

— Eu.

— Ei, află că ai făcut o revoluție-n sat cu evadarea ta ! Jumate dintre liberați au fost arestați de jandarmerie.

Se apropie de mine și lăsând țeava puștii la pământ, îmi întinde mîna, și-mi zice:

— Eu sînt Bretonul cu Mască; ai auzit vorbindu-se de mine?

— Nu, dar văd că nu ești hăitaș.

— Ai dreptate. Pun lațuri să prind *bocco*. Unul mi l-a mîncat tigrul, de nu cumva veți fi fost voi.

— Noi.

— Vrei cafea?

Într-un săculeț pe care-l poartă la spate are un termos; îmi dă puțină cafea și bea și el. Îi spun:

— Hai să-mi vezi prietenii.

Vine și se așează lîngă noi. Rîde încetîșor de figura cu carabina pe care i-am făcut-o. Îmi spune:

— Te-am crezut cu-atît mai mult cu cît nici un hăitaș n-a vrut să se ia după voi pentru că toată lumea știe că ați fugit cu o carabină.

Ne povestește că-i de douăzeci de ani în Guyana, și-i liberat de cinci. Are patruzecicinci de ani. Din cauza prostiei pe care a făcut-o cu tatuatul măștii așteia pe față nu-l interesează Franța. Adoră brusa și trăiește numai și numai din ea: piei de șarpe, piei de tigru, colecții de fluturi și, mai ales, vînătoarea de *bocco* vii, pasărea pe care o mîncasem. O vinde cu două sute, două sute cincizeci de franci. Mă ofer să i-o plătesc; refuză indignat.

lata ce povestește:

— Pasărea asta sălbatecă e un cocoș de bruscă. Bine înțeles că n-a apucat să vadă vreodată nici găină, nici cocoș, nici om. Ei bine, eu prind una, o duc în sat și o vînd cuiva care ține găini, pentru că-i foarte căutată. Bun. Fără să-i tai aripile, fără să-i faci nimic, cînd se lasă noaptea o duci în coteț și dimineața cînd deschizi ușa, ea rămîne înfipță acolo cu aerul că numără găinile și cocoșii care ies. Mîncînd aceleași lucruri, în mijlocul lor, e cu ochii-n toate părțile, în sus, în jos, în lăstărișul din jur. E un ciine de pază fără pereche. Seara se postează în dreptul ușii cotețului și nu pricepi cum de-și dă seama că lipsește o găină sau două, dar își dă, și se duce și le caută. Și ce-or fi, cocoș sau găină, le-aduce, lovindu-le cu ciocul să le-nvețe să nu mai întîrzie. Omoară șoareci, șerpi, popîndăi, păianjeni, miriapozi, și doar ce apare sus pe cer o pasăre de pradă, că trimite toată lumea să se-ascundă în desiș, în timp ce ea rămîne să-i facă față. Nu mai pleacă de lîngă coteț.

Pasărea asta extraordinară, noi am mîncat-o ca pe-un cocoș ordinar.

Bretonul cu Mască ne spune că Jesus, Umflatu și vreo treizeci de liberați sînt închiși la jandarmeria din Saint Laurent, unde erau puși să se uite la ceilalți, să vadă dacă nu cumva recunoșteau pe vreunul care să fi dat tîrcoale clădirii din care fugisem. Arabul e în celulă la jandarmerie. E izolat, acuzat de complicitate. Cele două lovituri pe care i le-am dat nu i-au făcut nici o rană, pe cînd gardienii au cite un cucui la cap.

— Pe mine unul nu m-au deranjat pentru că toată lumea știe că nu mă ocup cu pregătirea evadărilor.

Ne spune că Jesus e o canalie. Când îi povestesc despre barcă, vrea să o vadă. Cum o vede, exclamă:

— Tipul vă trimetea la moarte! Nici un ceas nu stă pe mare piroga asta! La primul val mai mare se rupe-n două. Să nu plecați cu ea, e curată sinucidere.

— Și-atunci, ce ne facem?

— Bani ai?

— Da.

— Am să-ți spun ce trebuie să faci, și ceva mai mult, am să te și ajut, pentru că meriți. Am să te ajut pe gratis ca să reușești, tu și prietenii tăi. Să nu cumva să vă apropiați de sat, cu nici un preț. Ca să găsiți o barcă bună, trebuie să vă duceți la Insula Porumbeilor. Pe insula asta stau vreo două sute de leproși. Nu există supraveghere acolo, și nici un om sănătos, nici măcar medicul nu pune piciorul. În fiecare zi la opt dimineața o barcă aduce alimente pe douăzecișipatru de ore, nepreparate. Infirmerul spitalului dă o cutie cu medicamente celor doi infirmieri, leproși și ei, care îngrijesc de bolnavi. Nimeni, nici gardian, nici hăitaș, nici popă nu calcă pe insulă. Leproșii trăiesc în niște bordeie mici de paie făcute de ei. Au o sală comună, unde se întâlnesc. Cresc găini și rațe, cu care-și mai îmbunătățesc masa. Oficial nu pot vinde nimic în afară de insulă, dar fac trafic clandestin cu Saint Laurent, Saint Jean și cu chinezii din Albina, în Guiana olandeză. Toți sînt niște asasini periculoși. Între ei se omoară foarte rar, dar fac multe nelegiuiri cînd ies clandestin de pe insulă și pe urmă se întorc și stau ascunși. Pentru escapadele astea au cîteva bărci furate din satul vecin. Cel mai mare delict e să ai barcă. Gardienii trag în orice pirogă pe care o văd apropiindu-se sau depărtîndu-se de Insula Porumbeilor. Așa că leproșii își dau bărcile la fund, încărcîndu-le cu pietre. Cînd au nevoie de o barcă plonjează și scot bolovani și barca apare la suprafață. Sînt oameni de tot felul, pe insula asta, de toate neamurile și din toate regiunile Franței. Concluzie: piroga ta nu-ți poate servi decît pe Maroni, și încă și-aici nu prea încărcată. Ca să ieși în larg îți trebuie altă barcă, și cel mai bun lucru e să te duci pe Insula Porumbeilor.

— Cum să fac?

— Uite. Am să te însoțesc pe fluviu pînă ce se zărește insula. Tu, singur, n-ai putea să dai de ea, sau s-ar putea să te înșeli. E la vreo sută cincizeci de kilometri de gură, așa că trebuie să mergem puțin înapoi. E la cincizeci de kilometri de Saint Laurent. Am să te duc cît mai aproape, după aia trec pe piroga mea, pe care o remorcăm și, pe insulă, te descurci cum poți.

— De ce nu vii cu noi?

— O singură dată am pus piciorul pe debarcaderul unde acostează oficial barca Administrației. Era ziua-n amiaza mare, dar ce-am văzut mi-ajunge. Iartă-mă, Papi, dar în viața mea n-am să mai calc pe insula asta. Pe de altă parte mi-ar fi imposibil să-mi stăpînesc repulsia de a fi aproape de ei, de a vorbi, de a ne tocmi. Mai mult aș strica decît aș drege.

— Cînd plecăm?

— Cînd se lasă noaptea.

— Cît e ceasul, Bretonule?

— Trei.

— Bine, atunci mă culc puțin.

— Nu. Trebuie să încarci și să aranjezi totul în pirogă.

— Ba nu. Mă duc cu piroga goală și mă-ntorc să-l iau pe Clousiot, care o să rămîină aici să păzească lucrurile.

— Excluz. Niciodată n-ai mai putea găsi locul, chiar ziua. Și ziua, în nici un caz nu trebuie să fii pe apă. Vîntătoarea după voi nu s-a isprăvit. Fluviul e încă foarte periculos.

Vine seara. El s-a dus să-și aducă piroga, pe care o legăm de-a noastră. Clou-siot e lângă Breton, care ține visla de cîrmit, Maturette e la mijloc, și eu la prova. Ieșim greu din cot, și cînd atingem fluviul e aproape noapte. Un soare imens, de un roșu castaniu incendiază orizontul dinspre mare. Mii de scăpărări ale unui imens foc de artificii luptă unele contra altora ca să fie cît mai intense, mai roșii decît cele roșii, mai galbene decît cele galbene, mai bălțate acolo unde culorile se amestecă. Se vede clar, la vreo douăzeci de kilomeri în fața noastră, estuarul acestui fluviu majestuos care se precipită în ocean scînteind în paiete roz-argintii.

Bretonul zice: « E sfîrșitul refluxului. Peste un ceas se va simți fluxul și o să profităm de el ca să urcăm fluviul fără efort. Împinși de el, o să ajungem repede în insulă ». Noaptea se lasă dintr-odată.

— Înainte ! zice Bretonul. Vislește cu putere, ca să atingem mijlocul fluviului. Nu mai fumați.

« Vislele intră în apă și alunecăm pe curent, destul de repede: șut, șut, șut. Bretonul și cu mine vislim în cadență. Maturette face și el ce poate. Cu cît ne apropiem de mijlocul fluviului, cu-atît simțim mai bine fluxul împingîndu-ne. Alunecăm rapid, se simte schimbarea la fiecare jumătate de ceas. Puterea fluxului crește și ea din ce în ce mai repede. După șase ore sîntem aproape de insulă, mergem de-a dreptul spre ea: o pată mare aproape în mijlocul fluviului, puțintel spre dreapta. « Aicea-i », face glasul scăzut al Bretonului. Noaptea nu-i prea neagră, dar probabil că-i greu să fim văzuți de departe, din cauza ceței de pe suprafața apei. Ne apropiem. Cînd se distinge mai bine profilul stîncilor Bretonul trece în barca lui, o dezleagă repede de-a noastră și zice, simplu, încet: « Noroc bun, băieți ! ».

— Mulțumim.

— N-aveți de ce.

Barca ne mai fiind cîrmită de Breton e luată de curent și dusă drept spre insulă, de-a latul. Încerc să o redresez și să o întorc, dar nu reușesc și, împinși de curent intrăm în derivă în vegetația care atîrnă în apă. Nimerim cu atîta putere că, dacă în loc de ramuri și frunze ar fi fost o stîncă, barca s-ar fi rupt în două și am fi pierdut totul, alimente, material, tot. Maturette sare în apă, trage barca, și ne pomenim alunecînd sub o tufă enormă. Trage, trage mereu, și reușim să legăm barca. Bem o gură de rom, și urc malul singur, lăsîndu-mi pe cei doi prieteni în barcă. Cu busola în mînă umblu rupînd din loc în loc cîte o cracă și prind de ele bucățele de sac pe care mi le pregătisem dinainte. Zăresc o lumină și disting deodată trei bordeie. Continui să merg și, cum nu știu în ce fel să mă anunț, mă hotărîsc să-i fac să mă simtă. Aprind o țigară. În clipa în care scapără chi-britul, un cățel se repede lătrînd la mine și sare să mă muște de picioare. « Să nu cumva să fie lepros și ciînele », îmi zic. Sînt idiot. Cîinii nu iau lepră.

— Cine-i? Tu ești, Marcel?

— E un evadat.

— Ce cauți aici? Ai venit să furi? Crezi c-avem prea mult?

— Nu. Am nevoie de ajutor.

— De pomană, sau pe bani?

— Tacă-ți fleanca, Ciufulete !

Din bordeie apar patru umbre.

— Apropie-te încetișor, amice. Pariez că ești ăla cu carabina. Dacă o ai cu tine, las-o jos, aici n-ai de ce te teme.

— Da, eu sînt, dar carabina nu-i la mine.

Înaintează, sînt aproape de ei, e întuneric și nu pot să le disting trăsăturile. Prostește întind mîna, nimeni nu mă atinge. Pricep prea tîrziu că-i un gest care aici nu se face: nu vor să mă molipsească.

— Să intrăm în bordei, zice Ciufulete.

Coliba e luminată cu o lampă cu ulei așezată pe masă.

— Șezi.

Mă așez pe un scaun de paie, fără spătar. Ciufulete mai aprinde trei lămpi și pune una pe masă drept în fața mea. Fumul făcut de fitilul lămpii așteia cu ulei de cocos e greșos. Stau jos, cei cinci sînt în picioare și nu le disting fețele. A mea e luminată de lampa, pusă la înălțimea ei, ceea ce au și vrut. Vocea care i-a spus lui Ciufulete să-și țină fleanca zice:

— Țiparule, du-te și întreabă în sala comună dacă vor să-l aducem acolo. Vino repede cu răspunsul și vezi mai ales dacă Toussaint e de acord. Aici, amice, n-avem ce să-ți oferim de băut, afară doar dacă vrei să dai pe gît cîteva ouă.

Pune jos în fața mea un coș împletit, plin cu ouă.

— Nu, mulțumesc.

În dreapta mea, foarte aproape de mine, unul dintre ei se așează, și văd pentru prima oară o față de lepros. E oribilă și fac eforturi ca să nu întorc capul și nici să nu exteriorizez impresia mea. Nasul e complet mîncat, și carne și os, o gaură drept în mijlocul feței. Așa cum zic: nu două găuri, una singură; mare cît o piesă de doi franci. Buza de jos, spre dreapta, e mîncată și lasă să se vadă trei dinți deșosați, foarte lungi și galbeni, pe care-i vezi cum intră în osul fălcii de sus, descărnat. N-are decît o ureche. Pune pe masă mîna înfășurată într-un pansament. E dreapta. Cu cele două degete pe care le mai are la stînga ține o țigară de foi lungă și groasă, făcută desigur de el dintr-o foaie de tutun neuscată bine, pentru că țigara e verzuie. Nu mai are pleoapă decît la ochiul stîng, dreptul nu mai există, și de la ochi o plagă profundă merge în sus spre frunte și se pierde în părul cărunț și stufos.

Cu un glas aspru, îmi spune: « O să te ajutăm, șefule. Nu vreau s-ajungi ca mine ».

— Mulțumesc.

— Mă numesc Jean fără Frică, sînt băiat de cartier. Eram mai frumos, mai sănătos și mai tare decît tine, cînd am sosit aici. În zece ani, uite ce-am ajuns.

— Nu te îngrijesc?

— Ba da. Îmi merge mai bine de cînd fac injecții cu ulei de chumogra. Uite.

Întoarce capul și-mi arată partea stîngă: « În partea asta se usucă ».

Mă cuprinde o milă fără margini și fac un gest să-i mîngîi obrazul stîng ca demonstrație de prietenie. Se zvrile-ndărăt și-mi spune: « Îți mulțumesc c-ai vrut să mă mîngîi, dar niciodată să n-atingi un bolnav, nici să mîncîci sau să bei din gamela lui ». N-am văzut decît o singură față de lepros, a celui care a avut curajul să înfrunte privirea mea.

— Unde-i tipu'?

În pragul ușii umbra unui om mărunț, ceva mai mare decît un pitic:

— Toussaint și ăilalți vor să-l vadă. Adu-l la centru.

Jean fără Frică se ridică și-mi spune: « Vino cu mine ». Plecăm cu toții în întuneric, patru sau cinci înainte, eu cu Jean fără Frică alături, și alții după noi. Cînd peste vreo trei minute ajungem la un fel de esplanadă, un pic de lună luminează locul. Este platoul insulei, vîrfurile ei plat. La mijloc, o casă. La două ferestre se vede lumină. În fața ușii ne așteaptă vreo douăzeci de oameni. Ne îndreptăm spre ei. Cînd ajungem în fața ușii se dau în lături și ne fac loc să trecem. O sală dreptunghiulară lungă de vreo zece metri și lată de patru, cu o vatră în care arde

un foc de lemne și în jur patru pietre enorme, de aceeași înălțime toate. Sala este luminată de două lămpi mari de siguranță cu petrol. Pe un taburet șade un bărbat fără vîrstă, alb la față. În spatele lui, pe o bancă, alți cinci sau șase. Are ochii negri, și îmi spune:

— Eu sînt Toussaint Corsicanul și tu, tu trebuie că ești Papillon.

— Da.

— La ocnă veștile merg repede, la fel de repede ca și isprăvile tale. Unde-ai pus carabina?

— Am aruncat-o în fluviu.

— În ce loc?

— În dreptul zidului spitalului, exact acolo unde am sărit.

— Atunci înseamnă că poate fi scoasă?

— Așa cred, pentru că apa nu-i adîncă.

— De unde știi?

— A trebuit să intrăm în ea ca să-l scoatem pe prietenul meu rănit și să-l urcăm în barcă.

— Ce are?

— Un picior rupt.

— Ce i-ai făcut?

— Am tăiat crăci în două de-a lungul și i-am pus un fel de atele la picior.

— Îl doare?

— Da.

— Unde-i?

— În pirogă.

— Zici c-ai venit să ceri ajutor?

— O barcă.

— Vrei să-ți dăm o barcă ?

— Da. Am bani cu ce plăti.

— Bine. Ți-o vînd pe-a mea, e formidabilă, și-i nouă-nouă. Am furat-o săptămîna trecută de la Albina. Nu-i barcă: e transatlantic. Un singur lucru îi lipsește, tălpoaia. Dar în două ceasuri îți facem o tălpoaie pe cinste. Are tot ce-i trebuie: cîrmă cu bară, completă, catarg de patru metri din lemn de fier, și o velă nouă din pînză de in. Cît îmi dai?

— Spune-mi cît ceri. Nu știu prețul lucrurilor pe-aici.

— Trei mii de marafeți, dacă ai bani. Dacă n-ai, du-te noaptea viitoare și caută carabina și îți dau barca în locul ei.

— Nu. Prefer să plătesc.

— În regulă. S-a făcut. Purice, fă cafea.

Purice, tipul cît un pitic cel venit să mă cheme, se îndreaptă spre un raft din perete de deasupra focului. apucă o gamelă nou-nouă strălucind de curățenie, toarnă în ea cafea dintr-o sticlă și o pune pe foc. După cîteva momente ia gamela de pe foc, toarnă cafea în cîteva cești de o litră așezate lîngă pietre și Toussaint se pleacă și dă oamenilor din spatele său ceștile. Purice îmi întinde gamela și zice: « Bea fără frică, gamela asta-i pentru musafiri. Nici un bolnav nu bea din ea. »

Apuc gamela și beau, apoi o pun pe genunchi. În clipa asta văd un deget rămas lipit de gamelă. Încip să-mi dau seama ce s-a întîmplat cînd îl aud pe Purice:

— la te uită, iar mi-am pierdut un deget ! Unde dracu'o fi căzut ?

— E-aici, zic arătîndu-i gamela.

Îl dezlipește și îl aruncă în foc, îmi dă gamela înapoi și zice :

— Poți să bei , că eu am lepră uscată. Mă descompun în piese detașate, dar de putrezit nu putrezesc, nu-s contagios.

Un miros de carne friptă ajunge pînă la mine. Îmi zic. «Trebuie să fie degetul.»

Toussaint spune: «O să trebuiască să aștepti toată ziua, pînă seara, cînd vine refluxul. Trebuie să te duci să-ți avertizezi prietenii. Adu-l pe rănit într-un bordei, adună tot ce e în barcă și dă-o la fund. Nimeni nu te poate ajuta. Pricepi de ce.» Mă duc repede la ceilalți doi, îl luăm pe Clousiot și îl ducem la un bordei. După un ceas am rînduit totul; materialul din pirogă e rînduit cu grijă. Purice îmi spune să-i dau lui barca și o ramă. I-o dau, și el se duce și o scufundă într-un loc știut de el. Noaptea a trecut repede. Sîntem toți trei în colibă culcați pe pături noi trimise de Toussaint. Ne-au venit împachetate în hîrtie de ambalaj groasă. Lungiți pe paturile astea, le povestesc, lui Clousiot și lui Maturette, despre cele întîmplute de la sosirea mea pe insulă și despre tîrgul încheiat cu Toussaint. Clousiot spune, fără să se gîndească, o prostie: «Atunci înseamnă că evadarea ne costă șase mii cinci sute de franci. Am să-ți dau jumate, Papillon, adică ai trei mii de franci pe care-i mai am.»

— N-am venit aici să ne tîrguim. Cîtă vreme am parale, plătesc. După aia, om vede.

Nici un lepros nu intră în bordei. Se face ziua, vine Toussaint: «Bună dimineața. Puteți ieși liniștiți. Aici n-are cum să vină cineva să vă deranjeze. Într-un cocotier, în susul insulei, e un tip care pîndește să vadă de nu-s cumva bărci de-ale gardienilor pe apă. Acuma nu-s. Cîtă vreme se vede fluturînd pînza albă, nu se zărește nimeni. Dacă vede ceva, coboară și ne spune. «Puteți să vă culegeți singuri fructe de papaye și să le mîncăți, dacă vreți.» Îi zic:

— Toussaint, ce-i cu tălpoaia?

— O facem dintr-o scîndură de la ușa infirmeriei. E din lemn șerpesc, greu. Din două scînduri, facem tălpoaia. Cît a fost întuneric am și urcat pe platou. Vîno s-o vezi.

Ne ducem. E o barcă extraordinară, lungă de cinci metri, nouă de tot, cu două bănci, una găurită, ca să treacă catargul. E catargul greu, și Maturette și cu mine deabia îl întorcem. Vela și frînghiile sînt noi. De bordaj sînt prinse inele, ca să legăm încărcătura, între care și butoiul cu apă. Ne punem pe lucru. La prînz o tălpoaie care merge subîindu-se către pupa e gata fixată solid cu șuruburi lungi și cu patru tirfoane pe care le aveam eu.

În cerc în jurul nostru, leproșii ne privesc muncînd, fără să scoată o vorbă. Toussaint ne explică cum trebuie făcut, și noi executăm. Fața lui Toussaint pare normală, nici o plagă, dar cînd vorbește bagî de seamă că numai un obraz mișcă, stîngul. Îmi spune el lucrul ăsta, și mai adaugă că-i atins de lepră uscată.

Torsul și brațul drept sînt și ele paralizate și se așteaptă ca în curînd să-i paralizaze și piciorul drept. Ochiul drept e fix ca un ochi de sticlă, vede cu el, dar nu-l poate mișca. Nu dau numele niciunui lepros. Poate că niciodată cei care i-au iubit sau i-au cunoscut n-au aflat în ce mod oribil s-au descompus de vii.

Tot lucrînd, vorbesc cu Toussaint. Nimeni altul nu vorbește. Decît o singură dată, cînd m-am dus să iau niște colțare pe care le scosese de la o mobilă din infirmerie, ca să fixez mai bine tălpoaia; unul mi-a zis: «Nu le lua încă, lasă-le acolo. M-am tăiat cînd le-am scos; le-am șters, dar mai e sînge.» Un lepros a turnat pe ele rom și le-a dat foc. O dată și încă o dată: «Acuma, zise omul, poți să le iei.» În timp ce lucrăm Toussaint îi spune unuia dintre leproși: «Tu, care ai șters-o de cîteva ori, explică-i bine lui Papillon cum trebuie să facă, pentru că nici-unul dintre ei trei n-a mai șters-o pînă acum.» Îmi explică imediat:

— Astă seară, devreme de tot, începe refluxul. De pe la trei marea coboară. Cînd se întunecă, pe la șase, ai în fața ta un curent foarte puternic, care în trei ceasuri te duce cam o sută de kilometri în spre ieșire. Cînd o să trebuiască să

te oprești o să fie nouă seara. O să aștepti, legat bine de un copac din brusă, șase ceasuri, cît durează fluxul, și se face trei dimineată. Nu pleci la trei, pentru că nu se retrage destul de repede, curentul. Aruncă-te-n mijlocul fluviului pe la patru jumate dimineată. Ai un ceas jumate pîn' se luminează, în care faci cînzeci de kilometri. Trebuie ca la șase, în clipa-n care se face ziuă, să ieși în mare. Chiar dacă te vîd gardienii, n-au cum să te urmărescă, pentru că ar ajunge la bară tocmai cînd începe fluxul. N-ar putea să treacă; și tu, vei fi dus. Kilometrul ăsta de avans, pe care ești obligat să-l ai cînd te-ar zări ei, ăsta-i viața ta. Aici nu-i decît o velă. Ce-aveai pe pirogă?

— O velă și un foc.

— Barca asta-i grea. Mai ține și-o trinchetă, dacă-i focul bine umflat și-i în afară mult de botul bărcii. Ridică toate pînzele sus, perpendicular pe valuri, care-s mari în estuar. Culcă-ți prietenii-n fundul bărcii, ca s-o stabilizezi mai bine, și tu, ține strîns bara în mînă. Nu lega funia velei de picior, trece-o prin inelul prins anume pentru asta la barcă și ține-o trecută o singură dată pe încheietura mîinii. Dacă vezi cumva că vîntul ajută un val mare și c-o să te culce pe apă riscînd să te răstorni, dă drumu' la tot, scurt, și-ai să vezi că barca-și reia echilibrul. Dacă ți se-ntîmplă una ca asta, n-o opri, lasă vela să bată ca zmintită și mergi înainte drept, cu vîntul în plin, cu trincheta și cu focul. Deabia cînd ajungi la apă albastră ai să ai timp să-l pui pe ăl mic să dea vela jos, s-o aduci la bord și, după ce-o ridici din nou, să pornești. Știi drumul?

— Nu. Știu numai că Venezuela și Columbia sînt la nord-vest.

— Așa-i, dar bagă de seamă să nu fii împins spre coastă. Țștia de peste drum, Guyana olandeză, extrădează evadații. Și Guyana engleză la fel. Trinidad nu extrădează dar te obligă să pleci după două săptămîni. Venezuela extrădează, după ce te pune să muncești la șosele un an sau doi.

Ascult cu mare atenție. Mai spune că el o șterge din cînd în cînd dar, cum e lepros, îl trimite înapoi fără multă vorbă. Mărturisește că n-a ajuns niciodată mai departe de Guyana engleză, de Georgetown. Lepra lui nu-i vizibilă decît la picioare, la care i-au căzut toate degetele. E desculț. Toussaint mă pune să repet toate sfaturile pe care le-am primit, și reușesc fără s-o fac vreo greșală. În clipa asta Jean fără Frică întrebă: « Cît timp trebuie să țină spre larg? » Răspund eu:

— Am să fac trei zile nord-nord-est. Cu deriva, asta o să facă nord-nord, și a patra zi o iau spre nord-vest, asta o să facă nord direct.

— Bravo, zise leprosul. Eu, ultima dată, am făcut două zile nord-est, așa că am nimerit în Guyana engleză. Cu trei zile nord ai să treci pe la nord de Trinidad sau de Barbados, și dintr-o lovitură treci de Venezuela fără să bagi măcar de seamă și dai de Curaçao sau de Columbia.

Jean fără Frică zice: « Toussaint, cu cît ai vîndut barca? »

— Trei mii, face Toussaint. E scump?

— Nu, nu de asta zic. Numai ca să știu. Poți plăti, Papillon?

— Da.

— Îți mai rămîn parale?

— Nu. Asta-i tot ce aveam, exact trei mii de franci, care-s la Clousiot.

— Toussaint, îți dau revolverul, zice Jean fără Frică. Vreau să-i ajut și eu pe tipii ăștia. Cît dai pe el?

— Un miiar, face Toussaint. Și eu vreau să-i ajut.

— Vă mulțumesc pentru toate, face Maturette privind la Jean fără Frică.

— Vă mulțumesc, face Clousiot.

Mie, în clipa asta, mi-e rușine că i-am mințit, și zic:

— Nu, nu pot primi așa ceva de la tine, nu-i nici un motiv.

El mă privește și zice:

— Ba da, e un motiv. Trei mii de franci sînt multe parale și cu toate astea, la prețul ăsta Toussaint pierde cel puțin două mii de franci, pentru că barca pe care v-o dă el e grozavă. Nu există nici un motiv să nu fac și eu ceva pentru voi.

Se petrece atunci un lucru mișcător: Ciufulete a pus pălăria la pămînt și leproșii încep s-aranje în ea bancnote sau monede. Apar leproși de peste tot, și toți aruncă-n pălărie cîte ceva. Mă cuprinde rușinea. Și totuși nu pot să le spun că mai am bani! Ce să fac, dumnezeule! Față de atîta noblețe eu comit o adevărată infamie: «Vă rog, nu faceți asemenea sacrificii!» Un negru abanos, complet mutilat — are două cioturi în loc de mîini, nici un singur deget — zice: «Banii nu ne--ajută să trăim. Primește-i fără jenă. Banii nu-s buni decît să jucăm la noroc sau să regulăm leproasele care vin din cînd în cînd de la Albina.» Fraza asta mă ușurează și mă-mpicdică să mărturisesc că mai am bani.

Leproșii au fiert două sute cincizeci de ouă. Le aduc într-o cutie care are pe ea o Cruce Roșie. E lada primită de dimineață cu medicamentele pentru ziua de azi. Mai aduc și două broaște țestoase vii, de cel puțin treizeci de kilograme fiecare, bine legate pe spate, frunze de tutun și două sticle pline cu chibrituri, un sac de cel puțin cincizeci de kilograme de orez, doi saci cu mangal, un primus — cel de la infirmerie — și o damigeană cu benzină. Toată colectivitatea asta nenorocită e mișcată de cazul nostru și vor toți să contribuie la reușita noastră. S-ar zice că evadarea asta-i a lor. Barca a fost trasă aproape de locul în care am sosit. Au numărat banii din pălărie. Opt sute zece franci! Nu trebuie să-i mai dau lui Toussaint decît o mie două sute de franci. Clousiot îmi dă tubul cu bani. Îi deschid în fața tuturor. Înăuntru e o bancnotă de o mie și patru de cîte cinci sute. Îi dau lui Toussaint o mie cinci sute, el îmi dă înapoi trei sute, și zice:

— Na, ia și revolverul. Ți-l fac cadou. Ați jucat totul pe-o carte, nu trebuie ca-n ultimul moment să vă-necați ca ȝiganul la mal pentru că n-aveți o armă. Sper să n-ai nevoie de el.

Nu știu cum să-i mulțumesc, lui în primul rînd, și tuturor celorlalți. Infirmeriul a pregătit o cutie cu vată, alcool, aspirine, feșe, iod, o foarfecă și un sparadrap. Un lepros aduce niște scîndurele bine date la rîndea și subțiri, și două feșe speciale de chirurgie în cutia lor, nouă neatinsă. Le oferă ca să-i schimbăm atelele lui Clousiot.

Către cîinci începe să plouă. Jean fără Frică îmi spune:

— Aveți toate șansele. Nu riscați să vă vadă, puteți să plecați imediat și să cîștigați o jumătate bună de ceas. O să fiți mai aproape de gura fluviului, cînd o fi să plecați, la patru jumate dimineața.

Îi spun:

— Cum o să știu cît e ceasul?

— O să-ți spună marea, după cum urcă sau coboară.

Punem barca la apă. Nu-i ca piroga. Rămîne deasupra un bordaj de mai bine de patruzeci de centimetri, încărcat cu tot materialul și cu noi trei. Catargul, învelit în velă, e culcat, pentru că nu-l punem decît la ieșirea în mare. Montăm cîrma cu vergeaua de siguranță și cu bara, plus o pernă de liane, pe care să șed. Din pături am făcut în fundul bărcii un culcuș pentru Clousiot, care n-a vrut să-și schimbe pansamentul. E la picioarele mele, între mine și butoiul cu apă. Maturette se așează la fund, dar la prova. Am imediat o impresie de securitate pe care n-am avut-o nicio dată în pirogă.

Plouă într-una, trebuie să cobor fluviul pe la mijloc, puțin spre stînga, pe partea olandeză. Jean fără Frică zice:

— Adio! Ștergeți-o repede!

— Noroc bun ! zice Toussaint, și împinge cu o lovitură de picior barca.
— Mulțumesc, Toussaint ! Mulțumesc, Jean, mulțumesc tuturor de o mie de ori !
Și dispărem foarte repede, luați de refluxul ce începuse de două ore jumate și care are o viteză de necrezut.

Plouă într-una. Nu vedem la mai mult de zece metri în fața noastră. Cum ceva mai de vale sînt două insule mici, Maturette e aplecat la prova cu ochii țintă înainte, ca să nu dăm peste stînci. S-a lăsat noaptea. Un copac gros care coboară o dată cu noi, dar din fericire mai încet, ne jenează un timp cu crăcile sale. Ne degajăm repede și continuăm să alunecăm cu cel puțin treizeci pe oră. Fumăm, bem rom. Leproșii ne-au dat șase sticle de Chianti îmbrăcate în rafie, pline cu rom. Lucru curios, niciunul dintre noi nu vorbește despre rănilor vizibile la diferiții leproși. Un singur subiect de conversație: bunătatea, generozitatea, corectitudinea lor, norocul nostru de a-l fi întîlnit pe Bretonul cu Mască, care ne-a condus pînă la Insula Porumbeilor. Plouă din ce în ce mai tare, sînt ud pînă la piele, dar bluzoanele astea de lînă sînt atît de bune încît țin cald și ude. Nu ne e frig. Numai mîna care mișcă bara amortește în ploaie.

— În clipa asta coborîm cu mai bine de patruzeci pe oră, zice Maturette. Cît crezi că e de cînd am pornit?

— Am să-ți spun imediat, face Clousiot. Stai puțin : trei ore și cîșpe minute.

— Ești nebun ? De unde știi ?

— Am numărat de la plecare cîte trei sute de secunde și de fiecare dată am rupt o bucătică de carton. Am treizecinouă de cartoane. A cinci minute fiecare, fac trei ceasuri și un sfert de cînd coborîm. Dacă nu mă înșel, în cîșpe douăzeci de minute n-o să mai coborîm, o să urcăm de unde am pornit.

Împing bara la dreapta ca să iau fluviul în curmeziș și să mă apropiu de mal, de partea Guyanei olandeze. Pînă să ne ciocnim de brusă curentul s-a oprit. Nu mai coborîm, nici nu urcăm. Plouă într-una. Nu fumăm, nu vorbim, doar șoptim : « Apucă rama și trage. » Trag și eu, ținînd bara întepenită cu șoldul drept. Încetîșor ajungem în desiș, tragem de crăci și ne adăpostim dedesubtul lor. Sîntem în beznă vegetației. fluviul e cenușiu, plin de ceață. De n-ar fi fluxul și refluxul ar fi greu de spus care-i fluviul și care-i largul mării.

INDIENII

Merg pînă la unu după prînz. Numai brusă, nici un arbore la orizont. Marea scînteiază, argintie, sub soarele arzător. Merg cu picioarele goale, cu ghetete călare pe umărul stîng. În momentul în care mă hotărîsc să mă culc mi se pare că zăresc în depărtare cinci sau șase copaci sau stînci, departe bine de plajă. Încerc să apreciez distanța : zece kilometri, poate. Iau o jumătate mare de foaie de coca și, meste-cînd, pornesc din nou, cu pas iute. După un ceas identific cele cinci sau șase lucruri : sînt bordeie cu acoperiș de paie sau de stuf sau de frunze, de un cafeniu deschis. Dintr-unul iese fum. Pe urmă văd oameni. M-au zărit. Aud strigăte și văd gesturi pe care le face un grup, înspre mare. Văd atunci patru bărci apropiindu-se repede de plajă și din ele debarcă vreo zece doisprezece oameni. Toată lumea s-a adunat în fața bordeielor și privește spre mine. Văd limpede că și bărbații și femeile sînt goi, avînd numai ceva atîrnînd în față, să le acopere sexul. Merg spre ei, încet. Trei se sprijină în arcuri și au în mînă o săgeată. Nici un gest, nici de ostilitate, nici de amicitie. Un cîine începe să latre și se aruncă furibund spre mine. Mă mușcă de partea de jos a pulpei și-mi rupe o bucată de pantalon. . . Cînd încearcă să se repeadă din nou se pomenește cu o săgeată mică în fund, pornită de nu-știu-

unde (am aflat mai târziu: dintr-o țeavă subțire), fuge chelălăind și se ascunde într-o colibă. Mă apropiu schiopătînd, pentru că m-a mușcat serios. Nu mai sînt decît la zece metri de grup. Niciunul n-a mișcat, nici n-a scos o vorbă; copiii sînt în spatele mamelor lor. Au trupurile arămii, goale, mușchiuloase, superbe. Femeile, sîinii dreپți, duri, fermi, cu sfîrcuri enorme. Numai una are sîinii mari, atîrnînd.

Unul dintre ei are o atitudine atît de nobilă, trăsături atît de fine, rasa lui de o noblețe incontestabilă se manifestă atît de evident încît mă duc drept la el. N-are nici arc nici săgeți. E de statura mea, părul e tuns frumos, cu un breton pînă la sprîncene. Urechile îi sînt acoperite de păr, care, la spate, ajunge pînă în dreptul lobilor urechilor și e negru ca tăciunele, aproape violet. Ochii sînt ca oțelul. Nici un fir de păr pe piept, pe brațe, pe picioare. Șoldurile, arămii, sînt musculoase, ca și picioarele, frumos proporționate, fine. E desculț. La trei metri în fața lui, mă opresc. El face atunci doi pași și mă privește drept în ochi. Examinarea asta durează două minute. Fața pe care nu mișcă o fibră, pare o statuie de alamă cu ochi alungiți. Apoi zîmbește și îmi atinge umărul. Atunci lumea vine și mă atinge și o indiană tînără mă ia de mină și mă duce în umbra unei colibe. Acolo, suflecă cracul pantalonului. Toată lumea e în jur, așezată în cerc. Un bărbat îmi întinde o țigară aprinsă; o iau și încep să fumez. Toată lumea ride de felul cum fumez, pentru că ei, și bărbați și femei, fumează cu focul în gură. Mușcătura nu mai sîngerează, dar o bucată, cam cît o jumătate de piesă de cinci franci, s-a dus. Femeia zmulge firele de păr și, cînd totul e bine epilat, spală rana cu apă de mare pe care o indiană mărunțică s-a dus să o aducă. După ce o umezește, apasă ca să sîngereze din nou. Nemulțumită de rezultat, zgîrie fiecare urmă de colț și o lărgește cu o bucățică de fier ascuțit. Fac eforturi să nu clilesc pentru că toți sînt cu ochii pe mine. O altă tînără indiană vine să o ajute; cealaltă o respinge dur. La gestul asta toată lumea începe să ridă. Deduc că ea a vrut să arate celeilalte că îi aparțin în exclusivitate și că asta-i motivul pentru care toată lumea ride. Retează apoi amîndoi cracii pantalonului mai sus bine de genunchi. Pregătește, pe o piatră, niște alge de mare aduse de cineva, le pune pe rană și leagă totul cu fișii făcute din pantalonul meu. Satisfăcută de opera ei, îmi face semn să mă ridic.

Mă ridic și îmi scot haina. În clipa asta ea vede pe piept, în deschizătura cămășii, la baza gîtului, un fluture tatuat. Se uită, mai vede și alte tatuaje, și îmi scoate singură cămașa, să vadă mai bine. Toți, și bărbați și femei, sînt foarte interesați de tatuajele de pe pieptul meu: la dreapta un disciplinar de la Calvi, la stînga un cap de femeie, pe pîntece o gură de tigru, pe șira spinării un marinar răstignit și pe toată lățimea șalelor o vînătoare de tigri, cu vînători, palmieri, elefanți și tigri. Cînd văd tatuajele astea bărbații dau femeile la o parte și pipăie, privesc îndelung, minuțios fiecare tatuaj. După șef, fiecare își spune părerea. Începînd din momentul asta sînt definitiv adoptat de bărbați. Femeile mă adoptaseră din clipa în care șeful îmi zîmbise și mă atinsese pe umăr.

Intrăm în coliba cea mai mare și acolo rămîn complet uluiți. Coliba e făcută din pămînt bătut de culoarea cărămizii. Are opt uși, e rotundă și, în interior, într-un colț, de căpriori sînt agățate hamace de lînă curată de culori vii, împeștritate. În mijloc o piatră rotundă și plată și în jurul acestei pietre brune și lustruite, pietre plate pe care să te așezi. Pe perete mai multe puști cu două țevi, o sabie militară și, spînzurînd peste tot, arcuri de toate mărimea. Remarc de asemenea o carapace de broască țestoasă enormă în care un om s-ar putea culca foarte comod, o vatră făcută din pietre bine așezate unele peste altele, formînd un tot omogen fără urmă de ciment. Pe masă, o jumătate de tidvă, și pe fundul ei, doi-trei pumni de perle. Mi se dă să beau dintr-o cupă de lemn o băutură fermentată, din fructe,

dulce-acrișoară, foarte bună, apoi, pe o frunză de bananier îmi aduc un pește mare, de cel puțin două kilograme, fript pe jăratec. Mă poftesc să-l mănînc, și îl mănînc pe îndelete. După ce termin peștele ăsta delicios, femeia mă ia de mînă și mă duce la plajă unde îmi spăl mîinile și gura cu apă de mare. Apoi ne întoarcem. Așezați în cerc, cu tînăra indiană lingă mine, mîna ei pe coapsa mea, încercăm prin gesturi și cuvinte să schimbăm cîteva informații despre noi.

De data asta șeful se ridică, se duce în fundul colibei, se întoarce cu o bucată de piatră albă și desenează pe masă. Întîi indieni goi și satul lor, apoi marea. În dreapta satului indian, case cu ferestre, bărbați și femei îmbrăcați. Bărbații au în mînă o pușcă sau un ciomag. În stînga, un alt sat, bărbați cu pușcă și pălărie, mutre infecte, femei îmbrăcate. După ce am privit cu atenție desenele, el bagă de seamă că a uitat ceva și trasează un drum care merge de la satul indian la cătunul din dreapta și un alt drum care merge la stînga, spre celălalt sat. Ca să-mi indice cum sînt situate față de satul său, desenează în partea venezueliană, în dreapta, un soare reprezentat printr-un cerc și raze drepte care pleacă de la el în toate direcțiile și în partea satului columbian un soare tăiat la orizont de o linie sinuoasă. N-ai cum să te înșeli: într-o parte soarele răsare, în cealaltă apune. Tînărul șef își privește opera cu mîndrie și apoi, pe rînd, o admiră toată lumea. Cînd vede că am priceput bine ce voia să spună, ia creta și trage linii peste cele două sate, numai al lui rămîne intact. Înțeleg că vrea să-mi spună că oamenii din celelalte sate sînt răi, că nu vrea să aibă de-a face cu ei și că numai satul lui e bun. Cui îi spune!

Masa e ștearsă cu o bucată de stofă de lînă udată. După ce se usucă îmi pune creta în mînă și acum e rîndul meu să-mi povestesc viața în imagini. E mai complicat decît la el. Desenez un om cu mîinile legate și cu doi oameni înarmați care se uită la el, apoi pe-același om fugind și pe cei doi urmărindu-l cu puștile întinse. Desenez de trei ori aceeași scenă, dar de fiecare dată sînt ceva mai departe de următorii mei și, ultima oară ei stau locului iar eu continui să fug către satul lor, pe care-l desenez, cu indieni și cu cîinele și, înaintea tuturor, șeful cu brațele întinse spre mine. Probabil că desenul meu nu era chiar nereușit, pentru că după parlamentări destul de lungi între bărbați, șeful și-a deschis brațele ca în desen. Pricuseră.

.....

Femeia lui Zato i-a născut un băiat. Cînd au început durerile, ea s-a dus pe plajă, a ales o stîncă mare care o adăpostește de privirile tuturor; o altă femeie a lui Zato îi duce un coș mare cu găleți, apă de băut și zahăr brun nerafinat, în căpșîni de două kilograme. A născut probabil pe la patru după masă pentru că la asfințitul soarelui venea spre sat strigînd și purtîndu-și plodul în brațele întinse în sus. Zato știe că are un băiat încă înainte de-a ajunge ea în sat. Mi se pare că atunci cînd e față ea vine fără să strige, cu plodul în brațe lingă trup. Lali îmi explică, prin mimică. Indiana se apropie, apoi se oprește, după ce și-a ridicat iar băiatul în sus. Zato întinde brațele strigînd, dar fără să se miște din loc. Atunci ea se ridică și se mai apropie cu cîteva metri, înalță copilul pe brațe, strigă, și iar se oprește. Asta, de cinci-șase ori în ultimii treizeci sau patruzeci de metri. Zato tot nu se cîntește din pragul colibei. Stă în fața ușii mari, cu toată lumea adunată, la dreapta și la stînga. Mama s-a oprit. Nu mai e decît la cinci sau șase pași; ridică copilul și strigă. Atunci Zato se apropie, apucă băiatul de subsuori, îl înalță la rîndul său cu brațele întinse, se întoarce spre răsărit și strigă de trei ori înalțîndu-l de trei ori. Apoi așează copilul pe brațul său, drept îl culcă la pieptul său și îi pune capul subsuoară acoperindu-l cu brațul stîng. Întră fără să se uite

înapoi, pe ușa cea mare. Toată lumea îl urmează, mama intră ultima. S-a băut tot vinul fermentat găsit.

În tot cursul săptămânii, dimineața și seara, se stropește în fața colibei lui Zato, apoi bărbații și femeile bat pământul cu călciele sau cu talpa piciorului. Fac, în felul ăsta, un cerc foarte mare de argilă roșie perfect bătătorită. A doua zi ridică un cort mare din piei de bou și ghicesc că o să fie o petrecere. Sub cort, vase mari din pământ ars sînt umplute cu băutura lor preferată, pe puțin douăzeci de chiupuri enorme. Sînt aranjate pietre și în jurul lor, grămezi de lemn uscat și de lemn verde, și numărul grămezilor crește în fiecare zi. O bună parte din lemnul ăsta a fost adus de mult, pe mare, e uscat, alb, lustruit. Sînt și trunchiuri foarte mari, scoase din valuri, cine știe de cînd. Deasupra pietrelor au montat două furci de lemn de aceeași înălțime: sînt bazele unei frigări enorme. Patru broaște țestoase întoarse pe spate plus vreo treizeci de șopîrle, tot atît de enorme unele ca și celelalte, vii, cu ghiarele labelor atît de încălțite unele-n altele că nu mai pot fi desfăcute, două oi, toate merindele astea așteaptă să fie tăiate și mîncate. Au și cel puțin două mii de ouă de broască țestoasă.

Într-o dimineață sosesc vreo cincisprezece călăreți, toți indieni, cu coliere în jurul gîtului, cu pălării de paie foarte mari, purtînd doar un cache-sex iar coapsele, picioarele, pulpele, fesele, goale, cu o vestă fără mîneci, din piele de oaie. Toți au la briu un pumnal enorm, doi au cîte o pușcă de vînătoare cu două țevi, șeful are o carabină cu repetiție și o haină superbă cu mîneci de piele neagră și o centură plină cu cartușe. Căii sînt superbi, mici dar foarte nervoși, toți vineți rotați. La spate, pe crupă, au cîte o legătură de ierburi uscate. Și-au anunțat sosirea de foarte departe, cu împușcături, dar cum veneau în galopul mare, repede au fost lîngă noi. Șeful seamănă teribil cu Zato și cu fratele lui, doar că-i ceva mai în vîrstă. Coborît de pe pur-sîngele lui, se duce la Zato și își atîng unul altuia umărul. Intră singur în casă și se întoarce cu indianul după el și cu copilul în brațe. Cu brațele întinse îl arată tuturor, apoi face același gest ca Zato: după ce-l înfățișează răsăritului, de unde se ivește soarele, îl ascunde subsoară și sub antebrațul stîng și intră cu el în casă. Atunci toți călăreții descalcă, împiedică caii ceva mai încolo și-i lasă cu o mîină de iarbă atîrnată la gîtul fiecăruia. Către amiază sosesc indienele într-un car imens tras de patru cai. Îi mîină Zorillo. În car, cel puțin douăzeci de indiene, toate tinere, și șapte sau opt copii, toți băieți.

Pînă să sosească Zorillo am fost prezentat tuturor călăreților, începînd cu șeful. Zato îmi atrage atenția că degetul lui mic de la piciorul stîng e răsucit și trece pe deasupra celui de alături. Frate-său, la fel, și șeful care a venit, așijderea. După care îmi arată, sub brațul fiecăruia, cîte o pată neagră ca un fel de aluniță. Deduc că noul sosit e fratele lui. Tatuașele lui Zato sînt foarte admirate, de toată lumea, mai ales gura de tigru. Toate indienele sosite au desene pe corp și pe obraji, în toate culorile. Lali pune în jurul gîtului unora dintre ele coliere din bucăți de mărgean, iar celorlalte, coliere de scoici. Remarc o indiană superbă, mai înaltă decît celelalte care, în general, sînt de talie mijlocie. Are un profil de italiană, ai zice de camee. Părul negru-violet ochiilor verzi ca jadul, imenși, cu gene foarte lungi și sprîncene frumos arcuite. Poartă părul tăiat după moda indiană, cu breton, cărare la mijloc care îl împarte în două căzînd în dreapta și în stînga feței, acoperind urechile. E tuns retezat pînă la zece centimetri în mijlocul gîtului. Sîniul, ca de marmură, apropiați la bază, se deschid armonios.

Lali mă prezintă și o aduce la noi, cu Zoraima și o altă indiană, foarte tînără, care aduce cu ea niște cupe și pensule. Într-adevăr, indienele, vizita-

toarele, trebuie să facă desene pe indienele din satul meu. Asist la capodopera pe care frumoasa fată o pictează pe Lali și pe Zoraina. Pensulele lor sînt făcute dintr-un bețigaș cu o bucată de lînă legată în vîrf. Ca să deseneze, le moaie în diferite culori. Atunci iau și eu pensula mea și, pornind de la ombilicul lui Lali, fac o plantă cu două ramuri, fiecare mergînd la baza unui sîn, apoi pictez petale roze, iar sfîrcul sînului îl pictez cu galben. Ai zice o floare pe jumătate deschisă, cu pistilul ei. Celelalte trei vor ceva asemănător. Trebuie să-l întreb pe Zorillo. Vine, și îmi spune că pot să le pictez cum vreau de vreme ce ele sînt de acord. Cîte n-am mai făcut! Timp de două ceasuri am pictat toți sinii tinerelor indiene venite în vizită, și ai celorlalte. Zoraima pretinde să aibă exact același desen ca Lali. În timpul ăsta indienii au fript la frigare oile, două broaște țestoase se coc, bucăți, pe jăratec. Carnea lor e roșie și frumoasă, ca de vacă.

.....

UN ARAB DAT LA FURNICI

În sala asta sînt doi oameni taciturni, care nu vorbesc cu nimeni. Veșnic lipiți unul de altul, nu vorbesc decît între ei, pe șoptite, și nimeni n-aude nimic. Într-o zi ofer unuia dintre ei o țigaretă americană dintr-un pachet pe care mi-l adusese Sierra. Îmi mulțumeste, apoi îmi spune:

— Ești prieten cu François Sierra?

— Da, e cel mai bun prieten al meu.

— Poate că-ntr-o zi, dacă toate-or să meargă prost, o să-ți trimetem prin el moștenirea.

— Ce moștenire?

— Prietenul meu și cu mine ne-am hotărît că, dacă ne ghilotinează, să-ți trimetem ție tubul nostru, să-ți ajute să evadezi din nou. O să i-l dăm lui Sierra, el o să ți-l aducă.

— Credeți c-o să fiți condamnați la moarte?

— E-aproape sigur. Nu prea sînt șanse să scăpăm.

— Dacă-i atît de sigur c-o să fiți condamnați la moarte, de ce stați în sala comună?

— Pentru că le e frică să nu ne sinucidem dacă ne lasă singuri în celulă.

— Asta da, se poate. Dar ce-ați făcut?

— L-am aruncat pe-un arab să-l mănînce furnicile carnivore. Ți-o spun pentru că, din nenorocire, au probe indiscutabile. Ne-au prins asupra faptului.

— Și unde s-a-ntîmplat asta?

— La kilometrul 42, în tabăra Morții, lîngă golful Sparoune.

Prietenul lui s-a apropiat de noi. E din Toulouse. Îi ofer o americană. Se așează lîngă prietenul lui, în fața mea.

— N-am cerut niciodată părerea nimănui, spuse noul sosit, dar aș fi curios să știu ce gîndești despre noi.

— Cum vrei să-ți spun, fără să știu nimic, dacă ai avut dreptate sau nu să-l dai pe un om să-l mănînce furnicile de viu, fie și-un arab? Ca să-ți spun părerea mea ar trebui să știu totul, de la A la Z.

— Am să-ți povestesc, spuse cel din Toulouse. Tabăra de la kilometrul 42, la patruzecidoi de kilometri de Saint Laurent, e o tabără forestieră. Acolo ocnașii sînt obligați să taie în fiecare zi un metru cub de lemn tare. În fiecare seară trebuie să fii în brasă, lîngă lemnul frumos aranjat, pe care l-ai tăiat.

Supraveghetorii însoțiți de temnicerii arabi vin să verifice dacă ți-ai făcut norma. Când îl recepționează, fiecare ster de lemn este dat cu vopsea, verde sau roșie sau galbenă. Asta depinde de zile. Nu îți recunosc munca decât dacă fiecare bucată e de lemn tare. Ca s-o scoată mai bine la capăt, oamenii fac echipe de cîte doi. De multe ori n-am putut face norma. Atunci, seara, ne băgau la carceră fără mîncare și, dimineața, tot fără mîncare, ne puneau din nou la muncă, cu obligația de a completa ce lipsise ieri, în plus sterul din ziua respectivă. Crăpam ca niște cîini.

Cu cît mergeam așa mai departe cu atît slăbeam mai mult și cu-atît eram mai puțin în stare să ne facem munca. Pe deasupra, ne dăduseră un paznic special, dar nu un supraveghetor, un arab. Venea cu noi pe șantier, se așeza comod cu vîna de bou între picioare și nu-i mai tăcea gura insultîndu-ne. Mîncă plescîind, ca să ne facă poftă. Într-un cuvînt, era un chin neîntrerupt. Aveam două tuburi, cu cîte trei mii de franci fiecare, ca să evadăm. Într-o zi ne-am hotărît să-l cumpărăm pe arab. A ieșit și mai rău. Norocul nostru că a crezut că n-avem decât un singur tub. Sistemul lui nu era greu: pentru cincizeci de franci de pildă, ne lăsa să furăm lemne măsurate în ajun și care nu fuseseră atinse de vîpsea, și ne făcea sterul pe o zi. Și așa, cu cincizeci și cu o sută, ne-a stors aproape două mii de franci.

Cum ajunsesem la zi cu munca, l-au luat pe arab. Și atunci, gîndind că n-o să ne denunțe, pentru că ne jupuiseră de atîtea parale, căutam prin brusă steri recepționați ca să facem aceeași operație. Într-o zi ne-a urmărit pas cu pas, ascuns, să vadă dacă furăm lemn. Și ne-a descoperit.

— Aha! Tu furat lemn mereu și nu platit! Dacă tu nu dai la mine cinsute eu denunț la tine.

Gîndind că-i vorba doar de o amenințare, am refuzat. A doua zi a venit din nou:

— Tu platește, sau asta seara carceră!

Am refuzat din nou. După masă se întorcea cu gardieni. A fost oribil. După ce ne-au dezbrăcat la piele, ne-au dus la sterii de unde luasem lemn și, fugăriți de sălbatecii ăștia, bătuți cu vîna de bou a arabului, ne-au obligat să desfacem sterii noștri și să completăm per fiecare din cei din care furasem, toate astea alergînd. Două zile a ținut «corrida» asta, fără mîncare, fără apă. De multe ori cădeam. Ne ridica aburul, cu lovituri de picior sau de vîna de bou. În cele din urmă ne-am trîntit la pămînt; nu mai puteam. Și știi cum a ajuns să ne facă să ne ridicăm? A luat un roi de-alea, un fel de roi de viespi sălbatece în care stau muște de foc. A tăiat craca pe care spînzura roiul, și l-a strivit pe noi. Înnebuniți de durere, nu numai că ne-am sculat, dar alergam ca niște nebuni. Să-ți mai spun ce-am îndurat, e inutil. Știi cît doare o înțepătură de viespe. Închipuiește-ți cincizeci sau șazeci de înțepături. Muștele astea de foc ard și mai rău decât viespile.

Ne-au lăsat, cu pîine și apă, într-o carceră, zece zile fără să ne îngrijească. Chiar udîndu-ne cu urină, și tot ne-a ars trei zile fără încetare. Mi-am pierdut ochiul stîng, se-ndrîjiseră pe el zeci de muște de foc. Când ne-au trimis înapoi în tabără ceilalți condamnați au hotărît să ne ajute. Au hotărît să dea fiecare cîte o bucată de lemn tare tăiată la măsură. Asta făcea aproape un ster, și ne ajuta foarte mult, pentru că nu ne mai rămînea de făcut nouă amîndoura, decât un ster. Am ajuns cu greu să-l facem, dar am ajuns. Încetul cu încetul am prins puteri. Mîncam mult. Și ideea de a ne răzbuna pe arab cu furnicile, ne-a venit printr-o întîmplare. Căutînd lemn tare, am dat, într-un desiș, peste un cuib imens de furnici carnivore care devorau o ciută mare cît o capră.

Arabul trecea mereu în control să vadă cum muncim, și într-o bună zi i-am dat una-n cap cu o coada de topor, l-am năucit, l-am tîrit lîngă un furnicar. L-am dezbrăcat, l-am legat de un copac, culcat la pîmînt, în arc, cu mîinile și picioarele legate cu frînghii groase cu care căram lemnele.

Cu toporul i-am făcut cîteva răni în diferite părți ale corpului. l-am umplut gura cu iarbă ca să nu poată urla și-am legat-o cu un căluș, și am așteptat. Furnicile nu l-au atacat decît după ce am înfipt un băț în furnicar și pe urmă l-am scuturat pe arab.

N-a ținut mult. Într-o jumătate de ceas furnicile atacau cu miile. Papillon, ai văzut vreodată furnici carnivore?

— Nu, niciodată. Am văzut furnici negre mari.

— Astea-s mititele și roșii ca sîngele. Zmulg bucățele minuscule de carne și le duc la cuib. Dacă noi am sufeit de pe urma viespilelor, imaginează-ți ce-a trebuit să suferă el, cojit de viu de miile de furnici. Agonia a durat două zile întregi și o dimineață. După douăzeci patru de ore nu mai avea ochi.

Recunosc că am fost fără milă în răzbunarea noastră, dar trebuia să fi văzut și ce ne-a făcut el nouă. A fost minunea lui Dumnezeu că n-am murit. Natural, îl căutau pe arab peste tot, și ălalți temniciperi arabi și gardienii bănuiau că noi nu eram străini de dispariția lui.

Într-un alt desiș noi săpam în fiecare zi cîte puțin la o groapă în care să-i punem rămășițele. Ei nu descoperiseră încă nimic, cînd un gardian văzu că noi săpăm o groapă. Cînd plecăm la lucru ne urmărea să vadă unde am ajuns cu săpatul. Asta ne-a pierdut.

Într-o dimineață, îndată după sosirea la lucru, l-am dezlegat pe arab, plin încă de furnici, dar aproape un schelet, și în momentul în care îl tîram spre groapă (nu l-am fi putut căra fără să ne muște furnicile la sînge) au dat peste noi trei temniciperi arabi și doi supraveghetori. Pîndiseră cu răbdare, bine ascunși, tocmai asta: să-l îngropăm.

Și basta! Noi, oficial, pretindem că întîi l-am omorît și pe urmă l-am dat la furnici. Acuzarea, sprijinită pe raportul medicului legist, spune că nu există nici o rană mortală, susține că l-am dat să-l mănînce de viu.

Gardianul apărător (pentru că acolo supraveghetorii se improvizează avocați) ne spune că dacă teza noastră e acceptată, ne salvăm capul. De nu, e dreptul lor. Sincer vorbind, avem puține speranțe. De asta prietenul meu și cu mine te-am ales moștenitor fără să-ți spunem.

— Să sperăm că n-am să vă moștenesc. O doresc din toată inima.

Aprindem cîte o țigară și-i văd cum mă privesc cu aerul: «Ei, ce faci? Nu spui nimic? »

— Ascultați, măi băieți; văd că așteptați să vă răspund la ce m-ați întrebat la început: cum judec eu omenește, cazul vostru. O ultimă întrebare, care nu va avea nici o influență asupra hotărîrii mele: Ce gîndește majoritatea din sala asta, și de ce nu vorbiți cu nimeni?

— Majoritatea crede că ar fi trebuit să-l omorîm, nu să-l dăm la furnici de viu. Cît despre tăcerea noastră, nu vorbim cu nimeni pentru că a fost într-o zi o ocazie de evadat cu revoltă și ei n-au vrut.

— Părerea mea, măi băieți, am să v-o spun. Bine ați făcut că i-ați plătit însutit ce v-a făcut; chestia cu roiul de viespi sau de muște de foc e de neiertat. Dacă vă ghilotinează, în ultima clipă gîndiți-vă cît mai intens la un singur lucru: Îmi taie capul. Ține treizeci de secunde de cînd mă leagă, îmi viră capul în lunetă și dau drumul la cuțit. La el, agonia asta a ținut șaizeci de ore. Sînt cîștigător! Cît privește oamenii din sală, nu știu dacă aveți dreptate, pentru că

voi puteați crede că-n ziua aia o revoltă ar fi permis o evadare în masă, iar ceilalți puteau să fie de altă părere. Pe de altă parte, într-o revoltă poți totdeauna s-ajungi să omori fără să fi vrut dinainte. Dar dintre toți de-aici, singurii care-și riscă capul sinteți voi și frații Graville. Măi băieți, fiecare situație specială provoacă reacții diferite, neapărat.

Satisfăcuți de convorbirea noastră, cei doi amăriți se dau deoparte și reîncep viața lor în tăcerea pe care o întrerupseseră pentru mine.

.....

RECLUZIUNEA

O ambarcațiune e gata. Dintre nouăsprezece recluzionari zece pleacă cu prima barcă. Sint strigat pentru plecare. Calm, Dega zice: «Nu, ăsta pleacă cu ultima cursă».

Sint stupefiat, de cînd am ajuns aici, văzînd cum vorbesc ocnașii. Disciplina nu se simte, și au aerul că nici nu se sinchiesc de gardieni. Vorbesc cu Dega, care stă lingă mine. Știe toată povestea mea și a evadării mele. Oameni care au fost cu mine la Saint-Laurent au ajuns pe insule și au povestit. Nu mă plînge, e prea fin pentru așa ceva. O singură frază, din toată inima: «Meritai să reușești, fătul meu! Rămîne pe data viitoare!» Nici măcar «curaj» nu-mi spune. Știe că am.

— Sint contabil general și-s foarte bine cu comandantul. Poartă-te bine, la Recluziune. Am să-ți trimet tutun și mîncare. N-o să-ți lipsească nimic.

— Papillon, la drum!

Mi-a venit rîndul.

— La revedere, tuturor. Vă mulțumesc pentru vorbele voastre bune.

Și mă îmbarc. După douăzeci de minute acostăm la Saint-Joseph. Am avut timp să observ că la nord nu-s decît trei supraveghetori înarmați, pentru șase ocnași la rame și zece recluzionari. Să organizezi cum să pui mîna pe-o barcă e floare la ureche. La Saint-Joseph, comitet de recepție. Ni se prezintă doi comandanți: comandantul penitenciarului insulei și comandantul Recluziunii. Pe jos, încadrați, urcăm drumul care duce la Recluziune. Nici un ocnaș în drumul nostru. La intrare, deasupra porții mari de fier, cuvintele: *Recluziunea disciplinară*; îți dai seama imediat de seriozitatea acestei case de silnicie. Poarta asta și cele patru ziduri înalte care o înconjoară ascund o clădire mică pe care scrie «Administrație — Direcțiune» și alte trei clădiri, A, B și C. Intrăm în clădirea Direcțiunii. O sală rece. După ce ne aliniază pe cei nouăsprezece, pe două rînduri, comandantul Recluziunii spune:

— Recluzionari, casa asta este, o știți și voi, o casă pentru pedepsirea delictelor comise de oameni deja condamnați la ocnă. Aici nu încercăm să vă îndreptăm. Știm că e inutil. Dar încercăm să vă punem cu botul pe labe. Aici, e un singur regulament: să îți ții gura. Tăcere absolută. Telefonatul e riscant; dacă vă prinde, pedeapsa e foarte aspră. Dacă nu sinteți bolnavi grav, nu vă înscrieți la vizită. Pentru că o vizită nejustificată atrage o pedeapsă. Asta-i tot ce-am avut de spus. Ah, fumatul e strict interzis. Gata. Supraveghetori, percheziție severă, și fiecare într-o celulă. Charrière, Clousiot și Maturette, fiecare în altă clădire. Ocupă-te personal de chestia asta, domnule Santos.

Zece minute mai tîrziu sint închis în celula mea, 234, din clădirea A. Clousiot e la B, Maturette la C. Ne-am spus la revedere din ochi. Intrînd aici ne-am dat imediat seama cu toții că dacă vrei să mai ieși viu, trebuie să te supui regu-

lamentului ăstuia inuman. Îi văd plecînd, pe tovarășii mei din evadarea asta atît de lungă, camarazi mîndri și curajoși, care m-au însoțit cu vitejie și nu s-au vîitat niciodată, nici n-au regretat ce-au făcut împreună cu mine. Mi se strînge inima pentru că după paisprezece luni de luptă cot la cot pentru cucerirea libertății noastre, sîntem legați pe veci unii de alții, într-o prietenie fără limite. Examinez celula în care m-au băgat. N-aș fi putut niciodată să presupun, nici să-mi imaginez, că o țară ca a mea, Franța, patria libertății în lumea întreagă pămîntul care a născut Drepturile Omului și ale Cetățeanului, ar putea să aibă, chiar în Guyana franceză, pe o insulă pierdută în Atlantic, mare toată cît o batistă, o instalație de represiune atît de barbară ca Recluziunea de la Saint-Joseph. Închi-puiți-vă o sută cincizeci de celule, una lîngă alta, pe două rînduri spate-n spate, cei patru pereți ai fiecăreia foarte groși, găuriți numai de o ușă mică de fier cu ghișetulei. Pe fiecare ușă, deasupra ghișetului, stă scris: « Este interzis a se deschide această ușă, fără ordin superior. » Pe stînga, drept pat, un raft cu o pernă de lemn, același sistem ca la Beaulieu; raftul se ridică și se fixează în perete; o pătură; un bloc de beton, în fund, într-un colț, drept scaun; o măturică, o gamelă militară, o lingură de lemn, o placă de tablă verticală care ascunde o tinetă metalică de care-i legată cu un lanț. (Poate fi trasă, de afară, pentru a fi golită, dinăuntru pentru a te servi de ea). Înălțimea trei metri. În loc de tavan, bare de fier enorme, groase cît o șină de tramvai, încrucișate în așa fel încît să nu încapă printre ele nimic voluminos. Apoi, mai sus, adevăratul acoperiș al clădirii, la vreo șapte metri de la sol. Pe deasupra celulelor, pe unde sînt spate-n spate, se află o pasarelă de rond lată cam de un metru, cu balustradă de fier. Doi supraveghetori se plimbă pe ea fără întrerupere, de la capăt pînă se întîlnesc și fac stînga-mprejur. Impresia este oribilă. Pînă la pasarelă e destulă lumină, iar în fundul celei, chiar ziua-n amiaza mare, abia vezi. Încep imediat să mă plimb așteptînd fluierul sau ce semnal vor fi dînd, să dau raftul jos. Ca să nu facă nici cel mai mic zgomot, atît ocazii cît și gardienii sînt încălțați cu tirlici. Îmi spun în gînd: imediat: « Aici, la 234, va trebui să încerce să trăiască, fără să înnebunească, Charriere, zis Papillon, o pedeapsă de doi ani, adică șapte sute treizeci de zile. El trebuie să dezmință porecla « mîncătoare de oameni » pe care și-a făcut-o această Recluziune.»

Un, doi, trei, patru, cinci, stînga-mprejur. Un, doi, trei, patru, cinci, stînga-mprejur. Gardianul a trecut tocmai acum pe deasupra mea. Nu l-am auzit apropiindu-se, nu l-am văzut. Pan ! Se aprinde lumina, dar foarte sus, agățată de tavan, la șase metri. Pasarela-i luminată, celulele-s în întuneric. Umblu, balansoarul s-a pus din nou în mișcare. Dormiți liniștiți, burtă-verzilor din juriu care m-ați condamnat, dormiți liniștiți, pentru că-am impresia că dacă v-ați da seama unde m-ați trimes, ați refuza cu scribă de a fi complici la aplicarea unei astfel de pedepse. O să fie foarte greu să mă feresc de vagabondajul imaginației. Aproape imposibil. Cred că ar fi mai bine să-l îndrum spre teme mai puțin deprimante decît să-l suprim cu totul.

Într-adevăr, permisiunea de a coborî raftul de dormit se anunță printr-un fluierat.

— Pentru cei noi. Aflați că din momentul acesta, dacă vreți, puteți lăsa jos raftul și să vă culcați.

Nu rețin decît cuvintele « dacă vreți ». Deci pot continua să umblu, momentul e mult prea crucial pentru ca să dorm. Trebuie să mă deprind cu această colivie deschisă pe deasupra — un, doi, trei, patru, cinci... mi-am asimilat imediat ritmul balansoarului; capul plecat, minile la spate, lungimea pasului exact cea care trebuie, întocmai ca o pendulă care oscilează mă duc și mă, în-

torc la nesfârșit, ca un somnambul. Când ajung la capătul celor cinci pași nici nu văd zidul, îl ating în răsucirea mea implacabilă, în maratonul ăsta fără punct de sosire și fără sfârșit.

Da, Papi, într-adevăr, nu-i glumă cu «mîncătoarea asta de oameni». Și-i foarte caraghios să vezi umbra gardianului proiectată pe perete. Dacă o privești cu capul în sus e și mai deprimantă: ai aerul unui leopard într-o groapă, pîndit de sus de vînătorul care tocmai l-a prins. Impresia e oribilă și o să-mi trebuiască luni de zile ca să mă deprind cu ea.

Fiecare an: 365 de zile; doi ani: șaptesute treizeci de zile, de nu s-o nimeri unul bisect. La gîndul ăsta zîmbesc. Știi, șaptesute treizeci sau șapte sute treizeciuna e același lucru. De ce-i același lucru? Nu, nu-i. O zi în plus sînt douăzeci și patru de ore în plus. Și douăzeci și patru de ore e mult. E mai mult decît șapte sute treizeci de zile a douăzeci și patru de ore fiecare. Cîte ore fac șaptesute treizeci de zile? Oi fi eu în stare să calculez în cap? Cum să fac, e imposibil. Dar de ce imposibil? Ba nu, e foarte posibil. Ia să vedem. O sută de zile fac două mii patru sute de ore. Înmulțit cu șapte, e ușor, face șaisprezece mii opt sute o dată, plus treizeci de zile care mai rămîn, a douăzeci și patru de ore, care fac șaptesute douăzeci. Total șaisprezece mii opt sute plus șapte sute douăzeci, trebuie să dea, dacă n-am greșit, șaptesprezece mii cincisute douăzeci de ore. Scumpe domnule Papillon, aveți de trăit șaptesprezece mii cincisute douăzeci de ore în cușca asta special fabricată, cu pereți netezi, ca pentru fiare sălbatece. Cîte minute am petrecut aici? Asta n-are nici o importanță, mă rog, orele, mai merge, dar minutele? Să nu exagerăm. Că atunci, de ce nu secundele? Dacă are sau n-are importanță, nu asta interesează. Trebuie să umplu cu ceva zilele, orele, minutele astea, singur eu cu mine însumi! Cine-o fi la dreapta mea? Dar la stînga? Dar în spate? Dacă celele sînt ocupate, ăștia trei oameni trebuie să se întrebe și ei cine-o fi intrat la 234?

Un zgomot surd de lucru căzut în spatele meu în celulă. Ce-ar putea să fie? A fost oare vecinul meu atît de abil încît să-mi arunce ceva printre gratii? Văd, neclar, ceva lung și îngust. În clipa în care mă plec să pun pe mîna lucrul, pe care mai mult îl ghicesc decît îl văd în semiobscuritate, încep să miște și aluneacă repede spre perete. Ajuns acolo a încercat să urce puțin și a căzut. Zidul e prea neted ca să se poată ceva prinde și urca pe el. Îl las de trei ori să-ncerce să urce; pe urmă, cînd are să cadă a patra oară, îl stîlcesc cu o lovitură de picior. Simt moale sub tîrluc. Ce-o fi? Privesc mai deaproape, din genunchi: e un enorm miriapod, mai bine de douăzeci de centimetri lungime, și gros de două degete. Mă apucă o scîrbă groaznică, încît nici nu-l iau să-l arunc în tînetă. Îl împing cu piciorul sub pat. Oi vedea mîine, la lumina zilei. O să am destul timp să văd miriapozii; cad de sus de pe acoperișul mare. O să mă-nvăț să-i las să se plimbe pe corpul meu gol, fără să-i prind și nici să-i deranjez, dacă-s culcat. O să am deasemenea ocazia să aflu cîte suferințe te poate costa o eroare de tactică atunci cînd e pe corpul tău. Înțepătura acestei scirboase vietăți îți dă o febră oribilă vreo douăsprezece ore și grozav vreo șase.

În orice caz, va fi o distracție, un derivativ de la gîndurile mele. Cînd o să cadă un mirapapod, de voi fi treaz, am să-l chinuiesc cu măturica cît de mult oi putea, sau am să mă distrez lăsîndu-l să se ascundă și după cîteva clipe să mă apuc să-l caut.

Un, doi, trei, patru, cinci... Tăcere totală. N-o fi sforăind nimeni în casa asta? Nu tușește nimeni? E-adevărat că-i o căldură înăbușitoare. Și-i noapte! Ce-o fi ziua?! Mi-e sortit să trăiesc cu miriapozii. Cînd urca apa în celula submarină de la Santa Marta, veneau o mulțime, erau mai mici dar, oricum, de

același neam. La Santa Marta era inundație zilnic, e-adevărat, dar vorbeai, strigai, auzai pe alții cîntînd, auzai țipete, sau aiurelile nebunilor temporari sau pe veci. Locul de aici nu seamănă cu nimic. Dacă ar fi de ales, aș alege Santa Marta. E absurd ce spui, Papillon. După opinia unanimă, acolo, maximum ce-ar putea ține un om ar fi șase luni. Or, aici sînt mulți care au făcut patru sau cinci ani sau chiar mai mult. Că-i condamnă să-i facă una, da' că-i și fac e altă poveste. Cîți se sinucid? Nu văd cum te-ai putea sinucide. Ba da, se poate. Ușor nu-i, dar de spînzurat te poți spînzura. Îți faci din pantalon o funie. Dacă legi măturica de un cap al funiei, te urci pe pat, trebuie să poți trece funia peste bară. Dacă faci operația asta lipit de peretele de sub pasarella de rond, e destul de probabil ca gardianul să nu bage de seamă funia. Și-ndată după ce-l vezi c-a trecut, îți dai drumul în gol. Pînă se-ntoarce el, tu te-ai curățat. De altminteri el n-o să se grăbească să coboare și să deschidă celula ca să te dea jos. Să deschidă celula? Nu poate. Scrie pe ușă: «Este interzis a deschide această ușă fără ordin superior». Așa că, nu te teme, ăla care vrea să se sinucidă, are tot timpul — pînă să fie dat jos «din ordin superior».

Descriu toate astea, ceea ce poate că nu-i prea dinamic și prea interesant pentru oamenii cărora le place acțiunea și tărăboiul. Țștia pot să sară paginile, dacă-i plictisesc. Totuși, aceste prime impresii, aceste prime gânduri care mă năpădesc cînd iau contact cu noua mea celulă, reacțiile din acest prim ceas al coborîrii mele în mormînt, eu cred că trebuie să le zugrăvesc cît mai fidel cu putință.

E destul de mult de cînd umblu. Discern în noapte un murmur. Schimbarea gărzii. Primul era unu'lung și sfrijit. Țșta-i scurt și gros. Își tîrîie tîrlicii. Li se aude tîrîșitul cu două celule înainte și două după. Nu-i sută la sută silențios cum era cel dinaintea lui. Trebuie să fie tîrziu. Cît poate fi ceasul? Mîine am să pot să măsoz timpul. Datorită faptului că ghișetul trebuie să se deschidă de patru ori pe zi am să aflu aproximativ cît e ceasul. Noaptea, știind la ce oră e primul schimb, și cît durează un schimb, o să am o măsură bine stabilită: schimbul unu, doi, trei etc.

Un, doi, trei, patru, cinci... Reiau mecanic interminabila promenadă și, mai ajutînd și oboseala, îmi iau ușor zborul în scormonirea trecutului. Prin contrast desigur cu bezna celulei, sînt în plin soare, lungit pe plaja tribului meu. Barca cu care pescuiește Lali se leagănă la două sute de metri de mine pe marea asta verde ca opalul, incomparabilă. Zgîriu nisipul cu virful piciorului. Zoraima îmi aduce un pește mare fript pe jăratec acoperit cu o frunză de bananier ca să rămînă cald. Natural, mănînc cu degetele și ea, cu picioarele încrucișate, mă privește, șezînd în fața mea. E foarte mulțumită cînd vede cît de frumos se desfac fișiiile de pește și cînd citește pe fața mea plăcerea de a minca ceva atît de savuros.

Nu mai sînt în celulă. Habar nu mai am de Recluziune, de Saint-Joseph, de insule. Mă tăvălesc pe nisip curățîndu-mi mîinile frecîndu-le cu un praf de mărgean atît de fin că ai zice că-i făină. Apoi mă duc la mare să-mi clătesc gura cu apa asta atît de limpede și-atît de sărată. Iau apă în palme și-mi ud fața. Frecîndu-mă pe gît îmi dau seama că mi-a crescut părul. Cînd se va întoarce Lali am să-i spun să mă radă pe gît. Toată noaptea o petrec cu tribul meu. Desfac cache-sexul Zoraimiei și acolo, pe nisip, în plin soare, mîngîiați de briza mării, o posed. Ea scoate sunete drăgăstoase cum are obiceiul, cînd simte plăcere. Poate că vîntul duce pînă la Lali muzica asta amoroasă. În ori ce caz, ne-a văzut, a distins că sîntem îmbrățișați, e prea aproape ca să nu vadă clar că facem dragoste. Ne-a văzut, cu siguranță, pentru că barca se întoarce la țarm. Ea debarcă surizătoare. În timpul întoarcerii

și-a despletit cozile și și-a trecut degetele lungi prin părul ud pe care vîntul și soarele zilei așteia minunate încep să-l zvînte. Mă duc spre ea. Mă apucă de mijloc cu brațul drept și mă duce spre coliba noastră. Tot lungul drumului mă face să-nțeleg: « Vreau și eu, vreau și eu ». Intrînd, mă trîntește pe un hamac strîns ca o pătură și în brațele ei uit că mai există lumea. Zoraima — foarte inteligentă, n-a intrat decît după ce a socotit ea că zbenguiala noastră se terminase. Intră cînd, sătui de dragoste, sîntem încă lungiți, goi, pe hamac. Vine și se așează lîngă noi, o lovește ușurel cu degetele pe sora ei pe obraji repetîndu-i un cuvînt care cu siguranță că trebuie să însemne: nesățioasă. Apoi, foarte castă, ne aranjează, și mie și lui Lali, cache-sexul, cu gesturi de o pudică tandrețe. N-am dormit absolut de loc. Nici măcar nu m-am întins pentru ca să văd, cu ochii închiși scenele trăite. Umblînd fără încetare, într-un fel de hipnoză, fără nici un efort de voință din partea mea, m-am transportat din nou în ziua aceea atît de încîntător de frumoasă, trăită de mine, uite, s-au făcut aproape șase luni de atunci.

Lumina se stinge și se poate întrezări ziua pătrunzînd în penumbra celulei, spulberînd ceața flotantă care învăluie tot ce-i jos în jurul meu. Un fluierat. Aud paturile care se pocnesc de perete. Aud chiar cum vecinul din dreapta trece cîrligul în inelul anume fixat în perete. Vecinul meu tușește și aud cum picură puțină apă. Cum s-or fi spălînd aștia aici?

— Domnule supraveghetor, cum să mă spăl?

— Recluzionar, te iert, pentru că nu știi. N-ai dreptul să-i vorbești supraveghetorului de gardă — se pedepsește foarte grav. Te poți spăla dacă te așezi deasupra tinetei, cu o mînă îți torni apă din cană, cu cealaltă te speli. N-ai desfăcut pătura?

— Nu.

— În ea găsești cu siguranță un ștergar de pînă.

Asta-i bună! N-ai voie să-i vorbești sentinelei de gardă! Sub nici un motiv? Și dacă te doare foarte tare cine știe ce? Sau dacă mori? Un cardiac, o criză de apendicită, o criză puternică de astm? E interzis să ceri ajutor chiar cînd ești în primejdie de moarte? Asta-i culmea! Ba nu. E normal. Prea ar fi ușor să faci scandal cînd, ajuns la capătul rezistenței, simți că nervii nu mai țin. Măcar ca s-auzi voci, măcar ca s-auzi spunîndu-ți-se: « Crapă dracului, și taci din gură! » și-atunci de douăzeci de ori pe zi cite douăzeci din cei două sute cincizeci de tipi cîți ar putea fi pe-aici ar provoca orice discuție ca să scape, ca printr-o supapă, de prea marea presiune din capul lor.

Nu poate fi un psihiatru, al' care a avut ideea construirii cuștilor ăstora de leu: un medic nu s-ar dezona în halul ăsta. Nici regulamentul nu-i făcut de-un doctor. Dar ai doi care au făcut acest ansamblu, atît arhitectul cît și funcționarul, care au elaborat cu minuție cele mai mici detalii ale executării pedepsei, sînt, atît unul cît și celălalt, doi monștri dezgustători, doi psihologi perverși, parșivi, plini de ură sadică față de condamnați.

Celulele centralei Beaulieu de la Caen, cît or fi ele de adînci, două etaje sub pămînt, tot mai filtrau, tot se mai strecura un fir de viață pînă la lumea de-afară, ecoul torturilor sau bătăilor suferite de cite unul dintre deținuți.

Dovadă e că atunci cînd mi-au scos cătușele de la mîini și carcasa de pe degetele mari, am citit realmente frica pe fețele gardienilor, frica de neplăcerile pe care le-ar putea avea, fără îndoială.

Dar aici, în această Recluziune de ocnă, în care nu pot intra decît funcționarii Administrației, sînt foarte liniștiți. Nimic nu li se poate întîmpla.

Clac, clac, clac, clac, se deschid toate ghișetele. Mă apropii de-al meu și risc o privire, pe urmă scot nițeluș capul, pe urmă capul întreg în culoar și văd în dreapta și în stînga o mulțime de capete. Am priceput foarte repede că deabia ce se deschid ghișetele și toți se reped să scoată capul afară. Cel din dreapta se uită la mine fără absolut nici o expresie în privire. Abrutizat de masturbăție, desigur. E palid și unsuros, biată mutră fără lumină, de idiot. Cel din stînga-mi spune repede: « Cît? »

— Doi ani.

— Eu patru. Unu' l-am făcut. Cum te cheamă?

— Papillon.

— Pe mine Georges. Jojo l'Auvergnat. Pe tine un' te-au prins?

— La Paris. Pe tine?

N-are timp să-mi răspundă: cafeaua, și o bucată de piine după ea, sînt la două celule distanță. Trage capul înăuntru. Fac și eu la fel. Întind gamela, mi-o umple cu cafea, apoi îmi dau o bucată de piine. Cum n-am apucat piinea atît de repede, mi-au trîntit ghișetul în nas și piinea s-a rostogolit pe jos. În mai puțin de un sfert de oră liniștea s-a restabilit. Trebuie că distribuie cu două echipe deodată, cîte una de culoar. Prea a mers repede. La prînz o ciorbă cu o bucată de carne fiartă. Seara o farfurie de linte. Menu-ul ăsta, în doi ani de zile, nu s-a schimbat decît seara: linte, fasole, mazăre, năut, orez. La prînz, veșnic același lucru.

La fiecare cincisprezece zile toți scot pe rînd capul pe ghișet și un ocnaș cu o mașină de tuns numărul zero ne tunde barba.

S-au făcut trei zile de cînd sînt aici. Un lucru mă preocupă. La Royale prietenii mei mi-au spus că or să-mi trimeată de mîncare și de fumat. Încă n-am primit nimic și de altfel mă și întreb cum dracu'or să facă o asemenea minune. Așa că nu mă mir prea tare că n-am primit încă nimic. Să fumezi, trebuie să fie foarte periculos și, în orice caz, e un lux. De mîncat, da, e vital, pentru că ciorba, la prînz, e apă chioară cu două sau trei fire de verdeață și o bucățică de carne de o sută de grame nu mai mult. Seara, o zeamă suspectă în care plutesc cîteva boabe de fasole sau altă legumă uscată. Ca să fiu sincer, nu bănuiesc atît Administrația că nu dă o rație cumsecade, cît pe reclusionarii care o împart sau care prepară masa. Ideea asta nu mi-a venit în cap decît pentru că seara e unul, de fel din Marsilia, care împarte masa. Polonicul lui merge pînă la fundul ciubărului și, cînd e el de serviciu, am mai multe legume decît apă. Cu ceilalți e pe dos, nu bagă polonicul adînc și scot după ce au agitat puțin la suprafață. De unde: legume puține și zeamă lungă multă. Subalimentarea asta este extrem de periculoasă. Pentru ca să ai forță morală îți trebuie și oarecare putere fizică.

Se mătură pe culoar. Găsesc că se mătură cam mult în fața celei mele. Tîrnul se freacă insistenț de ușa mea. Mă uit atent și văd o bucățică albă de hîrtie apărînd. Pricep repede că mi-au strecurat ceva pe sub ușă, dar că nu l-au putut băga tot. Așteaptă să-l iau înainte de a trece mai departe. Trag hîrtia, o desfac. E un bilețel scris cu cerneală fosforescentă. Aștept să treacă gardianul și citesc:

« Papi, în fiecare zi în tinetă începînd de mîine o să fie cinci țigări și o nucă de cocos. Mestecă bine nuca dacă vrei să-ți folosească mult cînd o mîncîci. Înghite miezul. Fumează dimineața cînd se golesc tinetele. *Niciodată după cafeaua de dimineață*, dar după ciorba de la prînz imediat după ce-ai mîncat, și seara după legume Aici, alăturat, o bucățică de mină de creion. De cîte ori ai nevoie de ceva cere pe o bucățică de hîrtie, aci anexată. Cînd măturătorul freacă tîrnul de ușă, zgîrie cu unghia. Dacă zgîrie și el, împinge bilețul. Niciodată să nu strekori bilețul pînă nu zgîrie și el cu degetul. Pune bucățica de hîrtie în ureche să nu trebuiască să

umbli la tubuleț și bucățica de mină las-o pe undeva pe jos, la marginea peretelui. Curaj. Te îmbrățișăm. Ignace — Louis. »

Galgani și Dega îmi trimit mesajul. Mă-neacă un fel de căldură; să ai prieteni atât de fideli, atât de devotați, și se suie ceva cald în gât. Cu și mai multă încredere în viitor, sigur c-am să ies viu din mormântul ăsta îmi reiau umbrelul, vesel și sprinten: un, doi, trei, patru, cinci. stînga-împrejur etc. Și, mergînd, îmi zic: ce noblețe, cită dorință de a face binele în ăstia doi oameni. Cu siguranță că ei riscă gros, unul poate locul de contabil, celălalt de împărțitor de scrisori. E într-adevăr măreț ce fac ei pentru mine, ca să nu mai vorbesc de faptul că trebuie să-i și coste foarte mult. Cîți oameni trebuie să mituiască ei, ca s-ajungă de la Royale pînă la mine în celula «mîncătoare de oameni»!

Cititorule, trebuie să înțelegi că o nucă de cocos uscată este plină de ulei. Miezul alb și tare e-atît de îmbibat de ulei, că dacă dai pe răzătoare șase nuci de cocos și doar bagi miezurile în apă caldă, a doua zi de dimineață ai deasupra apei un litru de ulei. Uleiul ăsta, corp gras de a cărui lipsă suferă cel mai mult regimul nostru, mai e și plin de vitamine O nucă de cocos pe zi e aproape sănătatea asigurată. În orice caz, nici nu te deshidratezi nici am călcat ostentativ cu piciorul pe țigară. A avut o clipă o scurtă oprire: îndată ce și-a dat seama de gestul meu, a plecat mai departe. I-o fi fost milă de mine sau i-o fi fost rușine de Administrația din care face parte? Să fi fost vreo capcană? Nu știu, și asta mă deranjează. Cînd suferi, devii hipersensibil. N-aș vrea, dacă supraveghetorul ăsta a vrut cîteva secunde să fie om de treabă, să-l fi îndurerat prin gestul meu de dispreț.

Într-adevăr, s-au făcut mai bine de două luni de cînd sînt aici. Recluziunea, după părerea mea, e singurul loc unde nu ai nimic de învățat. Pentru că nu-i rost de nici un fel de combinație. M-am antrenat bine la dedublare. Am o tactică infailibilă. Ca să vagabondez intens printre stele, ca să văd apărîndu-mi diferite episoade din viața mea de aventurier sau din copilărie sau ca să-mi clădesc castele în Spania cu o realitate surprinzătoare, trebuie ca mai întîi să mă obosesc bine de tot. Trebuie să umblu, fără să stau jos de loc, ore întregi, fără întrerupere și să mă gîndesc normal, la orice. Apoi, cînd literalmente rupt de oboseală mă întind pe pat, pun capul pe jumătate de pătură și cealaltă jumătate o trag peste față. Atunci aerul, care și-așa e rarefiat în celulă, ajunge la gura și la nasul meu cu greutate, filtrat cum e de pătură. Pe semne că asta provoacă în plămîinii mei un fel de asfixie, capul începe să-mi ardă. Mă înăbuș de căldură, n-am aer și atunci, deodată, îmi iau zborul. Ah, cavalcadele astea ale sufletului, ce senzații de nedescris mi-au dat. Am avut nopți de dragoste realmente mai intense decît în libertate, mai tulburătoare, cu mai multe senzații decît cele autentice, decît cele într-adevăr întîmplătoare. Da, facultatea asta de a călători prin spațiu îmi permite să stau de vorbă cu mama, moartă acum șaptesprezece ani. Mă joc cu rochia ei și ea îmi mîngie buclele, pe care mi le lăsa foarte lungi, parc-aș fi fost fetiță, la cinci ani. Îi mîngîi degetele fine, cu pielea moale ca mătasea. Rîde de mine, de cutezanța mea care voiam să m-arunc în gîrlă cum îi văzusem făcînd pe băieții mai mari într-o zi cînd am fost la plimbare. Cele mai mici detalii din coafura ei, tandrețea luminoasă a ochilor e

limpezi și scînteietori, cuvintele ei blînde, inefabile : «Micuțul meu Riri, fii cuminte, fii tare cuminte, pentru ca mama ta să te poată iubi mult de tot. Mai tîrziu ai să te-
arunci și tu în gîrlă, de sus, de sus de tot, dar asta mai tîrziu, cînd ai să fii ceva mai
mare. Deocamdată ești încă prea mic, comoara mea. Lasă, o să vină repede, prea
repede încă, ziua cînd ai să fii măricel. »

Și, mină în mină, de-a lungul rîului, ne întoarcem acasă. Sînt de-adevărat în
casa copilăriei mele. Sînt atît de bine acasă încît acopăr cu amîndouă minile ochii
mamei, să nu vadă și să citească notele, dar să cînte mai departe la pian.
Sînt acasă, de-adevărat, nu-i închipuire. Sînt cu ea, urcat pe un scaun, în spatele
taburetului turnant pe care șade ea și apăs tare cu mînuțele mele mici ca să-i acopăr
ochii ei mari. Degetele ei agile continuă să atingă clapele pianului, ca eu s-asculț
pînă la sfîrșit « Văduva veselă ».

Nici tu, procuror inuman, nici voi, polițiști cu cîinste dubioasă, nici Polein,
mizerabilul care și-a cumpărat libertatea cu prețul unei mărturii mincinoase,
nici ai doisprăzece burțăverzi destul de cretini ca să fie acceptat teza acuzării și
felul ei de a interpreta lucrurile, nici gardienii de la Recluziune, demni tovarăși
ai « mîncătoarei de oameni », nimeni, absolut nimeni, nici chiar zidurile astea
groase, nici depărtarea pînă la insula asta pierdută în Atlantic, nimic, absolut
nimic, moral sau material, nu-mi vor împiedica voiajele mele colorate de-o deli-
cioasă nuanță roză de fericire, cînd îmi iau zborul către stele.

N-am avut dreptate, făcînd socoteala timpului pe care-l am de rămas singur
cu mine însumi, n-am vorbit decît de « timp-ore ». E o greșală. Sînt momente
cînd trebuie să măsoari cu « timp-minute ». De pildă, golirea tinetelor se face după
ce se distribuie cafeaua și piinea — cam la un ceas. Cînd aduc ei tineta înapoi
găsesc în ea nuca de cocos, cele cinci țigări și, cîteodată, un bilețel fosforescent.
Nu totdeauna, dar cîteodată număr atunci minutele. E destul de ușor, pentru
că reglez pasul la o secundă și, cu corpul pendulînd, la fiecare cinci pași, în momentul
în care fac stînga-imprejur, îmi zic în gînd : unu. La doisprezece face un minut. Să
nu credeți cumva că-s preocupat să știu dacă voi avea de mîncat nuca asta de cocos,
care în fond e viața mea, dacă voi căpăta țigările, plăcerea inefabilă de a fuma în
mormîntul ăsta de zece ori în douăzeci și patru de ore, pentru că din fiecare țigară
fumez de două ori. Nu, cîteodată în momentul cafelei mă apucă un fel de groază și,
fără vreun motiv special, mi-e frică să nu li se fi întîmplat ceva oamenilor care, cu
riscu liniștii lor, mă ajută cu atîta generozitate. Așa că aștept și nu mă liniștesc
decît cînd văd nuca. E-acolo, deci înseamnă că totu-i bine pentru ei.

Încet, foarte încet, orele, zilele, săptămînile, trec. Uite, s-a făcut aproape un
an de cînd sînt aici. Adică exact unsprezece luni și douăzeci de zile de cînd n-am
stat de vorbă cu cineva mai mult de patruzeci de secunde, în cuvinte repezite,
întrețiate și mai mult murmurate decît rostite. Am avut totuși un schimb de cuvinte
cu glas tare. Răcisem și tușeam foarte mult. Socotind că asta justifică o ieșire la
vizită, m-am înscris la « palizi ».

Uite-l pe doctor că vine. Spre marea mea mirare, se deschide ghișetul. Prin
deschizătură apare un cap.

Ce ai? Ce te doare? Bronhiile? Întoarce-te. Tușește.

Ei, nu! Asta-i nemaipomenit ! Își bate joc? Și totuși, e *riguros adevărat*. S-a
găsit un medic din armata colonială care să mă examineze prin ghișetul unei uși
de pușcărie, să mă pună să mă întorc la un metru de ușă, ținînd urechea la
ghișet ca să mă ausculțe. Apoi îmi spune : « Scoate mîna afară. » Eram gata să o
scot, mecanic, cînd, printr-un fel de respect față de mine însumi, îi spun acestui
straniu medic : « Mulțumesc, doctore, nu vă deranjați chiar atît de mult. Păcat de

osteneală. » Și am avut măcar atîta caracter încît să-l fac să înțeleagă că nu luam în serios examenul lui.

— Cum crezi, a avut el cinismul să-mi răspundă. Și a plecat. Din fericire. Pentru că era să-mi ies din sărite, de indignare.

Un, doi, trei, patru, cinci, stînga-mprejur. . . un, doi, trei, patru, cinci, stînga-mprejur. . . Merg, merg, fără-ncetare, merg cu furie astăzi, picioarele-mi sînt sub tensiune, nu-s ca de obicei, relaxate. S-ar zice că după cele ce s-au petrecut simt nevoia să calc ceva în picioare. Ce să calc în picioare? Sub ele-i beton. Nu, calc o mulțime de lucruri în picioare, mergînd astfel. Calc bicusicia medicului ăștia care, pentru ca să fie bine văzut de administrație, se pretează la asemenea lucruri dezgustătoare. Calc nepăsarea unei clase de oameni față de suferința și durerea altei clase de oameni. Calc ignoranța poporului francez, lipsa lui de interes sau de curiozitate de a ști unde-s duși și cum sînt tratați oamenii încărcăți la doi ani o dată de la Saint-Martin-de-Ré. Calc în picioare pe ziaristii cronicilor judiciare care, după ce scriu articole scandaloase despre un om, pentru o anume crimă, citeva luni mai târziu nici nu-și mai amintesc măcar de existența lui. Îi calc pe preoții catolici cărora li te-ai spovedit, care știu prea bine ce se-ntîmplă în ocnele franțuzești și care tac din gură. Calc sistemul de proces care se transformă în luptă oratorică între cel ce acuză și cel ce apără. Calc Liga Drepturilor Omului și Cetățeanului care nu ridică glasul să spună: «Oprîți ghilotinarea asta rece! Isprăviți cu sadismul colectiv practicat de funcționarii Administrației!» Calc, pentru că nici un organism și nici o asociație nu interoghează niciodată pe responsabili acestui sistem, să-i întrebe de ce și cum se face că pe drumul ăsta al pierzaniei și-al descompunerii dispare, la fiecare doi ani, optzeci la sută din populația lui? Calc buletinele de deces ale medicinei oficiale: sinucideri, mizerie fiziologică, moarte prin subalimentare continuă, scorbut, tuberculoză, nebulie furioasă, ramolism. Ce mai știu eu ce-oi mai fi călcînd în picioare! Dar, în ori ce caz, după cele întîmplate, nu mai merg normal; la fiecare pas zdrobesc ceva.

Un, doi, trei, patru, cinci. . . și orele trec, încet, domolind prin oboseală revolta mea mută.

Încă zece zile și îmi voi fi îndeplinit exact jumătate din condamnarea mea la recluziune. Într-adevăr, strașnică aniversare de sărbătorit, pentru că, în afară de gripa asta zdravănă, sînt bine sănătos. Nebun nu sînt încă și nici pe-aproape. Sînt sigur, chiar sută la sută sigur că voi scăpa sănătos și teafăr, cu mintea întregă, după anul care începe.

Mă trezesc niște glasuri înfundate:

— E complet teapăn, domnul Durand. Cum, pînă acuma n-ai băgat de seamă?

— Nu știu, dom'șef. Așa cum s-a spînzurat el, în colțul dinspre pasarelă, probabil că am trecut de multe ori fără să-l fi văzut.

Vecinul meu din stînga s-a sinucis. Asta-i ce-am înțeles. Îl ridică. Ușa se închide. Regulamentul a fost riguros respectat, pentru că ușa a fost deschisă și închisă în prezența unei autorități superioare », șeful Recluziunii, căruia i-am recunoscut vocea. E al cincilea care dispare din vecinătatea mea în ultimele zece săptămîni.

Ziua aniversării a sosit. În tinetă am găsit o cutie de lapte condensat Nestlé. E o folie din partea amicilor mei. Trebuie c-au plătit un preț nebun ca s-o obțină, și să fi riscat mult ca s-o strecoare. Am avut deci o zi de triumf împotriva adversității. Și mi-am promis să nu-mi iau zborul. Sînt la Recluziune. A trecut un an de la sosire și aș fi în stare și mine să-ncerc o evadare dac-aș avea cum. E o constatare pozitivă, și-s mîndru de ea.

Prin măturătorul de după masă primesc — lucru neobișnuit — un bilețel de la prietenii mei: «Curaj. Nu-ți mai rămîne de făcut decît un-an. Știm că ești sănătos.

Și noi simțem bine. Te îmbrățișăm. Louis — Ignace. » « Dacă poți, trimite imediat un bilețel prin cel care ți l-a adus. »

Pe o bucăciță de hirtie adusă odată cu bilețul scriu : « Mulțumesc pentru toate. Mă țin bine și sper ca, mulțumită vouă, să fiu la fel și peste un an. Puteți să-mi dați știri despre Clousiot și Miturette? » Și într-adevăr, măturătorul se întoarce și zgîrie la ușă. Îi trec repede hirtiuța, care dispare imediat. Ziua asta toată și o parte din noapte am fost pe pămînt și în starea în care îmi promiseseam de mai multe ori să fiu încă un an și voi fi dus pe una din insule. Royale sau Saint-Joseph? Am să mă-mbăt de vorbit, de fumat, de combinat viitoarea evadare.

Dimineața atac prima dintre cele trei sute șazeci și cincidezile care mi-au mai rămas de făcut, cu încredere în destinul meu. Am avut dreptate pentru primele opt luni care au urmat. Dar într-a noua lucrurile s-au încurcat. În dimineața aceea, în momentul golirii tinetei, l-au prins cu mița-nsac chiar cînd împingea tineta înapoi cu nuca de cocos și țigările.

Incidentul era atît de grav încît timp de cîteva minute au uitat de regulamentul tăcerii. Loviturile primite de nenorocit se auzeau foarte limpede. Apoi, un horcăit de om lovit de moarte. Ghișetul meu se deschise și un gardian congestionat își vîri capul și-mi strigă : « Îți vine și ție rîndul, nu-ți fie frică ! »

— La dispoziție, imbecilule ! îi răspund, într-o tensiune groaznică.

Auzisem tratamentul la care-l supuseseră pe nenorocit.

Asta s-a întîmplat pe la șapte. Deabia la unsprezece delegația în frunte cu comandantul secund al Recluziunii a venit să mă ia. Au deschis ușa care de douăzeci de luni de cînd se închisese în urma mea nu mai fusese deschisă niciodată. Eram în fundul celei, cu gamela în mînă, în poziție de apărare, hotărît să dau lovituri cît mai multe, pentru două motive : întîi pentru ca gardienii să nu mă bată de pomană, al doilea ca să mă curețe repede. Dar nimic. « Recluzionar, ieși. »

— Dacă-i pentru a da în mine, vă previn că mă apăr, așa că n-am să ies ca să mă atacați din toate părțile deodată. Îmi e mai la-ndemînă aici să-l fac piftie pe primul care se-apropie.

— Charrière, nu te va lovi nimeni.

— Cine-mi garantează?

— Eu, comandantul secund al Recluziunii.

— Aveți cuvînt?

— Nu mă insulta. N-are rost. Pe cuvînt de onoare îți promit că nu vei fi lovit. Ieși.

Ies, cu gamela în mînă.

— Poți să ți-o ții, n-ai să ai nevoie de ea.

— Bun. E-n regulă.

Ies și, înconjurat de șase gardieni și de comandantul secund luăm tot coridorul în șir. Ajuși în curte, mi se-nvîrtește capul, mă ustură ochii de lumină și nu-i pot ține deschiși. Zăresc în fine căsuța în care fusesem primit. Sînt vreo doisprezece supraveghetori. Fără să mă împingă, mă bagă în sala pe care scrie « Administrație ». Jos la pămînt, plin de sînge, un om geme. Văzînd un ceasornic că arată unsprezece, îmi zic : « De patru ceasuri îl torturează pe nenorocitul ăsta. » Comandantul șade la birou, comandantul secund se așează alături de el.

— Charière, de cîtă vreme primești mîncare și țigări?

— Trebuie că v-a spus el.

— Eu pe dumneata te întreb.

Eu fac amnezie, nu știu ce s-a întîmplat ieri.

— Îți bați joc de mine?

— Nu. Mă mir că nu stă scris în dosarul meu. Sînt amnezic din cauza unei lovituri în cap.

Comandantul e atît de uimit de un asemenea răspuns încît spune :

— Întrebați la Royale dacă există o asemenea mențiune.

— Că te numești Charrière îți aduci aminte?

— Asta da.

Și repede, ca să-l deconcertez, spun ca un automat : « Mă numesc Charrière, sînt născut în 1906 în departamentul Ardèche și sînt condamnat pe viață la Paris, departamentul Sena. » Face ochii mari cît niște cepe și simt că l-am zdruncinat.

— Ți-ai primit cafeaua și pîinea azi dimineață?

— Da.

— Ce legume vi s-au dat aseară?

— Nu știu.

— Va să zică, după dumneata nu ții minte nimic.

— Din cele ce se-ntîmplă, absolut nimic. Figurile da, le țin minte. De exemplu, știu că dumneavoastră ne-ați primit aici, într-o zi. Cînd? Nu știu.

— Atunci, nu mai știi cît mai ai de făcut?

— Pe viață. Pînă mor, nu?

— Nu, din condamnarea la recluziune.

— Eu am o condamnare la recluziune? De ce?

— Ah ! Asta-i culmea ! Ei, drăcia dracului ! Ai de gînd să mă scoți din fire? Nu cumva vrei să spui că nu știi că ai doi ani pentru evadare?

Atunci îl las lat :

— Pentru evadare, eu? Domnule comandant, sînt om serios și capabil să răspund de faptele mele. Veniți să-mi vizitați celula și o să vedeți că n-am evadat.

În clipa asta un evadat îi spune :

— Sînteți chemat de Royale, domnule comandant.

Pune mîna pe receptor : « Nu-i nimic? Bizar. Pretinde că suferă de amnezie. . . »

Cauza? O lovitură în cap. Am înțeles, e un simulant. O să văd. Bun, mulțumesc, domnule maior, am să verific. La revedere. Vă voi ține la curent. »

— Mă, cabotinule, ia arată capul! capul! Ah, da are o cicatrice destul de mare. Dar cum se face că-ți aduci aminte că nu mai ai memorie de la lovitura asta? Hai? la spune-mi !

— Nu-mi explic. Constat numai că-mi aduc aminte de lovitură, că-mi aduc aminte că mă cheamă Charrière și alte cîteva.

— La urma urmei, ce vrei să susții sau să faci?

— Păi tocmai asta discutăm. Mă întrebați de cînd mi se trimite de mîncat și de fumat. Răspunsul meu e clar : nu știu dacă-i prima oară sau e a miia oară. Din cauza amneziei nu vă pot spune. Asta-i tot. Faceți ce doriți.

— Ce doresc e foarte simplu. Ai mîncat cam mult prea multă vreme. Ei bine, să mai slăbești puțin. Asta-i tot. Suprimarea mesei de seară pînă la finele pedepsei.

.....
Ca să fiu sincer-sincer, prefer să fiu ocnaș decît gardian de ocnaș.

Nu mai am decît douăzeci de zile. Mă simt realmente foarte slab. Am băgat de seamă că bucata de pîine continuă să fie din categoria mică. Cine poate să se-njosească atît încît să-mi aleagă anume bucata de pîine? De cîteva zile ciorba nu-i decît o apă chioară și bucata de carne-i totdeauna un os de piele. Mi-e frică să nu mă-mbolnăvesc. A devenit o obsesie. Sînt atît de slab încît nu mai trebuie să fac nici un fel de efort ca să visez la orice cu ochii deschiși. Această profundă oboseală însoțită și de o depresiune într-adevăr gravă, mă neliniștește. Caut să reacționez

și cu greu ajung să trec cele douăzeci și patru de ore ale zilei. Se zgîrie la ușă. Zmulg repede un bilet. E fosforescent. De la Dega și Galgani. Citesc: «Scrie-ne un cuvînt. Sîntem foarte îngrijorați de sănătatea ta. Încă nouăsprezece zile. Curaj ! — Louis — Ignace. »

În bilețul e o bucătică de hîrtie și o mină de creion negru. Scriu: « Rezist. Sînt foarte slăbit. Mulțumesc — Papi. »

Mătura se freacă din nou de ușă, expediez biletul. Aceste cîteva cuvinte, fără țigări, fără nucă de cocos, sînt pentru mine mai mult decît orice. Manifestarea asta de prietenie atît de minunată, de statornică, îmi dă lovitura de bici de care aveam nevoie. Cei de-afară știu în ce hal sînt, și dacă m-aș îmbolnăvi, cu siguranță că medicul va primi vizita celor doi amici ai mei care să-l îndemne să mă îngrijească mai ca lumea. Au dreptate: încă nouăsprezece zile numai, mă apropii de sfîrșitul acestei curse istovitoare împotriva morții și a nebuniei. N-am să mă îmbolnăvesc. Trebuie să am grijă să fac cît mai puține mișcări cu puțință, ca să nu cheltuiesc decît calorii indispensabile necesare. Am să suprim cele două ore de umblat de dimineață și cele două de după masă. E singurul mijloc de a rezista. De asemenea, toată noaptea, timp de douăsprezece ore, stau culcat, iar celelalte douăsprezece așezat fără să mă mișc pe scaunul de beton. Din timp în timp mă ridic și fac cîteva flexiuni și mișcări cu brațele, apoi din nou mă așez. Încă zece zile.

Sînt la Trinidad, mă plimb, viorile javaneze cu o singură coardă mă leagănă în melodiile lor lamentate, cînd un răcnet oribil, inuman, mă readuce la realitate. Strigătul e din celula din spatele meu, sau aproape, foarte aproape. Aud:

— Canalie, coboară aici în groapa mea. N-ai mai oboșit tot pîndindu-mă de-acolo de sus? Nu vezi că pierzi jumate din spectacol din cauza beznei din groapa asta?

— Taci din gură, că de nu, vei fi pedepsit foarte sever, face gardianul.

— Ha, ha ! Mă faci să rid, imbecilule ! Ce-ai să găsești mai sever decît tăcerea asta? Pedepsește-mă cît îți place, bate-mă, dacă ai chef, călău ordinar, dar n-ai să găsești niciodată ceva care să se poată compara cu tăcerea în care mă silești să trăiesc. Nu, nu, nu ! Nu mai vreau, nu mai pot să nu vorbesc ! De trei ani de cînd ar fi trebuit să vă dau dracului de imbecili. Dar am fost eu un imbecil, c-am așteptat, c-am așteptat treizeci-șase de luni ca să-mi spun, să-mi urlu cît mi-e de greață de frica asta de-a fi pedepsit ! Greață de tine și de toți ca tine, temniciperi împutiți !

Cîteva clipe mai tîrziu se deschide ușa și aud:

— Nu, nu așa. Pune-i-o invers, e mult mai eficace.

Și nenorocitul care urlă:

— Pune-o cum vrei, cămașa ta de forță, împutițule ! Pune-o și pe dos, strînge-o pînă mă-năbuși, apasă cu genunchii, strînge-i șireturile. Cu asta n-ai să mă oprești să-ți spun că măta-i o scroafă și că de-asta tu n-ai ce fi decît un gunoi !

Probabil că i-au pus un căluș, pentru că nu mai aud nimic. Ușa se închide. Scena asta trebuie să-l fi zguduît pe tînărul gardian pentru că, după cîteva minute se oprește în dreptul celei mele și-mi zice: « Pe semne c-a-nebunit. »

— Crezi? Păi tot ce spunea era perfect judicios.

E uluit, gardianul, și depărtîndu-se, îmi spune: « Bine, bine, ai să mi-o plătești. »

Incidentul ăsta m-a rupt de insula cu oameni de treabă, de viori, de sînii hinduselor, de portul Port of Spain, ca să mă readucă în trista realitate a Recluziunii.

Încă zece zile, adică încă două sute patruzeci de ore de îndurat.

Tactica de a nu mișca dă roade, dacă nu cumva e și meritul zilelor că se scurg binișor, sau a biletelui de la prietenii mei. Cred mai curînd că mă simt mai forte din cauza unei comparații care mi se impune: sînt la două sute patruzeci de ore de eliberarea din Recluziune, sînt slăbit dar creierul meu e intact, energia mea nu cere decît un pic de forță fizică în plus pentru ca să poată funcționa din nou perfect. Și în timpul ăsta, aici, în spatele meu, la doi metri, despărțit doar de un perete, un tip, un sârman nenorocit intră în prima fază a nebuniei, poate pe poarta cea mai nepotrivită, a violenței. N-o să poată să mai trăiască mult pentru că revolta sa dă prilejul de a-l îndopa pînă la sațietate cu tratamente rigurose studiate ca să-l ucidă în modul cel mai științific posibil. Îmi reproșez că am sentimentul de a mă simți tare cînd celălalt cade învins. Mă întreb dacă nu-s și eu unul dintre egoiștii ăia care, iarna, încălțați bine, înmănușați, cu o șubă caldă pe ei, privesc defilînd prin fața lor masele de muncitori care se duc la lucru degerînd, prost îmbrăcați sau în ori ce caz cu mîinile învinete de gerul dimineții și care, comparîndu-se cu turma asta alergînd să prindă metroul sau autobuzul, se simt mai la căldură decît pînă atunci și savurează șuba lor cu mai multă intensitate decît oricînd. În viață, foarte adesea, totul e în funcție de comparație. E drept, am zece ani, dar Papillon e pe viață. E drept, sînt pe pe viață, dar am douăzecișicinci de ani, pe cînd el, el e pe cînșpe ani, da'-i de cînzeci!

Ei, ajung la sfîrșit, și sper ca în șase luni să mă simt din nou bine sub toate raporturile, sănătate, moral, energie, în formă pentru o evadare spectaculoasă. Despre prima s-a vorbit. A doua o să fie gravată pe unul din zidurile temniței. N-am nici o îndoială. Voi pleca, asta-i sigur, în cel mult șase luni de zile.

E ultima noapte pe care o petrec la Recluziune. Sînt șaptesprezece mii cinci sute opt ore de cînd am intrat în celula 234. Au deschis ușa o singură dată, cînd m-au dus în fața comandantului ca să mă pedepsească. În afară de vecinul meu, cu care schimb cîteva monosilabe cîteva secunde pe zi, mi s-a vorbit de patru ori. O dată cînd mi s-a spus că la fluierat pot să las patul jos, în prima zi. O dată doctorul: «Întoarce-te. Tușește.» O conversație mai lungă și mai agitată cu comandantul. Și zilele trecute, patru vorbe cu gardianul mișcat de bietul nebun. Ca divertisment, nu-i exagerat. Adorm liniștit, fără să am altceva în gînd decît: mîine mi se va deschide definitiv ușa asta. Mîine am să văd soarele, și dacă mă expediază la Royale, am să respir aer de mare. Mîine voi fi liber. M-apucă risul. Cum liber? Mîine începi oficial să-ți execuți pedeapsa de muncă silnică pe viață. Asta numești tu să fii liber? Știu, știu, dar ca fel de viață nu se compară cu cea pe care am îndurat-o. Cum or arăta Clousiot și Maturette?

La șase îmi dau cafeaua și piinea. Îmi vine să le zic: «Păi faceți greșală, eu ies azi.» Dar îmi aduc repede aminte că-s «amnezic» și, cine știe, dacă recunosc că mi-am bătut joc de el în nasul lui, să nu fie cumva în stare, comandantul, să mă ardă cu treizeci de zile carceră cu executarea imediată. Pentru că, în ori ce caz, lege-ai lege: azi 26 iunie 1936 trebuie să ies de la Recluziunea Celulară de la Saint-Joseph. Peste patru luni împlinesc treizeci de ani.

Ora opt. Mi-am mîncat toată piinea. O să găsesc eu de mîncare în lagăr. Se deschide ușa. Comandantul secund și cu doi supraveghetori.

— Charrière, ți-ai executat pedeapsa. Azi e 26 iunie 1936. Urmează-ne. Ies. Ajuns în curte, soarele e destul de tare ca să mă orbească. Mă apucă un fel de slăbiciune. Picioarele-mi sînt moi și-n ochi îmi joacă pete negre. Și n-am făcut decît cincizeci de metri, din care la soare treizeci.

Ajungînd în fața pavilionului «Administrație» îi văd pe Maturette și pe Clousiot. Maturette e un adevărat schelet, obrazii scofilciți, ochii în fundul capului.

Clousiot e lungit pe o targă. E livid și miroase a mort. Îmi zic: «N-arată cine știe ce, amicii mei. Oi fi și eu în halul ăsta?» Mor să mă văd într-o oglindă. Le spun:

— Ei, merge, merge?

Ei nu răspund. Repet:

— Merge?

— Da, face slab Maturette.

Îmi vine să-i spun că, terminându-ne pedeapsa de reclusiune, avem dreptul să vorbim. Îl sărut pe Clousiot pe obraz. Mă privește cu ochi strălucitori și zîmbește:

— Adio, Papillon, face el.

— Nu, asta nu.

— S-a zis cu mine, gata.

Peste câteva zile va muri la spital, la Royale. Avea treizeci și doi de ani și-l băgaseră pe douăzeci pentru un furt de bicicletă pe care nu-l comisese. Vine comandantul:

— Să intre înăuntru. Maturette și dumneata, Clousiot, v-ați purtat bine. Așa că scriu pe fișa voastră «Purtare bună.» Dumneata, Charrière, care ai comis o greșală gravă, îți trec ceea ce meriți: «Purtare rea».

— Iertați, domnule comandant. Ce greșală am comis?

— Cum nu-ți aduci aminte de nuca de cocos și de țigările descoperite?

— Nu, sincer nu.

— Ia spune, ce regim ai avut de patru luni încoace?

— Din ce punct de vedere? Mîncare? Același regim de cînd am venit.

— Asta-i culmea! Ce-ai mîncat aseară?

— Ca de obicei, ce mi s-a dat. Nu mai știu ce. Nu-mi aduc aminte. Poate fasole, sau poate orez, sau altceva

— Va să zică, mîncai seara?

— Ba bine că nu. Ce, credeți c-am s-arunc gamela?

— Nu. Nu asta voiam să spun. Renunț. Retrăg «Purtare rea». Refă fișa de ieșire, domnule X. Am să-ți trec «Purtare bună». E bine?

— E drept. N-am făcut nimic ca să n-o merit.

Și cu fraza asta ies din birou.

Poarta mare a Recluziunii se deschide ca să ni se dea drumul. Escortați de un singur supraveghetor coborîm încet poteca ce duce la lagăr. Privim de sus marea strălucind de reflexe argintii și de spumă. În față Royale, plină de verdeață și de acoperișuri roșii. Insula Diavolului, austeră și sălbatecă. Cer voie supraveghetorului să stau jos câteva minute. Spune da. Ne așezăm, unul în dreapta și unul în stînga lui Clousiot, și ne luăm de mînă fără măcar să ne dăm seama. Contactul ăsta ne dă o emoție stranie și fără să ne spunem o vorbă ne îmbrățișăm. Supraveghetorul zice:

— Hai băieți, trebuie să coborîm.

Și încet, foarte încet, coborîm pînă-n lagăr, unde intrăm amîndoi unul lîngă altul, ținîndu-ne de mînă, urmați de doi brancardieri care-l duc pe prietenul nostru în agonie.

În românește de EUGEN BARBU și ANDREI ION DELEANU

Papillon sau literatura orală

Dacă ar trebui să numesc un scriitor din trecut pe care mi-l evocă Henri Charrière, n-aș șovăi nici o clipă: l-aș numi pe Grégoire de Tours. Apropierea mi s-a impus cu o forță irezistibilă. Citiți spre pildă acest fragment din *Istoria Francilor*, scrisă de marele episcop gal:

« Gîlceava iscată între locuitorii din Tours care, cum am spus mai sus, luase sfîrșit, reîncepu cu o înverșunare înnoită. Sichaire, după ce-i ucisese pe părinții lui Chramnesinde, legase mare prietenie cu acesta din urmă și țineau unul la altul atît de mult încît adeseori mîncau împreună și se culcau amîndoi în același pat; dar, într-o bună zi, Chramnesinde pregătește o cină pe seară și îl poștește pe Sichaire la masă. Venind acesta, se așezară amîndoi și se ospătară. Se zice că Sichaire, îngreunat de vin, începu să-l ocărase pe Chramnesinde și în cele din urmă îi spuse: „Nici nu știi cît de mult imi ești îndatorat, preaiubitul meu frate, că ți-am ucis părinții; prin moștenirea pe care ai primit-o acum casa ta e încărcată de aur și de argint, dar ai fi fost despuiat de toate și în mizerie dacă isprava mea nu te-ar fi înțolit din nou.” Auzind acestea, celălalt primi cu amărăciune vorbele lui Sichaire și își spuse în sine: „De nu voi răzbuna moartea părinților mei, n-aș mai merita să mi se spună că-s bărbat, ci muiere slabă.” Pe dată deci, suflînd în luminări, tăie capul lui Sichaire cu o secure. Dîndu-și ultima suflare, acesta scoase un geamăt slab, căzu și muri. Sclavii care veniseră cu el se împrăștiară care încotro. Chramnesinde agăță leșul despuiat de veșminte de creanga unui copac și, încălecînd pe cal, se duse la rege . . . »

Întorceți-vă acum la următorul fragment din *Papillon*:

« Stăteam gol pușcă în frigul aspru din coridor, cu fața la perete și cu nasul la patru degete de el. Eram penultimul dintr-un șir de opt, așteptînd să-mi vină rîndul să trec prin fața doctorului. Voisem să văd lume . . . ei bine, izbutisem! Gardianul-șef ne-a surprins în clipa cînd îi șopteam ceva lui Julot, zis omul cu ciocanul. Reacția acestui roșcovan sălbatic fu cumplită. Îmi dădu una cu pumnul în ceafă, mă năuci pe jumătate și, fiindcă nu văzusem că se pregătea să mă lovească, mă izbisem cu nasul de zld. Singele țîșni și, după ce mă ridic, căci căzusem, mă scutur și încerc să pricep ce se întîmplase cu mine. Schițez un gest de protest. Namila, care atît aștepta, cu un picior în burtă mă lungește din nou la pămînt și începe să mă biciuiască cu vîna de bou. Julot nu poate îndura una ca asta. Îi sare în spinare și se încinge o bătaie strașnică. Julot fiind mai tare, gardienii asistă neclintîți la încăierare. Mă ridic de jos dar nimeni nu mă bagă în seamă. Privesc roată în jurul meu și nu văd nimic care să-mi slujească drept armă. Deodată îl zăresc pe doctor,

în fotoliul lui, cu pieptul aplecat înainte, încercînd să vadă din sala de consultații ce se petrece în coridor și, în același timp, dau cu ochii de capacul unei oale care se tot ridică împins de aburi. Oala mare și smălțuită stă pe soba cu cărbuni care încălzește camera doctorului. Desigur că vaporii slujesc la purificarea aerului.

Atunci, cu un reflex rapid, apuc oala de toarte, îmi ard degetele, dar n-o las din mîină și, fulgerător, arunc apa clocotită în mutra gardianului-șef care nu mă văzuse, ocupat cum era cu Julot. Un răcnet înfricoșător iese din gîtulejul ticălosului. L-am atins bine. Se zvîrcolește pe dușumea și încearcă cu greu să-și scoată de pe el, unul după altul, cele trei pulovere de lînă. Cînd ajunge la al treilea, ia și pielea cu el. Gîtul flanei de corp e strîmt și în sforțarea de a-l trece peste cap, pielea de pe piept, o parte din cea de pe gît și toată pielea de pe obraz se jupoaie, lipite de flanelă. Și-a ars și singurul ochi ce-l mai avea, așa că a rămas orb. În sfîrșit, se ridică în picioare, este hidos, plin de sînge, jupuit de piele și Julot profită să-i dea un picior zdravăn acolo unde-i greu voinicului. Căpăunul se prăbușește, începe să verse și să-i curgă bale. Are ce-a căutat. Noi n-avem ce pierde așteptînd ».

Amîndouă textele ne dezvăluie miezul povestirii, povestirea în stare pură, în care totul nu este decît povestire. Acte, gînduri, cuvinte, marcate de același caracter de prospețime, sau, mai degrabă, de un ciudat amestec de « rumegat » și de « proaspăt », toate sînt și nu pot fi decît evenimente. Intenția, aici, este totdeauna un fapt. A gîndi, a săvîrși un gest au aceeași greutate concretă, năpădînd individul pe de-a întregul. Ființa omenească este ceea ce îi vine brusc în minte, ceea ce spune unui tovarăș, sau ceea ce îndeplinește, și, în fiecare clipă, nu este decît asta. Astfel, în universul lui Papillon nu există diferențe de intensitate. Ca și la Grégoire de Tours, a-i vorbi cuiva, a-l ucide, a-l salva, țînesc așa cum la cinema o imagine țîsnește după alta: aceea care înfățișează flori mîngiate de adierea vîntului ocupă același loc pe ecran ca și aceea care arată un cutremur de pămînt. Toată lumea luptînd în orice clipă pentru viață, jocul nu se poate duce decît pe toți banii deodată și toate semnele exterioare sînt în permanență interpretate, măsurate în această perspectivă a totului deodată. De asemenea, oamenii aceștia sînt mereu și totodată numai calcul și numai impulsivitate, viclenie și violență, uitare și aducere aminte. Unul din cele două personaje ale lui Grégoire de Tours a uitat că celălalt i-a ucis părinții. Cînd însă își aduce aminte de acest amănunt, își răpune oaspetele. Să notăm de asemenea repezi-ciunea și prezența de spirit cu care stinge lumînările, aidoma repeziciunii cu care Papillon răstoarnă în capul paznicului cazanul cu apă fierbinte. Un asemenea extremism în reacții aduce după sine un tempo în care situațiile se modifică din cap pînă în picioare aproape la fiecare pagină, fie din pricina unuia dintre actori, fie dintr-o lovitură a soartei, căci în acest permanent joc plin de riscuri nu pot exista neprevăzături minore. Tot așa îmbinarea dintre organizare și întîmplare este la fel de intimă ca și unirea dintre o voință cumplită de a trăi și o ușurință uluitoare în arta de a provoca primejdia, sau răzburarea.

În acest tip de povestire autorul nu se întreabă de ce scrie. Pentru el întrebarea nu are nici un sens. Sau, mai curînd, răspunsul pare evident. Violența cu care a trăit ceea ce povestește nu mai lasă loc în mintea lui nici unei îndoieli în ce privește interesul față de aceasta (convîngere fără de care nu există povestitor adevărat) și, pe de altă parte, deoarece nu se poate gîndi la altceva, face pe placul lumii întregi, și lui însuși, lăsîndu-se furat de narațiune. Această abandonare pe panta narațiunii este starea de grație fundamentală, talentul primar de care numai un altul își dă seama și care nu se capătă.

Această stare de grație nu putea apărea astăzi decît într-o lucrare care să nu se fi născut din alta, vreau să spun în extraliteratură. (Într-adevăr nu poate fi

vorba de o influență literară exercitată de Albertine Sarrazin asupra lui Charrière, ea nu l-a influențat decât în hotărîrea lui de a scrie.) Astăzi nu există scriitor conștient care, determinat de cultura lui, să poată depăși antinomiile estetice ale povestirii lineare. Romanul nu mai este povestire și, de altfel, refuză să intre în categoria romanului ca gen.

În epoca noastră oamenii se întreabă pînă la obsesie ce este literatura, ce este limbajul, ce înseamnă a scrie, ce înseamnă a vorbi. Asemenea întrebări sînt mai radicale decât erau în artele poetice din trecut. Nu ne mai limităm ca odinioară la a evalua legitimitatea cutărui sau cutărui conținut al operei literare, aptitudinea cutărei sau cutărei forme. Toate conținuturile sînt de multă vreme legitime. Iată de ce au dispărut toate, din lipsa unor interdicții. Nimic nu este interzis — din punct de vedere estetic, se înțelege. Deci, rămîne forma. Nici nu putea fi altfel. Dincolo, dimpotrivă, totul este interzis, nu mai există decât interdicții. Literatura nu este nici pictură, nici muzică. Forma, chiar și privilegiată, presupunea tocmai existența, ipoteza, cel puțin accentuarea unui conținut de neutralizat. De acum înainte a scrie are ca obiect scrisul, literatura are ca scop căutarea literaturii. Sau, mai degrabă, ea nici măcar nu trebuie să mai aibă un scop — acest termen sugerînd o țintă în afara ei. Opera a devenit tautologie, însă o tautologie informabilă pentru că nu există nimic de repetat. Năucită de partenogeneză, literatura spune spusul și se întreabă cum de este cu putință. Nu întimplător mai multe « romane » din ultimii ani au ca « temă » scriitorul în luptă cu scrisul, și își propun ca tramă însăși actualitatea textului pe cale de a se făuri, și care nu are altă rațiune de a fi decât să spună că este, ceea ce îi permite să fie. De asemenea însă întoarcerea voluntară la povestire este de neconceput.

Se pare deci că textul totodată narativ și nedocumentar, obiectiv și poetic, făcînd din memorie sau din imaginație (căci în speță diferența este prea puțin importantă) n-ar putea reapărea de acum înainte decât în chip sporadic, din loc în loc, în cîteva cărți aberante, imprevizibile, în afara istoriei, imposibil de suscitată, de prevăzută. De asemenea, fără îndoială, forța de evocare vizuală și faptică, și nu contrafacerea ei la nivelul limbajului, se bucură de un fel de dispensă care permite bravarea școlilor și conjuncturilor literare — bineînțeles fără să știe. Și tot fără îndoială scrisul nu poate fi găsit în acest caz decât fiindcă nu a existat niciodată, sau limbajul fiindcă a existat totdeauna. Căci de fapt aici este vorba de limbaj, vreau să spun de limbaj oral, și nu de scris.

... N-am încercat de altfel niciodată asemenea sentiment orbitor al deosebirii dintre franceza scrisă și franceza vorbită decât citind *Papillon*. Într-adevăr, este vorba de două limbi diferite. Nu atît prin folosirea argoului sau a unui vocabular familiar, cît prin divergențe capitale în sintaxă, prin întorsătura frazelor, încărcătura afectivă a cuvintelor. Reconstituiri literare ale limbii vorbite, la Céline de pildă, suferă tocmai de a nu purta marca spontaneității. Pe de altă parte, este un lucru extrem de rar ca franceza vorbită să poată ajunge, fără măsluire, la o operă încheată. Dinaintea paginii care trebuie scrisă, geniul popular se crede în general obligat să facă apel la cîteva frînturi pe care le cunoaște din franceza literară. Și pierde pe ambele tablouri. (Ceea ce se cheamă în mod răutăcios « romane de autodidact ».) Pentru a trece peste acest baraj de temut — cultura scrisă — fără să se bage de seamă, păstrîndu-ți totalitatea resurselor narrative ca și cînd ai vorbi, este nevoie de acea inocență vicleană pe care a avut-o Rousseau-Vameșul și pe care o posedă Papillon, intemporalul « povestitor ce se așază la rădăcina terebintului ».

În românește de FLORICA-EUGENIA CONDURACHI

FORȚA CUVINTELOR

poeme de nostalgie și revoltă

Artă poetică

Mi-am strîns glasul
în chingi
legîndu-l de vers.
(Și am sărit
de la dezgust la credință.)
Mi-am strîns glasul.
Cum se încleștează mîna
pe mîner de cuțit
ori de secure.

Cuvintele

Patrie
pierdută,
redobîndită
prin forța tăcerii,
piața
gării din Córdoba,
zidul alb
din Aldea del Rey.
Totul
pierdut
în luptă,
redobîndit anevoie
zi de zi,
prin forța cuvintelor.

Nu adormi

*E două noaptea.
Se aude
un cîntat de cocoș,
apoi altul.
Parcă i-ar răspunde.
Cît vezi cu ochii
pămîntul sărac
al patriei mele
se odihnește sub razele lunii.
O, Spanie înăbușită,
dezacordată gitară veche,
deslipește-ți pleoapele, iată:
cocoșul cîntă;
clocotind de viață,
se revarsă
zorii unei alte zile.*

Cu un cuțit sclipind în soare

*Spanie,
cuvînt barbar, tocit, șlefuit
ca pietrele de riu,
silabe
cu sunet de scîndură
de brad,
plajă
a memoriei mele, rană
deschisă a inimii,
cînd îți vei deschide ferestrele
spre adierea zorilor?*

Cîntec

*Să dormi, ca să uiți
Spania.
Să mori, ca să pierzi
Spania.
Să trăiești, ca să înflorească
Spania.
Și să lupți, ca să cucerești
Spania.*

Reportaj

Din această-nchisoare ai putea privi marea,
și zborul pescărușilor,
și pulsul timpului ai putea să-l simți bătind.
Această închisoare e ca o plajă:
Pe ea totul doarme.
Ia picioarele ei se tălăzuiesc valurile.
Vara, primăvara, iarna, toamna
sînt drumuri rămase afară,
pe care alții le străbat,
sînt lucruri fără sens și schimbătoare
simboluri ale timpului. (Dar timpul
nu are pentru mine nici un sens) .

Această închisoare a fost mai demult
cimitir. Eram copil
și uneori mă abăteam prin locurile astea.
Chiparoși negri. Cruci de marmură
sparte. Timpul, în putrefacție,
încearca să pustiască pămîntul.
Iarba nu mai era strigătul vieții.
Au venit într-o dimineață
și-au răscolit cu cozmale și tîrnăcoape
pămîntul reavăn. Totul — morminte,
și flori, și chiparoși, și ziduri —
și-a pierdut vechiul puls.

Au înălțat un nou cimitir
pentru cei vii.

Din această-nchisoare
ai putea atinge marea cu mina,
dar marea, și munții falnici,
și arborii ce plîng cu acorduri triste,
și plajele ce se deschid în zori
ca niște evantaie enorme
sînt lucruri rămase afară, lucruri fără sens,
vechi mituri, drumuri pe care alții le străbat.
Sînt timp,
și timpul aici n-are sens.

Și totul e-nspăimîntător de simplu.
Apa amintește
de izvor. . . (Robinete
în zori. Torsuri goale. Ochi

răniți de lumina crudă a soarelui
în frigul dimineții.) Aici
totul e simplu.

Și astfel trec orele. Astfel trec anii.
Și poate într-o seară liniștită de toamnă
(vorbesc de Isus)
simți-vom cum timpul se oprește în loc.
(Isus a vorbit mulțimii și-a spus:
« Fericiți cei săraci cu duhul »).

Dar Isus nu-i aici
(a ieșit pe fereastră,
și acum merge pe culmea dealului,
ori rătăcește-ntr-o barcă, cu Petru,
pe marea liniștită.)
Isus nu-i aici. Veșnicia
încet se destramă, și doar efemerul
— o femeie blondă, o zi
înnegurată, un copil jucindu-se
în iarbă, o ciocîrlie
ce se pierde-n înaltul cerului —
doar efemerul, doar ceea ce trece
și neconștient se prefăce
ne mai poate stăpîni gîndul.
Sete de timp, căci timpul
aici n-are sens.

Trece un an. (Ochii-i sînt plini de timp.)
E o ființă vie. Spune:
« Patru ani, cinci ani. . . »
Parcă n-ar fi ai lui.
E un flăcău din valea Liébana. Țăran.

(Parcă aud glasul maică-sii:
« Băiatul mamei, să te-ntorci curînd ».
și cîinii latră, și în valea verde
răsar violetele; aprilie. . .)
Spune: « Patru, cinci, șase ani. . . »
senin, de parcă n-ar fi ai lui.

Cerul, ba albastru,
ba cenușiu, ba roșcat, ba inundat
de lumini. Alteori de aur.
Dumnezeiesc aur revărsat peste lume.

Știm prea bine cine
revarsă aurul, și dă crinului
veșmîntul său, și dă vinului
culoarea roșie, și zboară printre nori,

și hotărăște anotimpurile. . .
(Drumuri
rămase afară, pe care alții le străbat.)
Aici timpul n-are simbol,
ca apele unui riu ieșite din matcă.

Și eu rătăcesc fără rost
printre aceste lucruri trecătoare.
Dar acum sînt aici, și aici
timpul nu are sens.
Înger gonit din cer, chinuit
de dorul unui grăunte de timp.

Cine mă vede gîndește:
« O fi dormind. . . »

Căci fără dovezile timpului
nu pot fi viu.

Din această-nchisoare ai putea privi marea,
dar nu mă mai gîndesc de mult la ea. Aud
robinetele în zori.
Dar nu mă mai gîndesc că apa cîntă
un rece cîntec de izvor.
Nu pot.

Ca să nu mă simt singur,
de-apururi singur.

ANGEL GONZALEZ

Cîmpul de luptă

Voi zugrăvi azi cîmpul
de luptă,
așa cum l-am văzut într-o zi
cînd s-a hotărît soarta
unor oameni
care s-au tot luptat
pînă ce unii au murit,
iar ceilalți au continuat să trăiască.

N-aveai de ales:
a murit cine a putut,

iar cine n-a putut muri a continuat să meargă;
din pomi ningeau cu fructe coapte,
era vară, iarnă, un an întreg
și poate chiar mai mult: viața
întreagă
a devenit o nesfârșită zi de luptă.

Dinspre apus vântul aducea miros de singe,
spre răsărit pământul era prefăcut în cenușă,
nordul era blocat
de sîrme ghimpate și de strigăte,
iar sudul,
numai sudul

se deschidea larg în fața ochilor noștri.
Dar sudul nu exista.
Nici apă, nici lumină, nici umbră, nici cenușă
nu puteai găsi în sud, doar
un hău fără fund.

Sudul era un hău fără fund,
din care, în zbor lin,
se înălțau corbi negri.

Nimeni n-a ascultat glasul căpitanului,
fiindcă de fapt căpitanul nu mai avea glas.
Nimeni n-a mai avut grijă să îngroape morții.
Nimeni n-a spus:
« Dă-i asta iubitei mele dacă-o întâlnești ».
Cineva a ucis un cal.
Cu pîntecul despicat,
agonizînd,
calul umplea cu spaima lui văzduhul negru:
văzduhul negru sub amenințarea nopții.

Încremeniți de spaimă,
muți, ghemuiți în tranșee,
cuprinși de deznădejde,
oamenii așteptau clipa
din urmă,
fără-a se mai împotrivi,
fără-a clipi măcar.
Unii au murit,
așa cum v-am spus,
iar ceilalți, ghemuiți în tranșee, acum,
cînd e în sfîrșit pace,
așteaptă
nici ei nu știu bine ce,
poate ca cineva să le zică:
« Prieteni, puteți pleca, fiindcă lupta. . . »

Între timp
a venit din nou vara,
și crește verde griul
pe locul unde-a fost câmpul de luptă.

JAIME FERRAN

Poemele drumețului

(FRAGMENT)

Totul trăiește iarăși. Nimic n-a murit.
Era doar adormit în mintea mea,
șters din prezent.
Departe
de mine cel de-acum.

Dar astăzi, când m-am simțit deodată
mai singur ca oricând
și pământul răspîndea mireasma
pământului stropit cu sînge de-altădată,
am început să-mi amintesc.
Rînd pe rînd, chipurile dragi
s-au ivit din negură
și-au ocupat fiecare locul ce i se cuvine.
Totul s-a întors și mi-a umplut viața
cu umbrele uitate:
aici, lîngă mine, în rochia
albastră pe care o purtai
atunci, la masă,
sau tot lîngă mine, pe iarbă,
cu același zîmbet știut,
privindu-mă.

Ceva mai încolo, pe o bancă din parc,
Jorge, care a murit chiar în acea zi de primăvară,
așa cum am aflat mai târziu.
Și toți ceilalți, rînd pe rînd,
cu privirea pe care-o aveau
ultima oară cînd i-am văzut,
ivindu-se din negură
ca să-mi vorbească la fel ca atunci,

să-mi amintească de existența lor
și să-mi spună că nu pot uita
orele petrecute cu mine, cînd făuream
împreună atîtea visuri. . .
Atîta timp pierdut,
atît timp cîștigat,
și-atîta timp de pierdut și de cîștigat
în acest pariu pe care-l facem o singură dată.
Și încă nu știu de voi primi lupta.

CARLOS ALVAREZ

Sfat

La ceas te uită-n fiecare clipă
și despre timpul tău mereu te-ntreabă;
strunește-ți inima cînd bate prea grăbită,
dar n-o lăsa, trudită, să se-oprească.
Un rîu ți-e pulsul, năzuind spre mare,
ce-n drumul lui ades își schimbă firea:
ba vrea, năvalnic, drum prin stînci să-și taie,
ba să-și găsească liniștea în lacuri.
(Frumos e zborul apei în cascadă,
dar ce cumplit de stîncă se sfărimă !
Frumos e lacul adormit sub lună,
dar ce e viu nu e sortit tăcerii !)
Puls adormit e rîul vieții tale,
iar marea. . . ce departe-i încă marea !
Pe ceilalți de nu-i uiți, și ritmul vieții
de-ncerci să-l potrivești în pas cu timpul,
tu poți, de ai noroc, s-ajungi la mare.

În românește de ANDREI IONESCU

Conștiința istoriei în poezia spaniolă de azi

Istoria atât de frământată a Spaniei în secolul nostru n-a rămas fără urmări în cîmpul artei. Evenimentele tragice ale războiului civil au ascuțit sensibilitatea poezilor la latura temporală a lucrurilor, cu alte cuvinte la desfășurarea lor istorică, reînviind bogata tradiție epică a *Romancero*-lui spaniol. În cei trei ani de război (1936—1939) a apărut în Spania un număr impresionant de culegeri de *romances* anonime — poezii în versuri octosilabice cu caracter epico-liric, asemănătoare baladelor noastre — care reușesc să strîngă laolaltă numai o parte din extraordinara explozie de poezie ce a însoțit războiul și care constituie cea mai importantă manifestare de epos popular din secolul nostru. Poezia cultă din anii aceia și de după război a urmat în linii mari același drum, fiind răscolită de aceleași obsedante întrebări asupra destinului istoric al Spaniei; prin caracterul lor implacabil, evenimentele dramatice ale războiului au făcut să crească sentimentul răspunderii față de istorie.

Dacă pentru gruparea poetică neogongoristă afirmată în jurul anului 1927 « maestrul indiscutabil » era Juan Ramón Jiménez, poezii din perioada postbelică și-l aleg drept maestru pe Antonio Machado. Este o schimbare de preferință care marchează trecerea de la un ideal de poezie « pură » la acela al unei poezii « obiective ». În cultul pentru Machado se întîlnesc mai multe generații poetice, de la poezii consacrați înainte de război (Alberti, Cernuda, Prados, Dámaso Alonso, Aleixandre) pînă la cei mai tineri (Angel González, Carlos Alvarez), care alcătuiesc orientarea « realist-istorică », după expresia criticului catalan Castellet. Cu toții își fac un titlu de glorie din a fi socotiți discipolii lui Machado, poetul « tradiționalist » și ușor « învechit » pentru sensibilitatea dominată de simbolism din primele decenii ale secolului. Luis Cernuda, unul dintre poezii formați în atmosfera simbolistă a acelor ani constata, la numai cîțiva ani după războiul civil, o schimbare radicală în orientarea grupului de la 1927: « Astăzi, cînd toți poezii încearcă să-și exprime admirația lor pentru un înaintaș, de obicei se pomenește numele lui Antonio Machado. Dintr-odată, printr-o schimbare bruscă ce marchează trecerea de la o generație la alta, opera lui Machado ne apare mult mai apropiată decît aceea a lui Juan Ramón Jiménez. Tinerii, chiar și cei care nu mai sînt atît de tineri, găsesc astăzi în opera lui Machado un ecou al preocupărilor lumii în care trăiesc, ecou inexistent în opera lui Jiménez. Machado, care avea o putere de pătrundere extraordinară a realităților sociale,

ne-a lăsat pagini remarcabile care ne invită la meditații grave. În câteva modeste însemnări, Machado ne-a lăsat cel mai profund comentariu al epocii. Dacă vom compara aceste însemnări cu cărțile în care, cam în aceeași epocă, Ortega y Gasset punea diagnosticul său asupra prezentului, și încerca să întrevadă viitorul imediat, vom înțelege îndată cât de surprinzătoare a fost clarviziunea lui Machado. »

A devenit aproape obligatorie caracterizarea lui Machado drept « poet al timpului ». Astfel îl definise el pe Juan de Mairena, alter ego al său din cunoscuta carte de « maxime, vorbe de duh, însemnări și amintiri ale unui profesor apocrif ». Și tot astfel definise el poezia : « nici marmoră dură și eternă, / nici muzică, nici pictură, / ci cuvînt în timp ». Orientarea aceasta « temporală » a operei sale constituie cea mai puternică reacție înregistrată în Spania față de poezia simbolistă. « Mă simt întrucîtva în dezacord cu poezii de astăzi, fiindcă ei tind să anuleze caracterul temporal al liricii. . . », declara Machado în 1931, într-o « Artă poetică » scrisă pentru *Antologia* de poezie spaniolă întocmită de Gerardo Diego. A fost o reacție fără ecou imediat, dar ea și-a dovedit forța în anii postbelici, cînd a devenit una din orientările fundamentale ale liricii spaniole. « Cred — declara Machado în aceeași « artă poetică » — că poezia e cuvînt esențial în timp. Poezia modernă, care după părerea mea începe, cel puțin în parte, cu Edgar Poe, este pînă în zilele noastre istoria mării probleme pe care i-o pun poetului două imperative într-un anume fel contradictorii : esențialitate și temporalitate. Gîndirea logică, care pune stăpînire pe idei și captează esențialul, este o activitate ce distruge temporalitatea. Să gîndești logic înseamnă să abolești timpul, să presupui că nu există. . . Dar poetul nu poate să gîndească în afara timpului, fiindcă el gîndește la propria lui viață, care în afara timpului nu este absolut nimic. . . Intellectul slujește poeziei semnalîndu-i imperativul esențialității. Dar ideile poetului nu sînt categorii formale, capsule logice, ci intuiții directe ale ființei în neconținută devenire, ale propriei sale existențe; sînt, prin urmare, temporale și nicidecum elemente anacronice existențiale, în care timpul ar căpăta o valoare absolută. Neliniștea, spaima, temerile, resemnarea, speranța, nerăbdarea pe care le cîntă poetul sînt semne ale timpului și totodată revelații ale existenței în conștiința omului ». Aceste rînduri, care sintetizează crezul său artistic din anii maturității, constituie astăzi crezul numeroșilor săi discipoli. « Dezacordul » cu mișcarea simbolistă e reluat mai tîrziu în termeni și mai expliciți : « Toți cei care urmărim cu îndreptățit interes mișcarea literară modernă putem observa o explozie a mai multor școli aparent arbitrar și absurde, dar care au, toate un numitor comun : războiul declarat rațiunii și sentimentului. Adică celor două forme de comuniune umană. » În poezia postsimbolistă franceză, la care se referă aici, Machado vedea o dezintegrare, o reducere la absurd a subiectivismului romantic. Mai mult, în anii maturității propria sa creație poetică din tinerețe i se părea « egoistă » și « meschină ». Nu-l mai satisfăcea poezia de contemplare a propriului suflet (« O inimă solitară nu este inimă adevărată », va spune el într-un « proverb » din volumul *Cîntece noi*). Se simțea vinovat de « narcisism liric » și aspira spre o poezie « obiec-

tivă », care să echivaleze cu eposul vechiului *Romancero* popular. De aceea, încerca să opună poeziei postsimboliste o poezie a emoției directe, de sinteză a rațiunii și sentimentului, de valorificare a spiritului epic și a istoriei: « Sentimentul — spunea el — nu este o creație a subiectului individual. Sentimentul meu nu este exclusiv al meu, ci mai degrabă al nostru. Fără a ieși din mine însumi, îmi dau seama că în sufletul meu vibrează alte suflete și că inima mea cântă mereu în cor, chiar dacă glasul meu mi se pare a avea timbrul cel mai frumos. Țelul expresivității lirice este să-l faci să sune și pentru ceilalți tot atît de frumos. »

Prin reabilitarea « sentimentului » și a limbajului direct, Machado deschide drumul « realismului istoric » de mai tîrziu, al poeziei preocupate de istoria Spaniei și de problemele ei sociale. « Obiectivitatea » programatică și interesul său pentru « ceilalți » vor da roade bogate după război în rîndurile grupării « realist-istorice », pentru care discursul său sună ca o adevărată profeție: « Ziua de mîine ar putea să însemne o întoarcere la obiectivitate pe de o parte, și la fraternitate pe de altă parte. »

E suficient să amintim că sub semnul poeziei lui Machado au apărut în 1944 două volume care au marcat un moment crucial în evoluția poeziei spaniole postbelice: *Fiii miniei* de Dámaso Alonso și *Umbra raiului* de Vicente Aleixandre. « Pentru a mă exprima liber a fost nevoie să simt cumplita zguduire pe care a adus-o războiul civil », declara în prefața volumului său Dámaso Alonso. Un singur vers, rămas celebru, din acest volum: « Madridul e un oraș cu un milion de cadavre », a echivalat cu un manifest. Doi ani mai tîrziu, un alt poet reprezentativ al generației de mijloc, Gabriel Celaya, expunea un program asemănător, militînd pentru o poezie simplă, directă, « narativă »: « N-aș vrea să fac versuri; /aș vrea numai să cînt / cele ce se petrec în jurul meu. » Reluînd imperativul rațiunii vitale sau istorice a lui Ortega y Gasset, Celaya lansează imperativul *rațiunii narrative*, echivalînd poezia cu experiența cotidiană, biografică, cu experiența unui timp istoric concret. Orientarea aceasta, devenită dominantă în poezia spaniolă de după 1950, se revendică în chip firesc de la Machado. De aceea, pentru mica antologie tematică din acest număr, ar putea sluji drept *motto* un frumos catren al lui Machado cu profunde accente dramatice:

*La marginea cărării-ntr-o bună zi cădea-vom.
Atunci viața noastră va fi doar timp, și chinul
s-ascundem că speranța-i pierdută. Aștepta-vom.
Ea va veni, și astfel se va-mplini destinul.*

MATISSE
rigoare
și
bucurie

MATISSE desenat de PALLADY (colecția Muzeului Zambaccian)

HENRI MATISSE

m e d i t a Ț i i

Visez o artă echilibrată, pură și liniștită ale cărei subiecte să nu neliniștească și să nu îngîndureze, o artă care să fie pentru cel ce muncește cu mintea, pentru omul de afaceri cît și pentru artistul literelor de pildă, o alinare, un calmant cerebral, ceva analog unui fotoliu confortabil care alungă oboseala fizică. . . Toți artiștii poartă amprenta epocii lor, dar mari artiști sînt numai aceia în care ea este foarte adînc întipărită. Epoca în care ne aflăm, Courbet o reprezintă mai bine decît Flandrin, iar Rodin mai bine decît Frémiet.

(La Grande Revue, 25 decembrie 1908)

A spune despre culoare că a redevenit expresivă înseamnă a-i face istoricul. Multă vreme ea nu a fost decît un complement al desenului. Rafael, Mantegna ori Dürer, asemenea celorlalți pictori ai Renașterii, construiesc prin desen adăugînd apoi culoarea locală.

Dimpotrivă, Primitivii italieni și îndeosebi Orientalii au făcut din culoare un mijloc de expresie. Denumirea de chinez ignorat la Paris, dată lui Ingres, a avut o oarecare rațiune, deoarece el a fost primul care a utilizat culori curate și le-a limitat fără să le denatureze.

De la Delacroix la Van Gogh și mai ales la Gauguin, trecînd prin impresionîști care pregătesc terenul și Cézanne care dă impulsul definitiv și introduce volumele colorate, se poate urmări reabilitarea rolului culorii, restituiră puterii ei emotive.

Culorile au o frumusețe a lor proprie ce se cade a fi păstrată precum în muzică se caută a se păstra timbrul. Sînt chestiuni de organizare și de construcție susceptibile să mențină nealterată frumoasa prospețime a culoarei.

Exemplele nu lipseau. Aveam în fața noastră nu numai pictori ci și arta populară și stampele japoneze care se vindeau pe atunci. Fovismul a fost așadar pentru mine o încercare a mijloacelor: a așeza unul lîngă altul, a asambla în mod expresiv și constructiv un albastru, un roșu, un verde, era rezultatul unei necesități interioare crescînde și nu al unei atitudini voite, al unor deducții sau judecăți care nu sînt de nici o trebuință picturii.

Atunci cînd e vorba de culoare, raporturile sînt cele care interesează cu precădere. Datorită lor, și numai lor, desenul poate fi colorat cu intensitate fără a fi nevoie să se recurgă la culoare.

Negreșit, există mii de feluri de a lucra culoarea dar, atunci cînd o compui precum muzicianul, cu toate armoniile ei, nu ai altceva de făcut decît să pui în valoare niște diferențe

Desigur, muzica și culoarea nu au nimic comun, dar ele merg pe căi paralele. Șapte note, cu ușoare modificări, sînt îndeajuns pentru a scrie orice fel de partitură. Pentru ce nu s-ar întîmpla același lucru și în plastică?

Culoarea nu este o problemă de cantitate ci una de alegere. În primele baletе rusești, și mai cu seamă în Șeherezada lui Bakst, era o revărsare de culori. Belșug fără măsură. Parcă ar fi fost aruncate cu găleata. Ansamblul era plin de viașie, nu prin organizare ci datorită materiei. Totuși baletеle acestea au înlesnit folosirea unor mijloace noi din care ele înseși au beneficiat din plin.

O avalanșe de culori rămîne lipsită de forță. Culoarea nu își atinge plenitudinea decît atunci cînd este organizată, decît atunci cînd corespunde intensității emoționale a artistului. În desen, chiar atunci cînd îl formezi dintr-o singură trăsătură, poți da fiecărei părți îngrădite de linie o infinitate de nuanșe. Proporția joacă un rol primordial.

Nu este posibil să desparți desenul de culoare. Întrucît culoarea nu e niciodată pusă la îndeplinire, din moment ce există limite și mai cu seamă proporții, există și sciziune. Și tocmai aici intervine creația și personalitatea pictorului.

Desenul are de asemenea o mare importanță. El este expresia posesiunii obiectelor. Atunci cînd cunoști în profunzime obiectul, îl poți închide printr-o linie exterioară care îl va defini pe deplin. În legătură cu aceasta, Ingres spunea că desenul este asemenea unui coș din nulele din care nu poți scoate nici o împletitură fără să se ivească o gaură.

Totul, chiar și culoarea, este creație. Înainte de a ajunge la obiect descriu mai întâi propriul meu sentiment. Totul trebuie atunci creat din nou, atât obiectul cât și culoarea. Înălțate de marile magazine mijloacele folosite de pictor își pierd pe dată semnificația. Ele nu mai au nici un fel de putere asupra spiritului. Influența lor nu modifică decât aparența lucrurilor; se schimbă doar nuanțele.

Culoarea contribuie la exprimarea luminii, dar nu fenomenul fizic, ci singura lumină care există în fapt, aceea a creierului artistului.

Fiecare epocă aduce cu sine, ca o necesitate, propria ei lumină, propriul ei sentiment al spațiului. Civilizația timpurilor noastre, chiar și pentru cei ce n-au zburat niciodată cu avionul, a adus o nouă înțelegere a cerului, a întinderii, a spațiului. Astăzi s-a ajuns să se ceară posesiunea absolută a acestui spațiu. Suscitare și susținute de Divinitate, toate elementele se regăsesc în natură. Oare nu cumva creatorul este chiar natura?

Cerută și hrănită de materie, re-creată de spirit, culoarea va putea reda esența tuturor lucrurilor și totodată răspunde intensității șocului emotiv. Însă desenul și culoarea nu sînt decât sugestii. Prin iluzie ele vor trebui să provoace în spectator posesiunea lucrurilor. Dar numai în măsura în care artistul este în stare să sugestioneze și să transmită această sugestie atât operei sale cât și minții spectatorului. De altfel o veche zicală chinezească spunea: atunci cînd desenezi un arbore trebuie să simți cum crești și tu odată cu el.

Culoarea, chiar mai mult decât desenul, înseamnă liberare. Liberare înseamnă lărgirea convențiilor, respingerea mijloacelor îmbătrînite prin aporturile noii generații.

Deoarece desenul și culoarea sînt mijloace de expresie, ele se modifică; de aci provine ciudățenia mijloacelor noi, din faptul că ele se referă la altceva decât la ceea ce interesa generațiile precedente.

În sfîrșit culoare înseamnă simțuită și reclamă. Să imprime prețiozitate și noblete oricărui subiect, ori cât ar fi el de umil, nu este oare tocmai acesta privilegiul artistului?

(Gînduri ale artistului, culese de Gaston Diehl; Problèmes de la peinture, Paris, 1965)

Atunci cînd pun un verde nu înseamnă iarbă; atunci cînd pun un albastru nu înseamnă cer.

(Gînduri ale artistului, culese de Pierre Courthion) . . .

Nicicînd nu am considerat desenul drept un exercițiu de îndemînare; el este înainte de toate un mijloc de exprimare a unor sentimente intime și de descriere a stărilor sufletești, însă, mijloace simplificate spre a da mai multă simplitate, mai multă spontaneitate expresiei care trebuie să ajungă fără leșturi în mintea spectatorului.

Modelele mele, figuri omenești, nu sînt niciodată simple figurante într-un interior. Ele constituie tema principală a lucrării mele. În ceea ce mă privește depind în mod absolut de modelul pe care-l observ în libertate, hotărîndu-mă numai după aceea să-i fixez poza care corespunde cel mai bine naturii lui.

Cînd iau un nou model nu-i pot întui poza care i se potrivește cel mai bine și al cărui sclav devin, decît atunci cînd el este în repaos și nu se supra-veghează. Păstrez aceste tinere fete, adeseori ani de-a rîndul, pînă la epuizarea interesului. Semnele mele plastice exprimă probabil starea lor sufletească (termen care îmi displace) față de care eu manifest, în mod inconștient, un interes, sau pentru ce altceva? Formele lor nu sînt întotdeauna perfecte, dar sînt întotdeauna expresive. Interesul emotiv ce mi-l inspiră nu se observă în mod deosebit atunci cînd le reprezint corpul ci, de cele mai multe ori, prin liniile ori valorile speciale răspîndite pe întreaga pînză sau pe hîrtie formîndu-i orchestrația, arhitectura ei. Dar mulți nu-și dau seama de acest lucru. Poate că este vorba aci de o sublimare a voluptății, ceea ce nu este încă perceptibil pentru toată lumea.

... Am răspuns cuiva care îmi spunea că eu nu vedeam femeile așa cum le reprezentam: «Dacă aș întîlni asemenea femei în viață, aș fugi îngrozit» —, că înainte de toate eu nu creez o femeie ci fac un tablou.

În ciuda absenței liniilor întretăiate, a umbrelor și a demitentelor, nu îmi interzic jocul valorilor, modulările. Eu modulez cu linia mea mai mult sau mai puțin îngroșată și mai ales prin suprafețele pe care ea le delimitează pe hîrtia albă, însă prin învecinări. Se poate observa foarte bine acest lucru în desenele lui Rembrandt, ale lui Turner și în general în desenele coloriştilor.

Cu alte cuvinte, lucrez fără teorie. Îmi dau seama doar de forțele pe care le utilizez și înaintez împins de o idee pe care nu o cunosc cu adevărat decît pe măsură ce se dezvoltă odată cu tabloul. Precum spunea Chardin: «Adaug (sau scot, fiindcă rad mult) pînă cînd iese bine.» De latura umană nu trebuie să te preocupe. O ai sau nu o ai. Dacă o ai, orice s-ar întîmpla, ea va colora lucrarea.

Fragmentele au fost extrase din volumul Henri Matisse de Gaston Diehl, Editions Pierre Tisné, Paris, 1954).

În românește de IRINA FORTUNESCU

GIUSEPPE MARCHIORI

MATISSE
l u m i n ă
și
f o r m ă

.....
Matisse considera că nu se poate face o distincție rigidă între pictorii care lucrează după natură și cei care pictează din pură imaginație. De fapt, el credea, că din cînd în cînd, artistul ar putea adopta ambele metode, pentru « a ajunge la organizarea de ansamblu a tabloului ».

« Eu cred, mărturisea Matisse, » că vitalitatea și puterea unui artist pot fi judecate atunci cînd, impresionat direct de spectacolul naturii, el este capabil de a-și organiza senzațiile și chiar de a reveni, de mai multe ori și în zile diferite, la o stare sufletească similară și de a le continua: o atare putere presupune un om destul de stăpîn pe sine însuși, pentru a-și impune o disciplină ».

Acest « revoluționar », acest « răzvrătit », vorbea tot timpul de disciplină », de « conștiință », de logică, de mijloace simple și conchidea că un pictor trebuie să fie înzestrat cu « acea naivitate, care îl va face să creadă că a pictat numai ceea ce a văzut ».

În perioada în care cubismul și futurismul își anunțau apariția, imediat după « foviști », Matisse declara cu fermitate convingerile sale, cărora le-a rămas credincios toată viața: « Oamenii cu idei preconcepute, care se îndepărtează de natură, în mod conștient, înseamnă că trec pe lângă adevăr. Un artist trebuie să-și dea seama, atunci cînd raționează, că tabloul său este ceva artificial, dar cînd pictează, el trebuie să aibă sentimentul că a copiat după natură. Și chiar cînd se abate dela acest drum firesc, trebuie să-și păstreze convingerea că o face numai ca să poată reda natura cît mai complet ».

Confruntarea cu adevărul este un impuls dat imaginației artistului: este condiție necesară, pentru Matisse, care în două ocazii diferite a confirmat prin

experiența sa această afirmație, pe care a făcut-o în « Grande Revue » și care constituie ideea fundamentală pentru înțelegerea întregii sale opere.

În realitate, când Matisse spune « lucrez după model până ce simt că îl stăpinesc deajuns, pentru a putea improviza », el ajunge la o sinteză a celor două momente ale acțiunii pe care o rezolvă. O semnificație asemănătoare exprimă și observația empirică a maestrului, care valorează mai mult decât oricare analiză critică și anume: « Dacă închid ochii, revăd obiectele mai bine decât cu ochii deschiși, ele îmi apar dezbrăcate de micile lor particularități, și acestea pictez ».

Pentru a picta « Dansul » și « Muzica » frecventa sălile de dans din Montmartre; pentru a picta lumina a plecat în Maroc.

Marile decorațiuni, care în adevăr pot fi numite murale, executate pentru negustorul Șciukin, anticipează cu puțin simplificarea plană a culorii, aspectul neted al materiei, din « Zorah în picioare » (1911), « Zorah pe terasă » (1921), « Riffano în picioare » (1913), lucrări în care figurile sînt așezate frontal, pătrunse de soare, fără umbre, decupate pe funduri luminoase.

În vreme ce Braque și Picasso transpuneau în viață experiența revoluționară (care astăzi apare de-a dreptul clasică) a cubismului analitic și a cubismului sintetic, Matisse atinge seninătatea viziunii la care aspira, în țara care îi sugerase cele mai sincere idei, pentru confirmarea adevărului din intuițiile sale asupra culorii-lumină și culorii-spațiu, în cadrul unei concepții stilistice decorative. Delacroix descoperise acolo clasicismul adevărat, pe care nu-l găsisese eroii lui David. Matisse a simțit acolo îndemnul feerice, care l-au determinat, pe el, « mare burghez », să se îndepărteze din ce în ce mai mult, de spiritul burghez care domina arta oficială a timpului, într-un puternic contrast față de arta de avangardă.

Înțelepciunea lui Matisse tănuiește, poate, o tendință de origine academică, învinsă cu timpul, nutrită de amintiri clasice, dar cu siguranță nealimentată de învățăturile lui Moreau, care, după cum se spune, era preocupat de a nu-și influența elevii. După expresia lui Francastel, o atare înțelepciune, exprimată în artă, este asemănătoare cu aceea a unui constructor de poduri. « Starea de condensare a senzațiilor » izvorăște astfel, din logică, dintr-o clară conștiință a mijloacelor care trebuiesc folosite.

Paleta lui Matisse în pinzele marocane are tonuri pure, dense, compacte, numai cu adaus de alb, și creează o impresie de luminozitate nemaiîntîlnită vreodată la alți pictori moderni. Gauguin spunea că un kilogram de albastru este mai albastru decât o jumătate de kilogram. Este, fără îndoială, un paradox, care dobîndește însă cu totul altă semnificație cînd se aplică la spațiu. În mod sigur, un centimetru pătrat de albastru, este mai puțin albastru decât un metru pătrat. În maniera decorativă a punerii culorii pe pînză, începînd cu « La desserte, harmonie rouge » pînă la panourile pentru Șciukin, de la « Familia pictorului » (1911) la « Fereastra albastră » (1911), de la operele marocane pînă la « Lecție de pian » (1916), Matisse a ținut seama și de aceste lucruri.

Legătura cu realitatea nu este niciodată întreruptă, nici chiar în cazurile extreme, ca în « Marocanii » și « Lecție de pian », în care figurile și obiectele sînt recompușe într-un spațiu ambiant abstract-decorativ. Nicăieri ca în aceste opere, pictura nu apare mai evident ca « un produs al gîndirii », în ceea ce privește organizarea stilistică a unor date-amintiri vizuale.

Invenția coloristică este strîns legată de așezarea compoziției în spațiu, ca în tabloul « Fereastra albastră » din 1911, dar logica nu se face simțită în cutozanța plină de seninătate sau în noutatea rafinată, pe care Matisse le dă acestei picturi de armonii și disonanțe, savant și sensibil orchestrate.

În această serie de opere, aspirația lui Matisse către esențialitatea culorii atinge culmile cele mai înalte.

.....
Matisse la a doua tinerețe. Reintors din mările Sudului, adusesse în paleta sa toată vâpaia soarelui din acele meleaguri. Tonurile trandafirii, galbene, oranj, carmin, ating acum valori din ce în ce mai înalte, și o puritate deplină se degajă din suprafețele colorate cu o pastă fără consistență, culoarea fiind aproape lichidă; uneori desenul este trasat cu cărbune sau cu pensula, dintr-o singură trăsătură, fără corecturi. Pictura dă o impresie de prospețime și de spontaneitate, redusă la esențial, dar nimic nu este lăsat la voia întâmplării.

În căutările sale, Matisse tinde spre un echilibru și armonii cu totul diferite de cele prescrise în tratatele din Cinquecento. Preferințele sale și hotărârile pe care la ia nu sînt dictate de anumite principii aplicate în mod rațional. O confruntare cu operele create înainte de călătoria sa în Tahiti, demonstrează clar că, din an în an, în lucrările lui Matisse se accentuează o deformare grafică și coloristică, în sens ornamental. Măsura căutărilor matisienne, în ceea ce privește metamorfoza fantastică a imaginii, poate fi redată de documentarea fotografică a celor douăzeci și două de variante, făcute pentru « Nud roz », în perioada dela 3 mai la 30 octombrie 1935.

Motivul inițial este un nud de femeie și el rămîne același pe tot parcursul succesivelor transformări, pînă la concluzia definitivă. În schimb, Picasso își desăvîrșește cele mai capricioase metamorfoze, urmînd calea înconștientă a analogiilor formale imediate, uneori pornind dela forma unui pește ca să ajungă la un chip de femeie. (Fapt constatat și din filmul lui Clouzot).

Într-o discuție cu Aragon, Matisse atestă un fapt important: « În arta mea, am căutat să creez spiritului un mediu limpede, de cristal, și această limpezime necesară am găsit-o în mai multe locuri din lume, la New York, în Oceania, la Nisa. » La Nisa, mai ales, ca sinteză și compendiu unor căutări inspirate « de observația atentă și riguroasă a naturii », Nisa fiind locul prielnic pentru a dobîndi și a reda apol, în forme mereu mai rafinate, « puritatea mediului ».

Deasemenea trebuiesc reamintite cuvintele lui Matisse: « Nu putem face un lucru oarecare, indiferent ce anume. Un pictor înzestrat nu poate lucra oricum; dacă s-ar folosi numai de talent, el nu ar exista ca artist. Noi nu sîntem stăpîinii creației noastre. Ea ne este impusă. În picturile mele recente, am conexat la fondul meu esențial, la însăși esența mea, tot ce am acumulat în ultimii douăzeci de ani ».

Pentru acest motiv, Matisse s-a putut lăsa ademenit de arta lui Gauguin și Cézanne și îmbogățindu-se cu contribuțiile lor valoroase s-a format ca artist, într-o anumită etapă a civilizației artistice, numită în general « modernă ».

Este perioada în care Matisse a manifestat o totală acceptare față de aportul artistic al altor căutări și față de elementele culturii timpului său, pe care le-a asociat propriei sale personalități, dezvoltîndu-le.

Matisse mărturisea aceste lucruri în 1936, cu un an mai înainte de « Guernica » (Picasso). În acei ultimi douăzeci de ani întîlnirile-confruntări cu Picasso fuseseră frecvente. Atît « Nud roz », cît și « Visul » vădesc dependența de multe elemente stilistice, proprii culturii din vremea aceea și de origine indubitabil picassiană.

Cele două picturi, ca și « Bluza românească », sînt încadrate de motive stilistice de o eleganță decorativă destul de asemănătoare cu unele evocări picassiene de « Modern Style ». Dar tablourile lui Picasso, din suita « Femei în Alger », nu amintesc, oare, de pinzele lui Matisse pictate în 1948, ca « Mare interior roșu » și « Ramura de prun »?

Lucrarea « Femeia care citește », pe fond negru, (1939) constituie un alt pas înainte, în organizarea tabloului, după metoda diviziunii spațiului în planuri simple, bine delimitate; în contrast cu fondul negru, vasul de flori aflat pe masă frapează prin tonurile intense, cu scilipiri vii. În această mică pinză, se simte cum schema compozițională, construită prin precize raporturi spațiale, tinde spre o abstracțiune geometrică. Dar modelul este prezent mereu acolo, pentru a-l inspira și pentru a-i da impulsul necesar, să pășească în domeniul pur al fanteziei, să improvizeze.

« Natura mă însoțește, mă exaltă » spunea el, și mai mult ca oricând natura l-a « însoțit » în tabloul « Interior cu vas etrusc », fără să-l constrângă vreodată în a-și limita libertatea inventivă a coloritului și vioiciunea arabescului grafic.

Dsenul, ca mijloc de expresie și de studiu, este pentru Matisse instrumentul necesar investigării formelor, inspirate, mai ales, de nudurile feminine, pe care adesea le redă cu imperfecțiuni, dar totdeauna expresive. Nudurile de femeie constituie tema dominantă în opera sa grafică, temă care se extinde pînă la marile decorațiuni, într-o continuă alternanță de ritmuri orgiace și atitudini calme, potolite, de o molatecă gingașie, pe care puritatea liniei le desăvîrșește printr-un contur armonios și plin de erotism.

Totul dovedește o îndeminare dobîndită, în sensul celor spuse de Matisse: « Mîna nu este decît prelungirea sensibilității și a inteligenței. Cu cît este mai flexibilă, cu atît este mai supusă. O servanță care nu trebuie să devină stăpînă. »

Pe lîngă acestea, Matisse remarcă faptul că linia ve ticală face parte din însăși ființa sa, este o latură a structurii sale, care îl ajută să determine direcția celorlalte linii. « În schițele mele, explică el, nu trasez niciodată o curbă, cum ar fi aceea a unei ramuri într-un peisaj, fără să fiu conștient de poziția sa față de verticală. Curbele mele nu sînt nebune ».

Acesta este un mod indirect de a afirma că nici măcar linia, în aparență mai spontană, « mai improvizată », nu este încredințată întîmplării.

În anii 1947 — 1948, Matisse a executat multe desene în tuș, cu pensula. Linia trasată este mai groasă și deci mai picturală și în raport cu fondul alb al hîrtiei creează efecte de lumină. Astfel se explică de ce, un perete al capelei din Vence, pentru care s-au folosit studiile în hîrtie decupată, adică « acela cu vitralii luminoase și colorate », are în partea opusă un perete decorat în alb și negru.

Încă odată se dovedește că linia, trasată cu pensula, « conține toate calitățile unui tablou sau ale unei picturi murale ».

În ilustrația sau « decorația » de carte pentru « Poeziile » lui Mallarmé, Matisse a lucrat în acvaforte, cu o linie delicată și pură, asemănătoare ilustrațiilor lui Picasso la « Metamorfozele » lui Ovidiu; pentru operele ilustrate ulterior, a folosit aproape întodeauna litografia, imprimată cu o deosebită măiestrie și care oferă paginii precizia și prospețimea desenului în crelon.

Una din problemele care se ivesc în rezolvarea ilustrației de carte, este și aceea a găsirii unui echilibru just între paginile așezate față în față: una aproape albă cu un desen fin, în acvaforte, în contrast cu cealaltă, mai întunecată, cu text tipărit. În nota « Comment j'ai fait mes livres », inserată în « Anthologie du livre illustré par les peintres et sculpteurs de Paris » (Skira, Ginevra), Matisse arată cum a obținut acest echilibru « modificînd arabescul desenului în așa fel, încît atenția cititorului să fie atrasă de pagina albă, în aceeași măsură ca și de fîgădulala lecturii textului. » Apoi el compară cele două pagini cu două obiecte alese de un jongleur, o minge albă și alta neagră care corespund celor două pagini « atît de diferite și mereu așezate una în fața celeilalte ». « Cu toate diferențele dintre

HENRI MATISSE

Ananasul, 1940

cele două obiecte, arta jongleurului oferă privirii spectatorului un ansamblu armonios ». Este, desigur, o explicație care aparține unui pictor, dar nimeni nu se îndoiește de arta celui jongleur.

În schimb, în ilustrațiile la « Pasiphaé » de Montherlant, raportul este schimbat: pagina ilustrată are desenul alb pe un fond negru de linoleum. În acest caz, pagina albă reprezintă compoziția tipografică. Matisse menționează că aici echilibrul este obținut « compunând, prin arabescul desenului, dar și prin relația creată între pagina-gravură și pagina-text, aflate față în față, astfel ca împreună să formeze un ansamblu unitar ».

Pentru a risipi întunecimea prea accentuată a cărții, Matisse a desenat inițialele și apoi le-a imprimat în roșu; și cu coperta a întâmpinat destule dificultăți: în total zece luni de muncă neîntreruptă, de dimineața pînă seara tirziu.

La alte cărți ca: « Visages », « Les Amours » de Ronsard, « Lettres de la Religieuse portugaise », « Poèmes » de Charles d'Orléans, ilustrațiile destul de diferite, în aparență, se supun toate celor două principii de bază și anume:

1) Corelația cu caracterul operei.

2) Compoziția condiționată de elementele folosite și de importanța lor decorativă: negru, alb, culoare, gen de gravură, tiparul. Alegerea acestor elemente se face în timpul lucrului și este determinată de necesitatea creerii armoniei căutate, pentru cartea care se ilustrează. Și niciodată nu se stabilesc înainte de începerea lucrului, pentru ca artistul să poată acționa după inspirație, urmînd în voie calea căutărilor sale. « Nu fac nici o diferență între construirea unei cărți și aceea a unei picturi; pornesc întotdeauna de la simplu la compus și oricînd sînt gata să mă întorc la o concepție simplă. »

Interesant este și răspunsul lui Matisse la o întrebare a lui Charbonnier, în problema ilustrației de carte și a semnificației sale: « A ilustra un text nu înseamnă a-l completa ». Este mai curînd un pretext pentru a creea o carte frumoasă: o operă de artă menită să însoțească poezia lui Mallarmé sau Ronsard, Baudelaire sau Charles d'Orléans. Atunci strălucirea hîrtiei este pusă în slujba imaginii pure, care trebuie să se îmbine armonios, în arhitectura cărții, cu celelalte elemente: dimensiunile exacte și corelația justă între pagina tipărită și pagina desenată.

Ceea ce captivează în ilustrațiile lui Matisse este puritatea cristalină a liniei figurilor și a desenelor ornamentale, inspirată pictorului de versurile lui Mallarmé: « La chair est triste, hélas, et j'ai lu tous les livres . . . » « O mort, le seul baiser aux bouches taciturnes . . . » « Je gouterai le fard pleuré par tes paupières . . . »

Spre deosebire de Moreau, care pentru Erodiada evocase o lume întregă de zorzoane romantice, cu fastul burghez caracteristic epocii « Second Empire », Matisse dădu ilustrațiilor pentru Mallarmé un stil clar de o senină frumusețe metafizică.

După cîțiva ani, ilustrînd pe Ronsard, Matisse inventă noi procedee sintetice, pentru « a cînta » dragostea sa de viață, de lumină, frumusețea senzuală și ideală a unui nud de femeie, tinerețea sentimentelor și a simțurilor. Și mai tîrziu, în ilustrațiile la « Scrisorile călugăriței portugheze », aspirația artistului către esențial se exprimă în chipurile de femeie, în ornamentele decorative, în desenul marilor inițiale și într-o serie de imagini în care vibrează ardoarea pasiunii și farmecul solitar al contemplării.

La elaborarea schițelor pentru vitraliile capelei din Vence ca și pentru ilustrațiile la « Jazz » (Tériade), sau pentru cartoanele destinate tapiseriilor lucrate la Beauvais, Matisse a folosit tehnica « papier découpé », care în 1937 îi servise la realizarea cortinei la baletul « Etrange Farandole » și pentru copertele la « Verve ».

În 1930 utilizase această tehnică pentru decorația murală « Dansul », dar numai ca o încercare, aplicînd hîrțile colorate, pentru a-și da seama de efectul culorilor pe perete. După cîțva timp, experimentul mai matur și mai complet al « desenului cu foarfeca » și « decuparea direct în culoare », i-a servit pentru « improvizațiile cromatice și ritmate » din ilustrațiile la « Jazz » (1947).

Vorbînd despre « papier découpé », care este ultima dintre tehnicile folosite de Matisse, trebuie spus, că în mod firesc, aceasta trebuie legată de întreaga operă a maestrului, pe care o continuă și o completează.

Tehnica « papier découpé » nu se poate confunda cu « papier collé » pentru că: în prima, hîrțile decupate și lipite pe o suprafață netedă și colorată uniform, înlocuiesc culorile și au aceeași funcțiune a culorii în crearea spațiului pictural; în a doua tehnică însă, spațiul este creat de realitatea fizică a obiectului introdus în compoziția desenată sau pictată, pe hîrtie sau pe pînză. Și obiectele sînt, din cînd în cînd, bucăți de jurnale sau hîrtie de împachetat, fragmente de hîrtie de tapet, titluri din coperte de reviste, anunțuri publicitare sau bilete de tramvai, fișii din partituri muzicale, numere și litere tipărite, pachete de țigări, pagini tipărite. Istoria tehnicii « papier collé » este legată de istoria cubismului și a dadaismului, cînd, « papier collé »-ul s-a transformat în fotomontaj.

Este limpede că « papier découpé » în slujba imaginației lui Matisse a devenit un nou mijloc de expresie pur și absolut.

Trebuie menționat că Matisse întrebuița, aproape întotdeauna, hîrții colorate de el, în guașă, evitînd astfel tonurile false și vulgare ale hîrtiei colorate din comerț.

Cu această originală paletă, Matisse a « pictat », în special, între anii 1946 — 1954, în timpul deselor perioade cînd, fiind imobilizat din cauza bolii, decupa și lipa prețioasele forme colorate. Astfel a ilustrat paginile din « Jazz » printr-o serie de compoziții cu hîrții suprapuse și juxtapuse, de o muzicală armonie și de o fermecătoare eleganță stilistică. Tot astfel a compus decorația simbolică pentru « O mie și una de nopți » (1950), amintind încă o dată de Gauguin, precum și pentru « Tristețea regelui » (1952), care, mai presus de decorație, se situează într-un fel de vrajă vizuală, într-un climat de poezie și lumină.

Formele care se repetă mai frecvent în operele lucrate în « papier découpé » sînt cele de alge, frunze, flori, păsări, pe care le iubea și pe care le avea mereu în jurul său, în umbra grădinilor sau în confortul camerelor de hotel. Acestea sînt redată în combinații de alb și roșu; alb, roșu și oranj; galben, albastru și negru; albastru pe roșu, negru și roșu pe verde; negru pe galben.

Este aceeași mărturie de totdeauna a iubirii sale pentru lumina care îl înconjura, filtrată printre arborii grădinii sau furișată printr-o fereastră deschisă spre mare. Este amintirea luminii orbitoare, care scînteiază în pulberea fină a zidurilor albe, în diminețile lungi de trîndăvie și soare arzător din Maroc, aceeași lumină care, în insulele din mările Sudului, exaltă culorile vegetației tropicale la culmea unei fantezii delirante.

Lumina este mijlocul care îi îngăduie lui Matisse să pătrundă în profunzimea lucrurilor, văzute sau visate, nu numai în lumea exterioară dar și înăuntrul spiritului său iluminat de o misterioasă fericire păgînă.

Acum el era capabil să stăpînească orice formă, culeasă din viață sau inventată, din vremea cavelor preistorice pînă la un prezent în care, se întîlneau și se îmbinau, ca într-o amplă revărsare de ape, fanteziile de poet și experiențele de o jumătate de secol, ale artei de avangardă.

În românește de LUCIA SIMIONESCU

BARBU BREZIANU

O prietenie exemplară:
HENRI MATISSE
și
THEODOR PALLADY

Cel mai nimerit mod de a comemora o mare personalitate ni se pare a fi acela de a-i aduce omagiul unui spirit înrudit, de a veni cu mărturia unui om care l-a înțeles, care l-a iubit și l-a prețuit pe deplin.

La centenarul lui Henri Matisse, este drept să aducem omagiul confratelui său Theodor Pallady.

Amiciția lor a prins să se înfiripe la finele secolului trecut, prin anii 1895—1896, la Paris, în atelierul pictorului Gustave Moreau și a continuat, a crescut tot mai mult spre sfârșitul vieții lor — firul lui Matisse curmându-se cu doi ani mai devreme decât cel al lui Pallady, născut cu doi ani în urma bunului său prieten.

Făceau parte nu numai din aceeași generație, dar și din aceeași rarisimă familie de spirite: o gândire lucidă, sintetică și echilibrată, o delicatețe innăscută, o înaltă probitate și o autoexigență artistică îi caracterizau deopotrivă.

Cu consonanțe în poezia lui Ronsard, cu a lui Baudelaire și Mallarmé, arta lor de un mare rafinament, evocă totodată imponderabilele efluvii ale muzicii lui Mozart, Debussy, Maurice Ravel, — iar în ceea ce îl privește pe Pallady, și pe aceea a lui George Enescu.

Aceste afinități orifice se oglindesc din cînd în cînd în pictura și desenul amîndurora.

S-a vorbit cu nedreptate despre influența artistului francez asupra celui român; mai puțin însă despre ceea ce îi deosebea.

Luminoasă, vie, exuberantă, uneori feerică și fluorescentă, cromatica lui Matisse este aceea a unui cartezian care descinde cu pași chibzuți și bine măsurați din atotputernicul Cézanne.

De o distincție crepusculară, despuată de orice artificialitate, austeră, în tonuri reci ce străbat o lumină tamizată, arta lui Theodor Pallady, acest « Crai de Curte Veche » al picturii românești, este stăpinită de o tristețe surdă, evanescentă. Coloritul argintat, diafan, mat și pastelat, amintește uneori — cum s-a spus — de frescele mănăstirilor din Moldova lui natală.

Dar nu despre analiza stilului, nici despre apropierea și diferențele artei lor ne vom ocupa, ci despre trăinicia unei prietenii întemeiată pe certe afinități electve.

Vechea noastră amicitie îmi este un refugiu, îi scria pictorul român, care îl socotea pe Matisse singurul în măsură să atingă anumite culmi.

Iar Matisse nu numai că îi va arăta o afecțiune constantă și o sinceră prețuire, dar va avea deplină încredere și va apela la bunul gust și la judecata severă a lui Pallady, al cărui spirit critic ascuțit nu cruța pe nimeni, după cum nu se cruța nici pe sine.

Cel de al doilea război mondial care despărțise brusc Franța de România prin uriașe perdele de foc, avea să întetească încă mai mult sentimentul lor de afecțiune.

Matisse și Pallady nu-și vor mai putea vorbi niciodată, nu-și vor mai analiza reciproc pânzele, nu-și vor mai putea urmări etapele creației și nici *spiritul în care opera era concepută*.

Dintr-o dată epistolarul va lua locul vizualului — conversațiile lor se vor limita și condensa în filele unei prețioase și abundente corespondențe.

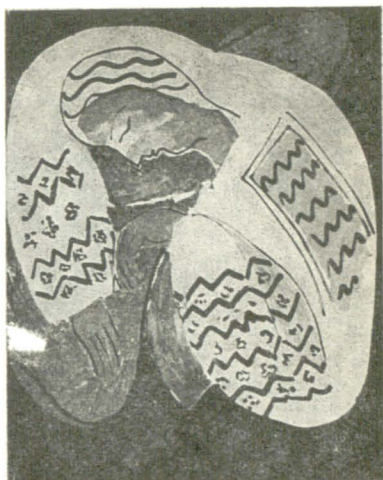
Și fiindcă ei nu-și vor mai putea privi tablourile, pentru a le putea totuși întrevedea — au început să-și trimită unul altuia desene, schițe, fotografii după lucrările realizate, scheme compoziționale cu indicații de culoare — pentru a se ține măcar astfel la curent cu mersul activității lor artistice: *Cuvintele nu mai au alt preț decât acela de a da semne de viață. Gîndirea însă rămîne statornică* — îl scria Pallady, care, răvășit de singurătate, se simțea cotropit tot mai mult de angoasă; iar Matisse, de la mil de leghe depărtare, căuta să-l îmbărbăteze, mărturisind că se simte într-o stare sufletească asemănătoare, că are reacții identice și să sînt tîndei plămădiți dintru același aluat: *Tu ești la fel cu mine, fă așadar ce faci și eu*; și fiindcă Matisse, ca un nou zoographos, prefăcea desenul în semne armonios animate, reușind o rafinată metamorfoză « scripturală » făurind astfel noi litere poeziilor lui Charles d'Orléans, — îl îndemna pe Pallady să caute la rîndul lui vechi legende românești și să se apuce nu numai să le illustreze, dar și să le transcrie stihurile în litere artistic caligrafiate și stilizate, pentru a-și domoli nervozitatea și zăgăzul melancolia.

Matisse își întrezărea chiar prietenul din București: *Mă gîndesc la tine, la tine care ești atît de departe—te văd în camera ta de hotel, umblînd de colo pînă colo—încercînd zadarnic să desenezi litere care nu-ți vin în minte.*

Multe dintre aceste scrisori vor fi fost oprite de dubla cenzură a « Wehrmacht »-ului, care, tăios, își exercita controlul deopotrivă în Franța și în România, lăsîndu-și pecetea jignitoare pe plicurile ce aveau voie doar cu o mare zăbavă, să fie

HENRI MATISSE

« Visul », 1940

distribuite — fapt ce l-a determinat într-o bună zi pe Matisse să-i apostrofeze pe cenzori:

Îmi permit să atrag atenția Cenzurii că toate acestea nu reprezintă decît o convorbire între doi bătrîni bieți pictori pe care depărtarea li amărăște. Aș fi tare recunoscător dacă dînsa... ar judeca aiudoma și ar îngădui acestei sporovîieli mai osebite să ajungă la destinație.

În aceeași scrisoare, purtînd data de 7 decembrie 1940, și care ne-a parvenit intactă — Matisse desenase, pe file separate, schițele de compoziție a două lucrări, indicînd cu precizie nuanțele folosite și cerînd sfat artistului român.

Mal întîi, schema cunoscutului tablou « Visul », pe care l-am mai găsit intitulat și « Adormita », ori « Femele stînd la masă », și unde modelul apare gîtlit într-o bluză românească procurată de însuși Pallady. Matisse mărturisește: *lată o pînză la care am trudit un an — cei care nu vor vedea decît cum am lucrat pieptăndătura și broderia de pe umărul ei, vor crede că sînt un panglicar, dar tu... tu știi!*

Cea de a doua schiță este a tabloului denumit « Scolcă pe o masă de marmură neagră », terminat de Matisse în noiembrie 1940. Înalte de a părăsi Franța, Pallady asltase laelaborarea primelor eboșe ale acestei opere pe care creatorul ei o prețuia socotînd că reprezintă tot ce am realizat eu mai semnificativ ca expresie coloristică. Și, totuși, cu o natură moartă — alcătuită dintr-o scoică, un vas albastru cu flori, o ceașcă de cafea, un ibric și trei mere așezate pe o masă de marmură, negru și verde,

și la care am trudit (transformat) răstimp a 30 de ședințe — cred că am ajuns la limanul a ceea ce pot face în această direcție abstractă — datorită unor intense meditații, a unor salturi ascendente pe diverse trepte a unor descărnări (sper că tu mă înțelegi, că mă fac înțeles mai bine zis) — în clipa de față nu mai sînt în stare să fac un pas mai departe și nici nu poate fi vorba să mă repet.

La această mărturie, de frate de breaslă la frate de breaslă, Theodor Pallady va răspunde printr-un act de o extremă și afectuoasă înțelegere, printr-un gest

Interpretarea lui Pallady a naturii moarte «Scoică pe o masă de marmură neagră», de Henri Matisse

Matisse, «Scoică pe o masă de marmură neagră»

camaraderesc, aproape de nimenea știut: interesat de armonia compozițională a naturii moarte, pictorul român se apucă să o reconstituie și să o coloreze după indicațiile cromatice pe care prietenul său i le comunicase. «Scoică pe o masă de marmură neagră» va căpăta astfel o nouă interpretare; și replica palladyană, această imaginată verslune, i-o va expedia la Paris, mulțumindu-i pentru faptul că i-a furnizat imaginile ultimelor opere însoțite de adnotări. Adaug aici — scria Pallady — o schiță colorată după indicațiile tale, nădăjduiesc că nu s-a depărtat prea mult de original.

Este un document pe care-l înfățișăm pentru întâia oară și care aruncă o lumină proaspătă, emoționantă asupra legăturilor artistice dintre cei doi mari pictori.

Un fapt în măsură să arate încă mai mult prietenia Pallady-Matisse, o constituie seria portretelor ce și-au făcut unul altuia. Theodor Pallady l-a desenat pe Matisse prin anul 1939, după ce alte încercări nesatisfăcătoare fuseseră distruse.

La rîndul său, în același an, Matisse l-a reprezentat pe Pallady într-o suită de portrete dintre care nu ni s-a păstrat decît un număr de opt. Puse unul lîngă altul ele apar ca secvențele unui film, lucru pe care de altfel artistul însuși îl afirma despre desenele sale, considerindu-le drept niște « Instantanee ». Este simpla cinematografiere a unei serii de viziuni pe care obișnuiesc să le fac în răstimpul unui travallu fundamental.¹ Cu alte cuvinte, aceste schițe premergătoare nu sînt decît o variație pe aceeași temă în vederea unui viitor portret, a cărui psihologie traversează și include mai multe vîrste ale omului.

Din acest ciclu au rămas doar cîteva imagini care jalonează etapele parcurse : trei studii în cărbune și estompă, executate succesiv în 24, 25 și 29 Iulie 1939. Ductul este linștit și cuminte, umbra și lumina sînt distribuite astfel încît marchează puternic relieful figurii lui Pallady.

Un al patrulea desen din aceeași lună pare a fi faza finală a acestor studii ; el a fost trimis de Matisse la București, în dar, Muzeului de artă; iar în vara anului 1969 a figurat în expoziția *À la rencontre de Matisse* organizată de Fundația Maeght la Saint-Paul-de-Vence, unde pentru prima dată lucrările lui Matisse au stat alături de cele ale lui Pallady.

La pp. 160, 161, 163 și 164, schițe pentru un portret al lui Pallady, desenate succesiv, în cursul anilor 1939—1940

În acest frumos desen detaliile au fost eliminate; latura oarecum telurică a modelului, accentuată de umbrele uneori prea îngroșate, a dispărut. Linia se desfășoară pură, suplă și elegantă, reușind să redea cu pregnanță seninătatea mindră și semeață, inteligența vie și ascuțită, demnitatea și finețea care îl caracterizau pe Theodor Pallady. Matisse studiasse modelul în profunzime și ajunsese — cum singur spunea — să-l cunoască, pentru a avea astfel posibilitatea să improvizez lăsându-mă în voia condeiului izbutind astfel să cinstesc măreția și caracterul sacru al oricărei făpturi vii².

Socotim că sensul acestor patru studii succesive a fost lămurit cu pertinență de însuși Matisse, care nu numai în același an, dar chiar în aceeași lună — în iulie 1939 — mărturisea că: desenele sînt întotdeauna precedate de studii realizate într-o manieră mai puțin viguroasă decît printr-o simplă linie, de pildă prin cărbune sau estompă — lucru ce îngăduie să se poată analiza deopotrivă caracterul modelului, expresia lui, calitatea luminii înconjurătoare, ambianța și tot ceea ce se poate exprima prin desen. Și abia cînd am senzația că sînt istovit de această muncă ce se întîmplă să dureze timp de mai multe ședințe, numai atunci, cu mintea limpezită, pot cu încredere să-mi las mîna s-alerge în voie. Doar atunci dobîndesc sentimentul evident că

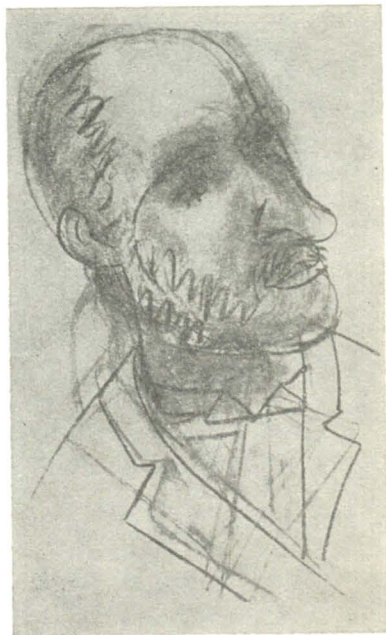

*emoția mea se exprimă prin intermediul scrierii plastice. Atunci când prin desenul meu ajung să modelez lumina coalei albe, fără ca hîrtia să-și piardă albul ei înduioșător — am conștiința că nu mai pot adăuga nimic și nici măcar relua. Pagina a fost scrisă: nici o modificare nu mai este cu putință. Dacă ești nemulțumit, nu e nimic alt de făcut decît să o iei de la început ca și cum ar fi vorba de o acrobație.*³

În afara celor patru desene dateate iulie 1939, Matisse a mai păstrat alte două studii realizate luna următoare.

Ductul este de astă dată mai nervos, și dinamic, căutînd să accentueze expresivitatea figurii pînă la caricaturizare, ca și cum artistul ar fi vrut să cerceteze toate taințele și meandrele sufletești ale modelului.

În sfîrșit, mai există alte desene executate în martie 1940, făcute probabil din memorie, în preajma plecării pentru totdeauna a artistului român din Franța; în această evocare nu mai poate fi vorba, firește, de o simplă asemănare fizică, de

Colecția Muzeului de Artă al R. Socialiste România

o similitudine propriu-zisă, fiindcă — afirmă cu drept cuvânt Matisse — *asemănarea portretului rezultă din opoziția dintre chipul modelului și celelalte chipuri, într-un cuvânt, din asimetria lui specifică. Fiecare chip își are ritmul lui particular, și tocmai acest ritm determină asemănarea.*

Henri Matisse a știut de bună seamă să regăsească și să dea în vîlleag permanența acestui ritm, iar ansamblul portretelor de față reprezintă secvențele unui film documentar ce ar trebui păstrat într-o arhivă imaginară, laolaltă nu numai cu scrisorile primite, dar și cu cele rupte bucățele, cu acele hîrtii zdrențuite care, poate mai zboară, fiind albe, undeva, ca niște năluci printr-un văzduh estompat de unde s-ar putea ca Matisse să-l întrebe pe Pallady dacă, din toate aceste petale fluturătoare, nu crede că s-ar putea alcătui un adevărat alt portret: acela al unei prietenii infinite.

Scrisori și pagini de jurnal

(1939—1944)

Cea de-a doua conflagrație mondială fusese declanșată în septembrie 1939. Refugiat pe Coasta de Azur, Matisse a primit atunci de la Theodor Pallady un mesaj — cel mai vechi din seria celor aflate de doamna Marguerite Matisse-Duthuit în arhiva tatălui ei — și care oglindește starea de deprimare pricinuită atât de atmosfera creată prin invazia trupelor naziste, cât și de moartea modelului său preferat, Yvonne Cousin, de care se știe că fusese de legat.⁴

(septembrie 1939)

CHER AMI

Ta carte est arrivée à temps, car je pense moi aussi — quitter Paris où je n'ai plus que chercher. J'espère que « Lutecia » a fait suivre ma lettre où je t'apprends la douloureuse nouvelle? A! lorsque de pareilles épreuves arrivent, à notre âge, il est difficile de s'en relever. — Et cette catastrophe! par dessus le marché qui a tout désorganisé et empoisonné les quelques malheureux moments qu'il nous reste à traîner ici-bas. Merci cher ami de ta sollicitude . . . J'aurai recours à ta gentillesse en cas de besoin.⁵

Comme tu le dis: le portrait ne presse pas . . . ! Ce qui presse c'est de voir la fin de tout ça.

A toi d'amitié

Bon souvenirs autour de toi

Pallady

1. Mon cher ami, ta lettre a mis 7 jours à me parvenir — elle est du 6 et nous sommes le 12. Ce n'est pas engageant pour les voyages . . . Pourquoi je ne quitte pas Paris — son humidité, son froid et le reste ? (pour aller dans le midi) — Je me réfugie dans mes souvenirs qui sont là autour de moi. Je pense aller à Cannes où ma B-sœur m'offre l'hospitalité; cependant je n'irai pas habiter chez elle⁶. Je veux garder mon entière liberté. Je veux écrire à ce sujet au docteur Mattin — que tu connais — pour lui demander quelques renseignements sur le prix des chambres dans un hôtel modeste et les moyens de vie . . . Je voudrais aussi savoir si l'on peut circuler librement sur la côte et si le moindre déplacement n'exige pas des démarches fastidieuses. Ici on ne sait rien me dire. Et à Nice même les hôtels ne sont-ils pas bondés ? C'est un questionnaire en règle, mais que veux-tu ? Il faut savoir où l'on va et avoir la liberté de ses mouvements, si pas le reste.

J'apprends avec plaisir que tu travailles et j'espère que ton rhume n'a été qu'une « alerte » sans conséquence. Moi aussi je travaille les matins et parfois l'après-midi, quand l'obscurité ne m'en empêche point.

Il fait « un jour noir plus triste que les nuits » et à partir de 6 h., c'est l'obscurité totale avec parfois la musique exaspérante et lugubre des sirènes qui avertissent la population d'un danger inexistant — pour l'instant du moins.

La peinture me donne du tracas. Il est difficile de mener au bout ce que l'on voudrait et qui serait la réalisation d'un rêve poursuivi toute une vie et dont on trouve parfois des « soubressauts » dans celle de quelqu'autre . . . Quant au cadre tu sais ce

que j'en pense . . . Ha ! Ha ! Ha ! . . . Au revoir mon vieux cher ami. Bon souvenir autour de toi affectueusement tien . .

Pallady

Donne-moi q. q. renseignements sur Nice.

•

Gîndul de a părăsi capitala Franței și de a se refugia fie la Cannes (unde locuia și cumnata lui), fie la Nîsa — îl frămînta, ca și « visul » de a crea o artă autentică și personală.

În afară de singurătate, boală și frig, îl mai chinula penibila penurie alimentară.

Cher ami, rhume. Givre. Bronchite voilà le début de 1940.

Comme tu le dis: Pourquoi ne suis-je pas parti à temps? . . . Ah ! si l'on savait d'avance ! — Hier — 13° et la neige qui depuis 48 heures ne cesse de tomber.

Seul dans mon coin, sans personne pour m'apporter l'indispensable . . . Al là-là !

Heureusement que j'ai q. q. vagues provisions qui m'ont permis d'attendre. Depuis hier cela va mieux et j'espère pouvoir bientôt sortir . . et m'occuper de mon évasion . . . Toi, ne sois pas imprudent et ne te fie pas au soleil trompeur. As-tu reçu mon mot avec fausse adresse ? À bientôt cordialement tien.

T. P.

•

Matisse îl informează despre eventualele posibilități de a fi cazat. Decis să părăsească Parisul, Pallady îi răspunde printr-o scrisoare în care își creionase auto-portretul.

Merci cher ami des renseignements que tu me donnes. . . J'ai été tenu plusieurs jours à la prudence . . . par une poussée de sciatique . . . Ça va mieux et ta lettre me décide à aller de ton côté . . . où je serais heureux de te revoir et de bavarder de tout ce qui nous intéresse avec toi . . .

Me trouvant seul devant moi-même je me dessine dans la glace comme une nature morte . . . Il fait froid et sombre et j'ai hâte de revoir un rayon de soleil . . . donc à bientôt mon cher ami . . . bien affectueusement tien.

T. P.

Te préviendrai de mon arrivée.

•

Scăpat în fine de solitudinea și de tristețea Parisului, Pallady își regăsește prietenul pe care avea să-l vadă acum deseori. În cursul unei plimbări, pictorul român cu firea lui aprigă, are o controversă privitoare la meseria lor și la problema « absolutului », regretînd imediat după aceasta violența cu care își exteriorizase opiniile.

Café Monnot Place Masséna Nice tél. 813—01

Cher ami,

Je regrette ma « sortie » de ce matin. Mais voilà ! Je ne puis m'empêcher de dire à ceux que j'aime ce que je pense, d'une chose qui me touche d'autant plus que je

tiens celui à qui je m'adresse pour le seul capable de réaliser, d'atteindre certaines cîmes.

Certes le Régina C⁷ en est une ! mais d'où un faux pas peut entraîner sur une pente qui pourrait devenir dangereuse. Je garde de notre promenade une impression charmante et j'espère que mes divagations dans l'« absolu » ne t'ont pas laissé une impression trop . . . pénible.

A bientôt quand tu seras libre.

Affectueusement

P.

Pe verso un desen executat probabil în cafeneaua Monnot.

•

Reintors, după multe ezitări, în România, Pallady primește vești îmbucurătoare ; cele două scrisori la care se face aluzie — ca și foarte multe alte scrisori de la Matisse — din păcate au dispărut.

Iată prima carte poștală care atestă, odată mai mult amicitia dintre cel doi pictori, bazată pe o reală afinitate spirituală, ceea ce explică și nevoia de a-și comunica unul altuia proiectele artistice.

Carte poștală :
Th. Pallady
Automobile Club
Bucarest Roumanie

à Monsieur Henri Matisse
Regina Cimiez
Nice
Alpes Maritimes — France

martie 1940

Enchanté des bonnes nouvelles que tu me donnes de ta santé et de ton travail . . . et combien curieux de voir ton Ronsard⁸ et l'esprit dans lequel tu l'as conçu. Tu pourrais peut-être ajouter à ta prochaine lettre un croquis de l'une de tes compositions. . . . j'en serais heureux . . . On me demande de faire une exposition de mes dessins. . . et de quelques natures mortes des derniers temps . . . C'est à voir. . . Mon souvenir à Madame Lydia⁹ et bien amicalement tien . . .

T. P.

(La neige est toujours là).

Cher ami. À peine ma lettre venait de partir que la tienne me parvenait. . . .

•

Atît Matisse cît și Pallady deschid expoziții personale, pictorul român arătîndu-se partizanul expozițiilor individuale, în ciuda faptului că în 1904, (poate fără vrerea lui), avusese o expoziție împreună cu pictorul Nicolae Grant. El își exprima speranța, zadarnică, de a se înapola în Franța în vara anului 1940.

Cher ami, à peine arrivé, 15 jours de grippe et la crainte de ne pouvoir être là à l'ouverture de mon exposition¹⁰, dont je suis à présent le prisonnier. Les amis et les visiteurs affluent ; plus moyen de s'isoler. De peinture plus question. C'est l'écueil de cette vie accaparée. Ta lettre m'a fait gd. plaisir. Je regrette de ne pas être à Paris pour te voir et voir l'exposition de tes œuvres. . . Mais pourquoi ce voisinage — comment te dirais-je . . . hétéroclite. La peinture d'un chacun étant une chose à part. La tienne surtout . . Enfin ne retombons pas dans l'absolu. J'ai par contre revu avec intérêt celles de notre amateur d'ici.

J'espère que tout s'est bien passé Bd. Mt. Parnasse et que tu es tranquille à présent. Je t'adresse ces q. q. lignes à Nice d'où elles suivront (?)

Donne moi de tes nouvelles toujours (Aut. Club, Stirbey Voda) espère rentrer à Paris dans le courant de juillet et t'y trouver ... Bonne santé

Amicalement tien,

T. P.

Bons souvenirs autour de toi. Me suis procuré des chemises anciennes pour toi.¹¹

●

În sala de expoziție, Pallady își analiza cu severitate lucrările, ajungînd uneori să coboare tabloul de pe cimeză, să-l scoată din ramă pentru a-l corecta pe loc.

(aprilie 1940)

Mon cher ami ... Je profite d'un courrier qui part pour la France ... car je ne sais si mes deux dernières lettres te sont parvenues (?). Me voilà en pleine exposition, parmi toutes ces peintures et dessins que j'épluche et complète par la pensée ... et parfois même, en les sortant des cadres, pour supprimer ou ajouter ce qui me semble leur manquer. ... Car je pense que c'est le gd, bénéfice d'une exposition de se voir, de se juger sans indulgence, mais sans injustice ... Elle a beaucoup de succès ... J'aurais été si heureux si tu avais pu la voir et avoir ton opinion ... Ton nom est souvent prononcé ... La santé bonne, malgré cet hiver interminable ... Il neigeait le jour de l'ouverture ... c. a. d. le 2 Avril. Donne moi de tes nouvelles ... Je pense à ton Ronsard. Bons souvenirs autour de toi. Affectueusement tien.

T. P.

●

Correspondența prezintă numeroase lacune, deseori fiind întreruptă, deoarece în afara lotului de scrisori primite de Pallady în Franța — și care actualmente se află în păstrarea vechiului său prieten și colocatar George Răut — celelalte au ple-rit. Pentru perioada 1940-1941, Pallady și-a notat însă în Jurnal,¹² atît unele ciorne cît și ecoul pe care-l stîrneau mesajele lui Henri Matisse. Iată un fragment purtînd data de luni 25 noiembrie 1940:

(après les tremblements de terre)¹³

Cher ami,

Les mots n'ont plus de valeur si ce n'est pour donner signe de vie. Mais la pensée reste fidèle et affectueuse.

Tien

T. Pallady

deux cartes adressées Nice sont restées sans écho.

●

Scrisoare de la Henri Matisse¹⁴

1940 décembre 7, Nice

Mon cher ami,

◀ PALLADY, Autoportret pe o scrisoare
către MATISSE

Paleta compoziției « Visul » pe care MATISSE o schițează ▶
pentru PALLADY

1. albastru deschis aproape alb
2. roșu vermillion rece care prin vecinătate a căpătat — combinându-se — profunzimea, suplețea roșului de Veneția (de ce nu am folosit atunci roșu de Veneția, fiindcă reacțiile lui asupra vecinilor sînt mai puțin intense).
3. masa violet de cobalt deschis, pe care m-ai văzut întrebuițindu-l, căruia așadar îi cunoști intensitatea.
4. ocru galben, pur, în frotiuri.
5. carnație roz cadminium, vermillon, puțin încălzit.
6. fondul pătratului brodat galben limoniu.
7. fusta, și tot ce este liniar — negru de fildeș.
8. outremer și alb, în frotiuri, același ton cu bluza, dar mai închis.
9. pînză albă.

1. Bleu clair pour
Blanc
2. rouge vermillon qui
a été par le mariage,
dans la combinaison
la profondeur de la couleur
de rouge de Venise (pourquoi
à la fois pour les deux de rouge
de Venise, mais pour ceux
de réaction sur des voisins
tout moins intenses.)

3 - table violet de

celui qui est le plus employé
pour cela pour la couleur d'intensité -

4 - rose jaune pour la poitrine

5 - chair rose admette vermillon un peu ^{chaud} ~~rouge~~

6 - fond de cuir robe jaune citrouille

7 - Ligne de tout ce qui est linéaire est
soit d'ivoire -

8 - intérieur de blanc ^{ou poitrine} même ton que la
Blanc en plus foncé -

9 - table blanche -

Voilà un tableau qui a duré un an - ceux qui
me disent que la peau dont j'ai représenté la
charnière et la bordure de l'épaule avaient pour
de moi un caractère - mais toi... toi seul !

J'ai été inquiet à ton sujet surtout au moment du tremblement de terre — aussi ta lettre m'a fait le plus grand bien. Je n'ai reçu de toi qu'une lettre à laquelle j'ai répondu immédiatement, mais il y a déjà longtemps.

J'ai imaginé que tu devais travailler, faire quelque portrait de personnes sympathiques. Je voudrais bien te voir revenir.

Pour moi j'ai continué malgré que le travail soit assez difficile parce que l'artiste n'a la possession de son esprit que lorsqu'il est devant son chevalet. Il ne faut plus compter en ce moment sur le travail inconscient qui se faisait entre deux séances — il est remplacé par une vague angoisse collective formée par les malheurs de toute sorte qui accable tout le monde je crois, sans exception. Nous heureusement nous avons notre vieille idée de peinture qui nous a fait déjà chasser tant de choses auxquelles les autres tiennent avant tout. J'aime à croire que ta santé est bonne dans ce climat et le tien qui serait certainement trop rude pour moi. Moi je vais bien avec bien des soins. Je vais joindre à ma lettre deux photos du tableau que tu as vu tant travailler et qui a fini par aboutir à une chose que tu jugeras imparfaitement sur la photographie. Mais c'est à mon avis ce que j'ai fait de plus significatif comme expression colorée. Mais cependant avec une nature morte — faite d'un coquillage, d'un pot à fleurs bleu, d'une tasse à café, d'une cafetière et de 3 pommes vertes sur table de marbre, noir et vert — et que j'ai travaillée (transformée) pendant 30 séances — je me crois arrivé au bout de ce que je puis faire dans ce sens abstrait — à force de méditations, de rebondissements sur les différents plans d'élévation et de dépouillement (J'espère que tu me comprends ou que je me fais comprendre plutôt) — pour le moment je ne puis aller plus loin, et je ne puis même, il n'est pas question de me répéter. Aussi je me suis entraîné à rester dans une conception moins extraordinaire, moins spirituelle — et je me suis rapproché de la matière des choses. Pour cela j'ai peint des huîtres. Là, mon cher, des sensations gustatives sont nécessaires, il faut qu'une huître en représentation reste un peu ce qu'elle est, un peu le rendu hollandais.

Voilà la 3-ème toile que je fais sur ce sujet, bien entendu je fais tout en m'en défendant, las de la pièce, de l'espace environnant. Je me suis laissé la bride sur le cou, cela m'a demandé de grands efforts et je suis arrivé à retrouver des qualités naturelles mais que j'avais du brider depuis longtemps — des saveurs de peinture savoureuse qui je crois t'intéresseraient. Je ne sais ce que sera la suite, je ne suis pas certain de ce que vaut ce que je viens de faire, l'enfant vient de naître. Mais je suis certain que ces tableaux, quoique vifs de couleur, ne peuvent se rendre qu'avec la peinture à l'huile — tandis que depuis longtemps il n'était question pour moi de lignes et de couleurs et n'importe quel moyen m'était indifférent, aquarelle, gouache, il n'était question que du mariage expresif de surfaces colorées et proportionnées différemment. Je crois que c'est un résultat. Je voudrais vivre assez vieux pour revenir à ma précédente conception et voir ce que mon nouveau travail y pourrait ajouter. Écris-moi encore si c'est possible.

Je joins donc à cette lettre deux photos du tableau espérant que si la Censure croit devoir l'essupprimer, elle voudra bien laisser passer cette lettre bien innocente.

À toi

Henri Matisse

Pe marginea primel pagini, adăuga:

La différence d'expression des deux personnes dans le premier et le dernier état de la dormeuse vient de ce que j'ai à la fois changé de modèle, sans que ce dernier m'ait posé pour ce tableau je m'en suis trouvé impressionné, sa distinction s'accordant aussi bien mieux avec le calme de mon tableau; que n'en vois-tu les couleurs?

1. bleu pâle presque blanc

2. Rouge vermillon froid qui a pris par le voisinage, dans la combinaison, la profondeur, la souplesse du rouge Venise, (pourquoi n'ai-je pas pris alors du rouge de Venise, mais parce que ses réactions sur ses voisines sont moins intenses.)

3. Sable violet de cobalt clair que tu m'as vu employer pour cela donc tu en connais l'intensité.

4. Ocre jaune pur en frottis

5. Chairs, rose cadmium vermillon un peu chaud

6. Fond du carré brodé jaune citron

7. Jupe et tout ce qui est linéaire est noir d'ivoire.

8. Outremer et blanc en frottis même ton que la blouse en plus foncé

9. Toile blanche

Voilà un tableau qui a duré un an¹⁶ — ceux qui ne verront que la façon dont j'ai représenté la chevelure et la broderie de l'épaule croiront que je suis un farceur.

— Mais toi . . . tu sais !

vert émeraude pur frotté

rouge vermillon
rose

les taches noir d'ivoire pures

vert émeraude et blanc clair
vert jaune clair

rose garance

la photo a été faite quand

blanc

cette partie était bleue d'où
changement d'intensité avec le
bas.

dessin bleu outremer

jaune strontian pur et rose
vermillon et blanc

blanche

dessin bleu et rouge

vert jaune clair

table noir d'ivoire et dessin
gravé à la pointe jaune strontian pur

Je me permets de faire remarquer à la Censure que tout ceci n'est qu'une conversation entre deux bons amis vieux peintres que l'éloignement attriste. Je lui serais bien reconnaissant si elle . . . juge ainsi et permet à ce bavardage spécial d'arriver à destination.

Henri Matisse

Bucarest, 22 déc. 1940

Mon cher ami, ta lettre du 7 dec. m'arrive seulement . . . (voici 3 jours). Elle m'a ému: « Il s'absente comme moi, dans l'Art (me suis-je dit) qui est resté notre raison d'être. Car je vis ici, dans cet absolu, dont tu me faisais une remarque sinon un reproche . . . Les concessions, les compromis sont des sentiers qui risquent de nous égarer ».

Je te remercie d'avoir ajouté, aux nouvelles que tu me donnes les images de tes dernières œuvres, et les annotations qui les accompagnent . . . Je joins ici l'une d'elles colorisée selon tes indications; j'espère qu'elle ne s'écarte pas trop de l'original ? Je me réjouis des q.q. mots que tu me dis de ton désir « d'ajouter la sensibilité au côté abstrait de tes œuvres . . . » Elle est l'intime de notre être. C'est l'expression de notre subconscient . . . qui nous trahit à nous mêmes.

Les éléments que nous choisissons pour nous exprimer, appartiennent à la matière, que nous regardons avec notre esprit et que nous réalisons avec notre sensibilité. Il y en a, certes, dont la vision s'arrête à la matière, à l'objet. Ils vous parlent de la volupté de peindre... Ceux-là ne dépassent pas le « comestible ».

Tu a mis un an à dépouiller telle Peinture des inutilités (?); la voici devenue « essence ». Eh bien ! La sensibilité (dont tu es doué) en fera une œuvre unique. Je serais si heureux de voir encore tout ça ! Je me suis laissé à divaguer. Il ne faut pas m'en vouloir mon cher Matisse. Notre vieille amitié m'est un refuge. Tu es le seul à qui je parle de ces choses... Ma vie ici est réduite à cette chambre d'hôtel, où j'étais venu pour 24 heures, et où me voici depuis 9 mois... 9 mois ! En attendant je suis réduit à peindre des natures mortes (je ne m'en plains pas car là tout dépend de Nous). Je compose selon mes besoins: combinaison de lignes, volumes, couleurs, que j'essaye ensuite d'exécuter (de réaliser).

Ci-joint l'une d'elles que j'ai copiée pour toi...

Tu sais le coquillage rose de tes natures mortes ? Je l'ai aussi, j'ai essayé à plusieurs reprises de l'employer sans y parvenir. Et puis à quoi bon tout ça, me dis-je parfois... Puisque le néant vaste et noir est là qui nous attend... ? ! Si encore il nous donnait le répit de revivre, un moment, ce que fut notre vie douloureuse pourtant.

La neige tombe depuis plusieurs jours, sans discontinuer, étalant son linceul épais et silencieux sur l'imbécilité humaine. Et nous voici à la fin de cette année anéantisante ! ! ! Que 1941 nous fasse oublier tout ce qu'elle nous a coûté d'inquiétude et d'Angoisse.

Au revoir mon cher ami, affectueusement tien

Pallady

Mon souvenir et mes vœux auprès de toi

P.

Carte poștală purtînd stampila poștei: București, 2 ianuarie 1941.

Reçu et répondu à ta longue lettre. Les analyses livreront le secret du mal. Ai passé par là. Bonne année de 71 (Moi 70 !) Espère toujours nous revoir bientôt.

Écris... t'embrasse amicalement — tien.

T.P.

O amară tăcere. Svonuri alarmante despre boala gravă care avea să răpună pe Matisse, stîrnesc îngrijorarea lui Pallady care îi trimite o scurtă carte poștală. Scrisul, nervos, fraze sacadate trădează neliniștea.

(1941)

Mon cher ami... Je suis sans nouvelles de toi depuis ta longue lettre à laquelle j'ai répondu de suite. La santé? dis-moi. Rassure-moi car j'ai appris que tu étais allé à Lyon¹⁰ (?) t'embrasse.

T.P.

Pagină din Jurnal.

Jeuđi 1-er Mai

Ta lettre du six mars est arrivée à peine aujourd'hui. Merci mon cher vieux d'avoir ajouté à ton télégramme les détails de la lettre, car c'est, comme tu le dis, quelque chose d'entendre dans la tourmente la voix d'un ami. J'espère qu'à présent tout est rentré dans l'ordre et que tu as pu reprendre ton activité d'artiste et d'ornithologue ¹⁷. La mienne ici est pour ainsi dire, vide. Le découragement me gagne . . . car j'ai beau me dire: « Tu vis en dehors des événements », je suis quand même leur prisonnier. Et puis que puis-je attendre encore de la vie?

Pagină de jurnal:

« 10 avril 1941 — un an que j'ai débarqué à 2 h. du matin ici où je suis encore — sans avoir bougé. »

reçu lettre
Matisse répond

Telle qu'elle était, c'était malgré tout, une continuation; le fil a été rompu . . . Voici 14 mois que je suis dans cette chambre d'hôtel ¹⁸ . . . J'ai essayé de me faire une vie (en attendant), m'efforçant à travailler . . . me voici à bout. Ma pensée est là-bas avec tous mes souvenirs . . . Je leur tends mes bras avec désespoir car je ne vois pas la fin de tout ça.

Je t'embrasse et te prie de me donner des nouvelles.

Iată mesajul cu afectuoase îndemnuri care venise din partea pictorului francez, înțintit luni de zile de boală:

Cher ami, je suis ennuyé de te savoir pas bien heureux. Tu ne peux rien pour ou contre les événements. Tu es comme moi fais donc ce que je fais qui me réussit très bien; travaille, occupe ton esprit. Je vis au lit depuis des mois et je ne m'y ennuie pas. Je m'y trouve même très heureux souvent quand j'ai bien rempli ma journée. Tu dois, sans te laisser aller à une rêverie vague, ou même en rêvant vaguement, faire quelque chose qui t'empêche de voir le noir de notre moment. Moi je peins trois heures par jour: de deux heures à 5 heures. Après avoir illustré Ronsard, je suis pris par Charles d'Orléans ¹⁹. Je vais même écrire le texte, ce qui me fera passer des heures. Je fais donc des pages d'écritures pour préparer mon édition.

Fais des pages d'écriture, tu domineras ta nervosité. Tu dois sortir de ta mélancolie si tu veux bien m'écouter. Que faut-il de décision pour prendre un porte-plume et faire des ronds et des jambages qui, combinés, forment des lettres? Trouve donc quelques légendes en vieux langage de ton pays.

Je pense aux amis — à toi qui es si loin — je te vois faisant les cents pas dans ta chambre d'hôtel — dessinant des lettres qui ne viennent pas.

J'ai trouvé une belle blouse roumaine ancienne — une blouse de broderie au petit point vieux rouge qui a dû appartenir à une princesse et j'en désirerais bien d'autres — que j'échangerais contre un beau dessin. Tu sais que j'ai toujours le dessin que je t'ai donné ainsi qu'un autre portrait pour toi.

Quand pourrai-je les envoyer?

Cher ami, écoute — moi, j'ai raison.

Je t'envoie mes sincères amitiés

Henri Matisse

Lateral : Je n'ai pas été à Lyon. — les bobards volent partout Il ne faut jamais y croire. Je n'ai pas eu de crise depuis 3 mois, mais je vis au lit.

Vendredi 13 juin
reçu lettre de Matisse
Tout à fait remis . . .
Me parle aussi de Rouveyre ²⁰.

Pallady începe ciorna scrisorii de răspuns în același carnet-agendă în care își nota impresii și crelona schițe; patru zile mai târziu, textul transcris în redactare definitivă, va fi expediat în Franța:

Samedi 14 juin
Mon cher Matisse, combien tu as raison mon vieux de m'encourager à la vie . . . sans m'exaspérer des événements . . . Mais tu n'as pas pensé que parfois la vie n'a plus de sens . . . lorsque l'espoir ou la confiance font défaut. Il faut croire à q.q. chose pour aller de l'avant . . . car lorsque tout s'est effondré et que l'on a acquis la certitude que Rien ne sert à Rien . . . que l'on est à la limite . . . à . . . l'extrême peut-être (?)

On se dit à quoi bon.
« Meurs vieux lâche: Il est trop tard . . . »

18 juin 1941
Je ne saurais te dire combien je suis heureux des bonnes nouvelles que tu me donnes de ta santé mon cher vieux . . . Tu as raison de m'encourager à la vie . . . Mais tu n'as pas pensé qu'elle n'a plus de sens lorsque la confiance et l'espoir font défaut. . . Il faut croire en quelque chose pour aller de l'avant . . . Mais lorsque tout s'est effondré de ce qui fut notre vie, et que l'on a acquis la certitude que Rien ne sert à Rien, que l'on est arrivé à la limite . . . extrême peut-être, on se dit « Meurs, vieux lâche, il est trop tard » (L'Horloge, Baudelaire) . . .

Et pourtant ! je continue à peindre par volonté . . . à dessiner surtout; car la forme m'a toujours intéressé, préoccupé plus que la couleur qui en fait partie. Oui, « emprisonner la forme » . . . Je pense à la plupart des Bonnard qui m'ont, toujours, rappelé des paniers d'ouvrage ou des échantillons de laine qui gisent pêle-mêle . . .

Comme tu le vois je continue malgré tout à divaguer sur la peinture, quand ce n'est sur l'écriture qui fut une de mes passions . . . (Emprisonner la pensée). Je ne te dirai rien du tout de tout ce qui se passe ici, les échos doivent te parvenir . . . Je suis toujours là dans ma chambre d'hôtel où les Bruits me parviennent . . . Mes pensées sont ailleurs, dans le passé . . . Je pense avec attendrissement à ta resurreccion et t'embrasse. Souvenirs autour de toi

Ton
T.P.

○ altă scrisoare, deasemeni nimbată de vraja poeziei baudelairene:

Mon bien cher ami, combien je suis heureux des excellentes nouvelles de ta santé et de ton travail d'Ange

— Je t'embrasse —

Que te dirais-je de moi, que tu ne saches déjà ? . . . car hélas rien n'est changé. Je tourne comme un cheval de . . . « Meule » (?) dans ma chambre d'Hôtel, où des fleurs se dessèchent dans les vases, où des fruits pourrissent dans le compotier sans que je puisse me décider à les peindre. D'ailleurs la Toile est devenue une matière introuvable (La toile à peindre). Aussi me voici (j'allais dire) réduit à dessiner . . . Mais n'est-ce pas l'essentiel ? . . . Je feuillette parfois un Album de tes dessins, emporté de Paris que je critique et j'admire tout à tour . . . « Je ne plains pas la misère des Artistes . . . etc . . . » que tu me cites d'Anatole France . . . Il doit faire allusion aux Cadres (?) Car qu'en sait-il ce Bourgeois en Pantoufles . . .

La vie d'un chacun est un enclos secret . . . et ce qui peut faire souffrir l'un, peut glisser sur le voisin.

La joie se partage, la souffrance nous appartient.

Oui, vivre c'est lutter (comme tu le dis en grosses lettres)

Je laisse la parole à Baudelaire

Le goût du Néant

Morne esprit autrefois amoureux de la lutte. L'espoir, dont l'éperon attisait ton ardeur,

Ne veut plus t'enfourcher, couche — toi sans pudeur,

Vieux cheval dont le pied à chaque obstacle bute

Résigne toi, mon cœur, dors ton sommeil de brute

Cela n'empêche que je rêve encore et espère retourner là-bas, où j'ai plus de souvenirs que si j'avais mille ans. Écris-moi, parle-moi de ton travail. Bon souvenir à ton Ang Gardien . . .

À toi de cœur

T.P.

10 septembre 1941

As-tu reçu 2 cartes postales ? Car c'est la seule correspondance permise en ce moment (Cette lettre je la confie à un courrier).

Dimanche 14 septembre

Répondu à Matisse et à Rouveyre.

Samedi 6 décembre

reçu lettre Matisse.

Pagină din jurnal datată 30 septembrie 1941:

„Mon, mon cher H/enri/,

La peinture n'est pas comme vous le dites „de la couleur”, non plus qu'un artiste n'est pas celui qui met de la couleur sur une toile.

Avec du blanc et du Noir vous pouvez faire de la peinture. Mais faut-il encore savoir les employer et avoir q. que chose à dire non pas pour le plaisir de peindre, mais pour celui d'avoir q. q. Monde et savoir s'exprimer”.

Lundi 8 décembre

Dans sa carte postale du 6 décembre Matisse auquel j'avais écrit que je dessinais surtout, me dit: « Pourquoi ne peins-tu pas ? le dessin est tout de même la femelle et la peinture le mâle . . . »

C'est le contraire que je pense. Le dessin peut se suffire à lui-même . . . Tandis que la couleur sans dessin reste une chose invertébrée . . . déliquescente . . . évanescence . . .

●

11 décembre

Revu chez Zam (baccian) sa collection de Peinture . . . Salle Française. Matisse, Derain, Bonnard, Utrillo, Delacroix, Corot, Cézanne, Courbet. Pour la plupart choses de 3-ème ordre. Dis de 3-ème ordre dans l'ordre de chacun. Un Matisse resté en route.²¹ (Charmant de couleur).

●

12 décembre

La couleur vous plaît ou non.

Elle est incontrôlable.

La forme est là . . . et comme le disait Ingres: C'est la probité . . . Ou, selon Cézanne: « Il s'agit de l'emprisonner. »

●

Pagină din jurnalul lui Pallady scrisă pentru Matisse:

Mon, mon cher H(enri),

La peinture n'est pas comme vous le dites « de la couleur », non plus qu'un artiste n'est pas celui qui met de la couleur sur une toile.

Avec du Blanc et du Noir vous pouvez faire de la peinture. Mais faut-il encore savoir les employer et avoir q. que chose à dire non pas pour le plaisir de peindre, mais celui d'avoir q.q. chose à peindre (à dire), sur le plan de la peinture qui est un monde et savoir s'exprimer.

●

Carte poştală purtînd stampila: Bucureşti, 9 ianuarie 1942:

Merci cher ami pour les nouvelles que tu me donnes auxquelles tu ajoutes ton affection reconfortante. La papier remplace la toile — mais c'est le dessin qui est l'ossature, que la couleur recouvre, qu'il finit par emprisonner . . . et lui donner une expression. Il neige, il fait froid . . . Je voudrais être là-bas. Bonne année — souvenirs, amitié à toi et autour de toi

T.P.

●

Décembre 1941

Mon cher vieux . . . Ta carte que j'ai reçue ce matin comble ton silence qui m'inquiétait . . . Je te croyais en Suisse d'où j'attendais un mot . . . Enfin te voilà hors d'affaire !! J'en suis heureux et t'embrasse affectueusement mon cher ami et j'attends déjà les prochaines bonnes nouvelles avec impatience. Moi toujours sur place, en attendant ! Peut-être pourrai-je aller vous retrouver (?) Je continue de peindre et dessiner . . . combien je voudrais te montrer tout ça, et voir surtout ce que tu fais . . . tu ne me dis rien de Ronsard . . . Les événements nous dominent mais les oiseaux continuent de chanter . . . Je pense aux tiens. Dis mes bons souvenirs autour de toi. Affectueusement tien, Pallady

30 septembre 42

As-tu appris la fin de Payret d'Or ?

Carte poştală purtînd stampila: Alpes Maritimes 22. I. 1944. :

Mon cher ami

Ton silence me pèse et me peine . . . et je le mets sur le compte de la Poste. Car j'espère que ta santé est bonne . . . J'ai su que tu es debout . . . Cela m'a rendu heureux et nous voici à la fin de l'année ! ! ! donc Bonne année 1944. As-tu reçu les 2 blouses ? Je t'en enverrai une autre ces jours-ci par un courrier. Elle te plaira j'espère . . . Les jours où ma sciatique ne me tracasse pas je dessine ou je peins . . . Je t'envoie ma vieille amitié

T.P.

Souvenirs autour de toi.

A fost cel din urmă semn de viaţă primit de Matisse de la bătrînul lui prieten care în timpul războiului, dintre toate locurile Bucureştilor, trăsese şi îşi alesese sihăstria (poate nu întîmplător), tocmai la acel hotel « Paris ».

¹ Louis Aragon, *Henri Matisse et les poètes*, în *Lettres Françaises* 1954, noiembrie 11.

² Gaston Diehl, *Peintres d'aujourd'hui*, Paris, 1943, iunie 10, p. 26

³ Henri Matisse, *Notes d'un peintre sur son dessin*, în *Le Point*, 1939, iulie.

⁴ Paul G. Dinopol, *Pallady — Pagini de Jurnal*, Ramuri, 1965, ian.

⁵ Într-o scrisoare către soţia sa, el o anunţa: *Primesc o scrisoare de la Matisse care mă invită să mă duc la Nisa unde are un apartament . . . dar ezit să-mi pîrdesc « vizuina »*. Şi totuşi începe să fie frig: 12°, şi tremur gîndindu-mă la frigul de la noi (din ţară). (Th. Pallady, Jurnal, Ed. Meridiane, Buc. 1965, p. 132—133).

⁶ Constance Pallady

⁷ În 1938, Matisse care locuia la Cimiez, în apropiere de Nisa, ocupa un apartament în fostul hotel Regina, ceea ce dă prilejul jocului de cuvinte: cimes-Cimiez.

⁸ *Florilège des amours de Ronsard* (apărut în noiembrie 1948) ilustrat cu 126 de litografii de Matisse. În februarie 1949 a dăruit exemplarul nr. 98, cu o dedicaţie, Muzeului de Artă din Bucureşti.

⁹ Secretara şi colaboratoarea pictorului, Lydia Delektorsjaia, a donat Muzeului Ermitaj cîteva tablouri şi desene de Matisse, lucrări ce au figurat în retrospectiva organizată la Moscova şi Leningrad în cursul anului 1969.

¹⁰ Vernisajul expoziţiei, organizată în sălile Ateneului Român, a avut loc la 2 aprilie 1940.

¹¹ Este vorba de una din acele 11 trimise de Pallady lui Matisse şi care vor constitui tema a numeroase tablouri şi desene ale artistului francez.

¹² Col. Bibliotecii Academiei R. S. România (mss. no. 231)

¹³ La orele trei în noaptea de 10 noiembrie, un mare cutremur de pămînt de gradul VIII, care a durat 39 de secunde, a zguduit Bucureştiul şi întreaga Romînie (Prof. Dr. I. P. Voicestii. *Consideraţii geologice asupra regiunii epicentrale ale cutremurului de pămînt înserat în Dărilor de seamă ale Academiei Romîne*, nr. 3, 1941).

¹⁴ Arhivele Bibliotecii Centrale de Stat (mss. no. 3855)

¹⁵ Luc Benoist precizează că pictorul a lucrat la această temă începînd din decembrie 1939 pînă în mai 1941. (*Regards ou clefs de l'art*, Paris, 1962, p. 168), iar Jean Cassou, în comentariul filmului *Matisse arăta cu precizie evoluţia desenului*, mai întîi la 11 dec. 1939. « Iată-l două zile mai tîrziu, la 13 decembrie; apoi la 15 decembrie. La 17 decembrie. 20 decembrie, 21. 22 . . . 23 . . . 25 . . . 26 decembrie, 2 ianuarie, 8 ianuarie . . . 20 aprilie. . . 23 aprilie. Iată, în sfîrşit, tabloul desăvîrşit ».

¹⁶ Matisse a fost operat la Lyon la « Clinique du Parc »

¹⁷ În repedînţa sa din Cimiez, artistul avea « o volieră mare plină cu păsări rare » (Jacques Lassaigne, *Matisse*, Lausanne, 1959, p. 112).

¹⁸ « Hotel Paris », astăzi « Muntenia » din str. Academiei nr. 21

¹⁹ Charles d'Orléans, *Poèmes*, 100 de pagini caligrafiate şi ilustrate de Matisse (Paris, 1949)

²⁰ André Rouveyre, desenator şi scriitor francez, născut în 1879; volumul *Repli* (1947) a fost ilustrat cu 112 litografii de Matisse

²¹ Este vorba de tabloul « Nud în atelier » (ulei pe pînză, 65—59 cm) cumpărat în 1926 de K. H. Zambaccian, care primul, în 1944, în monografia *Pallady*, va publica un fragment din *Jurnalul pictorului* cu o variantă a scrisorii din 22. XII. 940 către Matisse. (p. 15—16)

²² După o întrerupere, ce presupune pierderea sau distrugerea scrisorilor, anul 1944 aduce o ultimă carte poştală cu schimbarea adreselor: Matisse locuieşte la Vence, villa « Le Rêve », iar Pallady nu-şi mai primeşte corespondenţa la « Automobil Club », ci la sediul « Jokey Club-ului ».

ANDREI BREZIANU

Un ecou din Etiopia: cea dintâi traducere engleză a «Sărmanului Dionis»

Recunoscînd în Eminescu pe cel mai mare poet al poporului român, iar în engleză limba cu cea mai cuprinzătoare arie de circulație în lume (1.010 milioane de vorbitori, după ultimele statistici) — ar urma că tălmăcirile englezești din Eminescu s-ar cuveni să ocupe întîiul loc între traduceri noastre spre alte limbi. Dar, în materie de literatură — spre deosebire de editări și reeditări — tălmăcirile nu se ivesc neapărat la poruncă. Deocamdată, tezaurul eminescian comunicat de noi lumii anglo-saxone se mărginește așadar să crească într-un ritm destul de lent: în această privință, piesele noastre de rezistență rămîn, de cîteva decenii, monumentul de inspirată sensibilitate și riguroasă acuratețe al lui Dimitrie Cuclîn¹ înmănușînd șaptezeci și opt de titluri, spicilegiu ce-și așteaptă cititorii reeditării — și, în al doilea rînd, prestigioasa ediție prefăcută de Shaw și Iorga, născută din admirația entuziastă a Sylviei Pankurst², una din înfăptuitoarele accesului femeii britanice la sufragiu universal. Prietenă a României, Estelle Sylvia Pankhurst asista, în 1934, la dezvelirea monumentului ridicat lui Eminescu pe faleză Constanței, prilej pentru a scoate atunci în evidență trăsătura de universalitate a artei poetului: «În Eminescu salutăm pe un cugetător al timpului său», spunea ea, «dar totodată pe un modern între moderni, un iubitor al poporului său al cărui strălucit crainic este, — un cetățean al lumii!»³ *A citizen of the World*, — pe care G. B. Shaw îl recepta fără șovăire ca parte a spiritului european, asociindu-l pregnant armoniilor cromatice ale picturii unui Delacroix și muzicii lui Berlioz⁴.

¹ Eminescu : *Poems*, Translated by Dimitrie Cuclîn, București, «Bucovina», I. F. Toroușiu (f. d.) 175 pp.

² *Poems of Eminescu*, translated from the Romanian and rendered into the original metres by E. Sylvia Pankurst and O. Stefanovici, Ph.D. with a Preface by G.B. Shaw and an Introduction by N. Iorga, London, Kegan Paul, Trench, Trubner and Co. Ltd., 1930.

³ Cuvîntarea ținută de Sylvia Pankhurst la dezvelirea monumentului, în volumul comemorativ *Omagiul lui Eminescu* apărut sub îngrijirea lui V. Petrescu, «Universul», București, 1934, pag. 51.

⁴ Scrisoarea din 12 septembrie 1929, în facsimil (*Poems of Eminescu*)

În acest sens un nou pas spre o mai desăvârșită integrare a artei eminesciene în circuitul valorilor universale a fost înfăptuit de curînd, în chip am putea spune surprinzător și aproape simbolic, în îndepărtata împărăție de comori a reginei din Saba, ținutul *Etiopiceilor* literaturii noastre vechi, de unde ne parvine o tălmăcire de înaltă ținută a *Sărmanului Dionis* în limba engleză, fruct al remarcabilei sensibilități literare a fiului Sylviei Pankhurst, în prezent director al Institutului de studii etiopiene la Universitatea Haile Sellassie din Addis Abeba. Richard Pankhurst, care nu de mult a fost de altfel oaspetele țării noastre, duce astfel mai departe o fericită tradiție de familie, contribuind la edificarea celui *collective work of humanity* pe care ilustra sa mamă îl includea fără îndoială în simburile intențiilor ei, atunci cînd îi dedica, în 1932, autobiografia, exprimîndu-și nădejdea că fiul ei avea «să-și închine puterile slujind operei colective a umanității»¹. Așa cum afirma și Nicolae Iorga în cuvîntul său introductiv la amintita traducere prefațată de Shaw, «a tălmăci din Eminescu înseamnă a-ți aduce contribuția la înalta misiune de a face cunoscut sufletul unui popor, încă insuficient apreciat în țările de limbă engleză, dacă exceptăm sfera economiei și comerțului. A face să răsunе glasul acestui mare poet român înseamnă totodată a aduce un serviciu culturii europene ca și standardelor contemporane de apreciere literară»².

Văzut de G. Călinescu ca «Divina Comedie» a poetului nostru național, *Sărmanul Dionis* este într-adevăr un foarte rafinat receptacol în care aflăm distilată întreaga filosofie și concepție teoretică a scriitorului despre fizic și transfizic, despre univers și conștiință³; importanța cunoașterii ei pentru o mai adecvată aprofundare a gândirii lui Eminescu nu mai are nevoie de demonstrație. Noua traducere engleză vine deci să împlinească o lacună, și realizarea acestei sarcini s-a făcut într-un mod exemplar. Căci engleza versiunii Richard Pankhurst este o minunată pildă de restructurare credincioasă a datului semantic original în tiparele artistice ale noului text: fluența și maleabilitatea cu care traducătorul a știut să se folosească de noul instrument lingvistic semnificativ, temeinica cunoaștere și asimilare a semnificatului de bază, i-a permis să realizeze o autentică re-creare a lucrării, pe care urechea cititorului de limbă engleză are puțința s-o recepteze acum gustînd din plăcerea și savoarea unei proze scurte evocînd, într-un aliaj greu de definit, meandre din farmecul romanului gotic, din invențiunea, poate, a unui De Quincey, ca și din eleganța perioadei wildeene: dar rezultatul, cu tot dozajul ei incidental de arhaisme saxone, respiră indubitabil un aer proaspăt și inedit, necunoscut literaturii engleze, — e aura de neconfundat a spiritului eminescian însușeștînd noul avatar al capodoperei, pătrunsă astfel, cu aproape un veac întîrziere, în circuitul marilor valori ale lumii.

Avem toată convingerea că publicarea acestei versiuni, deocamdată în manuscris, ca și reeditarea tălmăcirilor antebelice, ar constitui un binevenit act de cultură, pe drumul ascendent al cunoașterii literaturii noastre pe plan universal.

¹ E. Sylvia Pankhurst, *The Suffragette Movement, An Intimate Account of Persons and Ideals*, Longmans and Green London, New York, Toronto, 1932.

² *Poems of Eminescu*, op. cit. p. XIII

³ Cf. G. Călinescu *Istoria literaturii române*, Naționala Mecu, S.A. 1946, p. 174

Eminescu în 35 de limbi

Cercetătorul dornic să cunoască creația eminesciană, implicit raporturile ei internaționale, găsește numeroase exegeze cu explicații subtile și multiple aproape definitive; dovadă că mesajul major al poetului, filozofului, dar și al învățatului Eminescu nu s-a veștejit, din adâncimea lui continuă să se lămurească alte și alte înțelesuri, adresări noi, prinse în epoci succesive, bucuroase să le răspundă.

Mirajul eminescian continuă să fascineze și astăzi, mai ales printr-o față relativ nouă, anume prin puterea cu care se afirmă și se integrează în patrimoniul universal, fenomen la care asistăm îndeosebi în ultimele decenii, când tălmăcirile eminesciene și ecurile acestora cunosc o circulație cu adevărat universală.

Continuă să lipsească însă instrumentul de cercetare, care să fi colectat și clasificat acest imens material într-o bibliografie sistematică, atât de necesară îndeosebi cercetărilor comparative. Festivitățile de mare răsunet internațional de la București și Veneția din 1964, ca și cele cu prilejul împlinirii a optzeci de ani de la stingerea din viață a poetului, au subliniat necesitatea așezării pe baze științifice a studierii moștenirii eminesciene pe plan național și mai ales mondial, ca și cercetarea stadiului la care se află răspîndirea tălmăcirilor și ecoul lor în lume, și, implicit, întocmirea unei bibliografii eminesciene atotcuprinzătoare.

O asemenea bibliografie se elaborează în prezent, cum era și firesc, în țara noastră, cu concursul unei largi echipe de colaboratori, care urmează să apară în anii următori la Editura Academiei R.S. România. O bibliografie, parțială, a tălmăcirilor și ecurilor în limbi străine, după câte cunoaștem, este în curs de elaborare la Centrul de studii eminesciene de la Veneția sub egida cunoscutului eminescolog italian Rosa del Conte, iar alta similară a fost deja întocmită în cadrul Centrului de Documentare Universitară de pe lângă Biblioteca Centrală Universitară din București, a cărei apariție este iminentă.

Concluzia cercetărilor bibliografice pe plan mondial se alătură aceleia dintr-o serie de cercetări critice în privința faptului că prin Eminescu națiunea română a dat literaturii universale contribuția cea mai prețioasă. Trăind adînc momentul său, coborînd rădăcini adînci în pămîntul țării sale, Eminescu a făcut să urce sevele lui pînă la efervescența cea mai delicată și mai înaltă. Miresmele acestei înfloriri continuă de mult să îmbălsămeze tărîmurile lumii.

Mărturie stau datele din prezenta bibliografie. Cu toate că ele nu reprezintă tot ce s-a realizat pe plan mondial, nici chiar ce cunoaștem noi din ceea ce există și deținem ca informație, regrupăm aici totuși datele cele mai semnificative, care oferă din plin posibilitatea stabilirii coordonatelor procesului de universalizare a

creației eminesciene. E de menționat că Eminescu continuă încă să fie reprezentat cel mai bine peste hotare prin tălmăcirile și ecurile lor critice, în deosebi în limbile de mai mică circulație, cu toate acestea, din motive ușor de închipuit, am acordat atenție în mai mare măsură volumelor și culegerilor apărute în ediții separate. Acestea întrec, fiecare, cifra de o sută, răspundite în tiraje adesea răsunătoare, realizate de peste 200 de traducători în cel puțin 35 de limbi, la care adăugăm peste 70 de volume de critică și disertații, studii monografice, realizate de peste 250 de autori, de asemenea zeci de poezii închinat poetului. Acestea s-au concretizat, treptat, pe etape: foarte puțin în timpul vieții poetului, în următorii 65 de ani realizându-se un contact substanțial cu literaturile mari, ca în ultimii 15 ani să se înregistreze o creștere deosebit de vertiginoasă pe toate meridianele geografice și literare ale lumii.

Cercetarea bibliografică de mai jos este mărturia momentelor celor mai pregnante din drumul pe care «Lucașfăru» literelor românești îl străbate de aproape 100 de ani în lume din țara «divinului brit» și a lui Hugo, până în Japonia și America de Sud, din nordul lui Ibsen și până în Elada și Damascul arab, din Moscova și până la Buenos Aires, din peninsula Balcanică și până în Orientul îndepărtat, pătrunzând din an în an tot mai mult «în inimă» și «gîndul» oamenilor pentru care a scris și pe care i-a iubit cu o dragoste sinceră, arzătoare. Tocmai de aceea drumul spre conștiința oamenilor de pretutindeni deși uneori prea lung, nu a fost însă greu, deoarece opera lui mărește cuprinde în fapt cele mai nobile gînduri și sentimente umane, pe care le grevează deopotrivă ritmurile lui Homer, chintesențele artistice ale lui Shakespeare, marile pasiuni ale lui Dante, tonalitățile fulgerătoare ale lui Hugo, armonia unduitoare a lui Pușkin, timbrul grav al lui Goethe, îndrăzneala fanteziei lui Maiakovski și până la sonoritățile meșteșugite și cristalinel stihurilor lui Arghezi. Alături de ei, îmbrăcat în aura nemuririi, trăiește în noi Eminescu al nostru, Eminescu al tuturor.

1. ALBANEZA, *Vjersha*. L. Shqipëroj Dhmitri P. Pasco. (Versuri trad. D.P. Pasco), Konstanța, 1939, 80 p. (cuprinde un studiu introductiv și 24 de poezii); *Poezi*, Shqip, Vehbi Bala (Poezii, trad. Vehbi Bala), Tirana, 1956, 57 p. (Prefață și 12 titluri: *Lucașfăru*, *Împărat și proletar*, *Călin*, *Somnoroase păsărele* etc.). Despre: Kuteli (Mitrus) Pasco (Dr. Dimitrie), *Shenime letrare (Însemnări literare, cuprinde și 2 studii despre viața și opera poetului și despre traduceri albaneze, ilustrate cu 2 poezii)*. Revista «Shqipëria e Ré» («Albania Nouă», nr. 376 și 385 publică două traduceri, în anul 1929, altele în 1934, urmate de două poezii reproduse în «Convorbiri literare», nr. 6—9, p. 939 (în continuare CI).

Revista «Drita» (iunie, 1964) publică *Împărat și proletar și Scrisoarea a IV-a*, trad. Mitrus Kuteli. Articole despre viața și opera poetului mai semnează poezii Nonda, Bulka și M. Kuteli în revistele «Zeri i Populli» și «Drita».

2. ARABA... *Al-Kawkab (Lucașfăru)*, trad. Ahmed Abd al Razak), Tip. Altakdum, 1962, 44 p. (Traducerea în vers alb este însoțită de un studiu introductiv al traducătorului, poet sirian). O primă traducere pare a fi *Rugăciunea unui dac* (Salutul Dac) a lui E.G. Muracade din Damasc — Siria, reprodusă (facsimil) în CI. 1939, ca anexă la un articol ilustrat cu fragmente din *Lucașfăru* și alte poezii în aceeași traducere.

3. ARMEANA, *Mihail Eminescu în armeneste* (de) N.Dj. Siruni, Buc., 1939, IV — 187 p. (Prefață de N. Iorga, comentarii și 38 de titluri) În: *Ruminakan Knar (Lira românească, antologie poetică, include 7 poezii)*, trad. Gurghen Borian, Erevan, 1964; *Împărat și proletar. Scrisoarea III*, trad. (fragm.) Aran Haritonian, în ziarul «Nor Ghiank» (Viața Nouă) Buc., 12 și 19 iunie 1964. Des-

pre: Siruni N.Dj). *Opera lui Eminescu*, Buc, 1941, 22 p. (Cu o scrisoare a lui N. Iorga și o dare de seamă a lui Gr. M. Avakian despre traduceri în armeană). Remarcăm: studiul lui L. Mardjarian, *Mindria literaturii române*, în «Kommunist» (Erevan), VI, 1959.

Articole mai apar în «Kragan Tert» («Gazeta literară»), Erevan, 5 iulie 1964, interviu luat lui Gurghen Borian și în «Nor Ghiank», 1964 și 1969 iunie (printre acestea *Cuvînt din inimă lui Eminescu*, de G. Borian).

4. BULGARA. *Hyperion (Lucașfărul)*, trad. Boris Kolev, Dobrič (azi Tolbuhin), 1933, 32 p. (prefața lui N. Minev este urmată și de traducerea poeziei *O, mamă!*); *Hyperion i drughi stihotvorenia (Lucașfărul și alte poezii)*, trad. Boris Kolev, Tolbuhin, 1959, 44 p. (prefața, ecouri în presă la traduceri anterioare și 7 titluri: *Împărat și proletar, Viața etc.*); *Izbrani stihove (Versuri alese)*, trad. B. Kolev, Tolbuhin, 1953, 48 p.; *Izbrani stihove*, trad. colectiv, Sofia, 1963, 140 p. (Cuprinde 24 titluri: *Lucașfărul, Înger și Demon, Împărat și proletar, Scrisoarea III-a, Pe lângă plopii... Călin, Criticilor mei etc.* și prefață). În: Abadon Khr. *Liriceski album...* (Album liric de poezii originale și traduceri din diferiți poeți români de seamă), Bazargic, 1923, 32 p. (Include și poezia *De ce nu-mi vii*). *Stihosbirka...*, Bazargic, 1925 (include și *dacă...*); *Rumănski poeti*, Bazargic, 1939 (include 6 poezii, p. 11—46); *Rumănski poeti...* (Poeți români, antologie prefată de Demostene Botez), Sofia, 1956, 342 p. (Include și 10 titluri: *Lucașfărul, Împărat și proletar, Scrisoarea III-a, Somnoroase păsărele, etc.*); *Citanka*, Buc., 1951, V (*Scrisoarea III și note biogr.*), 1954, IV (*Ce te legeni...*), 1955, IV (3 titluri), 1958, V. (*Scrisoarea III, biogr.*). În revista «Bălgarska sbirka» (Sofia 1894, p. 669) atestăm o primă traducere, *Somnoroase păsărele*, în trad. poetului D.K. Popov, urmată tot aici, în 1905, de *Sărmanul Dionis, Din valurile vremii*, în trad. lui H. Kapitanov. Ecoui și traduceri mai apar în «Kurier» (1928), «Misal» (1930), «Pole» (1927—1929), «Fakel» (1923), iar în «Literaturnen front» (18 iunie 1964, Sofia) articole de N. Doncev (*Creația veșnic vie a lui E.*) și M. Isaev (*Cuvîntarea acestuia la ședința festivă a Acad. R.P.R., — Eminescu — stea strălucitoare*) și Koko Korabli (*Dintre sute de catarge*), traducere Sevda Rostova.

5. CEHA. *Milostné piseně (Cîntece de iubire ale lui Eminescu)*, trad. Bozena F. Mariana de Verny, Vyskov, 1939, 43 p. (Prefată și 31 poezii); *Až zači voda tmavě (Pînă cînd vor mai străluci apele întunecate)*, trad. Vilém Zavada, Praga, 1964, 128 p. (31 titluri, precedate de o prefață a lui T. Vianu). În: *Rumunšti prosaikove v ramci (Prozatori români)* de J. Huškova Flajšhainsova, Praga, 1927 (Referiri și la Eminescu și un fragment din *Sărmanul Dionis*, p. 134—138); *Kytice z rumunske poezie (Mă-nunchi din poezia românească)*, trad. Bozema M. Šesan, Cehia, 1937, 60 p. (Antologia cuprinde și 6 poezii eminesciene: *Ce te legeni codrule, Kamadeva, Și dacă..., O, Mamă!, Lasă-ți lumea...*, *De ce nu-mi vii*). Despre: *Moderni rumunské basniaktvi (Scriitori români moderni)* de J. Huškova-Flajšhainsova și O. Densušianu. Bratislava, 1929 (Referiri și la Eminescu și fragmente din *Veneră și Madonă, Adio, Satira I, II, IV, Împărat și proletar, Glossă etc.*, p. 29, 36—53, 56, 92, 95).

6. CHINEZA. Revista «I-Wen» («Traduceri»), Pekin, nr. 1, 1955, p. 131—135, publică poeziile *Ce te legeni...*, *De ce nu-mi vii*, *Pe aceeași ulicioară, Somnoroase păsărele, Și dacă...*, trad. Pao-Cioan; *Și dacă...*, *Criticilor mei, Lacul*, în revista de literatură universală «Sce ven še», 1960; *Ce te legeni...*, *De ce nu-mi vii, Pe aceeași ulicioară, Și dacă...* le reproduce și revista «L'Uomania», Buc., nr. 6, 1964.

7. COREANA. Agențiile de presă din 1964 reproduc știri despre comemorarea lui Eminescu la Phenian; Poetul Ho U lov a recitat din tălmăcirile coreene ale versurilor lui Eminescu, iar Cion So Cion, președintele secției de poezie a Uni-

unii Scriitorilor din R.P. Coreeană a conferențiat despre viața și opera marelui nostru poet.

8. DANEZA. Despre: M. Dr. Kristoffer Nyrops, în *Rumanien*, kbh. (Copenhaga), (1898) pag. 516—518 (cfr. și « Bibliografii over Kr. Nyrops », Copenhaga, 1932). Unele traduceri tirzii din presă sînt precedate de ecouri asupra vieții și operei poetului, datînd de la sfîrșitul secolului trecut. În « *Revue Romane* », vol. 2, fasc., 1, 1967, Copenhaga, E. Lozovan, publică studiul *Roma, Dacia și Scandinavia la Eminescu*.

9. EBRAICA. *Șirim (Poezii)*, trad. Jehoișua Tan-Pay, Ierusalim (1953, 132) p. (Prefața semnată de Mihail Sadoveanu este urmată de 18 titluri: *Luceafărul, Scrisorile, Împărat și proletar, Viața, Criticilor mei, Somnoroase păsărele* etc.)

10. ENGLEZA. *Poems (Poezii)*, trad. de Sylvia Pankhurst și I.O. Stefanovici, Londra, 1930, XXIV — 120 p. (Cu o prefață de G.B. Shaw, o introducere de N. Iorga, note și 10 titluri: *Împărat și proletar, Călin, Glossă, Sonete, Somnoroase păsărele, De ce nu-mi vii* etc); *Poems*, trad. P. Grimm, Cluj, 1938, 55 p. (Prefață și 27 titluri: *Scrisorile* etc.); *Poems*, Trad. Dimitrie Cuclin, Buc., (1939), 176 p. (Prefața și 78 titluri); *Sleep little songsters (Somnoroase păsărele)*, Buc, 1955, tr. P. Grimm, 12 p. *Emperor and proletarian*, trad. E.S. Pankhurst, în *Omagiu lui Mihai Eminescu* B, 1934, p. 93; *Somnoroase păsărele și Peste vîrfuri*, în « *Viața Literară* », nr. 83, 1928; 7 poezii din *Poems* (1938) reproduce și CL, 1939. Despre: B. Munteanu, *Eminescu, universal poet and national theorist (Eminescu, poet și teoretician universal)*, în: *Modern Rumanian Literature*, Buc, 1940, p. 40—57; E.S. Pankhurst, in *Hail to thee bright Spirit (Salut ție spirit luminos)*, în: *Omagiu...* (cit.), p. 49 și urm. « *New York Herald* » în suplimentul său literar din vara anului 1928 (vezi « *Junimea literară* » XVIII, p. 215—16) publică în trad. prof. Carol Clark: *Luceafărul, Mortua est, Satira IV*, însoțite de o notă biografică și un portret al poetului; *Somnoroase păsărele* apare în « *Viața literară* », nr. 83, 1928, în trad. S. Pankhurst; 5 traduceri (*Venere și Madonă-fragm.*), *Glossă, Scrisoarea I, Sonet, Pe lingă plopii fără soț*) reproduce și CL, 1939; « *American Slavonic and East European Review* », New York, 1948, nr. 7, publică studiul lui L. Galdi, *Petofi și Eminescu*.

11. FINLANDEZA. Poeziile *Împărat și proletar, Înger și demon, Venere și Madonă, Scrisoarea III* (fragm.), în: « *Helsinki Sanomat* » (iunie 1964). Articole ilustrate cu traduceri mai publică « *Snomen Sosialdemokrati* », « *Paivan Sanomat* », « *Furun Sanomat* », etc.

12. FRANCEZA. *Rapsodies roumaines, Bel-Enfant de la Larme (Făt frumos din lacrimă)*, Paris, 1890, 71 p. (Prefața, comentarii și trad. în proză) a lui Jules Brun, nesemnată; *Quelques poésies...* (Cîteva poezii de...), trad. Marguerite Miller (V(erghi)), Geneva-Paris, 1892, 120 p. (cu o notă biografică de Al. Vlahuță și 42 titluri); *Quelques poésies* Buc, 1910 ed. II; *Quelques poésies...*, Geneva-Paris, 1920, ed. III; *Quelques poésies...*, trad. de Al. Gr. Soutzo, Iași, 1911, 35 p. (Prefața de A. D. Xenopol și 6 titluri: *Despărțire, Veneția, O, mamă, La steaua* etc., ediție bilingvă); *Quelques poésies...*, ed. II, Iași, 1911, 35 p.; *Poèmes (Poeme)*, trad. Pierre Nicolesco, Buc, 1931, 83 p. (Prefața traducătorului și 22 titluri: *Luceafărul* etc.); *Poèmes choisis (Poeme alese)*, trad. L. Barral, Paris, 1934, 130 p. (Prefața traducătorului și 50 titluri); *Sonnets* (trad. L. Barral), B., f.a., 16 p. (10 titluri, ilustr. și un portret al lui Barral); *Poésies*, trad. Marguerite Miller Verghi, Buc. (1938), X-218 p. (Prefața lui Titu Maiorescu, 75 titluri urmate de « *Amintirile* » lui Al. Vlahuță și o scrisoare a poetei Helena Văcărescu din 1938); *Hyperion*, trad. Paul Lahovari, B., (1941), 124 p.; *Hyperion*, ed. nouă bilingvă, B., (1943), 53 p.; *Poésies*, trad. S. Pavés, B. (1945), 103 p. (Prefața și 31 titluri); *Quatre Poèmes*, trad. Hubert Juin, Paris, 1958, 105, p. (Studiu introductiv de H. Juin și *Scrisorile I, III, Memento mori și Luceafărul*); Des-

tin roumain. Voix Universelle. Michel Eminesco. Poèmes transposés en français par Michel Steriade, Bruxelles, 1968 (comentariu critic și 13 poezii). În: *Anthologie de la littérature roumaine des origines au XX-e siècle*, trad. Septime Gorceix, Paris, 1920 (ed. I și II), p. 36—50 (10 titluri: *Epigonii*, *Scrisoarea I* etc., precedate de o introducere și însoțite de note ale lui N. Iorga); *Venere și Madonă*, O, Mamă, Mortua est, *Melancolie*, trad. de Ipcar Reă, în *Ecrivains roumains*, Paris (1920), 169 p. (Însoțite de o notă biografică); *Empereur et Proletariain*, în vol. *Omăgiu . . .*, cit., 1934; *Poèmes roumains*, trad. Hubert Juin, Paris, 1958, 262 p. (Referiri la opera și viața poetului în studiul introductiv, cuprinde și 6 titluri: *Împărat și proletar*, *Memento mori*, *Rugăciunea unui dac*, *Criticilor mei* ș.a.); *Poèmes* (Antologia poeziei franceze, italiene, spaniole, române, polone, ruse din diverse epoci), trad. Robert Vivier, Bruxelles, 1960 (p. 229—236, cap. 24, cuprinde 6 poezii: *O rămii*, *Împărat și proletar*, *Rugăciunea unui dac*, *O, mamă* etc.). Despre: *La Grande Encyclopedie*, vol. XV, p. 937 (ante1900); *Les derniers jours d'Eminesco*, necrolog, în « *La revue de l'Orient* », 7 iulie 1889; Jules Brun, *Eminesco*, poezie, în « *Sonnets Roumains* », B., 1897/1899, XI; Apostolescu, N.I., *L'influence des romantiques français sur la poésie roumaine*, Paris, 1909, 420 p. (Prefața M. Emile Faguet, numeroase referiri la opera poetului, pp. 13, 113, 124, 135, 238, 246, 275, 398—402, 404); Riria C.X., *Le dernier rayon de la vie d'Eminesco* (Ultima rază din viața lui Eminesco) . . . , poem dramatic, trad.), Paris, 1914, 47 p.; Marcel Montadon, Mihail Eminesco. « *Les annales des nationalités* », 1914, nr.3—5; Nanu, D. Al., *Le poète Eminesco et la poésie lyrique française*, Paris, 1930, 155 p.; Stanislas Lukasik, în « *Pologne et Roumanie* », Paris-Varsovie-Cracovie, 1930, p. 131; Jura Julian, *Mitul în poezia lui Eminesco*, Paris, 1933, 52 p.; S. Gorceix, M. Eminesco et Charles Baudelaire, în *Omăgiu . . .*, 1334; B. Munteano, în vol. *Littérature Roumaine*, Paris, 1938, p. 49—66.; Chajes, A., *Michel Eminesco* . . . , Jerusalem, 1939, 56 p. (cuprinde 2 studii despre viața și opera în lb. franceză; Barbu, N.I., *Remarque sur le style de la syntaxe poétique d'Eminesco* B. 1943, 125 p.; Tudor Vianu, *Mitul în poezia lui Eminesco* . . . , poem dramatic, B. Munteano, *Le Centenaire d'Eminesco* în « *Revue de la littérature comparée* », iulie-sept, 1950, p. 452—454; Galdi, L. *Une analyse stylistique littéraire . . .* (a sonetului *Afară-i toamnă*) în *Melanges*, E. Petrovici, B. 1958; Hubert Juin, *Introduction à la Poésie Roumaine*, 1961, 168 p. (Cuprinde și un capitol despre Eminesco: critică și 4 poezii); L. Galdi, *Les variétés expressives de l'hendécasyllabe dans la poésie de Michel Eminesco*, în « *Acta Linguist. Hung.* » tomus XII, fasc. 1—2, 1962, p. 137—165 (Extras); Alain Guillerme, *La genèse intérieure des poésies d'Eminesco* (Geneza interioară a poeziei lui Eminesco), Paris, 1963, 500 p.; Galdi, L. *Le style poétique de Michel Eminesco*, Buc., 1964, p. 433—447; Poezia *La steaua*, sub titlul *Les étoiles éteintes*, este inclusă în volumul lui A. Dorchain, *Poésies (1881—1894)*, apărut la Paris, Lemevre, în 1895; « *Rev. Franco-Roumaine* » din Paris publică în 1901 (p. 1031) *Venere și Madonă*; *La aniversare* apare în « *La Revue d'Europe* », XII (1902); *Scrisoarea I*, în « *L'Humanité nouvelle* », XII, altele în publicațiile de limbă franceză din Paris, București, Ierusalim etc. În Flandra, în revista « *Questions de ce temps* » (2, 1930), apare un articol al lui J. Bouwman; Revista « *Littérature Soviétique* » (Moscova, nr. 4, 1950) consacră lui Eminesco articolul *Un grand poète roumain*; « *Revue Roumaine* », B., nr. 3, 1964, publică câteva articole și 2 poezii, în trad. Annie Benteoiu și Luceafărul în trad. lui I.D.-Suchianu; « *Les Lettres Françaises* » (25 iunie 1964) publică *Cugetările sărmanului Dionis*, în trad. lui Charles Guillevic și articolul lui Charles Camproux, *Actualitatea unei aniversări* (Despre Eminesco); « *Synthèses* » (dec., 1964, p. 184—193,) publică articolul Mihail Eminesco, de Perpicius.

13. GERMANA. *Deutsche Übertragungen . . .* (Traduceri germane din culegerea de poezii a răposatului poet român) trad. Em. Grigorovitză, B. 1892, XIII. — 78 p. (19 titluri:

Criticilor mei, Epigonii, Trecut-au anii, Somnoroase păsărele, Scrisoarea IV etc. precedate de o prefață); *Deutsche Übertragungen* . . . e.d. II, Berlin, 1901, XVIII—43 p. *Der Abendstern* (Luceafărul), trad. Edgar von Hertz, B., 1893, 31 p.; *Gedichte* (Poezii), trad. V. Taconția, B., 1903, XIX, 68 p. (25 titluri: *Dintre sute de catarge, Trecut-au anii, Revedere, Scrisoarea II*, etc., însoțite de o prefață a traducătorului); *Der arme Dionis, (Sărmanul Dionis)*, trad. H. Sanielevici, B., 1904, 64 p. (cu o notă a traducătorului); *Gedichte, Novellen* (Poezii, Nuvele), trad. Maximilian W. Schroff, Craiova, 1913, XIV—238 p. (63 titluri: *Somnoroase păsărele, Și dacă . . . , Trecut-au anii, Pe lângă plopul fără soț*, etc., poezii în formă populară, poezii filozofice și satire; *Scrisorile, Luceafărul, Glossa, Înger și Demon* etc., proza: *Sărmanul Dionis și Făt Frumos din lacrimă*, însoțite de un cuvânt înainte); *Gedichte, Novellen* . . . , ed. II, 1923, 262 p. (Cuvânt înainte și în plus 4 titluri: *Dorința, Adio, Mai am un singur dor, Rugăciunea unui dac*); *Gedichte*, trad. N.N. Botez, B. (1931), 81 p. (25 titluri: *Somnoroase păsărele, La steaua, Și dacă . . . , Trecut-au anii, Veneția, Luceafărul, Scrisorile I, III, IV, Călin*, etc.); *Ausgewählte Gedichte* (Poezii alese), trad. Victor Orendi — Hommeneau, Timișoara, 1932, 108 p. (36 titluri: *Scrisorile I-IV, Ce-ți doresc eu ție, La steaua, De ce nu-mi vii, Somnoroase păsărele, Și dacă . . . etc.*, însoțite de o notă și *Nirvana* de I. L. Caragiale; *Gedichte*, trad. Konrad Richter, Jena și Leipzig, 1937, VII—167, p. (82 titluri: *Venere și Madonă, Floare albastră, Împărat și proletar, Viața, Trecut-au anii, O, mamă, Scrisorile, Luceafărul, Somnoroase păsărele, Și dacă . . . etc.*, însoțite de o prefață); *Der Abendstern*, trad. Olkian Sorocean, Suceava, 1940, 33 p. (cu o prefață); *Hyperion* (Luceafărul), trad. Im. Weissglass, B., 1940, 30 p.; *Der Abendstern*, trad. Zoltán Franyó, Timișoara, (1943), 37 p. (ed. bilingvă); *Gedichte*, trad. Laurent Tomoiogă, Cernăuți 1943, 224 p. (83 titluri: *Venere și Madonă, Cugetările sărmanului Dionis, Împărat și proletar, Scrisorile, Luceafărul, Și dacă . . . , Somnoroase păsărele, Trecut-au anii, La steaua* etc); *Gedichte*, trad. col., Buc., 1950, 128 p. (40 titluri și o introducere de M. Beniuc); *Müde Vöglein* (Somnoroase păsărele), trad. V. Orendi-Hommeneau, B., 1954, 8 p. (ilustr. Ligia Macovei); *Müde Vöglein*, ed. II, 1955, *Müde Vöglein*, ed. III, 1957; *Gedichte*, trad. colectiv B., 1955, x 186 p. (45 titluri: *La steaua, Somnoroase păsărele, Împărat și proletar, Luceafărul, Viața, Scrisorile II, III*, etc., cu un cuvânt înainte de Mihail Sadoveanu; *Gedichte*, trad. colectiv, B., 1957, 270 p. (62 titluri: *Venere și Madonă, Luceafărul, Scrisorile, Și dacă . . . , Somnoroase păsărele, La steaua, Epigonii, Împărat și proletar, Trecut-au anii, Ai noștri tineri, Criticilor mei* etc., cu un cuvânt înainte de Tudor Arghezi, o prefață de Oscar Walter Cisek, ediție îngrijită de A. M. Sperber.); *Der Prinz aus der Träne* (Făt Frumos din lacrimă), trad. Oskar Pastior; B., 1963, 31 p. (ilustr. Marcela Cordescu); *Gedichte*, trad. colectiv, B., 1964, XXVIII+250 p. (70 titluri: *Luceafărul, Împărat și proletar, Junii corupți, Trecut-au anii, Somnoroase păsărele, Epigonii*, etc. cu o prefață de Ion Oană, ed. îngrijită de A. M. Sperber); *Der Abendstern*, Berlin-Weimar, 1964, 162 p. (40 titluri, trad. col., postfața W. Bahner). În: *Rumänische Dichtungen* (Poezii române), Leipzig, 1881, VIII—214 p. (Antologia include și 21 titluri: *Sonete I, II, Revedere, O, mamă, Lacul, Scrisorile III, IV, Strigoii, Despărțire, Ce te legeni, . . . O rămli, Freamăt de codru*, etc., majoritatea traduse de Mite Kremnitz); *Rumänische Dichtungen*, ed. II, Bonn, (1885/1886), (ediția cuprinde în plus prima versiune germană a *Luceafărului*, trad. Mite Kremnitz); *Rumänische Dichtungen* . . . , ed. III, Bonn, 1889 (25 titluri, traduceri noi: *Somnoroase păsărele, Peste vîrfuri, La steaua, Atît de fragedă, Cînd amintirile, Între păsări, Rugăciunea unui dac, Scrisorile I și II*; altele anterioare lipsesc); *Poezii patriotice de autori români* (versificate în limba germană de Fr. Bergamenter), B., 1900 (include și: *Ce te legeni codrule, Somnoroase păsărele, Mai am un singur dor, Singurătate*, ed. bilingvă); *Anthologie Rumänischer Lyrik, 1740—1900*, trad. Albert Flacs, B. (1928), VII—231 p. (include la pp. 122—159 și 15 titluri: *Din străinătate, Epigonii, Venere*

și *Madonă*, *Scrisoarea II*, *Veneția*, *Luceafărul*, *Somnoroase păsărele*, etc.); *Rumänische Dichter ... (Poeti români. O antologie a literaturii contemporane)*, trad. Zoltán Franyó, Timișoara, 1932, la pp. 9–18 include și 8 titluri: *Mortua est*, *Sonete*, *Somnoroase păsărele*, *Din valurile vremii*, *Dintre sute de catarge*, *Și dacă ...*; *Rumänien erzählt ...* de S. Maurer, Berlin, 1955 (include la p. 92–100: *Împărat și proleat*, *Revedere*, *Peste vîrfuri*, *De ce nu-mi vii*, *Lacul*, *Somnoroase păsărele* etc.); *Die Glücksmühle ...*, trad. J.P. Molin, Berlin, 1959, (cuprinde: *Cezara* și o schiță biografică); *Die Weintraube ...*, trad. S. Pușkariu, Berlin-Viena-Leipzig, trad. H. Roth, Viena-Leipzig, 1941, (cuprinde 7 poezii). Despre: *Mihail Eminescu's Leben und Prosaschriften (Viața și scrierile în proză, disertație)* de Ion Scurtu, Leipzig, 1903, 158 p.; *Die Metrik Eminescu's (Metrica lui Eminescu, disertație)* de Al. Bogdan, Leipzig, 1904; *Eminescu's pessimistische Weltanschauung (Concepția pesimistă despre lume a lui Eminescu, disertație)* de I. Pătrășcoiu, Tg. Jiu, 1905, 114 p.; *Mihail Eminescu, Beisteuer ... (Contribuții la studiul vieții și operei)* de I. Grămadă, Heidelberg, 1914, 40 p.; *Mihail Eminescu, der Dichterkönig Rumäniens (M.E. regele poezilor României)* de P. Tomascheck, Cernăuți, 1914, 54 p.; *M. Eminescu, Als Dichter und Denker (M.E. Poet și gânditor)* de Friedrich Lang, Cluj, 1928, 184, p.; A. Căjă, 3 Studii în vol. *Michael Eminescu*, Ierusalim, 1939; *Goethe und Eminescu*, de Albu Tcaciuc, Cernăuți, 1942, 31 p.; Recenziile la antologia din 1881 apar încă la 21 martie 1881, în «*Literarische Beilage der Montags-Revue*». Traduceri mai publică — în timpul vieții poetului — revista care apare la Viena, apoi la Pesta, «*Romanische Revue*» (1887 — *Dorința*, — 1889 — *Veneția*, *Diana*, *La steaua*, *Glossă*); La București, în: «*Bukarester Salon*» (1883/1884 — *Veneția*, *Făt Frumos din lacrimă*, *Crăiasa din povești*, *O, rămii*, *O, mamă*, *Melancolie*, *Despărțire*, *Singurătate*); în «*Das Literarische Rumänien*» (1884 — *Și dacă ...*, 1889 — *Mortua est*); în Germania traduceri în presă apar abia începînd cu 1892 (18 iulie, sonetul *Veneția*) în «*München neue Nachrichten*». Articole publică Em. Grigorovitz și T. Maiorescu în «*Rumänische Revue* 1889 (iulie) și 1890 (aprilie), de asemenea, Meyer în «*Konversations — Lexikon*», Leipzig, 1895, ed. V, vol. V. Mai recent, revista «*Der Sonntag*» din Berlin 1964, p. 14–15 nr. 25, dedică două pagini comemorative lui Eminescu. Revista «*Neue Literatur*», Buc., consacră lui Eminescu numărul festiv, 3, iunie, 1964.

14. *GREACA Poiimata (Versuri)*, trad. Rita Bumi Papa, Atena, 1964, 217 p.; Mistakidis Antonis, *Genialul poet român Mihail Eminescu*, Salonic, 1942, 31 p. (Studiu despre viața și opera poetului, cuprinde și 5 titluri: *Crăiasa din povești*, *Sonet (Veneția)* *Mortua est* (frag.), *Trecut-au anii*, *Luceafărul* (fragm.)), trad. în greacă modernă; În: *Logotekhnika anagnostica*. Buc. Crestomație: *Călin Nebunul* (V, 1957) și *Scrisoarea III* (fragm) (VI 1958). Despre: *Enkiglopaïdikon Lexicon*, tom. V, Atena, 1929, p. 513–514. Revista «*Elephteros Tipos*» (iulie-sept. 1925) din Atena publică articole semnate de Kostas Uranus și K. Bastias, iar traduceri semnate de A. Mistakidis publică «*Valkainki logotekhnika*» (Literatura balcanică) din Atena (1938, nr. 8–12, p. 215–219), «*Prodos*» din Almyros (1937, 24 III. — *Crăiasa din povești*) și «*Ethnos*» din București (1937, 25, III — *De-or trece anii*). Poeta Rita Bumi Papa semnează în revista «*Efemerida Ton Payton*» (Jurnalul Poetilor, nr. 11, mai, 1957) un articol și 3 tălmăciri (*Lacul*, *Singurătate*, *Mai am un singur dor*), alt articol în nr. din aprilie al revistei «*Politiki koi Oikonomiki Erevna*»; Antonis Mistakidis publică în 1964 studiul (apărut în broșură la Salonic) *Mihail Eminescu — genial poet român*. Despre festivitățile legate de comemorarea lui Eminescu din iunie 1964, articole semnează Rita Bumi Papa (în «*Erevna*» și «*I Avghi*») și scriitorul Nikos Papa (în «*Dimokratiki Alaghi*»). Mențiuni despre Eminescu mai apar și în cartea lui Kostas Birkas «*Roumania*» 1964.

15. GRUZINA. *Leksebi (Versuri)*, trad. G. Abașidze, Tbilisi, 1956, 76 p. (cuprinde o prefață și 28 de titluri: *Împărat și proletar*, *Luceafărul*, *Scrisoarea III* etc. urmate de note). Din ceea ce apare în presă, înainte și după apariția volumului din 1956 (Tbilisi) remarcăm articolul *Poezia lui Mihai Eminescu în limba gruzină* din «Zaria Vostoka», Tbilisi, V, 1956.

16. IDIȘ. În: *Poezii români traduse în idiș de Salomon Segall*, antologie, Viena 1922, 530, p. (Cuprinde și o notă a lui N. Iorga, 21 titluri: *Criticilor mei*, *Satirele*, *Călin*, *Împărat și proletar*, *Mortua est*, *Revedere*, *Glossă*, *De ce nu-mi vii* etc., precedate de un comentariu). Despre: *Eminescu și Creangă...*, în *Idiș Sprach*, B., VI, 1958, p. 72—75; Roman Schoss, *Eminescu...*, în rev. «Ikuf Bleter», B., ian. 1950. În presa de limbă idiș, apar traduceri sporadice, datorate lui Iacob Gropper și I. Veidenfeld și ecouri în deosebi după apariția antologiei poetului Salomon Segall.

17. INDONESIA. În limba oficială, bahasa, apare *Împărat și proletar* (fragm), în publicația «*Harian Rakjat*» din Djakarta, 1960, trad. de Anantaguna și Wuri-janto (este inclus într-un articol despre viața și opera poetului). Articole mai apar în «*Suluh Indonesia*», «*Merdeka Minggu*» din 1960.

18. ITALIANA. *Poesie. Prima versione italiana...* (2 ed.), trad. Ramiro Ortiz, Firenze, (1927) 168 p. (Introducere LXIII, p., note, anexe și 78 titluri); *Poesie scelte di M. E.*, trad. Umberto Cianciolo, Modena, 1941, 147 p. (Introducere, note și 12 titluri, ediție biligvă); *Poesie d'amore*, trad. Mario Rufini, Torino, 1964, LXXX + 231 p. (prefață, studiu introductiv, 92 titluri, ed. biligvă). În: *Il libro dell'amore...* (Cartea iubirii, antologie de poezie, din 150 de limbi, întocmită și tradusă de Marco Antonio Canini, Veneția, 4 volume; 1885—1890: (în vol. II — 1887, p. 94, *Sonet II (Sint ani la mijloc)*, vol. III — 1888, p. 118, *Sonet III, (Cînd însuși glasul)*, vol. IV — 1890, p. 227 (*Dorința*); *Gramatica rumena* (manual) di Romeo Lovera, Milano, 1892, p. 62—63 (*Și dacă...*) și 158—159 (notă biografică despre M.E.); *Gramatica Rumena di Lovera*, Firenze, 1907—1908 (include și 5 titluri: *Venere și Madonă*, Veneția, *Și dacă...* etc. trad. P.E.Bosi); *La letteratura Rumena*, Milano, 1908, include *Somnoroase păsărele* (p. 97), *Epigonii* (p. 105), *Venere și Madonă* și o strofă din *Mortua est* (p. 111); *Cezara, Făt Frumos din Lacrimă* și o notă, în *Antologia di novelle romene*, trad. Rina d'Ergiu Caterinci, Roma, 1925; *Il Compleanno (La Aniversară)*, trad. Ugo Basso, în «*Die lire di Novelle*», nr. 6, 1929; *Letteratura Rumena...* di Ramiro Ortiz, Roma, 1941 (cuprinde și 7 titluri: *Călin*, *O rămfi*, *Luceafărul*, *Freamăt de codru*, etc., însoțite de un studiu despre poezia lui Eminescu, p. 79—94); *Antologia della poesia rumena...* trad. de M. Micheli și D. Vrâncănu, Firenze, 1961, XLIX + 371 p. (Prezentare: Salvatore Quasimodo, introducere, 12 titluri: *Împărat și proletar*, *Rugăciunea unui dac*, *Luceafărul*, *Criticilor mei*, *Pe lângă plopii fără soț*, etc., însoțite de o notă biografică). Despre: Angelo de Gubernatis, *Dictionnaires Internationaux des écrivains du jour*, Florența, 1890, vol. II, p. 891; Carlo Tagliavini, *Michele Eminescu, L'uomo, L'opera*, în «*L'Europa Orientale*», Roma, III, 1923, n.IX—XI, pp. 745—808, retipărit în *Studi sulla Rumania*, 1925, pp. 279—337; N. Iorga, *Conferenze italiane...* Milano, 1927 (cuprinde și 5 titluri: *Speranța*, *O, mamă*, *Cînd însuși glasul*, *Mai am un singur dor*, *Revedere* și altele în fragm.); G. Călinescu («*Viața literară*», nr. 85/1928) se referă la articole și traduceri apărute în presa italiană: «*Lavoro d'Italia*», «*Stato*» «*Giornale d'Italia*», «*Gazeta di Veneția*», «*Tempio*»; G. Călinescu, *La piu bella lirica di Michele Eminescu poeta Sommo di Romania*, Roma, 1931, 11 p. (extras); «*L'Europa Orientale*», Roma, 1933, p.655 — 656 (publică o amplă recenzie la monografia lui G. Călinescu); Umberto Cianciolo, *Introducere la poezia lui Eminescu* (trad.), Sibiu, 1943; Pietro Gerbore, *Eminescu di noi tutti*, B, 1943, 40 p. (Cuprinde și 4 titluri: *Epigonii*, *Cugetările sărmanului Dionis*, *Scrisorile I și IV*); Gino Lupi, *Mihail Eminescu*, Roma, 1943, 47 p.; Petre Ciureanu, *Eminescu*,

Genova, 1946, 136 p.; B. Munteano, *Eminescu*, cap. în «*Storia della letteratura romana moderna*», Bari, 1947, p. 46—65.; Rosetta del Conte: *Eminescu e Pascoli*, Messina-Florența, 1957, 9 f.; *La sensibilità cromatica di Eminescu*, în «*Omagiul lui George Oprescu*», B., 1961, p. 119—126; *Mihai Eminescu o dell'Assoluto* (M.E. sau despre absolut), Modena, 1962. (Autoarea citează peste 2500 de versuri eminesciene — poezii întregi sau fragmente — în traducere proprie. Ecouri la această carte vezi în: «*Le parole e le idee*», Napoli, nr. 1—2, 1963; «*Libri e Rivisti d'Italia*», nr. 161, iulie 1963 etc.). Safonea Traian, *Mihai Eminescu*, Roma, 1964, 12 p. (Extras). Anelli Francesco, *Celebrazione di Eminesco*, extras din «*Buletino dell'Istituto di lingue estere*», Genova, 1965, p. 3—4.

19. JAPONÉZA. In: *Antologie de poezie universală*, vol. 15, Tokio, 1960 (Conține și 7 titluri: *Ce-ți doresc eu ție, dulce Românie*, *Lacul*, *Revedere*, *Somnoroase păsărele*, *La steaua*, *Ai noștri tineri*, *Mai am un singur dor*, trad. Takana Harumi). *Luceafărul* (fragm.), în rev. «*Floarea*» (Tokio, 1922, în trad. lui Ubusakari); O altă variantă a *Luceafărului*, integrală, apare în «*Revista Academiei naționale*» (Tokio, VI, 1936, trad. G. Băgulescu și *Peste vîrfuri*, o reproducere în CI, 1939).

20. LATINA. *Somnolente aviculae* (*Somnoroase păsărele*), Veneția, *Mircea et Baiazedus* și *Pugna apud Rovinas* (*Scrisoarea III*, fragm.), *Luna* (*Scrisoarea I*, fragm.), *Judicibus meis* (*Criticilor mei*), *Series malorum longae* (*Dintre sute de catarge*), *Hesperus* (*Luceafărul*), *Glossa*, *Et si . . .* (*Si dacă . . .*), *Pennis conheis* (*Cu penelul ca sideful*), *Carmen metro antiquo compositum* (*Odă în metru antic*), *Impares praeter populos* (*Pe lângă plopii fără soț*), *Nox media pulsatur* (*Se bate miezul nopții*), în «*Șoimii*», 1925—1928; *Supremum desiderium* (*Mai am un singur dor*), *Ad stellam* (*La steaua*), *Vota Daci* (*Rugăciunea unui dac*), în «*Gând Românesc*» 1935, p. 141; altele, ulterior, în alte reviste.

21. LETONA. *Dzeja izlase* (*Versuri alese*), trad. A. J. Plotnies și A. A. Scalbe, Riga (1959), 84 p. (32 titluri: *Împărat și prolețar*, *Junii corupți*, *Criticilor mei*, urmate de o postfață). Traduceri și ecouri mai apar în presă înaintea și după apariția volumului din 1959.

22. MACEDONEANA. (Jugoslavia). Taško Sarov, poet și traducător, anunță în presă (v. «*Clopotul*» din Botoșani, 10 nov. 1968) un volum antologic de poezii eminesciene și un altul de studii eminesciene.

23. MACEDO-ROMÂNĂ. *Luțeașfirlu și Numta = al șumbă . . .* (*Luceafărul și Nunta în codru* — fragm. din *Călin*), trad. George I. Perdichi, B., 1940, 15 p. Volumul din 1940 (*Luceafărul și Călin*) e mai mult o adaptare a textului original.

24. MAGHIARA. *Osszes Költeményel* (*Poezii complete*), trad. Kibedi Sándor, Cluj, 1934, 189 p. (Cuprinde o prefață și o introducere, urmate de 79 titluri); *Költemény-elböl* (*Versuri*), trad. Finta Gerő, Cluj, 1939, 79 p. (35 titluri: *Luceafărul*, *Împărat și prolețar* etc., și o postfață); *Válogatott Versei* (*Versuri alese*), trad. colectiv Budapesta, 1947, 80 p. (Prefață de Jekeli Zoltán, note și 24 titluri: *Împărat și prolețar*, *Luceafărul* etc., trad. L. Gáldi, R. Berde Maria etc.); *Bolond Kalin* (*Călin nebunul*), trad. Z. Jekeli, B., 1950, 25 p.; *Válogatott Versei*, trad. Colectiv, ediție bilingvă, B., 1950, 250 p. (Prefață, note, date asupra operei poetului în limba maghiară și 52 titluri: *Luceafărul*, *Junii corupți*, *Împărat și prolețar*, *Călin* etc.); *Bolond Kalin*, trad. Zoltán Jekeli, Budapesta 1953, 25 p.; *Jó éjszakát* (*Somnoroase păsărele*), trad. Zsida Jenő, ilustr. Ligia Macovei, B., 1954, 4 f.; *Bolond Kalin*, trad. Zoltán Jekeli, B., 1955, 34 p.; *Költemények* (*Versuri*), trad. col., B. 1955, 219 p. (note și 88 titluri); *Költemények*, trad. col., ed. bilingvă, B., 1961, 412 p. (77 titluri); *Költemények*, trad. col. B., 1961, 168 p. (Studiu introductiv de Kakassy Endre, note și 117 titluri); *Versek*, trad. col. B., 1962, 136 p. (Prefață de M. Sadoveanu, ilustr. Perahim, 41 titluri, ediție de lux); *Könnycsepp Királyfi* (*Făt Frumos din lacrimă*), trad. Nagy Géza, ilustr. de M. Cordescu, „ 1963, 32 p.; *Luceafărul* — *Az esticsilag*, trad. Franyó Zoltán, B., 1964, 52 p.; *Költemények* (*Poezii*), trad. Kacsó

Sandor, Buc., 1966, 712 p. In: *Román Költökből* (Din poezii români), trad. Bran Lörincz și Révai Károly, Baia Mare, 1910, 160 p. (include 35 poezii: *Luceafărul*, *Satira I*, *Mortua est*, *Sonetele*, *Somnoroase păsărele* etc.), trad. Göbl László, Arad, 1928, 79 p. (include și 5 titluri: *Din străindate*, *La steaua*, *Criticilor mei* etc.); *Klasszikus kert* (*Grădina clasică*, antologie . . .) trad. Fekete Tivadar, Cluj, 1930, 120 p. (include și 11 titluri: *Luceafărul*, *Veneția*, *La steaua*, *Melancolie*, *Glossă* etc., însoțite de o notă biografică); *Román Költő-antológiája*, Budapesta, 1961 (include 20 titluri, trad. colectiv); *A Roman Irodalom Kis Tukre* . . ., Buc. 1962, (vol. 2, 32 poezii, p. 156–221); Despre: Cristea Illes, *Eminescu élete és művel* . . . (*Viața și opera lui Eminescu. Studiu din literatura română mai nouă*), (Gherla), 1895, 78 p.; Szöcz Géza, *Eminescu* . . . (Sibiu), 1895, 40 p. (cuprinde și traduceri: 10 fragmente diferite și 35 de poezii în anexă); György Lajos, *Eminescu Mihály Költeményei*, Cluj, 1935, 21 p.; Ion Vitner, *Eminescu* (trad. Szacz Béla), B., 1956, 118 p.; Kakassy Endre, *A fiatal Eminescu (Tîndrul Eminescu)*, B., 1959, 272 p.; Kakassy Endre, *Eminescu élete és költészete (Viața și opera lui Eminescu)*, B., 1962, 520 p. Primele 6 traduceri apar în săptămînalul «Szilágyi Somlyó» (Simleul Silvaniei), urmate de studiul *Alecsandri și Eminescu* (de D. Armin) în revista «Alföld» (Arad), 1889; în 1895–1896 și 1898 apar 8 traduceri în «Maghiar-Román Szemle». Revista «Elet és Irodalom» (13 iunie, 1964, Budapesta), publică sub semnătura lui Réz Pál articolul *Eminescu, Hálónak hetvenötödik évfordulójára* (*Eminescu — la a 75-a comemorare a morții*); Laszlofy Aladar semnează în «Korunk» art. *Portretul lui Eminescu* (nr. 5, mai 1964, p. 604); art. *Vechiul «Korunk» despre Eminescu* (nr. 6, iunie, 1964, p. 865) și *Prozatorul Eminescu* de Kilin Sándor (nr. 6, iunie 1964, p. 1011). Numere festive consacrate lui Eminescu publică revistele «Ugaz Szó» (nr. 5, 1964, 28 poezii, 3 nuvele, 29 articole) și «Utung» (12 iunie, 1964) cu traduceri, articole și studii. Revista «Helikon» din Budapesta publică studiul lui T. Vianu, *Madách és Eminescu* (nr. 1/1964, p. 15–25) și reproduce necrologul din 1889 după «La revue de l'Orient».

25. OLANDEZA. Culegerea antologică, bilingvă, *Poezii românești* include: *Și dacă de cu ziuă, La steua, Somnoroase păsărele, Ce te legeni* . . ., *Revedere, Dintre sute de catarge, Mai am un singur dor*, trad. Gerard de Ridder, f.a. (1964), 27 p. . .

26. POLONA. *Cezar i proletarjusz (Împărat și proletar)*, trad. Emil Zegadłowicz, Poznań, 1932, 7 p.; *Vybor poezyi i poematow* (*Culegere de poezii și poeme*), trad. Emil Zegadłowicz, Varșovia, 1933, 123 p. (Prefața de N. Iorga, eseu biografic de I.L. Caragiale și 26 titluri: *Luceafărul*, *Împărat și proletar*, *Scrisorile I, II, III*, *Rugăciunea unui dac*, etc.); *Poezje*, Varșovia, 1960 (Prefața de Stanisław R. Dobrowolski și 35 titluri: *Împărat și proletar*, *Scrisorile II, III*, *Călin*, *Criticilor mei*, etc., trad. E. Zegadłowicz, A. Slucki, VI. Slobonik, L. Lewin etc.). In: *Tematy Rumunskie*, Poznań, 1931 (cuprinde și 2 poezii: *Oda și Rugăciunea unui dac*, însoțite de note asupra operei poetului); *Omaggio* . . . (1934, cit.), p. 137, publică o poezie cu titlul *Testament*, trad. E. Zegadłowicz; *Panteon wielkich twórcow poezyi i prozy (Antologia poeziei și prozei universale, îngrijită de Wł. Lewik)*, Varșovia, 1958, vol. 2, p. 78-79 (*Glossă, Rugăciunea unui dac*); Concomitent cu volumele din 1932, 1933 și 1960 apar articole și traduceri în presă, de exemplu Łukasik, St., *Mihail Eminescu*, în «Ilustrowany Kuryer Codzienny», Crakowia, 1933, 7 aug; articole și traduceri apar în ianuarie 1960, în «Ziczie Warszawii», «Trybuna Ludu», «Zwyczwyczaj» «Przegląd Kulturalny», etc.

27. PORTUGHEZA. *Poesias*, trad. E. Buescu și R. Claro, Lisabona, 1950, 244 p. (47 poezii, prefața de Carlos Quieroz; În: *Lingua romana* (manual) de Fernando Peixoto da Fonseca, Lisabona, 1940, p. 130–132, include și comentează: *Somnoroase păsărele, Dintre sute de catarge și Insula lui Euthanasius*. (fragm. Cezara); *Antologia da poesia romana*, de Nelson Vainer, Rio de Janeiro (Brazilia), 1966 (p. 46-88 include 20 de poezii, inclusiv *Luceafărul*, *Glossă*, *Mortua est* etc.). Despre: *Inaguração da efígie de Mihai*

Eminescu, Rio de Janeiro, 1959, 20 p. (cuprinde și fragm. a 3 poezii, trad. Carlos de Quieros). Se mai cunosc și ecouri în presa antebelică și postbelică.

28. RUSA. *Stihi*, trad. colectiv, Moscova, 1950, 130 p. (Prefața de Iuri Kojevnikov, note și 54 titluri); *Stihi*, Moscova, 1958, 287 p. (Studiu intr. de Iuri Kojevnikov, note și 117 titluri, trad. colectiv L. Martinov, A. Ahmatova, A. Efron, M. Zemkevici, I. Mirimski, I. Kojevnikov, etc.); *Stihi*, trad. colectiv, Buc., 1959, 48 p. (prefață de N. Tertulian și 8 titluri: *Împărat și proletar*, *Luceafărul*, *Scrisoarea III*, *Junii corupți*, *Epigonii* etc.); *Dobroi noci* (*Somnoroase păsărele* și alte 4 titluri), Kișinău, 1961, 12 p.; *Luceafăr*, trad. I. Kojevnikov și I. Mirimski), Kișinău, 1962, 28 p.; *Kălin*, trad. L. Verjevskaja, trad. I. Kojevnikov, D. Brodski, O. Alexandrova, T. Berindei, N. Bogdan), B. 1964, 42 p. (8 titluri: *Călin*, O, mamă, *Viața*, *Scrisoarea II*, *Criticilor mei*, *Veneția*, *La steaua*, *Făt Frumos din lacrimă*, precedate de o prefață). În: *Rumânskaia proza* (antologie de L. Marian și N. Dunăreanu), Kișinău, 1921 (cuprinde *Sărmanul Dionis*); *Antologhia rumânskoï poezii*, trad. V.A. Lașkov, Kișinău, 1928, 180 p. (Prefața de N.S. Ceban, 6 titluri: *Vezi rîndunelele se duc*, *Sonet*, O, rămlă, *Cu mine zilele-ți adaogi, și dacă . . . Din noaptea . . .*); *Stihi i piesi Trilbi* de O. Gordon, Kișinău, 1935, 219 p. (include și 11 traduceri din Eminescu); *Zarubejnaia literatura* (*Literatura străină* crestomație pentru clasele superioare ale școlilor medii), ed. 3 Moscova, 1950 p. 569—572 (notă biografică și 4 titluri: *Junii corupți*, *Revedere*, și dacă . . . , *Somnoroase păsărele*); *Zarubejnaia literatura*, idem, ed. IV, Moscova 1954, p. 575—578 (4 titluri); *Moldavskie Skazki*, Kișiniiov, 1957 (cuprinde 5 basme), p. 118—165, altă ed. 1967, p. 159—194; *Rumînskaia literatura*, B, 1959, II (include și 4 titluri: *Împărat și proletar*, *Scrisoarea III*, *Lăsa-ți lumea . . .*, *La steaua*); *Antologhia Rumînskoï poezii*, trad. col. Moscova, 1958 (Prefața M. Gaftă, note, cuprinde și 38 titluri); *Rumînskie skazki*, Moscova, 1960 (cuprinde și *Făt Frumos din lacrimă*, p. 327—347); *Antologhia moldavskoi poezii*, Moscova, 1960, 584 p. (Cuprinde referiri și 15 titluri: *Luceafărul*, *Împărat și proletar*, *Sonete* etc., trad. colectiv); *Golosa poetov*, trad. Anna Ahmatova, Moscova, 1965 (cuprinde: *Venere și Madonă*, p. 135—137. Acad. F. Korș semnează o primă tălmăcire a sonetului *Ori cîte stele . . .* (*Posmertnii Sonet*), în revista «Russkaia misl» (nr. 5, p. 168) din Moscova, în 1891. Traduceri mai apar în «Bessarabskoe slovo» (1919, *La aniversară*), «Nadejda» (8 traduceri), «Ogoniok», «Narodnaia Rumânia» etc. Despre: *Entiklopediceski slovar*, editori Brockhaus-Efron (vol. 27, 1899 și vol. 80 «A», 1904, semneazăl. N. Polovinkin); V.I. Rozențveig, *Rumînskaia literatura*, în *Kurs lekții ob istorii zarubejnih literatur XX veka*, Moscova, 1956, vol. I, p. 239—241; *Boľšaja sovetkskaia Entiklopedia*, Moscova, vol. 49 (1958); *Bibliograficeskii ukazatel* (Indrumar bibliografic), Moscova, 1960, 68 p. (cuprinde cuvîntul alcătuitorului I.I. Roisman, prefața de Rozențveig și 536 surse bibliografice, orînduite în capitole despre viața și opera lui Eminescu, ediții și critica literară și lingvistică în lb. română și rusă); *Bibliograficeskii ukazatel*, Alcătuitor V.S. Kiriak, Kișiniiov, 1963, 43 p.; K.F. Popovici, *Soșialniiie motivî v poezii Eminescu* (*Motive sociale în creația lui E.*), Kișinău, 1963 212 p. *Istoria zarubejnoi literaturî XX veka* (*Istoria literaturii universale din sec. al XX-lea*) Moscova, 1963 (cap. Eminescu, p. 819, semnat de P.V. Taran-Zaichenko); Mihai Eminescu i problema romantisma v rumînskoï literature (M.E. și problema romantismului în literatura română a sec. al XIX-lea, de I. Kojevnikov, Moscova, 1968, 349 p. Articole: P. Antokoloski, *V vek deviatnattatîi* («Literaturnaia gazeta» 13 iunie — 1964), A. Surkov, *On ves ditia dobra i sveta . . .* («Izvestia», 14 iunie, 1966), I. Kojevnikov, *Pravda serdța* («Inostrannaia literatura», 6, 1964) etc.

29. SÎRBA. *Ptițe sane* (*Somnoroase păsărele*), trad. Slavko Vesnici, B. 1954, 12 p.: *Pesme* (*Versuri*), trad S. Vesnici, B., 1955, 138 p. 34 titluri; *Carevič iz suze* (*Făt Frumos din lacrimă*), d. P. Debeljacki, B., 1963, 32 p. În: *Antologhija*. Deo Prvi, B.,

1955 (p. 329–242: *Lucafédrul și Împărat și proletar*); *Antologija svetske lirike* (Antologia de poezie lirică universală), Zagreb, 1956 (p. 407, *O, mamă* — trad. S. Jezic și p. 47–49 *Sărmanul Dionis* — fragm. trad. L. St. Pavlović, alcătuitor al antologiei). Despre: Mihail Eminescu, L. St. Pavlović, Belgrad 1940, 16 p. (extras din «Strani pregled», IX–X. Tot aici sînt incluse și fragmente din: *Mai am un singur dor*, *Peste vîrfuri*, *Ce te legeni codrule* . . . , *Împărat și proletar*, *Glossă*, *Lucafédrul*); *Enciklopedii: 'Sveznanje'* Belgrad, 1937, p. 691; *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, tom. II, Zagreb, 1956, p. 259–260; *Mala enciklopedija Prosveta*, *Opsta enciklopedija 1*, Beograd, 1959, p. 438. Primele tălmăciri, după cite se pare, cele din 1940, fragmentate, au fost urmate de altele, în 1950 (*Împărat și proletar*, *Singurătate*, *Scrisoarea II*, *Viața*, *Ce e amorul*, *Vezi rîndunelele se duc*, *Pe lîngă plopii fără soț*, *Pe aceeași ulicioară*, *Și dacă* . . .) în studiul Mihail Eminescu, «*Letopis Matice srpske*», Novi Sad, tom 365, p. 191–196, semnat de Radu Flora. Articole mai apar în: «*Književne novine*», Belgrad, 1950, 31 ian.; «*Glas*», Belgrad, 1950, 3 febr.; «*Letopis Matice srpske*», 1957, p. 354; «*Politica*», Belgrad, 1963, 16 ian.; *Dnevnik*», Novi Sad, 1964, 17 mai etc.

30. SLOVACA. *Tiene na obraze řazu* (*Umbre pe pînza vremii. Versuri alese*), trad. Ivan Krasko, Bratislava, 1956, 75 p. (10 titluri: *Împărat și proletar*, *De ce nu-mi vii*, *O, mamă*, *Scrisoarea II*, *Inger și demon* etc., urmate de postfața lui Iosef Felix). O bună parte din poeziile incluse în volumul din 1956 sînt traduse în 1897–1899 (*Peste vîrfuri*, *Ori cite stele*, *De cite ori iubito*, *Inger și demon*, *Împărat și proletar*, *Scrisoarea II* etc.). *Geniu pus tiu și Departe de tine* le reproduce Cl., 1939.

31. SPANIOLA. *Poesias*, trad. Maria Teresa Leon, și Rafael Alberti, Buenos Aires, 1958, 208 p. (Introducere și 47 titluri). În: *Poemas. Antologia de la Literatura contemporanea*, vol. IV, Madrid, 1945, 29 p. (Cuprinde versuri de Eminescu). Revista sud-americană «*Atlantida*» publică în 1921 (nr. 153 din 3 martie) 6 poezii: *La Steaua*, *Mai am un singur dor*, *Somnoroase păsărele* etc. În revista «*La Gaceta literaria*» din 1931 (Madrid) semnalăm studiul M. Eminescu. R. Alberti menționează ecouri la volumul din 1958 în ziare și reviste din Argentina, Uruguay, Mexic, Venezuela, Spania, Cuba.

32. SUEDEZA. În: *Tva dicter av Mihail Eminescu* (Două poezii de M.E.), în «*Nya Argus*» (ian, 1921) din Helsingfors: *Strjårman* (*Steaua*) și *Eratikon* (*Iubire*), trad. Göran Björkman; în *Ordoch Bild* (*Cuvînt și imagine*), Stockholm, 1921, p. 219–220, se publică poezia *Fjårnon fran dig* . . . (*Departate de tine*), trad. G. Björkman. Despre: Björkman (Göran), *Aleksandri och Eminescu* (*Aleksandri și Eminescu*), în «*Far Tid*» (*Tva rumanienska*), Stockholm, 1920, p. 194–199 (Cuprinde și 3 traduceri: *Epigonen*, *Melankoli* și *Hur Kunde elden väl to slut?* (*Cum ar putea focul să nu se stingă?*)). Acest material (studiul și traducerile) este reprodus și în *Vår tid*, Stockholm, 1920, p. 104–109, de asemenea, în *Särtryckur Vår tid*, 1920, p. 105–109; Mathi, H.P. *Rumänskarikedom* (*Bogății românești*), Stockholm, 1952, 108 p. (Cuprinde și un capitol despre Eminescu, p. 7–28, ilustr. cu fragmente din poeziile *Împărat și proletar*, *Venere și Madonă*, *Egiptul* etc.). Revista «*Ergo*» din Uppsala publică în 1926 poeziile *Lasă-ți lumea* . . . , *Mai am un singur dor*, *Ce te legeni codrule*, ca anexă-la un studiu de Hjalmar Psilander; în aceeași traducere încă 5 poezii: *Cu mîine zilele-ți adaogi*, *Și dacă* . . . , *Somnoroase păsărele*, *Glossă*, *Codrule cu rîuri line*, *Cînd amintirile*, un articol și șapte fragmente din poezii diferite reproduce Cl. 1939.

33. TATARA. *Lukuği Kuşlar* (*Somnoroase păsărele*), trad. Mehmet Ablai, în *Okîma kitabî* (Crestomație), B., IV, 1958, p. 136; *Nûşûn terbetileşin* (*Ce te legeni* . . .), în *Okîma Kitabî*, B., V, 1959, p. 38. În presa postbelică din țara noastră și din R.S.S. Tătară apar articole ilustrate cu traduceri.

34. TURCA. *Proletar* (*Împărat și proletar*), trad. Ziyaeddin Ismail, în *Okuma kitabî* (Crestomație), B., 1952, p. 208–209; *Göz yaşından doğan yığû* (*Făt frumos din lacrimă*),

trad. Mustafa Mehmet, în *Okuma kitabı* (Crestomație), B., 1957, p. 110; *Mirga ile Bayazıt* (Scrisoarea III — frag.), *Okuma kitabı* (Crestomație), B., VI, 1958.

35. UCRAINEANA. Poezii, trad. colectiv, Kiev, 1952, 198 p. (Cuprinde 98 titluri, trad. M. Riłski, VI. Sosiura, I. Șporta etc.). Despre: Gr. S. Iațentiuk, *Eminescu v perekladi na ukrainsku movu* (E. în versiune ucrainiană), B., 1958, 72 p. (Cuprinde și fragmente din *Inger și demon*, *Împărat și proletar*, *Luceafărul*, *Miron și frumoasa fără corp*, *Cugetările sârmanului Dionis*, *Mai am un singur dor*, *Scrisoarea III*, *Călin*, etc.). După antologia (ruteană) din 1908, care include 8 poezii în trad. poetului Vasili Sciurat, în special presa postbelică — «Vitczna», «Javteni», «Prapor» etc. — publică traduceri și articole. «Literaturna Ukraina», 12 iunie, 1964, publică articolul *Luptătorul pentru fericire* de V. Pianov, *Steaua poetului* de B. Stapak și traduceri de Pavlîciko, Stapan și Lupii.

Tălmăciri și contribuții critice, în mai multe limbi: «Convorbiri literare» (nr. 6—9, iunie-septembrie 1939); volum omagial M. Eminescu, 1934; *Luceafărul*, ediție festivă în 6 limbi: vol. I, 70 p. (în lb. română, rusă trad. I. Kojevnikov și I. Mirimski, germană — trad. A.M. Sperber, italiană — trad. Ramiro Ortiz) și vol. II, 67 p. (lb. română, engleză — trad. D. Cuclin, franceză — trad. M. Miller-Verghi, spaniolă — trad. Rafael Alberti). Buc., 1964; Lucrările simpozionului «M. Eminescu» din 1964 de la Veneția au fost publicate într-un volum festiv, *M. Eminescu*, de «Rassegna semestrale di filologia rumena», Roma, 1967, 134 p.; Poezia *Sara pe deal* a fost publicată recent în Brazilia în versiune engleză, franceză, spaniolă, portugheză, italiană și alte limbi, sub îngrijirea publicistului brazilian Nelson Vainer; principalele organe de presă literară din lume publică știri despre comemorarea a 80 de ani de la moartea lui Eminescu în diferite țări, complinite cu noi traduceri și comentarii.

Corectura: LIDA IGIROȘIANU

Întrepr. poligrafică „Arta Grafică”
Calea Șerban Vodă 133, București
Republica Socialistă România
Comanda nr. 5582

PREZENTAREA TEHNICĂ :

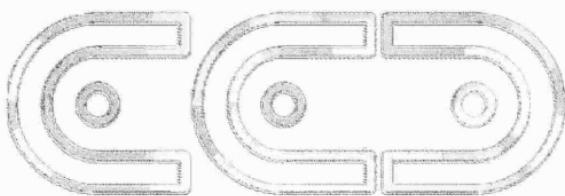
I. BROD

Secolul 20

REDACȚIA : CALEA VIC-
TORIEI, 115. TEL. 16.79.22
ADMINISTRAȚIA : ȘOSEAUA
KISELEFF, 10 - TEL. 18.33.99
BUCUREȘTI

Lei 10

43 804

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2026

